

A DEBRECENI
DÉRI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
2023

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI XCIV.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI XCIV.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

ANNALES MUSEI DEBRECENIENSIS

de Friderico Déri nominati

2023

SZERKESZTETTE:
ANGI JÁNOS
LAKNER LAJOS
SZABÓ ANNA VIOLA

DEBRECEN, 2023

Lektorálta: dr. Gönczy Monika

Korrektor: Szekeres Krisztina

Fordító: Debreczeni Ádám

Kiadja a Déri Múzeum

Felelős kiadó: dr. Angi János igazgató

A kötet a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelent meg.

© szerzők, 2023

© Déri Múzeum, 2023

HU ISSN 0418-4513 A debreceni Déri Múzeum Évkönyve

Borítóterv és nyomdai előkészítés: Kónya Ábel

Nyomta a KAPITÁLIS Kft. Debrecen

Felelős vezető: ifj. Kapusi József

www.derimuzeum.hu

TARTALOM

RÉGÉSZET

D. Szabó László: Ásatás a debreceni ferences kolostor területén	8
---	---

TERMÉSZETTUDOMÁNY

Mező Szilveszter: Lapok egy orvos írógépéből. <i>A bioszféra és az ember</i> című Kertai-gépirat a Déri Múzeum természettudományi gyűjteményében	36
---	----

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Harangi Attila – Váradai Katalin: Rejtett kincsek és kutatási lehetőségek a családi hagyatékok iratanyagaiban. A Mester utca 33. számú Dragota – Boczkó-ház története és a Dragota család hagyatéka	62
Soós Csaba Zoltán: A múltnak tisztelete, a jelennek s jövőnek önzetlen szolgálata. Dr. Nagybákay Antal Zelmos (1918–2004)	74
Vigh Barbara: „Bizonys jeleszéddelel igen jól megértettük egymást” – Közéltések a Rothschnek testvérek közötti kapcsolatok történetéhez	85

NÉPRAJZ

Czinege József: Györffy István tanulmányai a Keleti Kereskedelmi Akadémián.	94
---	----

IRODALOMTÖRTÉNET

Bakó Endre: Tóth Árpád patriotizmusa	106
Levél Nádasdi (ifj. Veres) Péterről. Közzéteszi: Bakó Endre	110

MUZEOLÓGIA, MÚZEUMTÖRTÉNET

Gesztelyi Tamás: Kazzay Sámuel gemmagyűjteménye	118
Kovács József Dénes: Elefántvadászat hóhérallossal avagy egy műtárgy, kilenc történet	141

MÚZEUMPEDAGÓGIA

Arany Fruzsina: Színről színre Petőfi – Egy sokszínű múzeumpedagógiai program	158
Sajtos Anna: Hinni a hídban – A kreatív írás és a festmények kapcsolódásának lehetőségei	164
Sándor Zita: A Kékfogú, a Széphajú és két orrvédős sisak	172

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 2023

Beszámoló a numizmatikai gyűjtemény 2023-as munkájáról (Novák Ádám)	178
Tájékoztató – Tar Sándor hagyatéka a Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteményében (Pótor Barnabás)	179
A természetrajzi és környezetismereti gyűjtemény jelentősebb gyarapodásai 2022 második és 2023 első félévében (Mező Szilveszter)	182

KIÁLLÍTÁSOK 2023

Berg Judit: Elefántfogó – Grela Alexandra illusztrátor kiállítása. Kiállításmegnyitó	194
Mező Szilveszter: Réunion – Egy sziget anatómiája	200
Mező Szilveszter: Réunioni naplójegyzetek	214
Novák Tibor József: Réunion – Egy sziget anatómiája. Kiállításmegnyitó	235

Zsadányi Tünde: A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2022	238
--	-----

RÉGÉSZET

D. SZABÓ LÁSZLÓ

ÁSATÁS A DEBRECENI FERENCES KOLOSTOR TERÜLETÉN

2022. március 21. és május 16. között próbafeltárást végeztünk Debrecenben, a Dósa nádor tér 4–6. számú ingatlanok területén a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet megbízásából. **(1. kép)** Az egykori ÁNTSZ székház udvarán és pincéjében zajlott az ásatás, ahol több korszak emlékanyagát tártuk fel. Őskori leletek mellett egy késő Árpád-kori osszárium, a középkori ferences kolostor temetőjének 44 sírja és egy kora újkori faszerkezetes kút is előkerült.

Őskori leletek

A Dósa nádor tér 4. szám alatt tártuk fel egy nagyméretű agyaggyerő gödör részletét, amit a késő bronzkorban ástak ki.¹ **(2. kép)** A feltöltődött gödörbe később többször beleástak a középkor és újkor időszakában. A feltárt területen a késő bronzkorból találtunk még egy kisebb gödröt és egy árokszakaszt, valamint a humuszban egymástól nem messze két nagyméretű fazék töredékét. **(3. kép)** Mindkét edény széles vállú, lefelé erősen szűkülő. Az egyik díszítetlen, csak a megvastagodó, behúzott pereme alatt van egy kisméretű vízszintes bütyök. **(4. kép)** A másik edény külsejét 5–7 fokú fésűvel szabálytalanul bekarcolt vonalkötegek díszítik, belsejét nyírfakátrány borítja.² **(5. kép)** A kátrány lepárlásához egy földbe ázott gödörbe egymásra helyeztek két edényt. A felső, lyukas aljú fazékba helyezték a nyírfa kergét, a köré rakott tűzifát meggyújtották. Hő hatására a kátránygázok kicsapódtak, az alsó edényben pedig összegyűlt a lecsapódott kátrány (MÜLLER 2007, 17). **(6. kép)** A fekete színű nyírfakátrányt ragasztónak vagy edényfestésre használták (DANI – CSÉKI – SÁNDORNÉ 2019, 32). A Dósa nádor téren talált edény sajnos csak töredék. Az aljának kb. a fele maradt meg, amin nem látszik lyuk. Edényünket alsó edénynek használhatták a lepárlás során, vagy csak tárolták benne a kátrányt,³ amit az AMS radiokarbon vizsgálat szerint Kr. e. 1051 és 924 között készítettek.⁴ **(7. kép)**

1 Az őskori leletek meghatározásában Dani János és V. Szabó Gábor segítségét szeretném megköszönni.

2 A fazekakat bemutató táblákat Koroknai Zsolt fényképeinek és Fehér Csaba rajzainak felhasználásával Faur Zoltán készítette el.

3 A nyírfakátrány mintákat Braun Ádám (Isotoptech Zrt.) mérte és határozta meg.

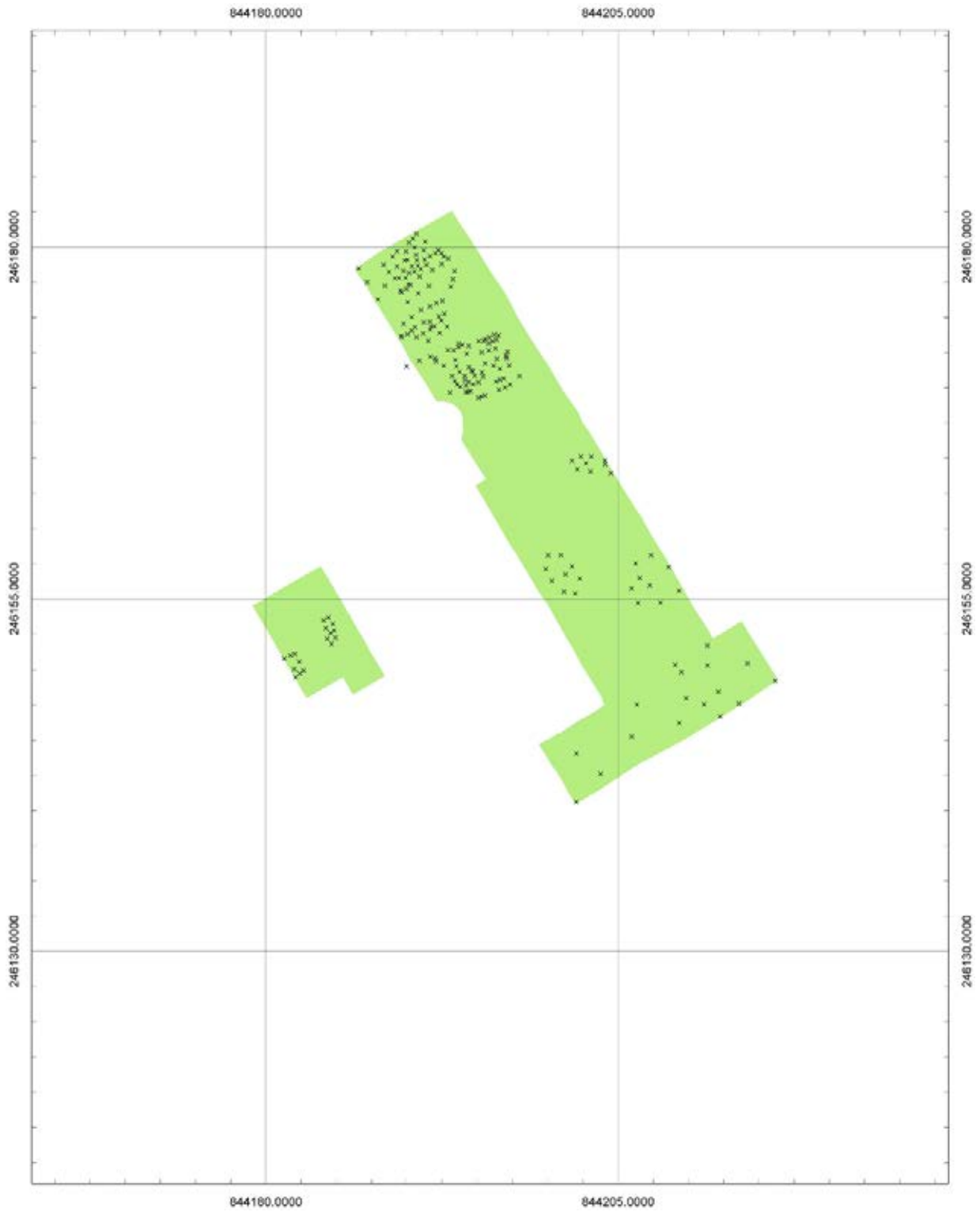
4 A nyírfakátrány AMS ¹⁴C vizsgálatát Tóth-Hubay Katalin végezte el (Isotoptech Zrt.).

Az osszárium

A volt ÁNTSZ székház udvarán a kolostor temetőjének sírjai alatt egy osszáriumot is feltártunk. **(8. kép)** A kb. 4 × 2 méter alapterületű gödörből több mint 100 egykori temetkezés embercsontjait szedtük ki. A csontok AMS radiokarbon vizsgálata kimutatta, hogy 1260–1300 között elhunytak maradványai kerültek az osszáriumba.⁵ **(9. kép)** A ferencesek 1322-ben telepedtek le Debrecenben (KARÁCSONYI 1922, 156), így az osszárium nem köthető a kolostorhoz. A feltárt emberi maradványok eredetileg annak az 1322-ben már romos, elhagyott templomnak a temetőjében nyugodhattak, amit a kolostor alapításáról fennmaradt forrás említ. Kósa Jenő rendtörténetében írja, hogy a földbirtokos Dózsa nádor fia, Jakab adományozott egy romos templomot és a hozzá tartozó telket a ferenceseknek. (KÓSA 1774 k., 627). A kolostor telkén álló romos templom egy olyan falué volt, amely városunk egyik Árpád-kori előzménye, talán éppen a névadó Debrecené. A falusi templom temetőjébe 1300 körül még temetkeztek a radiokarbon adatok szerint, 1322-ben viszont már elhagyottnak említik. 1300 és 1322 között volt olyan esemény Debrecen területén, ami a templom pusztulásához vezethetett. 1316-ban királyellenes felkelés tört ki a Tiszántúlon és Erdélyben Borsa Kopasz vezetésével. Debrecen földesura, Dózsa megmaradt Károly Róbert (ur. 1308–1342) pártján, de sok környékbeli birtokos csatlakozott a lázadáshoz (CSOBÁN 1940, 58). 1316 végén Borsa Kopasz fiai a Tiszántúlon támadták a királyhű nemesek birtokait. A harcok 1317 tavaszán a debreceni csatával értek véget, ahol Debreceni Dózsa hada legyőzte Borsa Kopasz seregét (KOPÓCS 2017, 20, 24).

1913 augusztusában a kolostortól kb. 250 méterre, az Aranybika szálló alapozása során közel 100 darabból álló éremkincset találtak, amelynek legkésőbbi darabja III. András (ur. 1290–1301) verete (JELENTÉSEK 1913, 13, 15; NOVÁK 2019). A kincselet földbe kerülése és a ferences kolostor területén állt templom pusztulása is a debreceni csatával végződő háborús eseményekhez köthető. A romos templom újjáépítése azért nem lehetett fontos a földesúri családnak, mivel a mai Nagytemplom helyén 1317-ben már állt az Alföld legnagyobb gótikus egyháza, a Szent András templom (D. SZABÓ 2016, 8).

5 Az osszárium embercsontjainak AMS ¹⁴C vizsgálatát Molnár Mihály végezte el (Isotoptech Zrt.).

1. Az ásatás felmérési térképe (készítette: Czirik-Gulyás Tímea)

A debreceni ferences kolostor rövid története

A ferencesek levéltárának legrégebbi kéziratai szerint 1322-ben a földbir-tokos Dózsa nádor fia, Jakab adományozott a rendnek egy romos templomot és a hozzá tartozó telket (KÓSA 1774 k., 627; KARÁCSONYI 1922, 156). Péter atya tartományfőnöksége alatt (1335–1339) épült fel a kolostor épülete (KÓSA 1774 k., 627; SCHEMATISMUS 1851, 22–24).⁶

1368-ban indult el Itáliából az a ferences reformirányzat, amelynek célja volt a visszatérés az eredeti regulához, annak szigorú betartása (P. BENEDEK 2008, 23). Az új irányzat követői voltak az obszervánsok, a mérsékeltbbek a konventuálisok. Az 1400-as évek az obszerváns irányzat fénykora volt a Magyar Királyságban, sok kolostort alapítottak ekkor. Nagylelkű támogatójuk volt többek között Hunyadi János kormányzó is (P. BENEDEK 2008, 51), aki 1448-ban azzal vádolta meg az Esztergom, Debrecen és Szatmárnémeti kolostoraiban élő konventuális szerzeteseket, hogy kicsapongó és rendetlen életet élnek, az istentiszteleteket nem végzik rendesen, épületeiket az összeomlás fenyegeti, a kegytárgyaikat eladták (TELEKI 1853, 234). 1466-ban Hunyadi özvegye, Szilágyi Erzsébet is a regula megszegésével, kicsapongó élettel és a kegytárgyak eladásával gyanúsította meg a debreceni ferenceseket (ÉRDUJHELYI 1896, 615). A kormányzó panaszát az esztergomi érsek, az özvegyét a váradi püspök vizsgálta ki. A vádak nem találhatták megalapozottnak, mivel a debreceni konventuálisok kolostorukban maradtak. 1490-ben újabb támadás érte őket. Ekkor Mátyás király szerette volna elérni a Szentzékenél, hogy a debreceni mellett több konventuális kolostor reguláját reformálják meg, azaz obszerváns irányzatúak legyenek (VESZPRÉMI 1902, 316). 1492-ben VI. Sándor pápa át is adott hét kolostort az obszervánsoknak, de Debrecenben továbbra is maradhattak a konventuálisok (KARÁCSONYI 1922, 353). 1520-ban és 1531-ben a debreceni kolostor volt a helyszíne a konventuális ág generális konventjének (CHILKÓ 1882, 364; MÓDY 1994, 24). A várost 1552-ben hagyták el a reformáció térhódítása és a török terjeszkedés miatt (SZABÓ 1921, 232). 1561-ben a kolostor telkét és épületét János Zsigmond erdélyi fejedelem Debrecennek adta (MÓDY 1994, 26). Ide költözött át a város ispotálya. A szegények kórháza és menhelye 1705-ig volt itt (HERPAY 1929, 31), ezután az épületegyüttest városi magtárként és istállóként használták. 1952-ben bontották le az egykori kolostor területén álló épületeket, helyére épült fel a Tanítóképző Intézet, ma Ady Endre Gimnázium.

A kolostor történeti térképeken

Az egykori kolostor régészetiileg ma nem kutatható. A területen az 1950-es években épült háztömbök és iskola áll, az épületek között szabadon maradt részek pedig aszfalttal fedettek. A várost ábrázoló történeti térképek azonban pontos képet mutatnak a kolostor telkén egykor állt épületekről.⁷ Az 1760-as években készült DvT. 34. jelzetű térképen olvasható

a „Város Istállója” felirat. A szöveg körül látható egy épületegyüttes. Északi része a téglalap alakú magtár, hosszabbik oldalainak közepén egy-egy kisebb oldalépitménnyel. Délkeleti sarkához az „L” alakú istálló épülete csatlakozik. (10. kép)

Az 1872-ben Harások János által szerkesztett és Goller János által felvett DVK. 24. jelzetű térképlapon jobban látható az épületegyüttes, amelynek a tulajdonosa van feltüntetve: „Debreczen város”. (11. kép)

A DvT. 34. jelzetű térkép rekonstruált változatát a mai állapotokat mutató térképpel összevetve látható, hogy az egykori városi magtárra és istállóra ráépítették a mostani Ady Endre Gimnáziumot és a Liszt Ferenc utca elején álló épülettömböt. (12. kép)

A városi istálló és magtár bontása

1951-ben a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja elkészítette Debrecen városképi és műemléki vizsgálatát. A kéziratban olvashatók a város műemlékeinek és műemlékjellegű épületeinek leírásai. Itt szerepel az akkor Tóthfalusinak hívott tér 5. száma alatt álló magtár, mint műemlékjellegű épület, amely „az egykori ferences-kolostor alapjain épült” (VIZSGÁLAT 1951, 11). A dokumentum „lehetőleg fenntartandó” kategóriába sorolta az épületet, de 1952 decemberében mégis elkezdődött a városi istálló és magtár bontása. A Déri Múzeum néprajzkutatója, Béres András lefényképezte a bontás folyamatát. Ezek a fényképek az egykor itt állt kolostorról is értékes, pótolhatatlan adatokat őriztek meg. (13–15. kép)

A 13. kép jobb oldalán látható, hogy a boltívek felett már leszedték a tetőt és éppen a boltozat bontása zajlik. A négy boltív után az épület-szárny egy más stílusú, később épített részsel folytatódik. A boltíves részről készített kép kinagyított részletén egy keresztboltozat maradványa is látszik. (14. kép) A 13. kép előterében a bontott téglák mérete különösen figyelemreméltó, mivel a középkorra jellemző, nagyméretű téglák vannak összerakva. A bontás ekkor még csak a boltíves részen zajlott, a téglák innen származnak. Ezt az épületrészt ezekből a középkori téglákból építették fel, tehát az egykori ferences kolostor 1952-ig megmaradt falainak bontását örökölte meg Béres András.

A középkori kolostor falainak maradványairól 1955-ben a Déri Múzeum akkori igazgatója, Balogh István is beszámolt. „A különböző építések miatt ma már az egykori alapfalakból itt-ott maradt valami, a kolostor tégláit az újabb házak alapjaiba beépítették, a mai téglától eltérő méretű, széles, lapos téglák azonban jól felismerhetők, éppen úgy, mint a 300–400 évvel ezelőtt bennhagyott falmaradványok.” (BALOGH 1955)⁸

A városi istálló és magtár épületeinek Béres András fényképei és Balogh István beszámolója alapján az 1950-es években még voltak a kolostorhoz köthető középkori falszakaszai. A magtár épületéről az 1951-es műemléki felmérés említi, hogy a ferences kolostor alapjaira épült. Az istálló „L” alakú

6 A latin nyelvű forrásokat Bocsi Zsófia fordította le. Segítségét ezúton is köszönöm.

7 A történeti térképeket a Cívissporta MaGISter honlap segítségével mutatom be:

<https://civissporta.hu/magister/xYM14ubsGE18Hutu9X0FJwWhTGQk348hos0JU7FzYt9sx5HLVUsIdgVQAXcaiAzHLV7M2Uevo6IBk1QafufjIB9hTcGau26Z24Xt3FdA2AyVZPbGS90gJaSjeYpPcBsV9QWsnBulXZEVSil8FqQjdlj16dOwd0P25eNTfAHRAAeGnRyBij9dp1gFGaroXSQ4fYvy5RU.html> (Utolsó megtekintés: 2023. április 25.)

8 A cikkre Bakai Mária hívta fel a figyelmet, segítségét ezúton is köszönöm.

épületszárnyán a fényképek két korszak építkezését mutatják, a középkori boltíves, keresztboltozatos részt és a később hozzáépített egyszerűbb stílusú szakaszt. A történeti térképeken ennek a résznek viszont egységes az alaprajza, tehát a későbbi épületrészt a magtárhoz hasonlóan a középkori alapokra húzhatták fel. Több középkori ferences kolostornak is a városi istálló és magtár épületegyüttesével megegyező „U” alakú alaprajza volt.⁹ (16. kép) A történeti térképeken látható városi istálló és magtár ábrázolások az egykori ferences kolostor alaprajzát őrizhették meg.

A ferences kolostorépítészet

A ferences kolostorok építészetét az 1260-ban Narbonne-ban tartott rendi nagykáptalan szabályozta: „*a ferences épületekben minden különlegességet, fölöslegességet, hosszúságban, szélességben és magasságban, a helyi viszonyok szerint, szigorúan kerüljenek, büntetés terhe alatt*”. (P. BENEDEK 2008, 56)

Az 1400-as években pápai rendeletek írták le, hogy milyen részei legyenek egy új alapítású kolostornak: templom harangtoronnyal, ebéd-lőterem, hálóterem, temető, gyümölcsös- és veteményeskertek, műhelyek (FERMENDŽIN 1892, 192–193).

A ferences kolostorok épületei két nagy részre oszthatóak. Minden kolostornak volt saját temploma, amihez északi, vagy déli irányban csatlakozott a konventépület. Mivel leggyakrabban sűrűn lakott városban, mezővárosban kellett felépíteni a kolostort, az épületek elhelyezkedését az ajándékba kapott telek mérete és a templom helyzete határozta meg (KUTNYÁNSZKY 2000, 118). A ferences kolostorok építészetét az egyszerűség és célszerűség mellett a gyakori bővítések és átépítések is jellemzik. Egy kolostor jellemzően évszázadokig fennáll és aktuális állapota az alapítástól addig eltelt időszak építkezéseit mutatja meg. (17. kép)

A debreceni ferences kolostor temetője

Egy kolostor temetője elsősorban a szerzetesrend fogadalmat tett tagjainak nyughelye, így a szerzetesek közösségét a halál sem bontotta meg (SZUROMI 2002, 110). A kolostorok temetőjébe azonban nem csak szerzeteseket, hanem laikusokat is temettek. A nem egyházi személyek nem csak a lakhelyük szerinti plébánia temetőjébe temetkezettek, hanem végrendeletükben kiválaszthatták temetkezési helyüket, ami leggyakrabban egy szerzetesi templom vagy temető volt. Az itt nyugvó laikus testvériségbe került az eltemetett szerzetesekkel és részesült a kolostor lelki javaiból. A szerzetesek mindennap imádkoztak lelki üdvösségükért és naponta tartottak misét a közelükben, a kolostor templomában (SZUROMI 2017, 150–152). A kolostori temetkezésnek azonban ára volt. A Super cathedram pápai bulla rendelkezései szerint a végrendeletben

a szerzetesrendnek tett felajánlás negyedét a helyi plébánosnak kellett adni kárpótlásként (DE CEVINS 2003, 44).

A volt ÁNTSZ épület udvarán végzett ásatásunk során feltártuk az egykori kolostor temetőjének 44 sírját. A temetőben – a középkori, templom körüli temetkezésekre jellemzően – a sírok nagyon zsúfoltan helyezkedtek el egymás alatt-fölött, gyakran megbolygatva a korábbi temetkezéseket az új sírok ásásakor. A 44 sír kb. 60 m²-nyi területen zsúfolódott össze. Az elhunytak túlnyomó többsége felnőtt férfi volt. Nagyon kevés mellékletet, összesen néhány övcsatot találtunk a sírokban. A feltárt terület közepén húzódott a kolostor temetőjének határa, mivel csak az északi részen sűrűsödtek a sírok, a déli felében egyáltalán nem voltak temetkezések.

A kolostornak nagy kiterjedésű temetője lehetett. 1935-ben és 1936-ban találtak sírokat az ásatásunktól északra elhelyezkedő, akkor Dégenfeldnek hívott tér 7. és 8. számú telkén (SŐREGI 1935, 66–67; Déri Múzeum leltárkönyve 1936.9.). Az 1700-as évek elején Baranyi Miklós Bihar megyei alispán tanúvallomása szerint a mai Csapó utca 11. számú telken pinceaásáskor találtak koporsós temetkezéseket (ZOLTAI é. n., 41).

A debreceni ferences kolostor temploma

A templom a Boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve (SCHEMATISMUS 1851, 17), és Hunyadi János 1448-ban kelt leveléből tudjuk, hogy nagy értékű egyházi ruhákkal, drágakövekkel és gyöngyökkel gazdagon díszített arany és ezüst szent edényekkel volt ellátva (BUNYITAY 1883, 444). A templomban egy orgona is volt, amelyet 1533-ban a debreceni polgárok adományoztak a kolostornak (KARÁCSONYI 1922, 157).

A templom helyére a történeti térképek és temető sírjainak tájolása alapján következtettünk. A középkori, templom körüli temetők sírjait mindig a templom hossz tengelyével párhuzamosan ásták. A feltárt sírok tájolása pedig a régi térképeken látható északi épülettel, a magtárral egyezik meg, amelyről az 1951-es műemléki vizsgálatban leírták, hogy a ferences kolostor alapjaira épült. (18. kép) Ilyen egyszerű, téglalap alakú templomépület a ferences építészetben nem ritka megoldás, az ennsi ferences templom is ilyen volt egy 14. századi ábrázoláson. (19. kép) Német nyelvterületen több helyen ma is áll ilyen alaprajzú templom.¹⁰ (20. kép) A ferences rend legfontosabb tevékenysége a sok embernek tartott prédikáció volt, amihez a legalkalmasabb helyszín egy tágas terű templom (ENTZ 1994, 22). A koldulórendi templomokban mindig volt szószék, az onnan prédikáló szerzetest pedig jól láthatták és hallhatták a hívek (DE CEVINS 2003, 45). A két oldalépítmény később hozzáépített kápolnák lehettek, amire szintén vannak példák a ferences templomoknál. (21. kép) A már említett Baranyi-féle tanúvallomás szerint a mai Csapó utca 11. számú telek mellett volt a leányiskola, amelynek épületét formájáról kápolnácskának nevezték. Ez lehetett a ferences templom északi oldalkápolnája, amelynek falain Baranyi „írott képeket” látott (ZOLTAI é. n., 41).

9 A ma álló ferences kolostorok jellemzően zárt, négyszögletes alaprajzúak. Több olyan kolostor van, amelyek a középkorban még „U” alakú volt és későbbi építkezések tették négyszögletessé. Pl. Salzwedel, Faldern/Emden, Krems-Stein, Rostock, Landshut (SILBERER 2016, 16, 59, 62, 121, 250). Magyarországon a szécsényi kolostor 1700 körül szintén „U” alakú volt (PRAZNOVSZKY 1984).

10 BINDING 1982, Plan 1 Eisenach, Plan 3 Prenzlau, Plan 59 Kalisch; SCHUMANN 2015, 225 Angermünde; MÜLLER – RATHERT 2015, 252 Brandenburg

A magtárról 1951-ben, a műemléki vizsgálat során készült képen egy kétszintes téglapépület látható. A történeti térképeken látható oldalépítményeket ekkorra már elbontották.¹¹ (22–23. kép)

A debreceni ferences kolostor konventépülete

A ferences kolostorokban a konventépület a templom szentélyéhez északi vagy déli irányban csatlakozik. Itt élték a szerzetesek mindennapjaikat, ebben a részben voltak a hálófülkék, az ebédlőterem, a konyha, a műhelyek. A történeti térképek ábrázolása alapján Debrecenben a templom szentélyéhez déli irányba építették a konventépületet. Béres András fényképei azt mutatják, hogy a megmaradt középkori részének keresztboltozata volt. Ezt az épületrészt városi istállóként használták 1705 és 1952 között.

A debreceni ferences kolostor kertje

A pápai oklevelek gyümölcsös- és veteményeskerteket is felsorolnak a kolostorok részeként. A debreceni kolostor kertjét 1578-ban Báthori Kristóf erdélyi fejedelem oklevele említi, amelyben azt a kolostor épületével együtt a városnak adja örök adományként (MÓDY 1994, 26). A kolostor kertje a konventépülettől délre helyezkedhetett el. Az 1760-as években készült térkép ezen a területen nem ábrázol épületeket, még az 1872-es térkép is kerteket mutat a városi istálló és a színház között. (24. kép)

A debreceni ferences kolostor újjáépítése

A rekonstrukciónál abból indultunk ki, hogy a történeti térképek megőrizték a középkori kolostor alaprajzát. Találtunk korabeli példákat „U” alakú kolostorépületre és egyszerű, téglalap alaprajzú templomra is.

A templom ábrázolásánál az egyszerűség volt a fő alapelv. A nyugati főhomlokzatra három ablakot helyeztünk, mivel ez volt a leggyakoribb a ferences templomoknál (BÉLFENYÉRI 2016, 59). A harangtornyot az emdeni konventuális kolostor ábrázolása alapján készítettük el. (16. kép) Az oldalkápolnákra az újlaki ferences templomról fennmaradt fénykép szolgált mintaként. (25. kép) A konventépülethez az 1952-ig megmaradt boltíves részt használtuk fel. A kolostor épületeit zsindegyel fedtük be, mivel a váradi ferencesekről fennmaradt, hogy 1549-ben több mint húszezer zsindegyt kaptak kolostoruk tetejének újrafedéséhez (BÉLFENYÉRI 2016, 41). A temetőt a feltárás eredményei alapján a templomtól nyugatra, a kert a konventépület köré helyeztük el. (26. kép)

A kora újkori, faszkerzetes kút

A Dósa nádor tér 4. szám pincéje alatt egy kutat is feltártunk. (27. kép) A kút négyzet alakú faszkerzetet egy kerek gödörbe építették, a gödör és a faszkerzet közé homokot töltöttek. A kutat kb. 120 cm hosszú hasított

farönkökből rakták össze. Belső sarkaiba két részből összecsapolt oszlopokat állítottak. A sarokoszlopok tetejére a kút keleti és nyugati oldalán 1–1 vízszintes deszkát helyeztek. (28. kép)

A radiokarbon vizsgálat a kút fájából vett mintát 1459–1631 közötti időszakra helyezte, a kút betöltésében talált állatcsontot 1524–1653 közé keltezte.¹² (29. kép)

A kút leletanyaga¹³

A Debrecen környékén található agyagokból nem lehetett jó minőségű főzőedényt készíteni, ezért a városba több helyről hoztak be kész edényeket, illetve agyagot. A fazekas céh 1574-ben kiadott kiváltságlevelében említi a „fazekasmesterséghez szükséges máshonnan eladásra idehozott földet”. A város ekkor megengedte a máshol készített edények árusítását a debreceni vásárokon és minden hétfőn 12 óráig (P. SZALAY 1989, 14). A kútból előkerült kerámiatöredékek többsége is messziről érkezett a városba.

Bécsi fazék

A bécsi fazekasok 1431-ben kelt szabályzata vasagyagként említi a grafittal kevert agyagú edényeket (HOLL 1955, 171). A kútból egy redukált égetésű, grafitot tartalmazó szürke edény pereme és oldaltöredékei kerültek elő. (30. kép 1–2.) A kb. 28 cm átmérőjű, legömbölyített peremen a bécsi fazekasok bepecsételt bélyege látható: egy pajzsba foglalt kereszt, felette vízszintes pólya (BERTALAN 1998, 182). (31. kép)

Fehérkerámia

Tűzálló, fehér színűre égő agyag az Alföldön nem található. Debrecenben a Gömör megyei Rimaszombat (ma Rimavská Sobota, Szlovákia) és a Bihar megyei Rév (ma Vadu Crișului, Románia) fehérkerámiáit is árulták (KRESZ 1960, 315). A két fazekasközpont termékei nagyon hasonlítanak egymásra. A kútból előkerült edénytöredék egy vizeskorsó töredéke lehet. Az egykori edényen sekély, párhuzamos bordák futottak körbe, de nincs jellegzetes festése, ami segítené a származási hely megállapítását. (32. kép 1.)

Feketekerámia

A debreceni fazekasok ismerték a feketére égetés technikáját, de azt nem edényeken, hanem pipákon alkalmazták (ECSEDY 1931, 69). A kútban talált fekete edénytöredék a feketekerámiájáról híres, közeli Nádudvaron készülhetett, ahol a török hódoltság korában már dolgoztak fazekasok (SZABAD-FALVI 1986, 21). A töredék egy vizeskorsó maradványa lehet, amelynek vállrészét sekély, párhuzamos bordákkal díszítették. (32. kép 3.)

Fazék

Egy vörösre égett, homokkal soványított, mázatlan fazék kihajlító tagolt peremtöredéke is előkerült a kútból. Az egykori edény szájátmérője kb. 15

11 A fényképeket Bakó Zoltán mutatta meg nekem, segítségét szeretném itt is megköszönni.

12 A kút mintáinak AMS ¹⁴C vizsgálatát Molnár Mihály végezte el (Isotopech Zrt.).

13 A leletanyagot bemutató táblákat Koroknai Zsolt és Vadas Erik fényképeinek valamint Fehér Csaba rajzainak felhasználásával Faur Zoltán készítette el.

cm volt. Ez a fajta fazéktípus nagyon elterjedt volt a kora újkori Magyarországon, jellegzetes magyar fazekastermék.¹⁴ (32. kép 2.)

Kályhaszem

A kútból előkerült egy vörösre égett, máz nélküli, bögre alakú kályhaszem töredéke is. (32. kép 4.) Ez a típus nagyon népszerű volt a kora újkori

Debrecenben, több belvárosi ásatáson kerültek elő kisebb-nagyobb töredékek. Az ilyen elemekből összerakott tüzelőberendezést Debrecenben cipós kályhának nevezték (ZOLTAI 1936, 115). A debreceni kályhakészítésre 1549-ből származik az első adat, a fazekas céh 1574-ben kiadott kiváltságlevele alapján kályha és kemencekészítést csak fazekasmesterek vállalhattak (P. SZALAY 1989–1990, 181, 187

14 Pl.: Füzér (SIMON 2000, 135, 208), Eger (LÁZÁR 1986, 38, 48), Salgó (BALOGH-LÁSZLÓ 2016, 301), Vác (TETTAMANTI 1994, 108, 154), Vél (HATHÁZI – KOVÁCS 1996, 43), Ozora (FELD et al. 1989, 179–180, 182–183), Lenti (ZÁVODI 2003, 182–185)

2. Késő bronzkori agyaggyerő gödör részlete
(fényképezte: Domán Szabolcs)

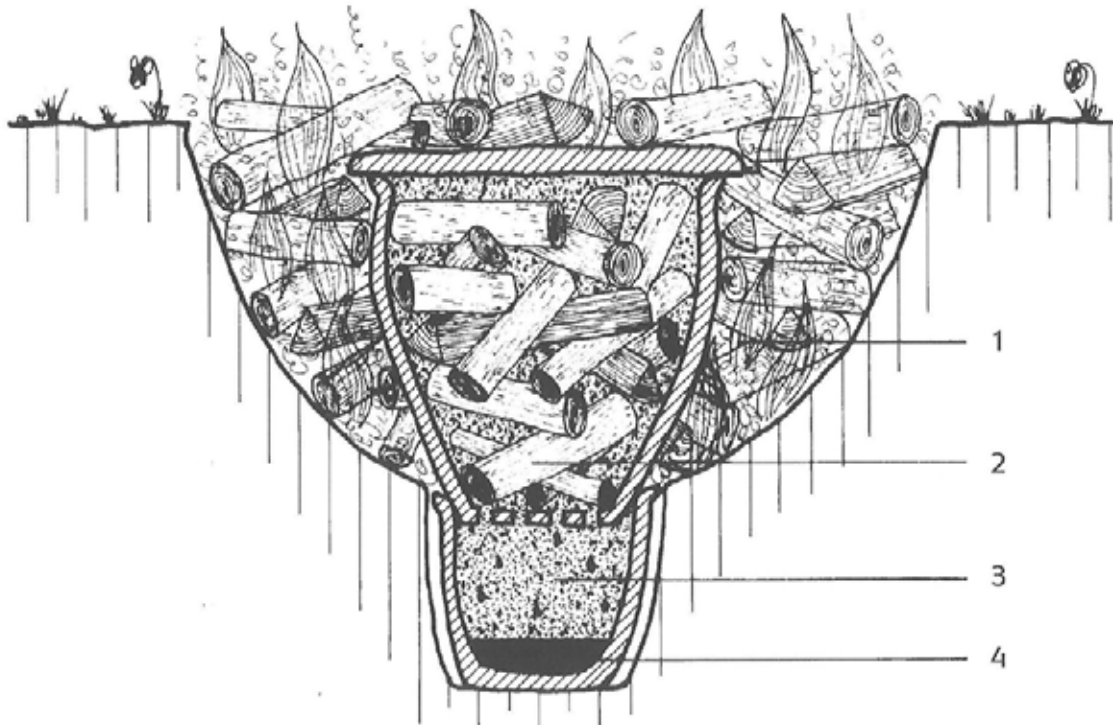
3. Késő bronzkori fazekak előkerülésük helyén
(fényképezte: Domán Szabolcs)

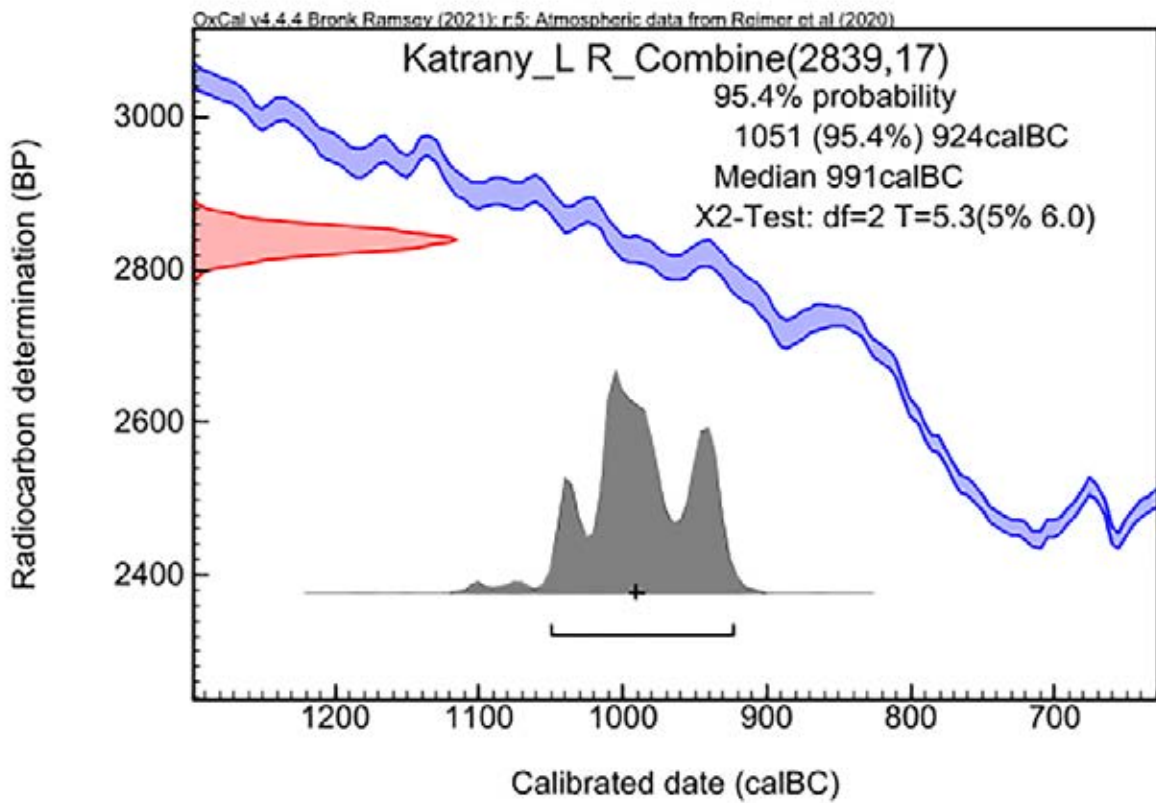
4. Késő bronzkori fazék töredéke

5. Nyírfakátrányos késő bronzkori fazék töredéke

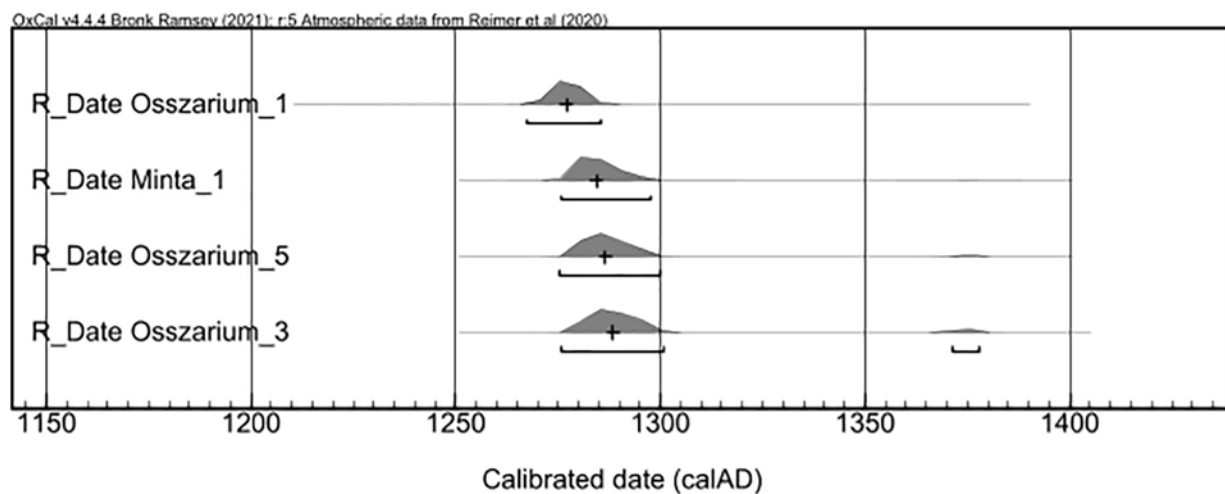
6. Kátránylepárlás folyamata: 1. tűz, 2. kátránytartalmú fa, 3. kátránygőz, 4. folyékony kátrány (MÜLLER 2007, 11. kép)

7. A nyírfakátrány AMS ^{14}C vizsgálata alapján készült kalibrációs görbe (készítette Szigeti Anna)

8. A feltárt osszárium egy később beletemetett sírral (fényképezte: Domán Szabolcs)

9. Az osszáriumból vett embercsontok AMS ¹⁴C vizsgálata alapján készült fázismodell (készítette Szigeti Anna)

10. A város istállója az 1760 körül készült térképen (forrás: Cívisporta MaGISter)

11. A város istállója az 1872-ben készült térképen (forrás: Cívisporta MaGISter)

12. Az 1760 körül készült térkép rekonstruált változata a mai állapotokra vetítve (forrás: Cívisporta MaGISter)

13. A város istállójának bontása 1952-ben. Béres András fényképeiből összeállította Faur Zoltán (Déri Múzeum Fotótára FAd_007786, FAd_007787a)

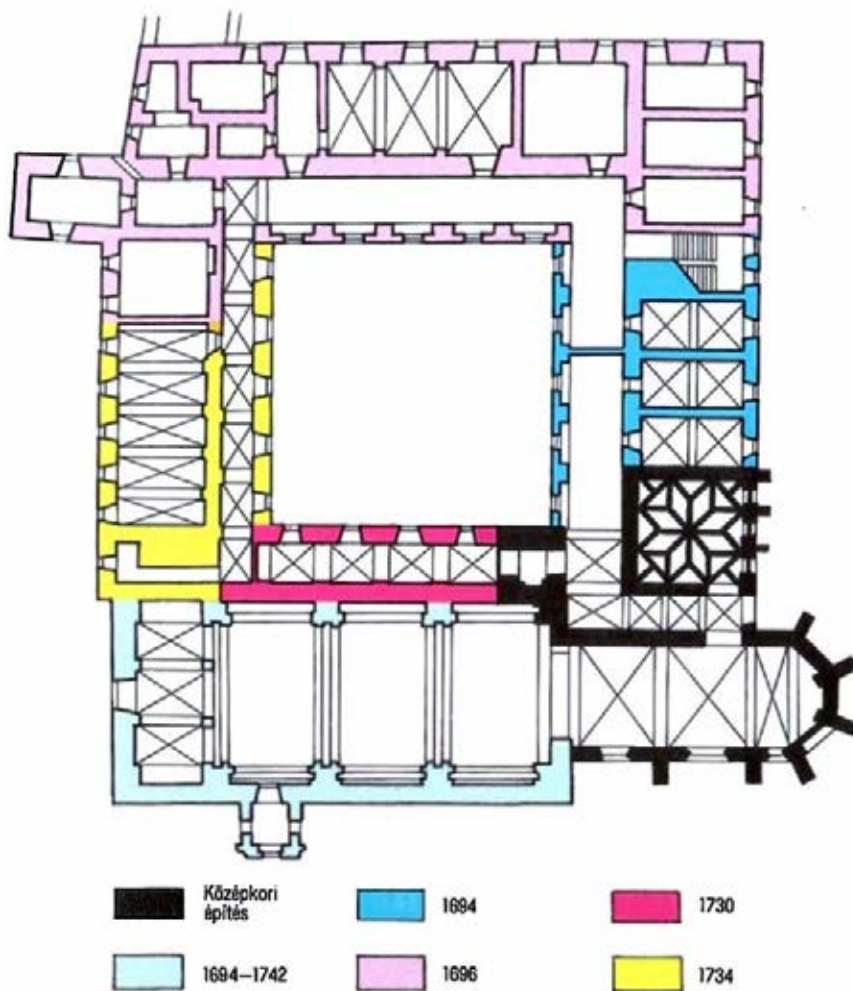
14. Keresztboltozat maradványa (Déri Múzeum Fotótára FAd_007791)

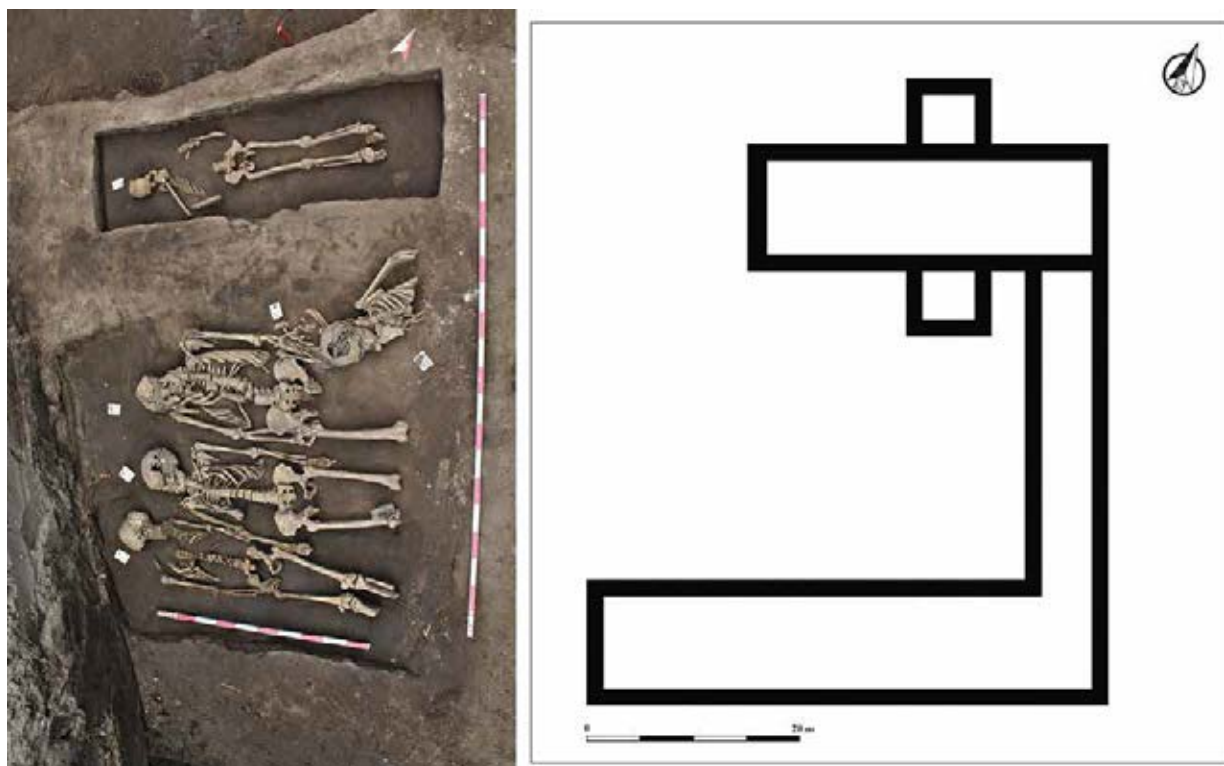
15. A lebontott keresztboltozatokat határoló hevederívek (Déri Múzeum Fotótára FAd_007793)

16. Az emdeni ferences kolostor 1575-ös ábrázolása
 (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emden1575.jpg.
 Utolsó megtekintés: 2023. április 25.)

17. A szécsényi ferences kolostor építési szakaszai (PRAZNOVSZKY 1984)

18. A feltárt sírok és kolostor épülete azonos tájolással

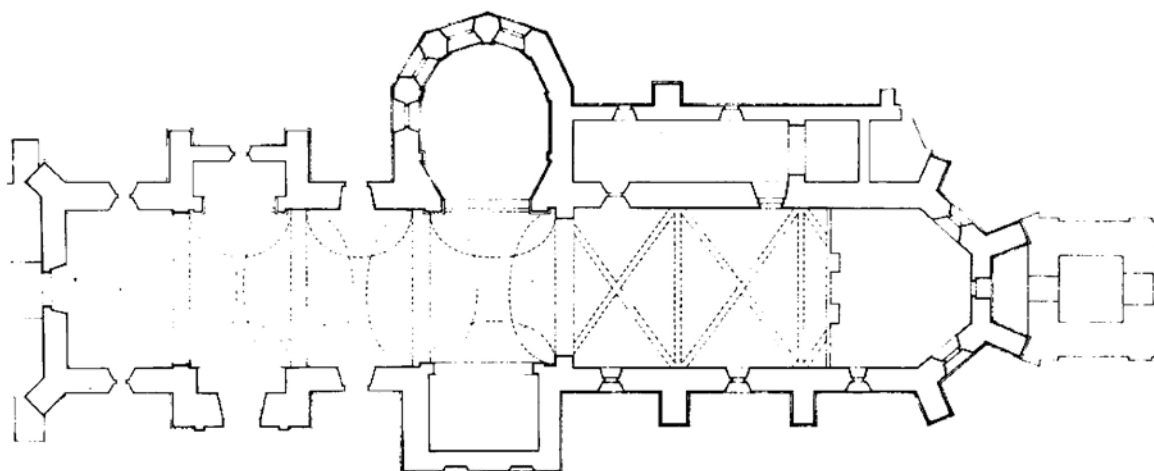

19. Az ennsi ferences templom (ENGLISCH 1982, 301, Abb. 25.)

20. A saalfeldi egykori ferences kolostor temploma

(https://de.wikipedia.org/wiki/Stadtmuseum_Saalfeld_im_Franziskanerkloster#/media/Datei:Saalfeld_M%C3%BCnzplatz_5_Ehem._Franziskanerkloster,Bestandteil_Denkmalensemble_%22Stadtkern_Saalfeld-Saale%22.jpg. Utolsó megtekintés: 2023. április 25.)

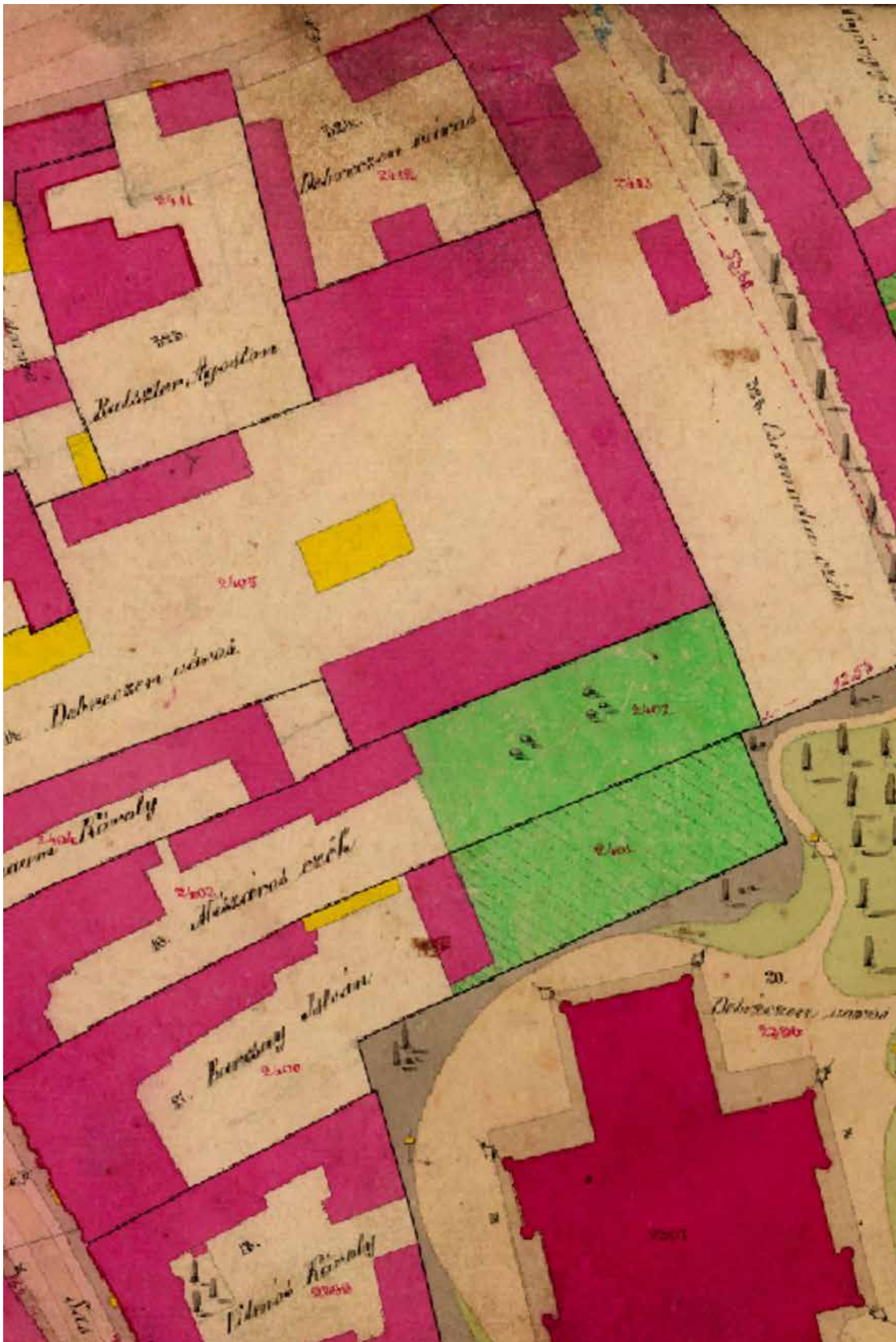
21. Az újlaki ferences kolostor templomának alaprajza (VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA 1994, 66)

22. A városi magtár és istálló épülete (Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény és Fotótár)

23. A városi magtár épülete (Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény és Fotótár)

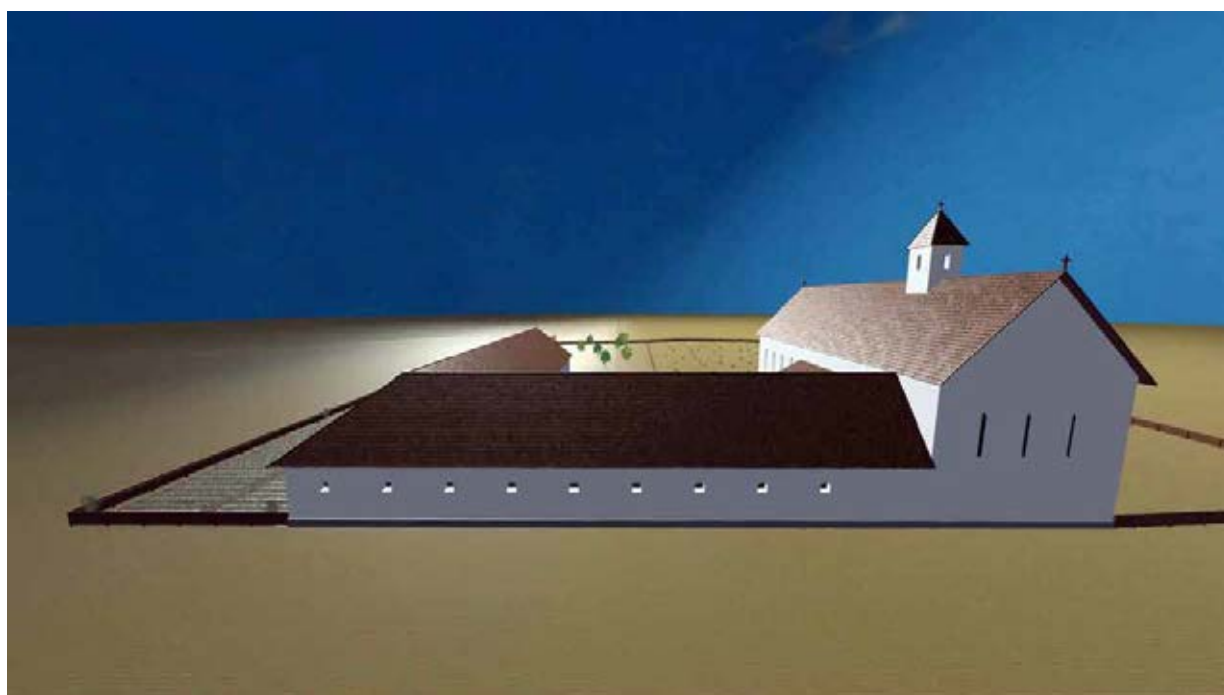
24. A kolostor kertjének feltételezett helye a városi istálló és a színház közötti zöld terület (forrás: Cívissporta MaGISter)

25. Az újlaki ferences kolostor temploma az átépítés előtt 1900 körül
(https://hr.wikipedia.org/wiki/Ilok#/media/Datoteka:Ilok_franciscan_church.jpg. Utolsó megtekintés: 2023. április 25.)

26 a. A debreceni ferences kolostor 3D modellje nyugati irányból (készítette: Faur Zoltán)

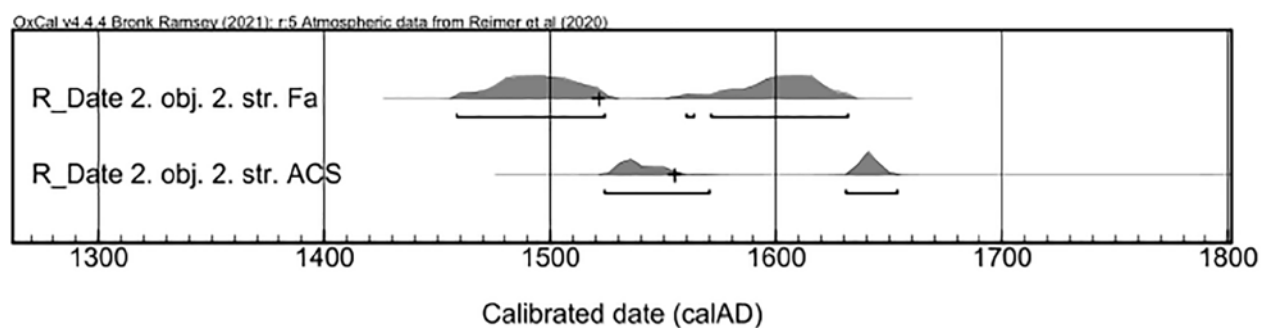
26 b. A debreceni ferences kolostor 3D modellje keleti irányból (készítette: Faur Zoltán)

27. A Dósa nádor tér 4. szám pincéje alatti faszervezetes kút távolról (fényképezte: Domán Szabolcs)

28. A Dósa nádor tér 4. szám pincéje alatti faszervezetes kút közelről (fényképezte: Domán Szabolcs)

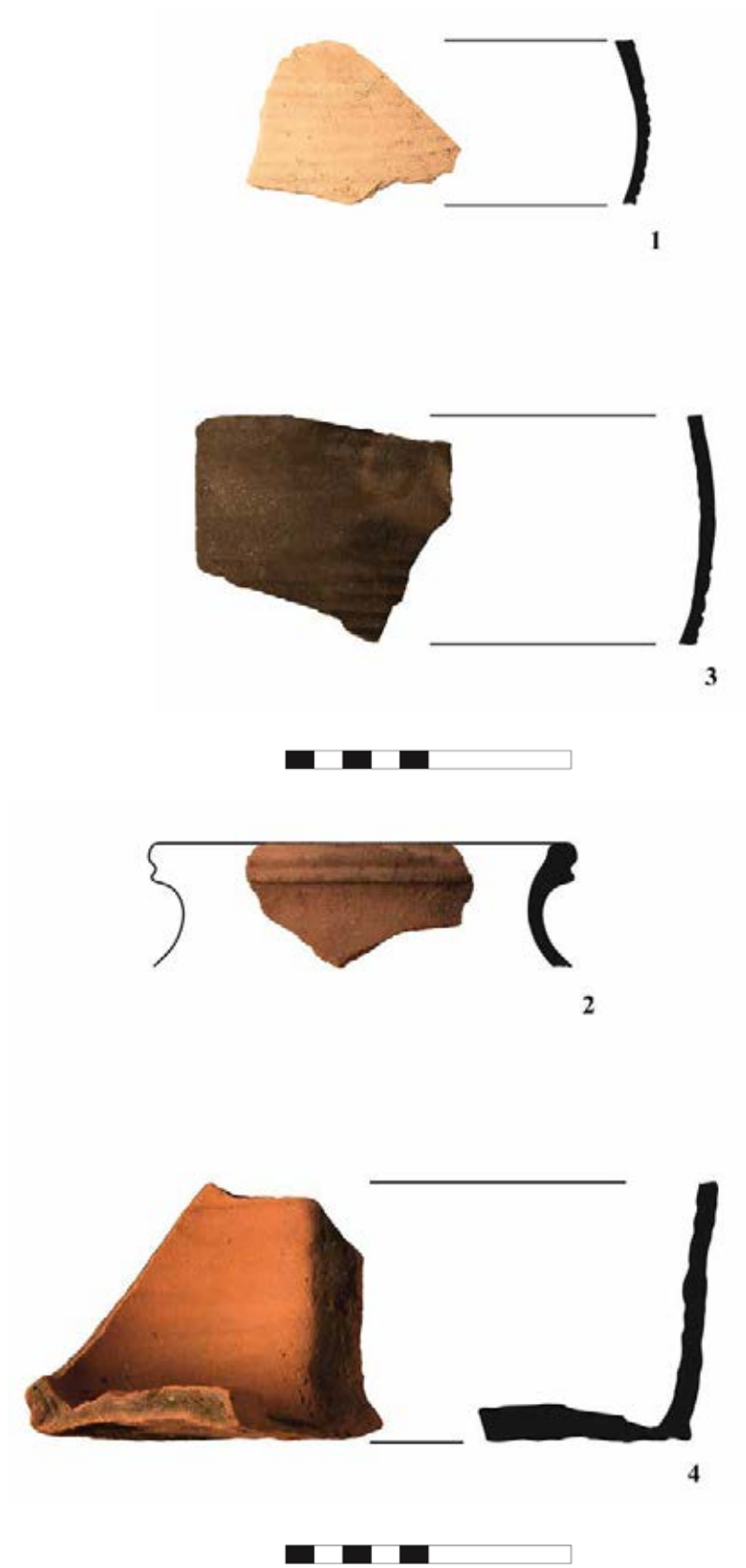
29. A kútból vett fa és állatsont AMS ¹⁴C vizsgálata alapján készült fázismodell (készítette Szigeti Anna)

30. Bécsi fazék töredékei

31. Bécsi fazék pecsétje

32. Kora újkori kút leletei

FELHASZNÁLT IRODALOM

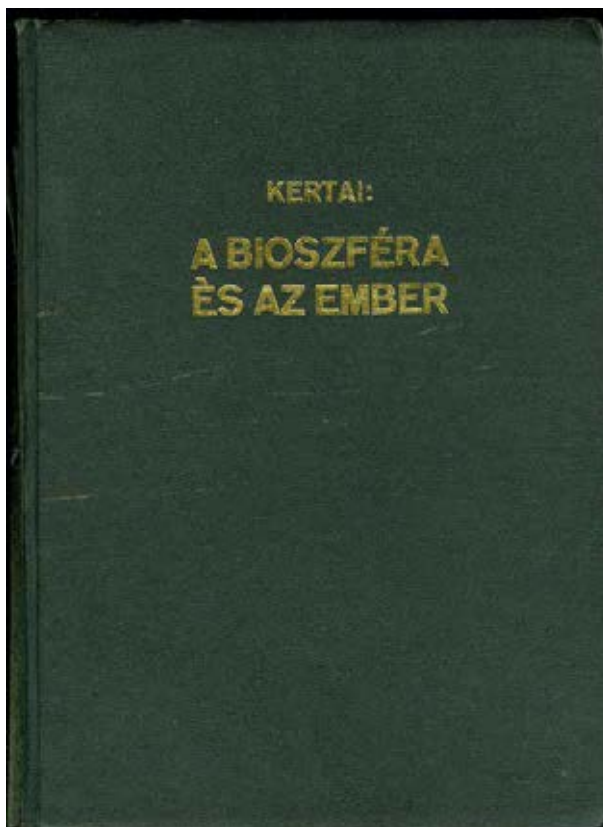
- BALOGH 1955** Balogh István: 500 éves temető a Csapó utcán. *Néplap* 1955. október 8. (XII. évfolyam 237. szám), 3
- BALOGH-LÁSZLÓ 2016** Balogh-László Emese: Élet a salgói várban a kora újkorban. In Simonyi Erika – Tomka Gábor szerk.: „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni” Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. Budapest 2016. 297–311
- P. BENEDEK 2008** P. Benedek Fidél: *Ferences kolostorok és templomok II.* Csíkszereda 2008.
- BERTALAN 1998** Bertalan Vilmosné: Bélyeges ausztriai edények Óbudáról. In *Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve XXXII.* (1998) 181–209
- BÉLFENYÉRI 2016** Bélfenyéri Tamás: A váradi püspökség koldulórendi kolostorai a középkorban. *Partiumi Füzetek* 84. Nagyvárad 2016.
- BINDING 1982** Günther Binding: Die Franziskaner-Baukunst im deutschen Sprachgebiet. In *800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters.* Krems-Stein, Minoritenkirche 15. Mai – 17. Oktober 1982. Wien 1982. 431–460
- BUNYITAY 1883** Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Második kötet. Káptalanok, monostorok a püspökség alapításától 1566. évig.* Nagyvárad 1883.
- CHILKÓ 1882** Chilkó László: Az egyház múltja I. II. III. IV. In Zelizy Dániel szerk.: *Debrecen sz. királyi város egyetemes leírása.* Debrecen 1882. 359–377
- CSOBÁN 1940** Csobán Endre: Debrecen története a Debreczeni család kihalásáig 1404-ig. In *Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye (Vármegyei Szociográfiák XII–XIII.)* Debrecen 1940. 54–63
- DANI – CSÉKI – SÁNDORNÉ 2019** Dani János – Cséki Andrea – Sándorné Kovács Judit: Kora bronzkor végi (házi) ipari technológiák a Felső-Tisza vidékről. In *MQMQS X. Őskoros Kutatók X. Összejövetelének konferenciakötete. Őskori technikák, őskori technológiák.* Százhalombatta 2019. 29–61
- DE CEVINS 2003** Marie-Madeleine de Cevins: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban.* Budapest 2003.
- ECSEDEY 1931** Ecsedi István: A debreceni cseréppipa. In *Jelentés Debrecen szabad királyi város Déri Múzeumának 1931. évi működéséről és állapotáról.* Debrecen 1932. 61–101
- ENGLISCH 1982** Ernst Englisch: Zur Geschichte der franziskanischen Ordensfamilie in Österreich von den Anfängen bis zum Einsetzen der Observanz. In *800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters.* Krems-Stein, Minoritenkirche 15. Mai – 17. Oktober 1982. Wien 1982. 289–306
- ENTZ 1994** Entz Géza: Az európai koldulórendi építészet. In Haris Andrea szerk.: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon.* Budapest 1994. 21–25
- ÉRDUJHELYI 1896** Érdujhelyi Menyhért: Kutatásaim a római levéltárakban. *Katholikus Szemle.* Tizedik kötet. (1896) 605–646
- FELD et al. 1989** Feld István – Gereyles Ibolya – Gere László – Gyürky Katalin – Tamási Judit: Újabb késő középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból. *Communications Archaeologicae Hungariae* 1989. 177–207
- FERMENDŽIN 1892** P. Eusebius Fermendžin: *Acta Bosnae. Potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab Anno 925 usque ad Annum 1752.* Zágráb 1892.
- HATHÁZI – KOVÁCS 1996** Hatházi Gábor – Kovács Gyöngyi: *A váli gótikus templomtorony. Adatok Vál 14–17. századi történetéhez.* Székesfehérvár 1996.
- HERPAY 1929** Herpay Gábor: *A debreczeni református ispotály története. 1529–1929.* Debrecen 1929.
- HOLL 1955** Holl Imre: Külföldi kerámia Magyarországon (XIII–XVI. század). In *Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve XVI.* (1955) 147–197
- JELENTÉSEK 1913** A Múzeum gyarapodása. In *Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1913. évi állapotáról.* Debrecen 1914. 12–20
- KARÁCSONYI 1922** Karácsonyi János: *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig.* Budapest 1922.
- KOPÓCS 2017** Kopócs János: Az 1317-es debreceni csata rekonstrukciója hadtörténész szemmel. *Civisporta* 2017. 2. 7–65
- KÓSA 1774 k.** *Fratris Eugenii Kósa Antiquarii Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Francisci Strictioris Observantiae Collectanea.* Kézirat 1774 körül. Magyar Ferences Könyvtár Kézírtatára 018004. jelzet
- KRESZ 1960** Fazekas, korszós, tálás. *Ethnographia LXXI* (1960) 87–131
- KUTNYÁNSZKY 2000** Kutnyánszky Ildikó: A koldulórendek és építészetiük az Árpád-kori Magyarországon. In Rostás Tibor, Simon Anna szerk.: *Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára.* Budapest 2000. 83–127
- LÁZÁR 1986** Lázár Sarolta: Az egri vár törökkori magyar cserépedényei. *Agria XXII.* (1986) 35–63
- MÓDY 1994** Módy György: Ferencesek és domonkosok Debrecenben a reformáció koráig. In Ujváry Zoltán szerk.: *Történeti és néprajzi tanulmányok.* Debrecen 1994. 19–26
- MÜLLER 2007** Müller Róbert: Késő bronzkori magaslati település kutatása Várvölgy, Nagyláz-hegyen (2003–2006). In Kisfaludi Júlia szerk.: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006.* Budapest 2007. 5–26
- MÜLLER – RATHERT 2015** Joachim Müller – Dietmar Rathert: Die Klausurbauten des Franziskanerklosters St. Johannis in der Altstadt von Brandenburg an der Havel. In Gert Melville, Leonie Silberer, Bernd Schmies szerk.: *Die Klöster der Franziskaner im Mittelalter. Räume, Nutzungen, Symbolik.* Berlin 2015. 249–274
- NOVÁK 2019** Novák Ádám: *A Hónap Érme – 2019 április.* <https://www.derimuseum.hu/muzeumtortenet.php?id=105>. (Utolsó megtekintés: 2023. április 25.)
- PRAZNOVSZKY 1984** Praznovszky Mihály: *Szécsény. Műemlékek. Tájékozódó Múzeumok Kiskönyvtára* 170. Budapest 1984.
- SCHEMATISMUS 1851** *Schematismus Provinciae Hungariae nunc Sanctae Mariae nuncupatae Ordinis Minorum Ref. S. P. Francisci. ad annum Christi communem 1851.* Pozsony 1851.

- SCHUMANN 2015** Dirk Schumann: Franziskanisches Bauen in der Mark Brandenburg im 13. und 14. Jahrhundert. Architektur zwischen Funktion und Gestaltung. In Gert Melville, Leonie Silberer, Bernd Schmies szerk.: *Die Klöster der Franziskaner im Mittelalter. Räume, Nutzungen, Symbolik*. Berlin 2015. 217–247
- SILBERER 2016** Leonie Silberer: *Klosterbaukunst der Konventualen Franziskaner vom 13. Jahrhundert bis zur Reformation*. Petersberg 2016.
- SIMON 2000** Simon Zoltán: *A füzéri vár a 16–17. században*. Miskolc 2000.
- SÓREGI 1935** Sóregi János: Régi sírok a Dégenfeld-tér 7. sz. telken. In *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1935*. Debrecen 1936. 66–67
- SZABADFALVI 1986** SzabADFalvi József: *A magyar feketekerámia*. Budapest 1986.
- SZABÓ 1921** Szabó György Piusz: *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez*. Budapest 1921.
- D. SZABÓ 2016** D. Szabó László: Templomok a Nagytemplom alatt. In *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2016*. Debrecen 2016. 7–31
- P. SZALAY 1989** P. Szalay Emőke: A debreceni fazekas céh protokolluma 1574-ből. *Múzeumi Kurír* 57. (VI. kötet 7. szám) 1989. július. 13–14
- P. SZALAY 1989-1990** P. Szalay Emőke: A debreceni fazekasmesterség története. In *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1989–1990*. Debrecen 1992. 179–190
- SZUROMI 2002** Szuromi Szabolcs Anzelm: *A temetkezésre vonatkozó egyházfegyelem a XII–XIII. században*. Budapest 2002.
- SZUROMI 2017** Szuromi Szabolcs Anzelm: A szerzetesi temetők kiemelkedő szerepe a 11–13. századi temetkezési szokások és egyházi előírások tükrében. *Iustum Aequum Salutare* XIII. 2017. I. 145–154
- TELEKI 1853** Gróf Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. Tizedik kötet. Pest 1853.
- VESZPRÉMI 1902** *A veszprémi püspökség római oklevéltára*. III. kötet. 1416–1492. Báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából közrebocsátja a Római Magyar Történelmi Intézet. Budapest 1902.
- VIZSGÁLAT 1951** *Debrecen városképi és műemléki vizsgálata*. Budapest 1951. Magyar Építészeti Múzeum, Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtár, ltsz. D 41113
- VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA 1994** Diana Vukičević-Samaržija: Mediaeval Mendicant Churches in Croatia. In Haris Andrea szerk.: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Budapest 1994. 63–89
- ZÁVODI 2003** Závodi Szilvia: A lenti vár kerámiaanyaga. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2003. 171–201
- ZOLTAI é. n.** *Debrecen helyrajzi története*. Kézirat. Déri Múzeum Történelmi Adattár
- ZOLTAI 1936** Zoltai Lajos: Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról. In *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1936*. Debrecen 1937. 99–131

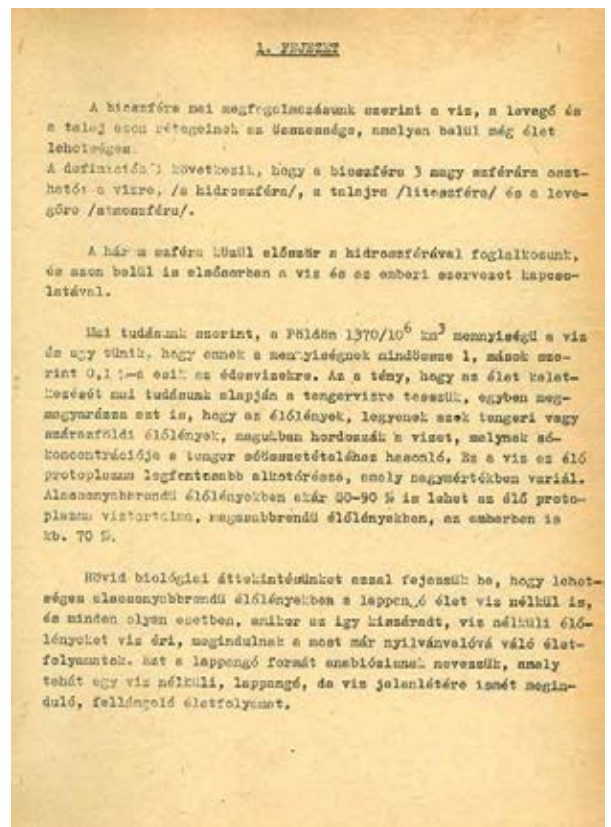
TERMÉSZETTUDOMÁNY

1. Kertai Pál / www.antsz.hu

2. A gyűjteményben található gépirat fedőborítója / Déri Múzeum, Természettudományi gyűjtemény

3. A gépirat 1. fejezetének első oldala / Déri Múzeum, Természettudományi gyűjtemény

LAPOK EGY ORVOS ÍRÓGÉPÉBŐL

A bioszféra és az ember* című Kertai-gépirat a Déri Múzeum Természettudományi gyűjteményében*Bevezetés**

Magyarország egyik széles körben ismert online antikváriuma (www.antikvarium.hu) biológiai szakkönyvkínálatában bukkantam rá 2021-ben arra a közel 200 oldalas daktílográfiára, amit minden valószínűség szerint városunk hajdani kiváló professzora, Kertai Pál (1927–2016) orvos készített. A webshop fényképei és az eladásra kínált tétel leírása alapján igyekeztem többet is megtudni a különleges árucikkről és a mű szerzőjéről. Első ránézésre is jól látszott, hogy valamilyen oktatási segédanyagról – vélhetően egyetemi előadási jegyzetről – lehet szó. A régi hallgatói szakdolgozatok, oktatói jegyzetek és doktori disszertációk koromfekete fedőborítójához hasonló címlapon aranyszínű nagybetűkkel a könyv szerzőjének vezetékneve és a mű címe volt olvasható: *A bioszféra és az ember*.

Az általam korábban nem ismert művet megvásároltam, majd ugyanazon év szeptemberében – későbbi feldolgozás és közzététel céljából – a Déri Múzeum természettudományi gyűjteményének ajánlódékoztam. A vaskos gépiratot naturália-gyűjteményünk történeti tárgyakat és dokumentumokat lajstromozó leltárkönyvébe vezettem be. A véleményem szerint jelentős tudománytörténeti értékkel bíró tárgyat a nyilvántartásba vétel során a TTD. VI. 2021. 77. 1. leltári azonosító számot kapta. A gépiratot ezt követően digitalizáltam. A beszkenelt oldalakból pdf-dokumentumot állítottam össze, majd a gépiratból szöveghű word-dokumentumot is készítettem, az alább olvasható publikáció érdekében. Jelen munkám két részből áll. Az első szakaszban röviden ismertetem Kertai Pál életútjának főbb csomópontjait s a professzor úr szakmai munkásságának jelentősebb eredményeit. Ezt követően nyújtom át olvasásra a begépelt kézirat egyik fejezetét.

Tótvázsonytól Debrecenig

Kertai Pál 89 esztendő átívelő életpályája egy kicsiny Balaton-felvidéki településről indult. A későbbi jeles orvosdoktor és tanár – Magyarország leendő első tisztí főorvosa – abban a Veszprém vármegyei községben (Tótvázsonyban) született 1927. december 20-án, ahonnan a híres debreceni műgyűjtő és patikárius, Kazzay Sámuel (1710–1797) is elszármazott. A napjainkban alig 1300 lelket számláló falucskából Kertai

Pál korán felkerült a székesfővárosba,¹ ahol iskolai tanulmányait végezte. Érdeklődésére nagy hatással volt apai nagyanyja, aki Ádány Róza emlékező írása szerint különféle orvosi, orvoslástörténeti könyvekkel látta el a kisdíák Kertait. Ilyen inspiráló, pályaovertáló mű volt számára a nemzetközi híró sebész, Pólya Jenő (1876–1944)² 1942-ben megjelent nagyívű munkája: *Az orvostudomány regénye*.³ E könyvben a széles műveltségű és több európai nyelven is jól beszélő szerző a legrégibb időktől a 20. század derekáig, a modern rákkutatásig vezet végig olvasóját a „scientia medicinae” egyetemes történetén, amit némely szerzők úgy jellemeznek – nem kis mértékben leegyszerűsítve a kérdéskört – mint az emberiség folytonos harcát a fájdalom ellen. Ugyancsak ott állt a tanuló Kertai Pál könyvespolcán Paul de Kruijff (1890–1971) holland származású amerikai mikrobiológus legismertebb műve: az először 1926-ban kiadott *Bacillusvadászok* című bestseller-kötet, amiben az író kiemelkedő tudósok, híres biológus kutatók életművét ismertette népszerűsítő formában, Leeuwenhoek-tól Ehrlich-ig.⁴

Kertai Pál felsőszintű tanulmányait a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi fakultásán kezdte el. Summa cum laude minősítésű diplomáját 1951-ben szerezte meg. A *Pályám emlékezete* című debreceni előadásában, amit a Professzorok Klubja szervezésében tartott 2011. március 24-én a nagyerdei klinikaközpontban, sorra felidézte egykori tanítómestereit.⁵ A példaképek triumvirátusából elsőként Mansfeld Géza (1882–1950)⁶ élettantudóst említette, aki elsősorban kísérleti farmako-

1 1892 és 1945 között Budapest hivatalos megnevezése volt.

2 Pólya Jenő (1876–1944) sebészorvos, egyetemi tanár. Családja Békésszentandrásról származott. 1898-ban Budapesten megszerzett orvosi diplomájával több fővárosi kórházban, klinikán dolgozott. Gyógyítói praxisa mellett jelentős kutatásokat is folytatott, így foglalkozott a daganatos betegségek kialakulásával és kezelésével, epehólyag-betegségekkel, a hasnyálmirigy (pancreas) kóros elváltozásaival, agysebészettel stb. 1939-ben az Egyesült Államokban tartott előadásokat, s bár marasztalták, ő hazatért Magyarországra. Emleltett tudománytörténeti munkáját már nyugállományba vonulása után írta. 1944 végén vagy 1945 elején a nyilas rémuralom áldozata lett.

3 PÓLYA Jenő: *Az orvostudomány regénye*. Béta Irodalmi R. T. kiadása, Budapest, 1942. 627 p.

4 DE KRUIJFF, Paul: *Bacillusvadászok*. Gutenberg Könyvkiadó Vállalat, Budapest (év nélkül), 334 p.

5 KERTAI Pál: *Pályám emlékezete*. Előadás a DE Professzori Klubjában, 2011. március 24. Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=-JNzgjKmmg>

6 Mansfeld Géza (1882–1950) orvos, fiziológus, bakteriológus, egyetemi tanár.

lógiaival és általános kórtannal foglalkozott. Mansfeld példás kutatói és szakirodalmi tevékenységet folytatott. Sokat foglalkoztatta őt az emberi szervezet zsírsavcseréje, a keringési rendszer központi szerve, a szív (cor, cordis) élettana, a test hőszabályozása és a pajzsmirigy (glandula thyroidea) fiziológiája. Kertai Pál – saját elmondása szerint – nagyrészt Mansfeld hatására döntötte el, hogy ő is fiziológus, tehát élettannal foglalkozó kutató lesz.⁷

Második mentoraként Faragó Ferenc (1905–1950)⁸ orvost, bakteriológust nevezte meg Kertai. Faragó Ferenc, vagy ahogy Kertai nevezte őt: az „oltópápa”, elsősorban oltóanyag-kutatásokkal foglalkozott. Fő szakterülete a gyakorlati immunológia volt. A hatalmas lexikális ismeretanyaggal rendelkező tudós kiemelkedő érdemeket szerzett egyebek mellett a torokgyík (diphtheritis), a vörheny v. skarlát (scarlatina), a szamárköhhögés (pertussis) és a merevgörcs (tetanus) elleni védekezés kidolgozásában, a különböző vakcinák, gyógyszavók és kombinált védőoltások kifejlesztésében. Faragónak jelentős szerepe volt az általános egészségügyi felvilágosítás területén is. Fontosnak tartotta a megfelelő orvosi tájékoztatást a magyar lakosság szélesebb körében. A rádióban az *Egészségügyi kalendárium* című népszerű sorozatában közérthető formában adta át ismereteit a vasárnapi műsor hallgatóinak. Egykori tanítványai szerint kitűnő tanár és nagyhatású előadó volt, aki egyetemi óráit rendszerint egy forgószeken ülve, ide-oda „forogva” tartotta meg.

A harmadik tudós, akit Kertai egyfajta mentoraként emlegetett, Dabis László (1891–1956)⁹ volt. Dabis az egyetemen lelkes „galileista” volt, azaz a meglehetősen radikális, esetenként szélsőséges eszméket (is) valló hallgatói egyesület, a Galilei Kör¹⁰ főtítkára. Dabis már ekkor elmélyült

mikrobiológiai kutatómunkát folytatott, s korán bekapcsolódott a Preisz Hugó (1860–1940)¹¹ által vezetett budapesti Bakteriológiai Intézet munkájába. A nagy háborúban általános csapatorvosként, laborvezetőként és egy – váltóláz tekintetében endémiás – nyugat-balkáni terület, Durazzo¹² ún. malária-felügyelőjeként, több éves frontszolgálatot látott el. 1919-től Liebermann Leó (1852–1926)¹³ gyakornoka, majd tanársegédje lett a budapesti Közegészségtani Intézetben. 1924–1926-ban az Egyesült Államokban tartózkodott, ahol az észak-karolinai Asheville¹⁴ tbc-kutató intézetében folytatott tanulmányokat. Pályafutása során több témában is maradandót alkotott, úgymint élelmiszerhigiéniá, táplálkozás-egészségügy és levegőtisztaság-légszennyezettség.

A Kertai-féle „mestervonal” felvázolása után térjünk most már rá szerzőnk post universitas orvosi pályafutására. A fiatal doktor, kinek kutatói gondolkodását és későbbi szakmai, oktatói, laborbiológiai és publikációs tevékenységét alapvetően határozták meg az említett tudósok, előbb a Budapesti Tudományegyetem – Sós József (1906–1973)¹⁵ által irányí-

kritikák, támadások miatt) hozták létre a modernül, haladó szellemben gondolkodó fiatal értelmiségiek, a Szent Imre Kör, a Bethlen Gábor Kör és a Makkabea Kör szellemi, ideológiai ellenpólusaként. A Galilei Kör első elnöke a gazdaságtörténész és társadalompolitikus, Polányi Károly (1886–1964) volt. A vallásokkal szemben a természettudomány mindenhatóságát és az előítéletmentességet hirdették, a darwinizmus szellemében. Antiklerikalizmus és antimilitarizmus jellemezte gondolkodásukat. A Galilei Kört 1918-ban előbb hatóságilag oszlatták fel, majd 1919-ben végleg megszűnt létezni.

Budapesten született, Genfben hunyt el. Orvosdoktori oklevelét 1905-ben Budapesten szerezte meg. Később Bécsben, Berlinben és Londonban folytatott kiegészítő tanulmányokat. Budapest mellett Pozsonyban és Pécsen is dolgozott. 1944-ben az auschwitzi koncentrációs táborba szállították, ahonnan 1945-ben sikerült hazatérnie.

7 KERTAI Pál: *Pályám emlékezete*.

8 Faragó Ferenc (1905–1950) orvos, bakteriológus, immunológus. A fővárosban született Faragó Budapesten szerezte meg orvosi diplomáját 1929-ben. Végzés után – a Rockefeller Alapítvány ösztöndíjasaként – a párizsi Pasteur Intézetben, majd az Egyesült Államokban folytatott tanulmányokat. 1933-tól 1942-ig a budapesti Országos Közegészségtani Intézetben, majd 1944-ig a kolozsvári, 1946-ig a pécsi egyetemen dolgozott. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatták. Élete a börtönben ért véget, máig tisztázatlan körülmények között. Fő műve: *Bakteriológia és immunitás* (Budapest, 1948).

9 Dabis László (1891–1956) orvos, higiénikus, egyetemi tanár. Rákospalotán született. Orvosi oklevelét Budapesten szerezte 1914-ben, majd különböző fővárosi tudományos intézetekben dolgozott. Halála évében Kossuth-díjat kapott. Főbb művei: *Budapest jégellátása* (Budapest, 1937); *A magyar kenyér a népéletelméletben* (Budapest, 1937); *Egészségtan a tanítóképzők és óvónőképzők számára* (Budapest, 1951); *A vírushepatitiszek* (Budapest, 1955).

10 A híres itáliai csillagászról elnevezett ateista diákegyesületet 1908-ban alapították Budapesten. A nevet Pikler Gyula (1864–1937) egyetemi tanár, jogbölcselet-oktató javasolta, akit akkoriban rendszeresen támadtak radikális, antiklerikális nézeteiért, melyeket az egyetemi katedrán is hangoztatott. Az emberi társadalmak fejlődését, azok keletkezését, alakulását és pusztulását erős természettudományos alapon közelítette meg, megkérdőjelezve pl. az egyes nemzetek állandóságát, örökérvényességét. A Galilei Kört lényegében Pikler hatására (s részben az őt ért

11 Preisz Hugó (1860–1940) orvos, állatorvos, bakteriológus. A szerémségi Ruma településen született, német családban. Gimnáziumi tanulmányait Kalocsán és Újvidéken végezte. Orvosi végzettségét a budapesti egyetemen szerezte 1885-ben. Szakmai ismereteit nyugat-európai (német, belga, francia) kutató-intézetekben és laboratóriumokban egészítette ki. Hazatérve az állati és humán bakteriológia kiváló művelőjeként fejtett ki érdemi munkásságot. A debreceni Tisza István Tudományegyetem díszdoktorrá avatta. Főbb művei: *Bakteriológia* (Budapest, 1899); *A pestisről, különös tekintettel annak bakteriológiájára* (Budapest, 1900); *Kórtani jegyzetek* (Budapest, 1925).

12 Durazzo a ma Albániához tartozó Durrës kikötőváros olasz neve.

13 Liebermann Leó (1852–1926) orvos, vegyész, immunológus, a higiéné tárgya oktatója, egyetemi tanár. Debrecenben született, a Református Kollégiumban tanult, orvosi stúdiumait Bécsben végezte. Nagyon fontosnak tartotta a kémiai szemléletet, aminek a segítségével véleménye szerint könnyebben megérthetők egyes biológiai problémák, ezért, miután 1874-ben doktorrá avatták, az innsbrucki egyetem kémiai tanszékén kezdett dolgozni, ahol a darwini nézetek vegytani alapon történő igazolásával foglalkozott. Hazatérte után előbb az Állatorvosi Főiskolán volt tanár, majd az Országos Vegytani Intézet vezetője lett. Számtalán szakirodalmi munkásságot fejtett ki, különös tekintettel az ún. embyoiokémiára. Embriológiai kutatásaira és témájában megjelent publikációira a világhírű francia tudós, a Nobel-díjas Alexis Carrel (1873–1944) is felfigyelt.

14 Eredeti neve Morrístown. Régebben kiemelt egészségügyi központ volt az USA-ban.

15 Sós (Soós) József (1906–1973) orvos, fiziológus, egyetemi tanár. Orosházán született, középiskolai tanulmányait Szegeden végezte. A debreceni Tisza István Tudományegyetem orvosi fakultásán szerzett diplomát 1932-ben. Az egyetemen Verzár Frigyes (1886–1979) professzor mellett gyakornokoskodott. Az oklevél megszerzése után egy ideig segédorvos volt a debreceni kórházban, majd hazatért szülővárosába, ahol gyakorló orvosi praxist folytatott. A pécsi egyetem érintésével került a fővárosba, ahol 1948-tól a kórleltan nyilvános rendes ta-

tott – Kórélettani Intézetébe került, majd 1958-tól 1973-ig az Országos Közegészségtani Intézet különböző osztályain (élettani és kórélettani; biológiai gyógyszerellenőrző és település-egészségügyi) dolgozott.¹⁶ Sós József is nagy hatással volt Kertaira, aki számára különösen inspiráló volt az a tiszta apolitikus mentalitás, ahogy a tanszékvezető kívül rekesztette a politikát az általa irányított intézet falain.¹⁷ Karrierjének ebben a kezdeti időszakában – bizonnyal Sós József hatására – táplálkozástudománnyal, jódanyagcserével és a pajzsmirigy fiziológiájával foglalkozott. Kertai az Országos Közegészségügyi Intézet kötelékében is tovább folytatta ezirányú kutatásait, amit publikációs jegyzéke is szépen alátámaszt, ám tevékenysége és szakmai érdeklődési köre a korábbiakhoz képest jelentősen kibővült. Többek között experimentálisan vizsgálta a szennyezett levegő és ivóvíz, valamint a zajártalom és az erős ionizáló sugárzás állati szervezetre gyakorolt káros hatásait.¹⁸ Emellett fontos bakteriológiai kutatásokat is végzett. Egyebek mellett azt tanulmányozta, hogy egyes baktériumok endotoxinjainak (belső mérgeanyagainak) a sejtől történő kiszabadulása hogyan, s miképpen hat a neuroendokrin-rendszere, vagyis az idegrendszerrel közvetlen irányítási kapcsolatban álló belső elválasztású mirigyek működésére.¹⁹ A kutatások eredményeit – önállóan vagy munkatársaival közösen – rendszeresen publikálta az *Orvosi Hetilap* oldalain. 1964-ben kandidátusi fokozatot szerzett. Élettudományi ismereteit szintetizáló művekben tette közzé. 1968-ban jelent meg a Budapesti Műszaki Egyetem Építőmérnöki Karán (!) az *Általános biológia* című tankönyve.²⁰ A Tankönyvkiadó által gondozott, közel 200 oldalas jegyzet átfogó, több részdíszciplínára kiterjedő ismereteket nyújt a biológiai tudományokról. Véleményem szerint a magyar biológia tudománytörténetében egy kevésbé ismert, ám igen jelentős műről van itt szó, mert orvos-szerző tollából kevés általános biológiai témájú könyv ismert. Az 1930-as években Huzella Tivadar (1886–1950)²¹ jegyzett hasonlókat,

majd 1956-ban Törő Imre (1900–1993)²² szerkesztésében és több neves szerző közreműködésével jelent meg egy *Általános biológia* című könyv.²³ Az 1970–80-as években *Orvosi biológia* címen több kötet is kikerült a sajtó alól különböző szerzők (pl. Csaba György, Molnár János, Szabad János, Tigyi András) tollából. Kertai Pál biológia tankönyve rendkívül értékes szakmunka, ami az élettudományok számos területét tárgyalja. Elsőként a biológiát pozicionálja a tudományok nagy rendszerében, bemutatva a tárgy fő feladatait és kutatási módszertanát. Ezután az élő anyag kémiai és ultramikroszkópos szerkezetét, majd pedig az anyagcsere-folyamatokat és azok szabályozását ismerteti. Az *Ingerlékenység és mozgás*, ill. a *Szaporodás és fejlődés* című fejezetek az organizmusok jellegzetes tulajdonságait taglalják. A genetikai és örökléstan leírások után következik a könyv egyik legérdekesebb része, ami tartalmában nagyon sok hasonlóságot mutat a gyűjteményünkben lévő gépirattal. Az *élőlények és a környezet* című fejezetben az organizmusok (köztük az ember) és az élőhely kapcsolatát tárgyalja, bemutatva a víz, valamint a fontosabb elemek és nyomelemek metabolizmusát, a testet érő abiotikus tényezők hatásmechanizmusát, a különféle organizációs szinteket és sok más témát. A könyvet származástani szakasz zárja.

Hasonló tartalom és közel azonos tematikai sorrend jellemző Kertai Pál 1973-ban megjelent nagyívű munkájára, a több mint 800 oldalas *Korunk biológiája* című könyvre.²⁴ A kötet az 1970–80-as években a biológusok és biológia-szakos tanárok körében sokat forgatott, rendszeresen olvasott műnek számított. „Kertai Pál könyve összefoglaló jellegű munka. A szerző egyrészt igyekszik bemutatni, hol tart ma a biológia, másrészt nyomon követi, hogyan érlelődtek meg e tudományban a mai eredmények. [...] A könyv nagyobb logikai egységei az élő rendszerek köré rendeződnek. A szerző vizsgálja az élő rendszerek szerkezetét, működését, fejlődését és a környezettel való összefüggéseit. Tárgyalja a biokémia, biofizika, evolúció, genetika fogalmát, illetve kifejti korszerű tartalmukat.” – ismertette

nára lett. Fő kutatási területei: táplálkozástudomány és a népelemezés kórtana, a pajzsmirigy működése és zavarai. Főbb művei: *A gyakorló orvos laboratóriuma* (Budapest, 1941); *Magyar néptáplálkozás* (Budapest, 1942); *Háborús táplálkozás* (Budapest, 1943); *Népelemezés* (Budapest, 1959); *Táplálkozás-egészség, betegség* (Budapest, 1965).

16 VINCZE János: In memoriam Prof. Dr. Kertai Pál – egyetemi tanár. *Orvosi Hetilap*, 2016. 44. 1774.; ÁDÁNY Róza: Kertai Pál Professzor úrtól búcsúzunk. *Egészségtudomány*, 2016. 3. http://egeszsegtudomany.higienikus.hu/LX_3.html

17 ÁDÁNY: i. m. 2016.

18 VINCZE: i. m. 2016. 1774.

19 Uo.

20 KERTAI Pál: *Általános biológia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968. 197 p.

21 Huzella Tivadar (1886–1950) Nagyváradon született, orvosi tanulmányait Budapesten végezte, 1911-ben diplomázott. Pályája kezdetén szakmai érdeklődésében az anatómiai tanulmányok és a kórbontani vizsgálatok domináltak. Első munkahelye a fővárosi Kórbontani Intézet volt. A nagy háború alatt katonarorvosi szolgálatot látott el. 1921-ben Debrecenbe került, ahol az Anatómiai Intézet első igazgatója lett. 1932-ben visszatért Budapestre. Lakóhelyén, Alsógödön, biológiai kutatóállomást létesített (ma Huzella-kert), melynek működését különböző alapítványok (pl. Rockefeller-alapítvány) mellett saját maga finanszírozta. Sejt-, szövet- és fejlődéstani vizsgálatai kiemelkedőek voltak, különös tekintettel a sejt közötti állomány biológiájára. Javasolta az általános biológia tantárgy orvosegyetemi oktatásba történő integrálását. Fontosabb írásai: A háború és béke orvosi megvilágításban. Az orvosi szociológia vázlatja (Budapest, 1923); Organizmus és

a mechanizmus (Debrecen, 1928); Az organizáció a kísérleti biológia megvilágításában (Budapest, 1931); Általános biológia (Budapest, 1933); Az élet tudománya (Budapest, 1938); A sejt közötti szervezete az intercelluláris elmélet és az intercelluláris kórtan megvilágításában (Budapest, 1942).

22 Törő Imre (1900–1993) Kossuth-díjas orvos, biológus, akadémikus. Debrecenben született, gimnáziumi tanulmányait a Református Kollégiumban végezte, orvosi diplomáját a debreceni Tisza István Tudományegyetemen szerezte meg 1926-ban, majd az egyetem Anatómiai Intézetében dolgozott, ahol főleg fejlődéstannal foglalkozott. Járt külföldi tanulmányúton Berlinben és New York-ban is. 1950-től Budapesten élt és dolgozott. Jelentősebb művei: *Az ember fejlődésének alapvonalai* (Budapest, 1936); *Az ember fejlődése* (Debrecen, 1942); *Szövettan* (Debrecen, 1948); (Csaba Györggyel): *Az ember normális és patológiai fejlődése* (Budapest, 1964.); (Csaba Györggyel és Ács Tamással): *A biológia és az orvostudomány egyes filozófiai problémái* (Budapest, 1964.); *Az ember fejlődése és szövetana I–II.* (Budapest, 1968); *Huzella Tivadar* (Budapest, 1973).

23 HUZELLA Tivadar: *Általános biológia. Az orvostudomány alapjai az élettudományban*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1933.; HUZELLA Tivadar: *Az élet tudománya*. Franklin-Társulat, Budapest, 1938.; TÖRŐ Imre (szerk.): *Általános biológia*. Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1956.

24 KERTAI Pál: *Korunk biológiája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1973.

a könyvet egy anonim szerző a *Magyar Tudomány* lapjain.²⁵ A vastkos kötet méltán kivívta a szakemberek elismerését, amit az is jelez, hogy a *Természettudományi Közöny* hasábjain a kiváló természettudós, Gánti Tibor (1933–2009)²⁶ recenzálta, illetve főleg dicsérte és méltatta.²⁷ Mint írja, „a feladat, amire a szerző vállalkozott, megdöbbentően nagy. Ilyen feladatra manapság csak szerzői kollektívák vállalkoznak, hiszen a szerző termodinamikai problémákkal éppúgy foglalkozik, mint a hormonális szabályozással, bakteriológiával éppúgy, mint az információelmélettel vagy a környezeti problémákkal, életkeletkezésessel, idegrendszerrel, módszertani kérdésekkel stb. És mindegyik témakörrel egyforma súllyal, egyforma mélységben, látszólag egyforma jártassággal!”²⁸ A legnagyobb hibát Gánti nem is a szerző, hanem a kiadó számlájára írta, mivel a Gondolat több mint négy és fél évvel a kézirat 1968-ban történt lezárása után jelentette csak meg a könyvet, így a tartalom egy része – a biológiai tudományok rendkívül gyors fejlődése miatt – elavult 1973-ra.²⁹ Hosszú és alapos recenzióját Gánti egy kissé vitriolos megjegyzéssel zárta, amit talán a hazai könyvkiadó-vállalatoknak címezett: „Olyan könyv ez, amely ha Amerikában került volna kiadásra, néhány éven belül tíz nyelvre fordították volna le, köztük talán még magyarra is – 1983-ban!”³⁰

Debrecenben megtalált Mennország

A *Korunk biológiája* című könyv megjelenése után, 1974-ben Kertai Pál városunkba költözött át, mert kinevezést kapott a Debreceni Orvostudományi Egyetem Közegészségtani és Járványtani Intézetének élére. Ugyanebben az évben az akadémiai doktori fokozatot is megszerezte. A hajdú-bihari megyeszékhely orvosi egyetemén teljes egészében kibontakozhatott és kiteljesedhetett oktatói-pedagógusi énjé, hiszen a steril laboratóriumok mellett az egyetemi katedra volt az, ahol igazán elemében érezte magát. Debrecen otthonának tekintette, ahogy ő maga írta: „... én itt Debrecenben tényleg megtaláltam a Mennországot...”³¹

25 Szerző nélkül: Könyvismertető (Kertai Pál: *Korunk biológiája*. Bp., 1973.), *Magyar Tudomány*, 1974. 1. 65.

26 Gánti Tibor (1933–2009) vegyész, élet- és természettudós, elméleti biológus. Vácon született. A budapesti Műszaki Egyetemen szerzett vegyészmérnöki oklevelet. Hírnevét az ún. chemoton-elmélet megalkotójaként alapozta meg. Elméletével a földi élet keletkezését próbálta magyarázni. Szűkebb pátriája, a Dunakanyar természeti értékeinek propagálója volt. 1980 és 1990 között ő volt a főszerkesztője *A Természet Világa* című folyóiratnak. Főbb művei: *Forradalom az élet kutatásában* (Budapest, 1966); *Az élet princípiuma* (Budapest, 1971); *Élet a Földön* (Budapest, 1974); *A kvarkoktól a galaktikus társadalmakig* (Budapest, 1975); *Az élet és születése* (Budapest, 1980); *Eltűnő szigetek* (Budapest, 1983); *Chemoton elmélet I. A fluid automaták elméleti alapjai* (Budapest, 1984); *Chemoton elmélet II. Az élő rendszerek elmélete* (Budapest, 1989); *Kontra Crick, avagy az élet mivolta* (Budapest, 1989); *Váci eltűnő szigetek* (Vác, 1994); *Az élet általános elmélete* (Budapest, 2000); *A természet kebelén* (Sopron, 2009).

27 GÁNTI Tibor. Könyvismertetés. (Kertai Pál: *Korunk biológiája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1973). *Természettudományi Közöny*, 1973. 478–479.

28 GÁNTI: i. m. 1973. 479.

29 Uo.

30 Uo.

31 KERTAI Pál: *Pályám emlékezete*.

Előadásait, prezentációit mindig nagy létszámú, érdeklődő hallgatóság előtt tartotta, ami jól mutatja szuggesztív egyéniségét, kiváló tanári kvalitásait és hatásos előadó-képességét. Ádány Róza írta nekrológiájában: a „Kertai-teadélutánokon a közegészségtan professzorában a humanista tudóst, a kultúra iránt fogékony és annak közvetítésére példátlan adottságokkal rendelkező embert is megismerhették a hallgatók.”³²

A szeretettel és a szakma iránti mély alázattal művelt oktatói, jegyzet- és tankönyvírói munkája mellett Kertai professzor tovább folytatta kutatásait is. A debreceni években főleg rákkutatással foglalkozott. Munkatársaival a kémiai (vegyi) karcinogének³³ állatkísérletekkel is alátámasztott hatásmechanizmusát, ill. a rosszindulatú daganatok és metastasisok (áttétek) kialakulását, terjedését vizsgálta.³⁴ A hazánkban is súlyos népegészségügyi problémát jelentő daganatos megbetegedések elleni küzdelemben kiemelten fontosnak tartotta a preventív, tehát megelőző jellegű intézkedéseket, melyek segítségével szerinte jelentősen csökkenthető (lenne) az ilyen típusú megbetegedések száma. Az orvosok és betegek teendőit rendkívül összetettnek látta: „A feladat nehéz és bonyolult, nemcsak laboratóriumi kutatásokat, statisztikai felméréseket igényel, hanem az életmód megváltoztatását, a társadalmi tudat formálását is megkívánja.”³⁵ Több tanulmányában, írásában is fellépett az erős dohányzás, valamint a mértéket nem ismerő, túlzott alkoholfogyasztás – mint kiemelt kockázati tényezők – ellen, továbbá az egészségtelen, nem megfelelő minőségű táplálkozással szemben, ami bizonyos típusú daganatos megbetegedések kialakulásában és kórában kiemelkedő szerepet játszik. Többször is értekezett a környezetszennyezés emberi egészségre gyakorolt káros hatásairól: „A környezetszennyeződés mai tudásunk szerint [...] szerepet játszik a daganatok kórfejlődésében, bár ma még nem tudjuk megmondani, hány százalékkal járul hozzá a levegő, a víz, a talaj vagy a lakás levegőjének szennyezettsége a daganatos haláláhozhoz, és azt sem tudjuk megjósolni, hogy az ideális környezetvédelem milyen mértékben fogja azokat befolyásolni. Tény azonban, hogy az emberi környezetben bizonyítottan rák okozó anyagok fordulnak elő, és a rendkívül hosszú – akár egy életre szóló – expozíció is amellel szól, hogy a környezeti rákkeltők jelentős kockázatot jelenthetnek a daganatok kórfejlődésében.”³⁶ A rákos megbetegedések elleni küzdelemben nagyon fontosnak tartotta a rendszeres szűrővizsgálatokat és az egész életen át tartó tudatos egészségnevelést. „Ha egy ország lakossága alacsony műveltségi fokon áll, ha nem jutott el a tudatáig a táplálkozás, a dohányzás vagy a munkahelyi környezet szerepe a daganatok keletkezésében, ha nem jelenik meg a szűrővizsgálatokon vagy szokatlan jelekre nem fordul orvoshoz, magas lesz a rákhalálozás” – vonta le a fájdalmas végkövetkeztetést Kertai Pál.³⁷

32 ÁDÁNY: i. m. 2016.

33 Rákkeltő anyagok, kóros sejtburjánzást előidéző ágensek.

34 VINCZE: i. m. 2016. 1774.

35 KERTAI PÁL: A megelőzés szerepe a daganatok elleni küzdelemben. *Akadémiai Értesítő*, 1986. 588.

36 KERTAI Pál: A lakosság egészségi állapotát meghatározó tényezők. Hozzászólás dr. Borsos János cikkéhez. *Debreceni Szemle*, 1988. 103.

37 KERTAI: i. m. 1988. 104.

Kertai professzor az általa vezetett intézetből — hasonlóan Sós József-hoz — próbálta kirekeszteni a politikát, s kizárólag a munkával, kutatással, oktatással foglalkozni. Ez vélhetően sikerült is neki, mert a debreceni évek szakmailag rendkívül termékenyek voltak. Sok tanulmánya jelent meg ebben az időszakban, s a lektorálási, szakértői tevékenysége is kiemelkedő volt. Az 1980-as években két összefoglaló műve jelent meg: *Az ember és környezete* című munka 1984-ben és a *Közegészségtan* című egyetemi tankönyv 1986-ban.³⁸ Utóbbi fő művének tekinthető.

A politikai rendszerváltás után (1991. június 1-én) ő lett a Magyar Köztársaság első országos tisztifőorvosa. Ezt a nagy felelősséggel járó tisztséget közel négy éven keresztül viselte (Antall József, Boros Péter, s részben Horn Gyula miniszterelnöksége idején), miközben az irányításával meg- ill. átszervezték az országos tisztiorvosi hálózatot. 1995. május 1-én, amikor is felállt vezetői székéből, Kertai Pál egy jól és hatékonyan működő intézményrendszert hagyott az utódjára, Várfalvi Vilmára.

A magyar tisztiorvoslás hajszálygyökerei a 18. század elejéig nyúlnak vissza. Kertai Pál és Lun Katalin vonatkozó írása tartalmas és igényes összefoglalását nyújtja a szolgálat történetének és gazdag hagyományainak.³⁹ A szerzők az 1700-as évek elejére datálták a honi népegészségügy szervezett kereteinek kialakulását, amikor a különböző ragályos betegségekben és országosan pusztító járványokban rengetegen veszítették életüket. Különösen sok áldozatot szedtek a pestis és tifusz-járványok. A tömeges halálozások a bécsi kormányt is cselekvésre készítették, amit az is bizonyít, hogy „a Magyar Királyi Helytartótanács 14 bizottsága közül az egyik a »belbátorság, rendszert és egészségügy« nevet viselte, és 1724-ben arra kötelezte a megyéket és jelentősebb városokat, hogy fizetett orvosokat alkalmazzanak a szegény betegek ingyenes gyógyítására és néhány járványügyi feladat ellátására.”⁴⁰ Néhány soral lentebb a szerzők egy 1752-ben kelt császári dekrétumra hivatkoztak, ami elsőként rögzítette, hogy az ilyen jellegű munkafolyamatok összefogása, koordinálása az ún. megyei „physicusok” feladata.⁴¹ Kertai és Lun ezt a határozatot tekintette a magyar tisztiorvosi szolgálat alapító okiratának.⁴² Véleményük szerint a „megelőzés szelleme”, a preventív medicina már egészen korán megjelent az intézkedések megfogalmazásakor. Az intézmény története szempontjából fontosnak tartották az 1770. esztendő, amikor is kihirdették a *Generale Normativum in Re Sanitatis* elnevezésű törvényt. A „regula” megerősítette a vármegyékre kiterjedő physicus rendszeret és a hatósági orvosi kart egy központosított szakmai irányításnak rendelte alá. A szerzőpáros szerint ez a törvény (és kiegészítő szabályzatai) egészen 1849-ig meghatározta a magyar egészségügyi közigazgatást. Az első fontos szabályzat a *Tiszti oktatás a vármegyék orvosdoktorainak számára* címet viselte (1787). Ez a státútum a városi „physicusok” kötelező feladatává

tette a falvak egészségügyi mustráját, a járványos betegségek elleni küzdelmet (fertőzöttek elszeparálását, vesztégzár elrendelését stb.), az apotékák (gyógyszertárak) ellenőrzését, valamint a vármegyék területén működő egészségügyi személyzet (orvosok, bábák, patikusok) teljes szakmai kontrollját.⁴³ A rendszabály előírta továbbá az ún. kuruzslókkal és más „céhen kívüli” személyekkel szemben történő határozott fellépést és a közkórházak (cura publicorum nosocomiorum) rendszeres felülvizsgálatát. A szabályzat az is megszabta, hogy a „physicusoknak” alapos botanikai ismeretekkel kell rendelkezniük, hogy képesek legyenek a gombák és gyógynövények biztos azonosítására.⁴⁴ Kertai és Lun cikke szerint olyan kiváló orvosdoktorok működtek ekkoriban Debrecenben, mint Segner János (1704–1777),⁴⁵ Hatvani István (1718–1786),⁴⁶ Weszprémi István (1723–1799)⁴⁷ és Csapó József (1734–1799).⁴⁸

A törvény másik lényeges szabályzata Kertaiék szerint az volt, amikor 1786-ban egy országos főorvosi státuszt — korabeli elnevezéssel *Protomedicus Regni Hungariae* — hívtak életre, hogy a központi hatalommal felruházott „doctor” hatékonyabban ellenőrizhesse a „physicusokat”.⁴⁹ Az első protomedicus a vélhetően itáliai származású Veza (Veza) Gábor (1728–1799)⁵⁰ volt. Rajta kívül olyan híres tudósok is ellátták a protomedicus feladatkörét, mint Lenhossék Mihály

43 Uo.

44 Uo.

45 Segner János (1704–1777) orvos, matematikus, természettudós. A Pozsonyban született Segner a debreceni Református Kollégiumban tanult, majd Jénában folytatott orvosi tanulmányokat, oklevelét 1730-ban szerezte meg. 1731-ben Debrecenben dolgozott orvosként. Később visszatért Németországba, ahol Jénában, Göttingenben és Hallében is tanárként dolgozott. Kutatóként a mechanika és hidraulika területén egyaránt maradandó alkotott. Többek között vizsgálta a folyadékokban megnyilvánuló belső hatóerőket és a felületi feszültség jelenségét. Nevét az ún. Segner-kerék is megőrizte, ami a turbina őseinek tekinthető. Főbb művei: *De natura ac principii medicinae* (Jenae, 1730); *Elementa arithmeticae et geometriae* (Göttingae, 1739); *Specimen theoriae turbinum* (Hallae, 1755).

46 Hatvani István (1718–1786) orvos, matematikus. Rimaszombatban született, Debrecenben hunyt el. Tanulmányait szülőhelyén, ill. Losoncon és Kecskeméten kezdte, majd a debreceni Kollégium diákja lett. Baselben kepezte tovább magát, ahol teológiai és orvosi stúdiumokat folytatott. 1749-ben Debrecenben lett tanár. Sok egyéb tárgy mellett matematikát, fizikát, csillagászatot, földrajtot és vegytant tanított. Utóbbit ő oktatta először Magyarországon. Az experimentális fizika jeles képviselője volt. Tanári működése mellett orvosi praxist is folytatott. Műveit latinul írta.

47 Weszprémi István (1723–1799) orvosdoktor, orvostörténeti szakíró. Weszprémben született, Debrecenben hunyt el. A Kollégium diákja volt. Peregrinációja során megfordult Zürichben, Utrechtben és Londonban is. Utóbbi helyen adta ki 1755-ben könyvét a pestis elleni aktív védekezésről (*Tentamen de inoculanda peste*). 1757-től több mint négy évtizeden keresztül Debrecenben volt orvos. Főbb művei: *A kisdéd gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás* (Kolozsvár, 1760); *Bábamesterségre tanító könyv* (Debrecen, 1766).

48 Csapó József (1734–1799) orvos, természettudós. Győrött született, Debrecenben hunyt el. Felsőbb tanulmányait német és svájci városokban végezte. Három évtizeden keresztül Debrecen főorvosa volt. Főbb művei: *Kis gyermekek ismételje* (Nagy-Károly, 1771); *Új füves és virágos magyar kert* (Pozsony, 1775); *Orvosló könyvetse* (Pozsony és Pest, 1791).

49 KERTAI – LUN: i. m. 2007. 2. Erdélynek önálló, független protomedicusa volt. Forrás: uo.

50 Veza (Veza) Gábor (1728–1799) országos főorvos, Magyarország első protomedicusa.

38 KERTAI Pál: *Az ember és környezete*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. valamint KERTAI Pál: *Közegészségtan*. Medicina, Budapest, 1986.

39 KERTAI Pál – LUN Katalin: *250 éves a magyar tisztiorvosi szolgálat*. A megújult Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat 10 éves jubileumi ülésén elhangzott előadás alapján. 2007. szeptember 26. Forrás: https://www.antsz.hu/felso_menu/rolunk/antsz_szervezete/feladatok/kertai_lun.html (Letöltés ideje: 2023. 04. 13.)

40 KERTAI – LUN: i. m. 2007. 1.

41 Uo.

42 Uo.

Ignác (1773–1840),⁵¹ Stáhly Ignác (1784–1849)⁵² és Bugát Pál (1793–1865).⁵³ A protomedikusok feladata volt (többek között) Pest-Buda kórházainak általános felügyelete és a Magyar Királyság egészségügyi személyzetének obszervációja.⁵⁴ Az idézett cikk szerzői szerint ekkoriban, vagyis a nyelvújítás korában alakult ki a rendszerben használt elnevezések új nomenklaturája, többek között a tisztiorvos és a tisztifőorvos titulus is.⁵⁵

Kertai Pál és Lun Katalin ezt követően ismertette a magyar tisztiorvoslás krónikájának három szakaszát, 1849 és 1918 között, 1920 és 1944 között, illetve 1945 és 1989 között.

A szerzők tanulmányukban rámutattak arra, hogy az egyes szakaszokat mindig egy jelentős történelmi esemény (forradalom, háború, politikai rendszerváltás) zárta le, ami után rendszerint a nulláról kellett újrajelenteni a munkát, mert a magyar közegészségügy rendje romokban hevert. Az elsőként említett periódus legfőbb vívmánya az 1876-os közegészségügyi törvény megalkotása volt, amit Balassa János (1814–1868)⁵⁶ és munkatársai⁵⁷ dolgoztak ki.⁵⁸ A törvény pontosan meghatározta a hatósági orvosok feladatait. E szerint munkájuk része volt az iskolák, kórházak, árvaházak, börtönök és tébolydák közegészségügyi viszonyainak megállapítása és ellenőrzése, de felügyeleti jogkörrel bírtak a gyógyfürdők és ásványvízgyártók, a szülész nők, gyógyszerészek és

halottképek munkája fölött is.⁵⁹ Ez a törvény szabta meg a szolgálat új személyzeti hierarchiáját is: a falusi körvosoktól kezdve a városi, járási főorvosokon keresztül a királyi tisztifőorvosokig. Ekkor vezették be a kötelező tisztiorvosi vizsgákat is, amikhez később különböző továbbképző tanfolyamokat rendeltek.⁶⁰ Mindezek együttes hatására a honi közegészségügy színvonala sokat javult, ám az elért eredmények jelentős része az első világháború során elveszett.

A második fejlődési szakasz kiemelkedő innovációja a megfelelő minőségű nemzeti laborhátter megteremtése volt. Ennek hiányát korábban már Fodor József (1843–1901) is felismerte, ám az új intézmény megvalósítása a fiatal kutatóorvos, Johan Béla (1889–1983)⁶¹ nevéhez fűződik. Johan – akinek a munkásságáról Kertai önálló dolgozatot⁶² írt – 1922-ben hosszabb időt töltött az Egyesült Államokban, ahol lehetősége nyílt megismerkedni az ottani egészségügyi viszonyokkal. Rockefeller-ösztöndíjként behatóan tanulmányozta az amerikai oltóanyag-termelést és a modern bakteriológiai kutatásokat. Hazatérve kidolgozta a hazai laboratóriumi vizsgálatok szükséges infrastruktúrális keretrendszerét. 1925-ben a Nemzetgyűlés elfogadta azt a tervet, ami egy országos hatókörű intézmény felállításáról szólt, mely korszerűen felszerelt laboratóriumaival és gyakorlati kutatásaival magas színvonalon tudná segíteni a tisztiorvosi hálózat munkáját.⁶³ A Rockefeller-alap támogatásával létrejött Országos Közegészségügyi Intézet 1927-ben kezdte meg a munkát 7 szakosztályllyal, 6 vidéki állomással és 1 védőnőképzővel. Johan 1935-ig volt az OKI vezetője. Ezután a Belügyminisztérium államtitkáráként segítette a magyar közegészségügy működését.⁶⁴ A korszak fejlesztései között említésre érdemes még az ún. egészségházak hálózatának kialakítása. A Kertai – Lun szerzőpáros így írt ezekről az intézményekről: „*A legegyszerűbb esetben az egészségház tanácsadói funkciót látott el, és az épületben kapott helyet a tisztasági fürdő, valamint a védőnő lakása. A következő egészség-*

51 Lenhossék Mihály Ignác (1773–1840) orvosdoktor, egyetemi tanár, országos főorvos. Pozsonyban született, Budán hunyt el. Tanulmányait Pozsonyban, Bécsben és Pesten végezte. Az egyetemi katedrán élettant tanított. Németül és latinul publikált.

52 Stáhly Ignác (1787–1849) orvos, tanár, kórházigazgató, országos főorvos, a reformkor orvostársadalmának jeles alakja volt. Stáhly „csodagyereknek” számitott, akit 13 évesen már bölcsészdoktorrá avattak. Orvosi papírjait Pesten szerezte meg 1803 és 1806 között. Szemész, szülész, sebész és orvosdoktor volt egyszemélyben. Az 1848–49-es események során a tábori orvosi kar megszervezésével foglalkozott.

53 Bugát Pál (1793–1865) orvos. Gyöngyösön született, Pesten hunyt el. Tanulmányait szülővárosában kezdte, majd Egerben folytatta. Orvosi oklevelét Pesten szerezte meg 1818-ban. Ugyanott később élet-, kór- és gyógytant tanított. Dolgozott orvoscént Bekebányán, Selmecbányán és Máramaroszigeten is. Fontos szerepe volt a magyar orvosi műveltség megújításában. A szabadságharc leverése után megfosztották katedrájától, minden címétől, rangjától, de később kegyelmet kapott. Nyelvészeti kutatásai számottevőek. Főbb művei: *Az egészséges emberi test boncztudományának alapvonatai* (Pest, 1828); *Közönséges kórtudomány* (Pest, 1830); *Éptan* (Pest, 1830); (Schedel Ferencsel): *Magyar-Deák és Deák-Magyar orvosi szókönyv* (Pest, 1833); Fordításai: *Sebészség I–IV.* (Buda, 1836–1844); *Tapasztalati természettudomány I–II.* (1836–37); (Flór Ferencsel): *Kisded sebészi eszköztár* (1837); *A nevezetesebb sebészi véres műtétek* (1839).

54 KERTAI – LUN: i. m. 2007. 2.

55 Uo.

56 Balassa János (1814–1868) sebészdoktor, egyetemi tanár. Sárszentlőrincen született, Pesten hunyt el. Orvosi tanulmányait Pesten és Bécsben folytatta. 1843-ban kinevezték a fővárosi Sebészeti Kóroda tanszékvezetőjének, ahol a sebészet, szülészeti és szemészet rendes tanára volt. Különösen a sebészet és a korszerű sebészeti szakoktatás területén alkotott maradandót. Hazánkban elsőként alkalmazta az ún. aethernarkózist. Főbb művei: *Gyakorlati sebészet* (Pest, 1844); *A hassevékről* (Pest, 1853); *A képző-műtétek. Operationes plasticae* (Pest, 1867).

57 Markusovszky Lajos (1815–1893), Jendrassik Jenő (1824–1891), Korányi Frigyes (1828–1913)

58 KERTAI – LUN: i. m. 2007. 3.

59 Uo.

60 Uo.

61 Johan Béla (1889–1983) orvos, patológus, egészségügyi szakpolitikus (államtitkár 1935 és 1944 között). Péccset született, Budapesten hunyt el. Orvosi karrierje a 20. század tízes éveiben bontakozott ki a magyar fővárosban. Előbb az I. sz. Anatómiai Intézetben, majd az I. sz. Kórbonctani Intézetben dolgozott. A nagy háború alatt részt vett a kolera- és tifuszvakcinák előállításában. 1922-ben egy éves tanulmányúton járt az Egyesült Államokban a Rockefeller-alapítvány segítségével, majd több európai ország egészségügyi rendszerét is tanulmányozhatta, s tapasztalataival jelentősen hozzájárult a hazai közegészségügy javításához. 1925-ben a budapesti Közegészségügyi Intézet igazgatója lett. Kiemelkedő szerepe volt az ún. zöldkeresztes egészségügyi hálózat kiépítésében, amelynek legfőbb feladata a falusi, tanyasi népesség és a leginkább rászoruló társadalmi rétegek gondozása, ápolása, szociális helyzetének javítása volt. Főbb művei: (Entz Bélával): *Kórboncolási technika I–II.* (Budapest, 1918); *A bakteriológia és serológia* (Budapest, 1924); *A Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet* (Budapest, 1933); *A falusi közegészségügyi munkáról* (Budapest, 1937); *Gyógyul a magyar falu* (Budapest, 1939); *A korszerű közzolgálat útja* (Budapest, 1939); *A racionális egészségpolitika alapelvei* (Budapest, 1939); *Közegészségtan és járványtan* (Szeged, 1942).

62 KERTAI Pál: Ötszáz sor a „Johan Béla-ügy” margójára. *Magyar Epidemiológia*, 2005. 3. 167–174.

63 KERTAI – LUN: i. m. 2007. 4.

64 Uo.

*ház-forma már anya és csecsemővédelmi tanácsadással és intézményekkel (szülőszoba, tejkonyha) bővült, akciókat bonyolított le (pl. iskolatej, iskola-fogászat) és több egészségvédelmi kört látott el. Az ennél is nagyobb egészségházakban foglalt helyet a tüdőgondozó, a nemibeteg gondozó, illetve a szükséges helyeken a trachoma-malária és golyvaállomás. ...*⁶⁵

A második világháború derékba törte a magyar közegészségügy fejlődését. A jelentős részben működésképtelenné vált hálózatnak többek között súlyos járványokkal és a lakosság általános alultápláltságával is meg kellett küzdenie. A kevés pozitív fejlemény egyike, hogy 1949-ben létrejött az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet, valamint az Országos Munkaegészségügyi Intézet. Ezek után megkezdődött a magyar közegészségügy szovjet rendszerű szocialista átalakítása, ami végső soron a szép hagyományokkal rendelkező tisztiorvosi-hálózat el-sorvadásához és felszámolásához vezetett. A tisztiorvosok feladatait ún. állami közegészségügyi-járványügyi felügyelők vették át, akik az illetékes tanácsok végrehajtó bizottságainak voltak alárendelve, ami végső soron a nagymúltú szervezet függetlenségének elvesztéséhez vezetett. Természetesen jó kezdeményezések, látványos eredmények is szület-tek ekkoriban, de az átszervezések nyomán több egészségügyi mutató romlani kezdett az 1960-as években. Jelentősen emelkedett a daganatos halálozások száma. Nőtt az idült légzőszervi megbetegedések és a máj-károsodásban szenvedők számaránya is. A születéskor várható átlagos élettartam csökkent, a férfiak esetében az 1930-as évek adataihoz vált hasonlónak.⁶⁶

Nagyjából ilyen állapotban, s ilyen történelmi előzmények után érte a politikai rendszerváltás a magyar közegészségügyet, s lett Kertai Pál a poraiból új életre keltett tisztiorvosi-hálózat első országos tisztifőorvosa. „A Magyar Köztársaság első kormánya elhatározta egy korszerű közegészségügyi ellátó, valamint szakfelügyeleti és szakirányítási intézményrendszer létrehozását, és annak megtervezésére egy szakértői bizottságot hozott létre”⁶⁷ – foglalta össze a kezdeteket Kertai, aki – mint miniszteri biztos – aktívan részt vett a magyar egészségfejlesztési reformprogram kidolgozásában.⁶⁸ Az 1991-ben megszületett XI. törvény egy új intézményrendszer, az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat (ÁNTSZ) felállításáról rendelkezett. Az ÁNTSZ egyik célkitűzése az volt, hogy megvédve az 1945 után elért eredményeket, lényegében visszaállítsa a két világháború között virágzó magyar tisztiorvos-rendszert.⁶⁹ Kertai Pál ebben a rendkívüli helyzetben, a békés átalakulás és ismételt önszerveződés időszakában látta el a vezetői feladatokat. Ő maga úgy emlékezett vissza ezekre az évekre, hogy „már az első hónapokban megtörtént a tisztiorvosi kar kinevezése, a tisztiorvosi tanfolyamok és vizsgák lebonyolítása, majd az elkövetkező években a laboratóriumi munkálatok kiterjesztése, a molekuláris virológia meghonosítása, biztonsági laboratórium létesítése többek között a bioterrorizmus elleni védekezésre, és folytathatnánk a sort.

*Az újjászületett tisztiorvosi szolgálat működésének köszönhetően a nyers halálozási arányszám 14 ezrelékről 13 ezrelékre csökkent, a születéskor várható átlagos élettartam férfiak körében 6, a nők körében 5 esztendővel növekedett.”*⁷⁰

Kertai Pál – országos tisztifőorvosi mandátuma lejártá után – visszatért Debrecenbe, ahol előbb nyugdíjasként, majd emeritus professzorként tovább folytatta imádott oktatói és kutatói munkáját a Közegészségtani és Járványtani Intézet jól ismert falai között.⁷¹

Kertai Pál iskolateremtő tudós volt. Tanítványai, egykori hallgatói közül sokan jeles kutatók, orvosok, tanárok lettek. Második debreceni életszakaszában is kiemelkedő publikációs tevékenységet fejtett ki. 2004 és 2006 között jelent meg a *Járványok és járványügy a magyar történelemben* című ötrészes tanulmánya a *Magyar Epidemiológia* című szakmai lap oldalain. Tudománytörténeti kutatásai is ekkor teljesedtek ki. Több értékes dolgozatot közölt jeles orvos-elődökről, többek között Fodor Józsefről és Johan Béláról. 2013-ban *Pályám emlékezete* címen rövid memoárt írt. Két évvel korábban, azonos címmel megtartott előadását a következő szavakkal zárta az akkor 84 éves Kertai Pál: „Hát most itt vagyok Önök előtt, öregem, visszanézve mind az elméletre, mind a gyakorlatra, és úgy érzem, hogy tán még több jót is kaptam az élettől, mint amennyi járt nekem...”⁷²

Kertai Pál 2016. május 25-én, életének 89. évében hunyt el Debrecenben. A professzor urat a Köztemető öreg fái között kísérték utolsó útjára.⁷³

Röviden a gépiratról

A Kertai-gépiratról szóló mostani híradásnak aktualitást adnak a globális éghajlatváltozás által okozott környezeti változások és a közelmúltban mindannyiunk életét jelentősen befolyásoló súlyos járványhelyzet. A Covid-19 pandémia, valamint az ellene való egyéni és társadalmi védekezés nagymértékben megnövelte a virológia, az immunológia, a járványtan, a molekuláris biológia, s általában a közegészségtan iránti általános érdeklődést. Ezen diszciplínák (és képviselőik) viszonya a társadalomhoz a járvány hatására megváltozott, sokkal szorosabb, interakciókban gazdagabb lett. S bár a tárgyalt mű orvos szerzője által a kéziratban érintett speciális élettudományi ágak, mint az infraindividuális biológia, sejt- és élettan, epidemiológia, toxikológia stb. a kézirat elkészítése óta jelentős fejlődésen, átalakuláson mentek keresztül, úgy gondolom, hogy az írás legtöbb fejezetét érdemes változatlan formában olvasni, ill. szélesebb körben is megismertetni az olvasóközönséggel. Az alábbiakban

65 KERTAI – LUN: i. m. 2007. 5.

66 KERTAI – LUN: i. m. 2007. 4–6.

67 KERTAI – LUN: i. m. 2007. 6.

68 VINCZE: i. m. 2016. 1774.

69 VINCZE: i. m. 2016. 1775.

70 Uo.

71 VINCZE: i. m. 2016. 1774. p.

72 KERTAI Pál: *Pályám emlékezete*.

73 Kertai Pál publikációs listáját (a PubMed Health alapján) lásd: *Népegészségügy*, 2016. 2. 88–97. Kertai Pál kitüntetései: Munka Érdemrend arany fokozata (1984); Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje (1995); Fodor József-díj (1972 és 1996); Hógyes Endre-díj (1994); Johan Béla-emlékérem (1998); Debrecen Város Hatvani-díja (2003); Bathányi-Strattmann László-díj (2011)

tisztelettel nyújtom át olvasásra, tanulásra, biológiai ismereteink elmélyítésére Kertai professzor úr ez idáig publikálatlan jegyzetét az életudományok iránt érdeklődő minden kedves olvasónak. Szívből remélem, hogy a kézirat mostani részleges publikálásával, ill. teljes terjedelmű online közzétételével – ha csak szerény mértékben is – de a Déri Múzeum természetrajzi és környezetismereti gyűjteménye is hozzájárulhat a Kertai Pál által oly fontosnak tartott élettudományi ismeretek színvonalas terjesztéséhez.

A bioszféra és az ember című mű fejezetei

1. fejezet (Cím nélkül)
2. fejezet (Cím nélkül)
3. fejezet (Cím nélkül)
4. fejezet (Cím nélkül)
5. fejezet (Cím nélkül)
6. fejezet (Az azonos fajok kapcsolatai egymással)
7. fejezet (A különböző fajok kapcsolatai egymással I.)
8. fejezet (A különböző fajok kapcsolatai egymással II.)
9. fejezet (A különböző fajok kapcsolatai egymással III.)
10. fejezet (Az alkalmazkodás biológiája)
11. fejezet (A magasabbrendű szervezetek alkalmazkodása I.)
12. fejezet (A magasabbrendű szervezetek alkalmazkodása II.)
13. fejezet (A magasabbrendű szervezetek alkalmazkodása III.)
14. fejezet (A kóros alkalmazkodás)
15. fejezet (Általános toxikológia)
16. fejezet (Antagonizmus, summatio, synergismus)
17. fejezet (A gázok és porok toxikológiája)
18. fejezet (A fémek, fémszerű anyagok és a halogének toxikológiája)
19. fejezet (A nitrogénvegyületek toxikológiája)
20. fejezet (A munkahelyen, a levegőben és a szennyvizekben előforduló szerves oldószerek toxikológiája)
21. fejezet (A policiklikus szénhidrogének toxikológiája)
22. fejezet (A detergensok és műanyagok toxikológiája)
23. fejezet (A peszticidek toxikológiája I.)
24. fejezet (A peszticidek toxikológiája II.)
25. fejezet (A sugárbiológia alapfogalmai I.)
26. fejezet (A sugárbiológia alapfogalmai II.)
27. fejezet (A sugárbiológia alapfogalmai III.)
28. fejezet (A környezeti zaj biológiai hatása)

Az alább publikált szövegrész a fejezetek sorában a tizennyolcadik. Azért erre a fejezetre esett a választásom, mert a benne megfogalmazott gondolatok önállóan, a többi szövegblokk előzetes ismerete nélkül is értelmezhetőek. Természetesen azoknak az olvasóknak sem szeretnék csalódást okozni, akik a Kertai-gépirat többi fejezetére is kíváncsiak. A Déri Múzeum honlapján (www.derimuseum.hu) ezért a teljes kéziratot elérhetővé tettük, eredeti, szerkesztői olló által nem érintett változatban.

Irodalom

- ÁDÁNY Róza: Kertai Pál Professzor úrtól búcsúzunk. *Egészségtudomány*, 2016. 3.
- ALEXANDER W. – STREET A.: *Fémek az ember szolgálatában*. Szikra Kiadás, Budapest, 1949.
- BAKÁCS Tibor (szerk.): *A gyakorlati közegészségügy néhány kérdése*. Medicina, Budapest, 1962.
- CSINÁDY Gerő: *Régi magyar geográfusok lexikona*. Déri Múzeum, Debrecen, 2011.
- FARAGÓ Ferenc: *Bakteriológia és immunitástan*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1948.
- GÁNTI Tibor: *Könyvismertetés* (Kertai Pál: Korunk biológiája. Gondolat, Budapest, 1973). *Természettudományi Közöny*, 1973. 478–479.
- JENEY Endre: Prof. Dabis László (1891–1956). *Orvosi Hetilap*, 1957. 5–6. 77–78.
- KENDE Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 196.
- KENÉZ János: Liebermann Leó a kémikus, szociálhigiénikus. *Orvosi Hetilap*, 1976. 30. 1828–1830.
- KERTAI Pál: *Kórélettani gyakorlatok*. Egyetemi segédtkönyv. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1962.
- KERTAI Pál: Az élettani és kórélettani szemlélet jelentősége a településegészségügyben. In *A gyakorlati közegészségügy néhány kérdése* (szerk.: BAKÁCS Tibor), Medicina, Budapest, 1962. 16–33.
- KERTAI Pál: A fertőzés élettana. *Orvosi Hetilap*, 1968. október 20. 2297–2301.
- KERTAI Pál: A vízben és szennyvízben előforduló szennyező anyagok élettani és kórtani hatása. *Hidrológiai Közöny*, 1971. 2. 85–89.
- KERTAI Pál: A megelőzés szerepe a daganatok elleni küzdelemben. *Akadémiai Értesítő*, 1986. 588–598.
- KERTAI Pál: Gondolatok orvosképzésünk reformjairól. *Felsőoktatási Szemle*, 1988. 583–587.
- KERTAI Pál: A lakosság egészségi állapotát meghatározó tényezők. Hozzászólás dr. Borsos János cikkéhez. *Debreceni Szemle*, 1988. 100–107.
- PALÓCZ Gyula: *Élet és egészség*. Athenaeum, Budapest, év nélkül
- PÁSZTOR Emil – KERTAI Pál: Közlekedési balesetek. A sérülések prevenciója és etikai kérdések. *Akadémiai Értesítő*, 1997. 385–394.
- PILISSY – PÁLVÖLGYI – BALÁZS: *A fémek és az ember*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1952.
- KERTAI Pál: Ionizáló sugárzás és daganatképződés. *Debreceni Szemle*, 1997. 339–344.
- PÓLYA Jenő: *Az orvostudomány regénye*. Béta Irodalmi R. T. kiadása, Budapest, 1942.
- SZAPPANYOS Béla: *Kórtani jegyzetek*. Méltóságos dr. Preisz Hugó egyetemi ny. r. tanár úr előadásai nyomán összeállította dr. Szappanyos Béla, Mai Henrik és Fia, Budapest, 1925. 191 p.
- Szerző nélkül: *Könyvismertető* (Kertai Pál: Korunk biológiája. Bp., 1973.). *Magyar Tudomány*, 1974. 1. 65.
- SZÖGI László: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története képekben*.

ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015.

VINCZE János: In memoriam Prof. Dr. Kertai Pál – egyetemi tanár. *Orvosi Hetilap*, 2016. 44. 1774–1775.

VIRÁGH Zoltán (szerk.): *Fodor József emlékére (1843–1901)*. Fodor József Iskolaegészségügyi Társaság és Fodor József Országos Közegészségügyi Központ, Budapest, 2001.

Online források

ÁDÁNY Róza: *Kertai Pál professzor úrtól búcsúzunk*.

<http://egeszsegutodoman.higienikus.hu/cikk/2016-3/Adany.pdf> Letöltés ideje: 2023. 04. 12.

BŐSZE Péter – KAPRONCZAY Katalin: *Bugát Pál munkássága*.

http://real.mtak.hu/19480/1/MONY_2013_02_Bugat__Bosze_u_103755.273549.pdf Letöltés ideje: 2023. 04. 24.

CSUNDERLIK Péter: „*Titkos társulat zsoldján kitarított bárgyú eszmezavarosok?*” – 105 éve alakult a Galilei Kör.

https://mult-kor.hu/20131121_titkos_tarsulat_zsoldjan_kitarított_bargyú_esmezavarosok__105_eve_alakult_a_galilei_kor Letöltés ideje: 2023. 02. 20.

EMED Alexander: *Emlékezés Pólya Jenőre (1876–1945)*.

<https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/emlekezés-polya-jenore-1876-1945> Letöltés ideje: 2023. 02. 08.

ERDŐS Gyula: *Faragó Ferenc*.

<http://www.oek.hu/oek.web?nid=1012&pid=1> Letöltés ideje: 2023. 02. 09.

FÓNAGY Zoltán: *Városnéző séta a forradalom Pest-Budáján*.

<https://litera.hu/irodalom/publicisztika/fonagy-zoltan-varosnezoseta-a-forradalom-pest-budajan.html> Letöltés ideje: 2023. 02. 16.

KERTAI Pál – LUN Katalin: *250 éves a magyar tisztiorvosi szolgálat*.

A megújult ÁNTSZ 10 éves jubileumi ülésén elhangzott előadás alapján
https://www.antsz.hu/felso_menu/rolunk/antsz_szervezete/feladatok/kertai_lun.html Letöltés ideje: 2023. 04. 13.

PÁSTI Gabriella: *Kertai Pál Professzor úr tanítványa lehettem*.

<http://egeszsegutodoman.higienikus.hu/cikk/2016-3/Pasti.pdf> Letöltés ideje: 2023. 04. 24.

PESTHY Gábor: *Egy tudós újrafelfedezése – Gánti Tibor*.

<https://www.origo.hu/tudomany/20091106-megemlekezés-a-chemotonelmelet-kidolgozójáról.html> Letöltés ideje: 2023. 04. 24.

SZÁLLÁSI Árpád ifj.: *Néhány újabb adat Stáhly Ignác munkásságához*.

https://mek.oszk.hu/05100/05112/pdf/SzallasiAifj_Stahly.pdf Letöltés ideje: 2023. 04. 24.

TAHIN Emma: *A Közegészségtani Intézet vázlatos története*.

<http://kozegeszsegtan.sote.hu/index.php?id=14> Letöltés ideje: 2023. 02. 14.

TORKOS Matild: *Johan Béla teljes arcképehez*.

https://web.archive.org/web/20181118164650/https://mno.hu/migr_1834/johan-bela-teljes-arckepéhez-718587 Letöltés ideje: 2023. 04. 25.

VÁAMOS Gabriella: *A différia elleni védőoltás története*.

https://semmelweismuseum.blog.hu/2020/06/12/a_differia_elleni_vedooltas_tortenete Letöltés ideje: 2023. 02. 09.

Szerző nélkül (szócikk): *Fodor József*.

<http://baratikor.semmelweis.hu/galeria/pag4e.php?id=37> Letöltés ideje: 2023. 02. 20.

Szerző nélkül (szócikk): *Balassa János*.

<https://semmelweis.hu/sebeszet/a-klinikarol/a-xvii-szazadtol-napjainkig/tanszekvezetok/balassa-janos/> Letöltés ideje: 2023. 04. 25.

Népegészségügy 2016/2. (Kertai Pál Emlékszám)

https://nepegeszsegugyi-egyesulet.hu/sites/default/files/2020-08/94_2_2016.pdf Letöltés ideje: 2023. 04. 26.

KERTAI (Pál): A BIOSZFÉRA ÉS AZ EMBER

Gépirat (hely és év nélkül), 194 p.

Gyűjteményi lajstromszám: TTD.VI. 2021. 77. 1.

A gépiratot digitalizálta és az illusztrációkat válogatta: Mező Szilveszter

18. fejezet

A fémek, fémszerű anyagok és a halogének toxikológiája

Higany /Hg/

A fémek közül elsősorban a higanyról emlékezünk meg. A higany felhasználása napjainkban kiterjedt. A papír-, a műanyagipar, az elektromosipar kívül óriási mennyiséget használ fel a mezőgazdaság a vetőmagvak csávázására, végül a gyógyszeripar.

Maga a higany a környezetbe vagy fémek higany alakjában jut, vagy különböző alkil, illetve alkoxil vegyületek alakjában, vagy aril-alakban, azonban a legkülönbözőbb szerves alakba jutott higanyt a mikro-organizmusok egy része – metil, illetve dimetil-higannyá alakítja át, és az a talajban már metil, illetve dimetil-higany alakjában található.

A higany – éppen kiterjedt felhasználása folytán – előfordul nagyobb mennyiségben a termelő üzemek szennyvizében, sőt a felszíni vizekben is, amennyiben az recipiens, előfordul a levegőben és előfordul a legkülönbözőbb élelmiszereinkben is. A higany halálos adagja, emberen 0,5–1 g. A higany a legfontosabb hatását oly módon fejt ki, hogy a fehérjék SH-csoportjait redukálja, és gyűrű alakú szerkezetté alakítja át.

A gyűrű alakú komplex egyben az egész fehérje térbeli szerkezetét megváltoztatja, és tekintettel arra, hogy az enzimek elsősorban a fehérjék térbeli szerkezetétől függenek, ilyen módon a legtöbb enzim inaktívvá válik a Hg-sóknak az említett hatása miatt.

A heveny higanymérgezésnek az a lényege, hogy a Hg-sók a bélnyálkahártya fehérjéjét, majd felszívódás és kiválasztódás után a vese hámszejteinek fehérjéjét megváltoztatják, és a bélnyálkahártya, illetve a vese funkcióját nem tudja ellátni. A bélnyálkahártya fehérjéjének tönkremenetele, a hámszejtek leválása súlyos vérzéseket okozhat, azonban a vér helyett szurokfekete lesz a széklet azért, mert a Hg a bélben képződő SH-val higany-szulfid vegyületet alkot.

A vesében a következő helyzet áll elő: amikor a Hg kiválasztódásra kerül, azonnal elpusztítja a hámszejteket, és az elpusztult, majd levált hámszejt törmelék eltömeszeli a csöveket. Ilyen módon a vizelet továbbjutása megakad, és nem történik meg a kiválasztódás. Ezért a Hg-mérgezések súlyos vese-elégtelenségben halnak meg.

Sokkal fontosabbak azonban a mi számunkra azok a higanymennyiségek, amelyek aránylag nem nagy mennyiségben kerülnek az emberi környezetbe. Amíg az akkut Hg-mérgezés a vérben és a vesében okoz elváltozásokat, az idült, észrevétlen, és éppen ezért sokkal veszélyesebben bejutó higany elsősorban a központi idegrendszert támadja meg. A központi idegrendszeri támadás következménye az állandó fejfájás, kézremegés, valamint a mozgások koordináltságának az elvesztése, amely nagymértékben hasonlít az idült CO-mérgezésre. Komplikálja a képet és felhívja a figyelmet a Hg-mérgezésre, az állandó nyálfolyás, illetve a fogazat szélén lerakódó fekete színű higanyszegély, amelyek az idült Hg-mérgezésnek egyik rendkívül érdekes jele.

Japánban, a Minamata-öbölnél egy papírium a vízbe eresztette a maga szennyvizét, amiben sok Hg-só volt. Az öbölben lévő és a vízben plankton alkotórészét képező baktériumok metil-higanyt képeztek és a metil-higany a planktonban felhalmozódott, majd a halak májában. A lakosság egy része a papíriumokban dolgozott, túlnyomó része azonban halászattal foglalkozott, és természetesen halat is fogyasztott. Figyelték 1956-ban arra, hogy mintegy 121 súlyos idegrendszeri zavarban szenvedő beteg jelentkezett egymás után, de ami a legszomorúbb, ezen a 121-en kívül 27 gyermek született részben elmebeteg, részben súlyos idegrendszeri zavarokkal. Kimutatták, hogy az anyák vérében fokozott mennyiségben van higany, és a vizeletükben is nagymennyiségű Hg-t észleltek. Feltételezhető, hogy a metil-higany a terhesség alatt átment a méhlepényen és elsősorban az idegrendszer fejlődési rendellenességeit okozta.

A legújabb kísérletek szerint mind az állatokban, mind emberben a higany kromoszómamutációkat idéz elő, ezért a Hg-sókat, mint mutagén anyagokat is számon kell tartani.

A higanynak a vízben megengedett koncentrációja 0,001 mg/l. Ezt fogadjuk el általában, a levegőben 1 ezred mikrogramm/m³ lenne az ideális, aminek azonban a megközelítése meglehetősen távoli.

Ólom /Pb/

Az ólom nagy mennyiségben, természetesen is előfordul a földkéregben. Az emberi tevékenység az ólomnak a mennyiségét az emberi környezetben meglehetősen felemelte. Elsősorban kohók, olvasztók, akkumulátorgyárak használják fel az ólmot, de ólomfestékek, műanyagoknál, ólomüvegek, csöveknél ugyancsak ólomsókat használnak fel. Legújabban legveszélyesebb az autók kopogása ellen használt ólom-tetraetilnek a használata, és ilyen módon az ólom bejutása a nagyvárosok levegőjébe. Az ólom jelen van szennyvizeinkben, felszíni vizeinkben, jelen van a levegőben és sajnos táplálékainkban is, mert mindazok az élelmiszeriparban és konzerviparban használt gépek, amelyek ólomsókat tartalmaznak, óhatatlanul maguk után vonják az ólom kioldódását és az élelmiszerbe jutását. Végül az is ismert, hogy az ólomból készült különböző vízvezetékcsövekben, az agresszív vizek az ólmot kioldják.

Az ólom, bekerülve az emberi szervezetbe, okozhat akkut és idült mérgezéseket, amelyeknek élettani mechanizmusa a következő:

A vörösvérsejtek úgy készítenek haemoglobint, hogy ecetsavból, valamint glikoll-aminosavból állítanak elő laevulinsavat. Az ... -amino-laevulinsavból, számos kémiai lépésen keresztül, állítanak elő porfirint, amely nem más, mint a haem-: vas nélkül. És végül: van egy enzim, amelyik a porfirinbe beépíti a vasat és így áll elő a kész haemoglobin.

Megállapították, hogy az ólom elsősorban a haemoglobin-építésnek a menetébe hatol, kétféle módon:

- 1./ bénítja azt az enzimet, amelyik a ... -amino-laevulinsavból porfirint gyárt,
- 2./ bénítja azt az enzimet, amelyik a porfirinból haemoglobint készít, vagyis azt az enzimet, amelyik a vasat beépíti a haemoglobinba.

Az ólommérgezés korai tünetei közé tartozik, hogy felszaporodik a vérben az ... -amino-laevulinsav, mert nem tud átalakulni porfirinné, és távozik a vizelettel.

Ha a delta-amino-laevulinsavat a vizeletben kimutatják, bizonyos, hogy ólomnak kell a szervezetben lennie, amelyek gátolják a haemoglobin keletkezését. Az ólomnak azonban ez a gátló hatása nem tökéletes. Ezért mindig akad ... -amino-laevulinsav, amely átalakul porfirinné, aránylag nem kis mennyiségben. A porfirin már egyáltalán nem közömbös a szervezetre, mert két fontos tulajdonsággal rendelkezik:

- 1./ Súlyos idegméreg
- 2./ Foto-érzékenyítő hatása van. Ez utóbbi annyit jelent, hogy az anyag önmagában nem mérgező, de ha egyidejűleg a szervezetet ultraibolya-sugárzás éri, akkor az ultraibolyasugárzás minden káros hatása nagymértékben, szinte robbanásszerűen megnövekszik.

Az ólom-mérgezetek saját porfirinüktől fényérzékennyé válnak, ezért van az, hogy a napfénynek kitett helyen bőrgyulladások jelennek meg.

Miközben az ólom ezeket a súlyos elváltozásokat elindította, saját maga lerakódik a csontokban és a csontokból időnként kiáramlik. A kiáramlás nagy fájdalommal járó görcsöket okoz — ólomkólikának szoktuk nevezni. Az ólomnak azonban egyéb tulajdonságai is vannak, amelyekre különösen az utóbbi időben figyeltünk fel.

Az egyik az, hogy az ólomsót terhes állatoknak adva teratogén hatásúak, tehát fejlődési rendellenességet tudnak okozni.

A másik megfigyelés az, hogy az ólomsók alacsonyabbrendű szervezetekben kromoszóma-töréseket és öröklődő megbetegedéseket okoznak, tehát mutagén hatásúak.

A legmeglepőbb azonban az, hogy kísérleti állatokban ólomsókkal vesedaganatokat, illetve májdaganatokat lehetett előidézni. Mint láthatjuk tehát az idült, illetve késői hatások között számos olyan hatás szerepel, amely

állatkísérletekben legalábbis óvatosságra int, bár — emberre nézve még ezek a hatások megerősíthetetlenek.

Végül meg szeretném még említeni, hogy az egészen idült kismennyiségű Pb bekerülése a szervezetbe lassú, de biztos vérszegénységhez vezet, ami könnyen érthető, hiszen kevés haemoglobin képződik és ilyen módon ólommérgezés tünetei most már kompletten állnak elő. 0,1 mg/l az ivóvízben megengedhető ólomsó mennyisége, és 0,002 mikrogramm/m³ az a mennyiség, amelyet még eltűrünk.

Kadmium /Cd/

A kadmium fő felhasználási területe a műtrágya és peszticid-gyártás, valamint a modern elektronikai ipar. A napi felvétel emberben 40 mikrogramm/nap, amelynek egy része kiürül, más része felhalmozódik. Elsősorban a májban és a vesében. A kadmium hatásmechanizmusa ugyanaz, mint a Hg-é, azaz az SH-csoportokkal gyűrűszerű vegyületet alkot, és ilyen módon a fehérjéket denaturálja.

A kadmium akut mérgezések, amelyek elsősorban munkahelyeken fordulnak elő, alattomosak. Hosszú, 10, sőt 20 órás lappangási idő után fejlődnek ki a tüdővízenyő rendkívül ijesztő, orvosi beavatkozás nélkül halálhoz vezethető tünetei. Hosszabb expozíció után és krónikus mérgezésre főképpen a vérszegénység jellemző, és idegrendszeri tünetek. Nagyon érdekes: az állatkísérletekben kadmiumgőzök belelegzetésével magas vérnyomást lehetett előidézni, és többen felvetették annak a lehetőségét, hogy a városokban a levegőben kimutatható kadmium és a magas vérnyomás-betegség elterjedtsége között összefüggés lenne.

Itt kell megemlíteni azt is, hogy Japánban egy üzem közelében, amelyik a Cd-t katalizátornak használta, 35 év alatt veszedelmes betegségre lettek figyelmesek. A tünetek elsősorban idősebb nőknél, a klimax után jelentkeztek: súlyos csontelváltozások, elsősorban a csigolyákban. A betegek szinte évek alatt szemmel láthatóan összetöpreődtek. A nagyfokú csontatrófiát fájdalmak kísérték, jeléül annak, hogy a csigolyákból kilépő idegtörzseket a csontok károsították. Japánban a jajgatás szava: itai-itai, s innen nevezik azóta is a betegséget itai-itai kórnak.

Kiderült, hogy a betegekben a csontokban, a vérben, a zsírszövetben és a májban igen nagy mennyiségű Cd-t találtak. A kadmium részben a halak, részben a rizs útján került a szervezetükbe. Ugyanis a Cd-tartalmú szennyvizet rizsföldek öntözésére használták, a rizs felvette a Cd-t, de ugyancsak az algák is és a halak is, és ilyenmódon a lakosság táplálékában igen nagy mennyiségű volt a kadmium. Úgy tűnik, hogy a zsírszövetben felhalmozódott kadmium növekedésben a klimatkréium tájékán mobilizálódik, a csontokba kerül és ott a csontokban fejti ki hatását.

Állati kísérletben a kadmium prosztata rákot okoz, azonban emberi megfigyelések még nincsenek.

A vízben 1,5 mg/l a megengedett mennyisége, a levegőben 0,05 mikrogramm/m³ a maximális Cd-tartalom.

Arzén /As/

Az arzén, bár természetesen is előfordul, kifejezetten a peszticidekkel, valamint festékekkel kerül az emberi környezetbe, a szennyvízbe, illetve különböző termékeinkre.

Az arzénmérgezés akut tüneteit az okozza, hogy az arzén a legkisebb véreerek falára hat. Különösképpen a belek érfalait károsítja, és a bél felé egy óriási vízvesztéssel kell számolni. Ilyen nagy mennyiségű víz elvesztése pedig a keringés leromlásához, ill. halálhoz vezet.

Egészen más az idült arzénmérgezés. Az arzén elsősorban a bőrben, hajban, körmökben rakódik le, illetve lerakódik az idegrendszerben is és ideggyulladást, majd idegsorvadást okoz.

Az arzén az egyetlen olyan anyag, amelyikről biztosan ki tudtuk mutatni, hogy emberben bőr- és tüdőrákot okoz, állatkísérleteknél azonban máig nem sikerült bizonyítani.

Az arzénnek 0,05 mg/l a vízben megengedett értéke, és hasonlóan a kadmiumhoz 0,002 mikrogramm/m³ az a mennyiség, amelyet a levegőben optimálisnak tartunk.

Bár a fluor nem fém és nem fémszerű anyag, de mint elem itt tárgyalandó. Az alumíniumipar, a porcelánipar egyaránt kibocsátja a levegőbe, a szennyvízbe és a vízbe.

A levegőben, illetve vízben megjelenő fluorid-ionok elsősorban enzim-bénítók, és ilyen módon okozhatnak különböző elváltozásokat. Másik hatásuk, hogy lerakódnak a csontokban, és a fogzatban, és ott okoznak elváltozásokat. Aránylag kis mennyiségű fluor csak esztétikai problémát okoz, elszínezi a fogakat. Nagyobb mennyiségű fluor, pl. 10 mg/l tartalmú ivóvíznél már súlyos csontelváltozásokhoz és a fogazat törékenységéhez vezet. Magyarországon Inota közelében végeztek vizsgálatokat, mert ott a levegő fluortartalma magasnak mutatkozott. Kiderült, hogy ezen a területen az óvodás és iskoláskorú gyermekek általában vérszegényebbek voltak a kontroll területek lakosságánál, de ugyanakkor kevesebb volt a fogszuvasodás.

Ivóvízben 1,5 mg/l a megengedett norma, a levegőben pedig 0,05 mikrogramm/m³.

4. kép

5. kép

4. Képek Tótvázsonyból, Kertai Pál szülőfalujából /

Képes levelezőlap; Tihanyi Sándor fényképész felvételei, Szombathely, 1920-as évek / Kiadó: „Hangya” Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet, Tótvázsony / Forrás: Déri Múzeum, Történeti Gyűjtemény (Leltári szám: VIII.77.11.1.)

5. Tótvázsony központja a református templommal és

a „Hangya” üzlettel / Képes levelezőlap; Monostory György, Budapest, 1930-as évek / Kiadó: „Hangya” Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet, Tótvázsony / Forrás: Déri Múzeum, Történeti Gyűjtemény (Leltári szám: VIII.77.11.1.)

6. Pólya Jenő orvostudomány-történeti művének belső

címoldala / Béta Irodalmi R. T. kiadása, Budapest, 1942. 627 p. / Forrás: Mező Szilveszter magánkönyvtára

7. Pázmány Péter Tudományegyetem épülete Pest-Budán /

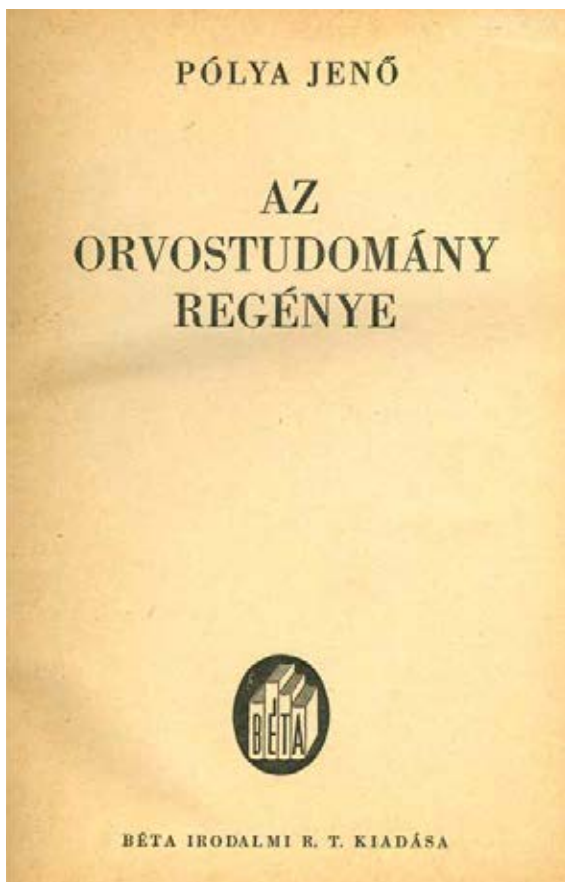
Dörre Tivadar rajza / Forrás: Fónagy Zoltán: Városnéző sétá a forradalom Pest-Budáján c. írása / <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/fonagy-zoltan-varosnezo-seta-a-forradalom-pest-budajan.htm>

8. Mansfeld Géza egyik társszerzős munkája 1932-ből /

Engenberger-féle Könyvkereskedés (Rényi Károly), Budapest, 1932. 562 p. / Forrás: Mező Szilveszter magánkönyvtára

9. Faragó Ferenc fő műve: a Bakteriológia és Immunitástan

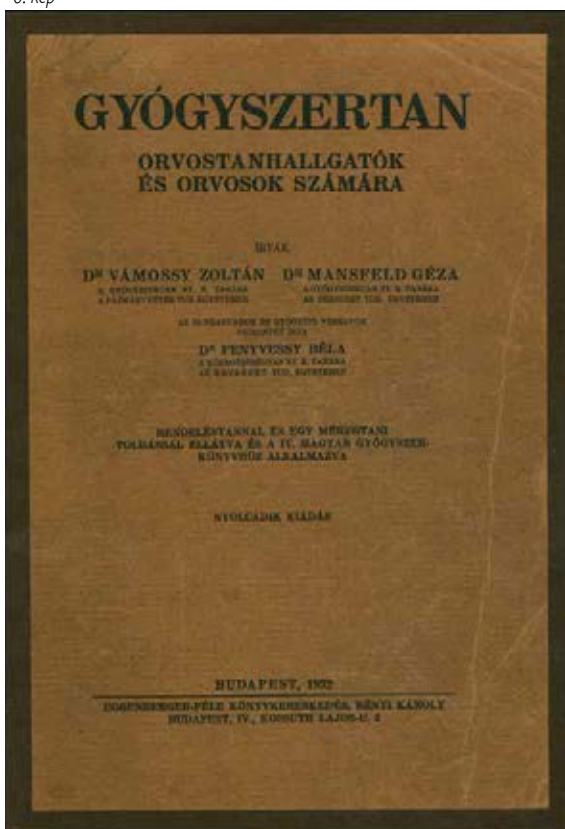
c. könyv belső címoldala / Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1948. 324 p. / Forrás: Mező Szilveszter magánkönyvtára

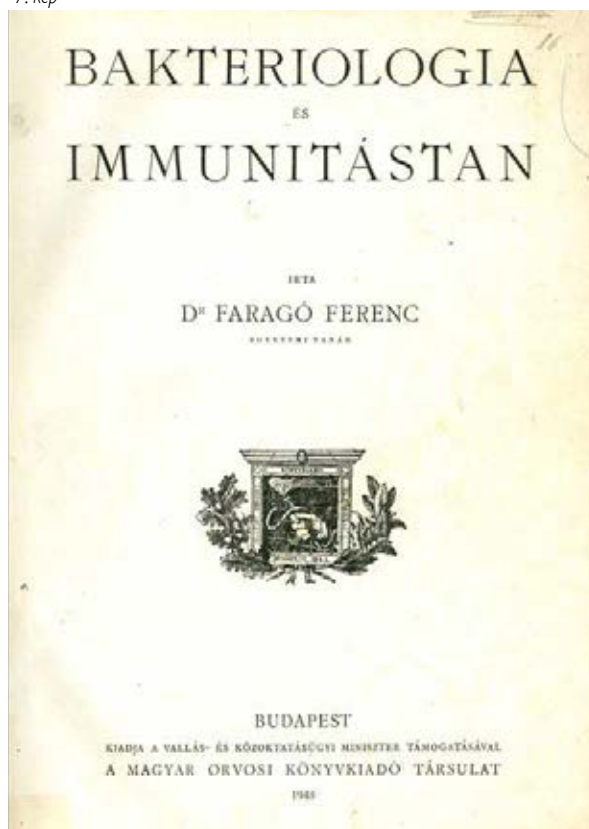
6. kép

7. kép

8. kép

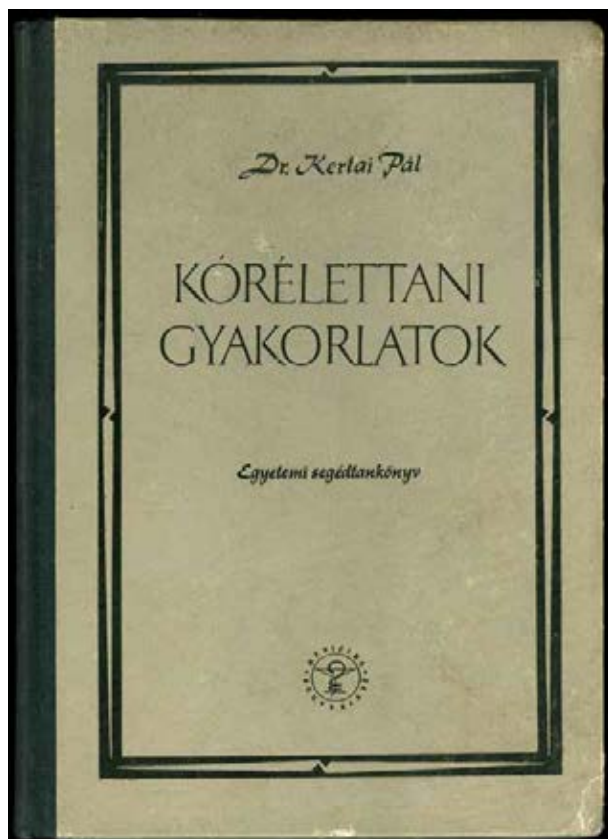
9. kép

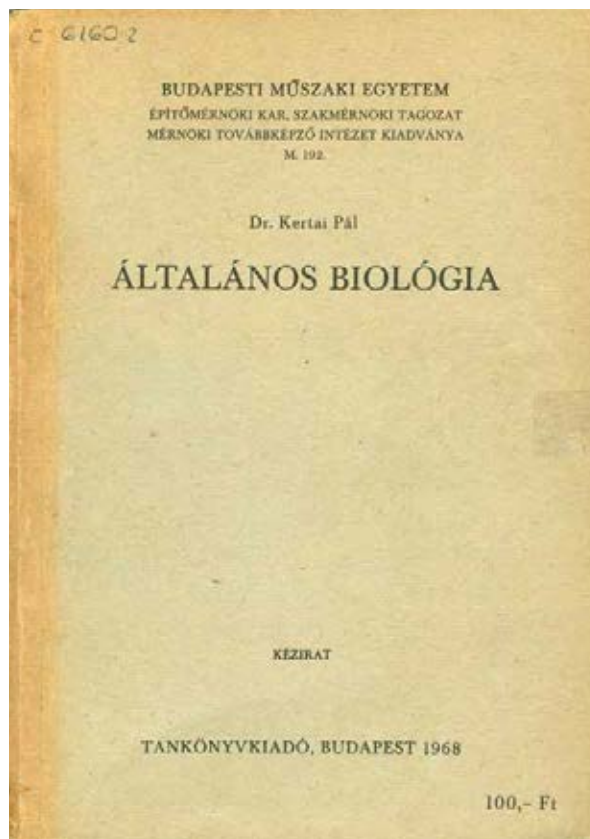
10. Egyetem tér Budapesten (1900) / Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest-gyűjtemény / https://pestbuda.hu/cikk/20200524_szazhusz_eves_a_jogi_egyetem_epulete elveszítette_kupoláját_a_haboruban_a_belvarosi_palota (Letöltés ideje: 2023. 04. 05.)

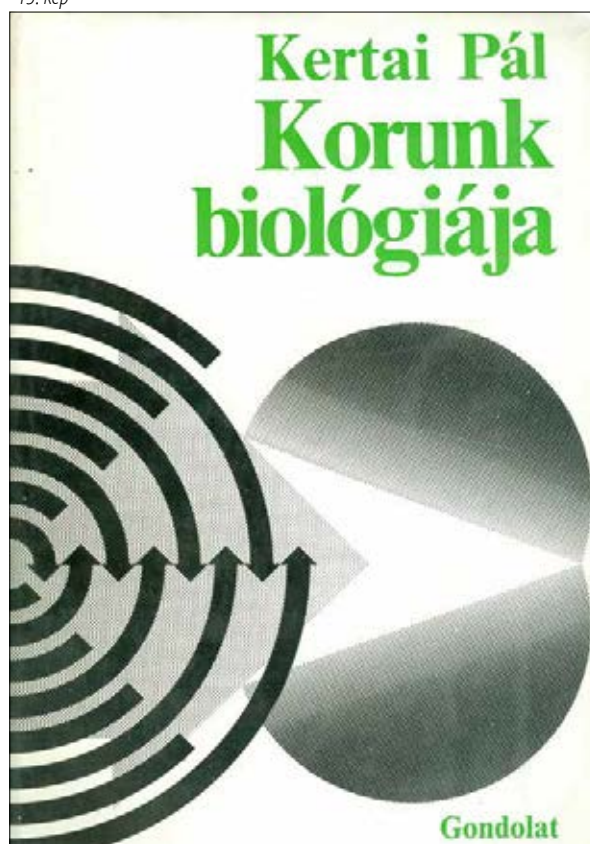
12. Az orvosi kar központi épülete Budapesten / Forrás: Filepkó Dominik: Neves építészek terveztek a Semmelweis Egyetem klinikáit. . . c. írása / https://pestbuda.hu/cikk/20200302_filepko_dominik_neves_epiteszek_terveztek_a_semmelweis_egyetem_klinikait (Letöltés ideje: 2023. 04. 25.)

11. kép

13. kép

14. kép

11. Kertai Pál egyik egyetemi segédkönyve az 1960-as évekből / Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1962. 199 p. / Forrás: Mező Szilveszter magánkönyvtára

13. Kertai Pál egyik korai biológia tárgyú tankönyve / Forrás: Mező Szilveszter magánkönyvtára

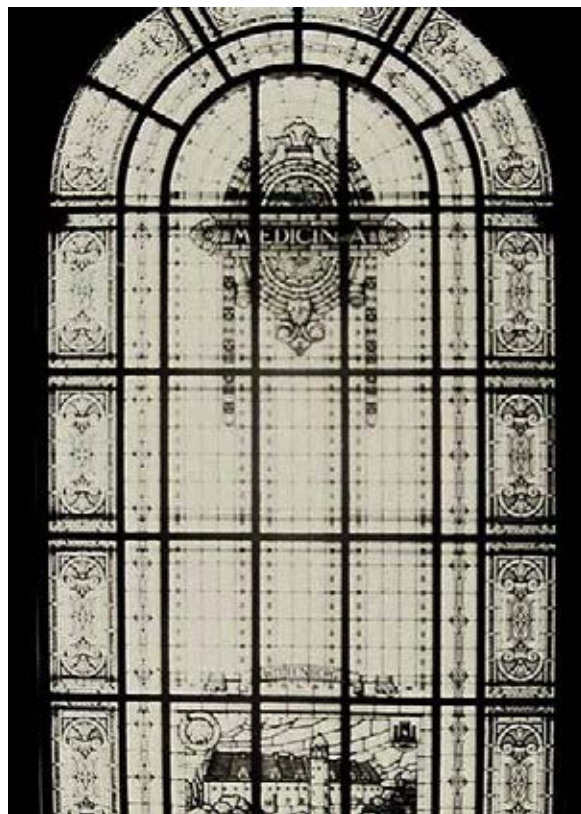
14. Kertai Pál legismertebb műve: Korunk biológiája / Gondolat Kiadó, Budapest, 1973. 827 p. / Forrás: Mező Szilveszter magánkönyvtára

15. Debrecen központja a Nagytemplommal / Fekete Gáborné felvétele, 1983 / Forrás: Déri Múzeum Fotótára (59695)

16. Útban a nagyerdei Klinikák felé / Fekete Gáborné felvétele, 1982 / Forrás: Déri Múzeum Fotótára (54944)

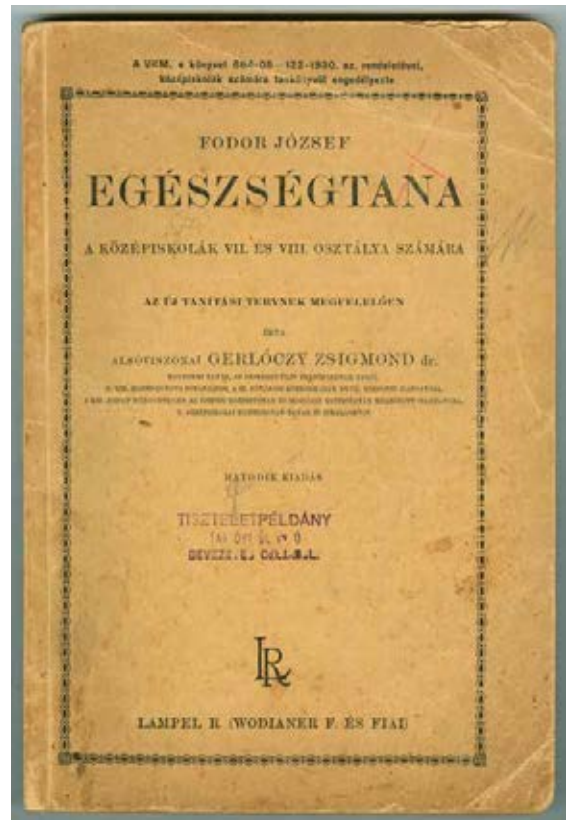
17. Az orvostudományt jelképező üveglak a Tisza István Tudományegyetemen / Repró: Fekete Gáborné felvétele, 1987 / Forrás: Déri Múzeum Fotótára (64894)

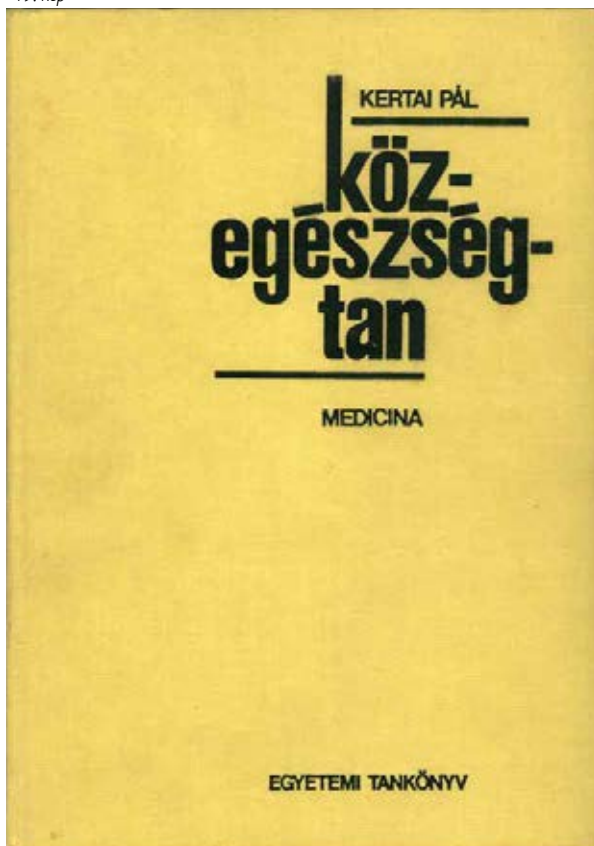
18. A Debreceni Orvostudományi Egyetem központi épülete / Faragó István felvétele, 1960 / Forrás: Déri Múzeum Fotótára (14501)

19. kép

20. kép

22. kép

19. Az ember és környezete c. munka címlapja /
Forrás: www.antikvarium.hu

20. Fodor József egészségtana c. könyv címlapja /
Forrás: Mező Szilveszter magánkönyvtára

22. Kertai Pál egyik fő műve: Közegészségtan / Medicina
Könyvkiadó, Budapest, 1986. 729 p. / Forrás: Mező Szilveszter
magánkönyvtára

21. A Közegészségügyi és Járványügyi Állomás épülete Debrecenben / Faragó István felvétele, 1960 / Forrás: Déri Múzeum Fotótára (14588)

23. kép

24. kép

26. kép

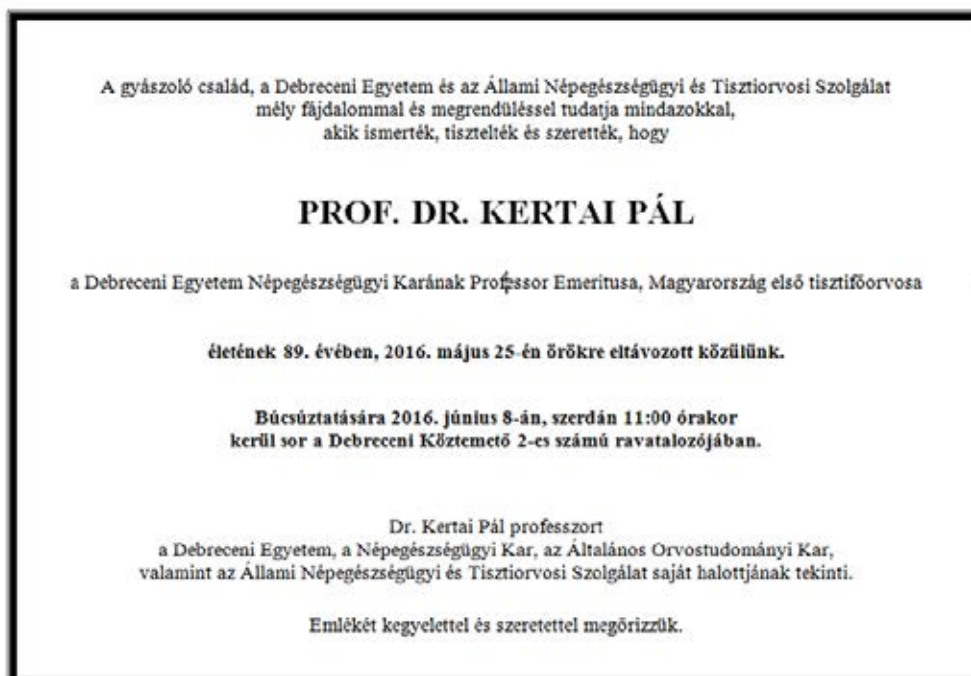
25. kép

23. Munkában a Debreceni Köztisztasági Hivatal egyik újonnan üzembe állított járműve / Benkő László felvétele, 1966 / Forrás: Déri Múzeum Fotótára (20836)

24. Csatornaépítési munkálatok Debrecen főterén / Benkő László felvétele, 1965 / Forrás: Déri Múzeum Fotótára (19110)

25. Kertai Pál hallgatói körében / Forrás: Pásti Gabriella: Kertai Pál Profesz-szor úr tanítványa lehettem c. írás / <http://egeszsegtudomany.higienikus.hu/cikk/2016-3/Pasti.pdf> (Letöltés ideje: 2023. 04. 25.)

26. Debrecenben „megtalált Mennysország” / Faragó István felvétele, 1961 / Forrás: Déri Múzeum Fotótára (15262)

27. Kertai Pál gyászjelentése (2016. május 25.) / Forrás: ÁNTSZ honlapja / https://www.antsz.hu/felso_menu/rolunk/sajto/sajtokozlomenyek/dr_kertai_pal_gyaszjelentese.html / (Letöltés ideje: 2023. 04. 25.)

28. kép

29. kép

28. Régi, higanyos „thermometer” / Forrás: Mező Szilveszter magángyűjteménye / Fotó: Mező Szilveszter, 2023

29. Higanytároló üvegömb-tartály a hőmérsékletmérő eszközön / Forrás: Mező Szilveszter magángyűjteménye / Fotó: Mező Szilveszter, 2023

30. kép

31. kép

32. kép

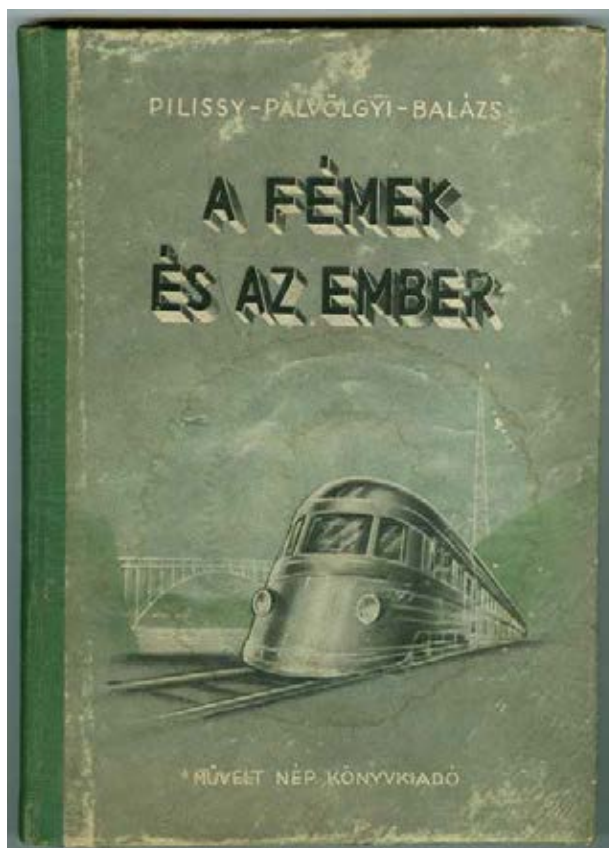
30. HERION típusú higanykapcsoló / Forrás: Mező Szilveszter magángyűjteménye / Fotó: Mező Szilveszter, 2023

31. Higanyt tartalmazó kis üveghenger a kapcsolóban / Forrás: Mező Szilveszter magángyűjteménye / Fotó: Mező Szilveszter, 2023

32. Egyes ásványok, pl. a realgár arzént tartalmaznak / Képünk csak illusztráció / Dzsida László – Dzsida Ottó: Kis ásványgyűjtő. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1961. címlap / Forrás: Mező Szilveszter magánkönyvtára

33. kép

34. kép

33. Fémekről szóló régi könyv címlapja 1. / Forrás: Mező Szilveszter magánkönyvtára

34. Fémekről szóló régi könyv címlapja 2. / Forrás: Mező Szilveszter magánkönyvtára

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

REJTETT KINCSEK ÉS KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK A CSALÁDI HAGYATÉKOK IRATANYAGAIBAN

A Mester utca 33. számú Dragota – Boczkó-ház története és a Dragota család hagyatéka

Bevezetés

A Déri Múzeum Történeti Tárának gyűjteménye számos iratanyagot őriz. Ezek egy részénél a nyilvántartásban csupán egy tételcím szerepel, tartalmuk sokszor rejtve marad a muzeológus, az adattáros és a gyűjteménykezelő előtt. Az iratok feldolgozása folyamatosan zajlik a mindennapi ügymenettől függően, amelynek során számos rejtett érték tárul fel. Mégis leginkább egy-egy témához, kiállításához kapcsolódóan bukkannak elő az igazán érdekes és izgalmas anyagok. Sőt olykor az is előfordul, hogy nem az adott gyűjteményi munkatárs, hanem más kolléga talál kincset a dokumentumok között.

Ez történt a jelen írás középpontjában szereplő tervrajz esetében is: a megújuló állandó helytörténeti kiállítás, a *Cívisek világa Lassú városiasodás* részegységéhez gyűjtöttek történeteket és inspirációkat az egység kurátorai, dr. Lakner Lajos és Szabó Anna Viola. A keresésben leginkább a családi hagyatékok nyújtottak segítséget. Az egyik ilyen informatív irathalmaznak a Dragota család hagyatéka bizonyult a Sárvári familia anyaga mellett. A nagyrészt gazdasági és egyéb hivatalos dokumentumokat tartalmazó anyag között megbújik egy tervrajz egy Mester utcai ház átépítéséről, amely a Dragota, később a Boczkó család tulajdonában állt.

Jelen írás ennek a háznak történetébe kíván betekintést nyújtani. Az épület és a tervrajz bemutatása Harangi Attila, fiatal építésszámológus tollából származik, akinek szívügye a cívisváros épített örökségének, a cívisházaknak feltárása és megőrzése. Már a tanulmányai során személyes projektjévé vált a téma, szakdolgozatához jelentős alapkutatót végzett Debrecen közgyűjteményeiben, így a Déri Múzeumban is. Kutatását számos ösztöndíjjal elismerték, melynek során lehetősége nyílt más városok jellegzetes épületeit tanulmányozni, példákat, ihletet keresni.¹ Eredményeit saját honlapján, Facebook-oldalán, kiállítások, könyvek és kisfilmek formájában teszi közzé folyamatosan.² Az előkerült tervrajz jól illeszkedik Harangi Attila kutatásába, amelynek köszönhetően megszületett a közös cikk ötlete.

1 2023. július: Podmaniczky-díj; 2020–2023: Magyar Művészeti Akadémia alkotói ösztöndíja; 2020: Debrecen Kultúrájáért Alapítvány alkotói ösztöndíja
2 <https://www.debrecenhazai.hu/>; <https://www.facebook.com/debrecenhazai/>; *Debreceni cívisházak*. <https://www.youtube.com/watch?v=rZlqz-kBqGs>; *Debreceni kereskedőcsaládok és házaik 1. – Kontsek*. https://www.youtube.com/watch?v=osroa8ybX_Q; Harangi Attila – Löki Viktor: *Debreceni cívisházak és lakóik nyomában*. Debrecen, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2022

A ház története

Az ingatlan az Árpád-kori eredetű Mesterfalvához kapcsolódó egyik fő útvonal mentén, a Mester utcán található, az óváros északnyugati peremén. Az 1760-as években készült várostérképen a Mester utca 442. számmal jelölték a telket a Mester utcai kapu szomszédságában.³ Akkoriban egy oldalhatáron álló népi lakóházat ábrázoltak az átmenő telken, amely átnyúlt a Retek (ma Honvéd) utcára. Nagyjából a telek közepén, teljes szélességben egy különálló keresztépület állt, amely „L” alakban átfordult a keleti oldalhatárra. Az 1822-ben készült várostérkép szerint, a Retek utca felőli utcafronton már egy népi lakóházzal bővült a telek beépítése.⁴

Az 1850-ben készült népösszeírás szerint Katona András, az 1783-ban született szíjgyártó volt a Mester utca 1246. számú ingatlan tulajdonosa, aki feleségével és örökbefogadott fiukkal, Balog Mihállyal élt a házban.⁶ A Hatvan utcai városrész ötödik tizedében található, az akkori lakcím szerint 360. számú ingatlanak már 1844-ben Katona András volt a tulajdonosa.⁷

Az 1872-ben készült kataszteri térképen a Mester utca 1246. szám alatti átmenő telken a Mester utca felől még szintén egy népi lakóházat ábrázoltak. A telek közepén viszont a keresztépület helyett már egy különálló, oldalhatáron álló ház állt egy kisebb melléképület-bővítéssel. A Retek (mai Honvéd) utca felől pedig már üres volt a telek utcafronti része.⁸ Ekkoriban Eszenyi Ferenc volt az ingatlan tulajdonosa, miként 1869-ben is, az akkor készült népösszeírás szerint.

Az alapincézett ház utcafronti, 3 szobás lakásában élt a 61 éves özv. Eszenyi Ferenc gazdálkodó 3 gyermekével, akik közül János csak

3 HU MNL HBVL XV.1.a. DvT. 34.

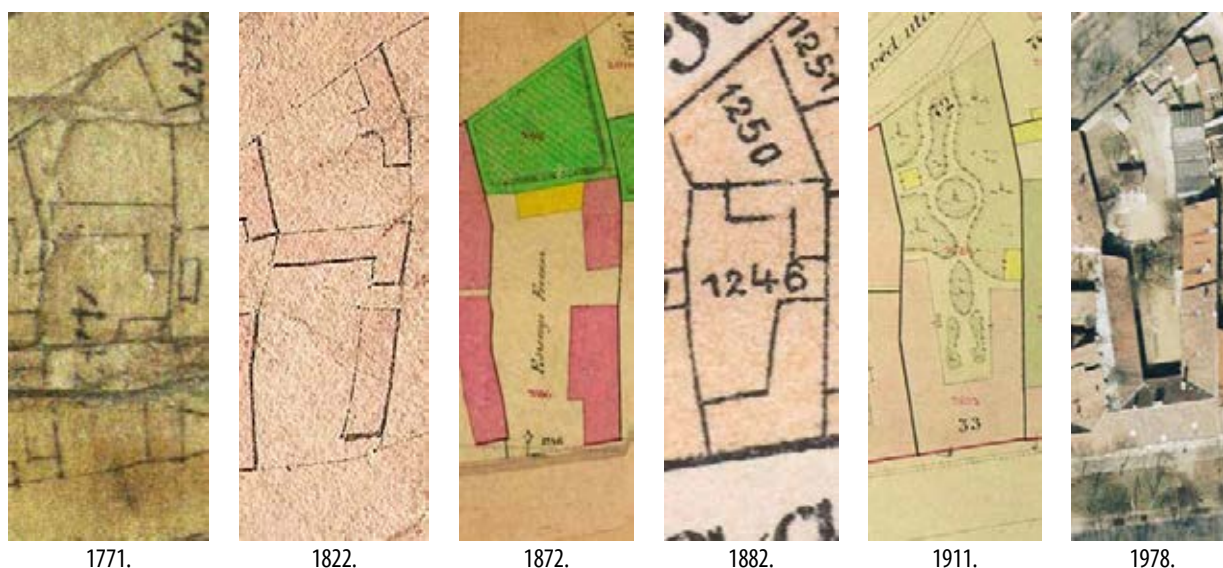
4 HU MNL HBVL XV.1.a. DvT. 478.

5 Saját szerkesztésű, elforgatott térképrészletek. Forrás: HU MNL HBVL XV.1.a. DvT. 34. (1771); HU MNL HBVL XV.1.a. DvT. 478. (1822); HU MNL HBVL XV.2. DvK. 1. (1872); Tikos Imre: Szabad Királyi Debreczen város térképe. Debrecen, 1882. Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye; HU MNL HBVL XV.2. DvK. 82. 17. d. 1–47. (1911); Légi felvétel, 1978. március 30. Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft. Légitárolás, Digitális Légitárolás Archivum, 1978_0027_1871 <https://www.fentrol.hu/hu/legifoto/123512?r=1&c=2406422.5640955:6029156.215066:9> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

6 HU MNL HBVL IV. 1109/p. 23. k.

7 HU MNL HBVL IV. 1011/k. 204. d. 543/1845.

8 HU MNL HBVL XV.2. DvK. 1.

A Mester utca 33. számú ingatlan beépítésének alaprajzi kontúrjai térképi ábrázolásokon⁵

háromhetes volt. Az Eszenyi családdal élt Győrfi Zsuzsanna 28 éves hajadon – akit Ferenc később feleségül vett – és Orosz János cseléd. A hátsó lakás mindössze egy szobából állt, a tulajdonossal közös konyhával, amelyben Orbán János kútcsináló lakott a feleségével és gyermekükkel. Egy felszer és két istálló is tartozott a házhoz, amelyekben 6 lovat és 60 sertést tartottak.⁹

1872-ben Eszenyi Ferencné Győrfi Zsuzsanna eladta az ingatlant Dragota Miklósnak (1833–1882). Az 1872. november 30-án kelt adásvételi szerződés szerint az ingatlan vételára 7000 forint volt, amelyből 300 forintot a református egyház számára kellett törlesztenie a vevőnek. A házban lakó bérlőnek, feltételezhetően Orbán Jánosnak, 1873. pünkösdig kellett kiköltöznie, a jövő évi bérleti díjának az addigi része, azaz 70 forint már a vevőt illette, a ház után járó 1873. évi faillatmennyel együtt. Dragota Miklós 1872. december 28-án fizette ki a ház vételárát és teljesítette a szerződésben foglaltakat.¹⁰

A telken ma is álló zártosú polgárházat 1877-ben Dragota Miklós építtette ifjabb Barcsay Miklós építőmesterrel. Az 1877. május 29-én kelt építési szerződésen a korabeli építési technológiát tanulmányozhatjuk a kivitelező részletes leírásának köszönhetően.

„Először. Én ifjabb Barcsay Miklós építőmester felvállaltam Dragota Miklós úr Nagy Mester utca 1246. számú tulajdonát képező házának az általam készített terv és költségvetés szerinti újból felépítését 5000 forintért és pedig a következő feltételek szerint nevezetten.

Másodszor. A most az építendő új épület helyén lévő ócska épületet kőtelezem magamat elbontani, az abból kikerülendő minden néven nevezendő anyagokért a téglán kívül, mely téglá háztulajdonosnak visszamarad, mit is a helyszínen behaszndolok.

Harmadszor. A fundamentumból, pince üregből kikerülendő földet, valamint a bontásból támadt töreket részint az udvarra elegyengetés végett, részint az utcára fogom targoncáztatni, mit onnan háztulajdonos fogja saját költségén elszállíttatni. A laképület alatt, mint a terven láthatni, mindenütt pince helyiség fog lenni, és pedig a világos pincék vakolva és közönséges csertéglával kilaptéglázva, a setét boros pince vakolatlan, laptéglázatlan marad, s a pincék magassága a közepén mérve 2,68 cm fog lenni.

Negyedszer. A földszíne feletti lakosztályok pádimentoma az utcai burkolattól 0,94 m magas, a szobák magassága pedig 3,47 m. A szobák mind új deszka pádimentomokkal, a folyosó cement laptéglával laptéglázódik le. Az egész épületet tartozom új és cserepes tetőzettel fedetni, és pedig az utcai tető 1,26 m magas felugrással ellátott, továbbá a raktárépület tetőzete sűrű gerendázattal, felül deszkázással, kiugró eressel ellátott, továbbá a raktár első emeleti gerendázattal, felüldeszkekázással közepén mestergerendával és tölgyfa oszlopokkal ellátottat, s úgy a raktár földszinti deszka pádimentommal fog lenni. A szárnyépületet félereszű fedéllel tartozom készíttetni és hátul tűzfalal ellátni. Az utca felől párkány feletti csatornát, az udvar felől a laképületnél párkány alatti csatornát tartozom tétetni lefolyó csővel és a földszinten felüli laképület helyiségeket mind stukatorral fedetni, azt le is tapasztani.

Ötödször. A szükséges tölgyfa lépcsőkön kívül tartozom készíttetni a pincébe:

- 4 db 1,89 m magas 1,26 m széles kétfele nyíló pinceajtót kemény ajtóféllal
- 7 db 0,47 m magas 0,94 m széles pince ablakot vas rostéllyal a földszinten:
- 6 lyukra az utcára 0,94 m széles 1,89 m magas tokos ablakot zsaluval és vas rostéllyal ellátva
- 3 lyukra az udvar felől külső belső ablakot rostély és zsalu nélkül
- 6 db kereszt ajtót 0,94 m széles 2,05 m magas
- 44 db raktári ablakok drót hálózattal

9 HU MNL HBVL IV. 1109/p. 95. d.

10 Örök adásvételi szerződés, 1872. november 30. Déry Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 7. doboz

A Mester utca 33. számú ház utcafronti homlokzata napjainkban / Fotó: Harangi Attila, 2023. augusztus 5.

- 2 árnyékszék ajtót ülés deszkával rekesztékkel
- 1 db ács kaput vasazással
- 14 db henger kémény és 1 db nagy kémény tisztító ajtót
- 3 db raktári ajtó kétfele nyíló vas pléhből
- 3 db kémény csatorna
- 1 db fedélkijáró ajtó a csatorna tisztításához
- 5 db fedél világító ablak öntött üveggel
- 1 db hajlás csatorna
- 2 db feljáró lépcsőzet a raktárban
- 1 db feljáró lépcsőzet a laképületnél

Mely elősoroltakat mind felvasalva, beüvegezve és befestve tartozom elkészíttetni.

Hatodszor. A fentebb nevezett épülethez a téglá anyagot háztulajdonos adja szállítással, továbbá a homok és tapasztó föld szállítását is háztulajdonos adja saját költségén; a többi minden néven nevezendő anyagokat én építőmester kötelezem magamat adni. Az épületért jótállani, továbbá tartozom az új épület előtt az udvarban a laptéglázatot teljesíteni, melyhez téglát háztulajdonos ad saját költségén. Az építkezéshez mihelyest az építési engedély kiadatik, azonnal hozzáfogatok és folyó év szeptember 1. napjára tökéletesen elkészíttetni tartozom.¹¹

Az építési engedélyt és a hozzá csatolt tervrajzokat a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárában találtuk meg.¹² Az 1877. május 29-én ifj. Barcsay Miklós által aláírt tervrajzokat Luchs Sámuel

főmérnök vizsgálta át. A költségvetésben részletesen leírtakat egy utcafronti homlokzati rajzon, egy földszinti alaprajzon, egy pincszinti alaprajzon és az udvari szárny egy keresztmetszetén teljeskörűen átláthatjuk. A keleti szárny földszintjén a kapubejáratból lépcsők vezetnek a lakás folyosójára, ahonnan az utcára két szoba nyílik, illetve külön ajtóval az udvarra is két szoba nyílik. Egy belső padlásfeljáró és egy udvar felől nyíló árnyékszék is tartozott a lakáshoz. A pince alaprajzon láthatjuk, hogy a lakáshoz pincekonyha tartozott két helyiséggel és két kamrával, illetve a beépített kemencét is ábrázolták. A nyugati szárny egy belső pillérsoros egyterű magtárnak épült, amelyről a keresztmetszeten látható, hogy egyemeletes épület volt. Az utcafronti homlokzaton láthatjuk az ablakok és a kapu mára már eltűnt eredeti szemöldökpárkányos és szalagkeretes díszítéseit, amelyek a tervrajz alapján hitelesen rekonstruálhatók lennének.

Az építkezésre a városi tanács 1877. július 13-án adott engedélyt.¹³

A Tikos Imre által 1882-ben készített várostérképen a Mester utca felől már a tervrajzok szerint 1877-ben megépült zárt sorú polgárházat ábrázolták az utcafronton, egyedül a keleti oldalhatáron egy udvari szárnyal, ami mögött a korábbi térképeken is feltüntetett, középső különálló épület is látható. A Retek (Honvéd) utca felőli telekrészt egyedül ezen a térképen külön telekként jelölték, épületet nem jelenítettek meg ezen a részen.¹⁴ A térképi ábrázolások alapján behatárolható időszakban, 1872 és 1882 között a tanácsi mutatókönyvek alapján Dragota Miklós 1874-ben kérve nyerte a tetőzet javítását,¹⁵ 1877-ben pedig a fentebb bemutatott épít-

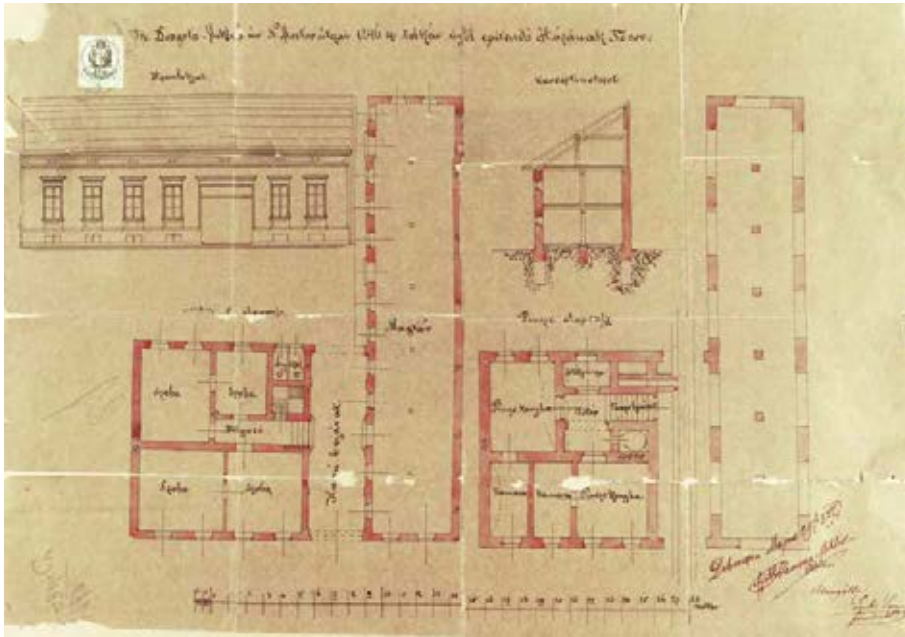
11 Építési szerződés, Debrecen 1877. május 29. Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 7. doboz

12 HU MNL HBVL XIII. 8. (Dragota család iratai) – Nem egyedi eset, hogy egy család, szerv, intézmény iratanyaga elszórtan található meg a debreceni közgyűjteményekben.

13 Uo.

14 Tikos Imre: Szabad Királyi Debrecen város térképe. Debrecen, 1882. Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye

15 HU MNL HBVL IV. 1405/b. 632. k., iktatókönyvi szám: 1348.

Dragota Miklós Nagy Mester utca 1246. számú házána építési tervrajzai. Készítette Ifj. Barcsay Miklós építőmester, 1877. május 29. keltezéssel / Forrás: HU MNL HBVL XIII. 8. (Dragota család iratai)

kezéshez kért engedélyt a Mester utca 1246. számú házána.¹⁶ Dragota Miklós az építési engedélyt és a használatbavételi engedélyt is megkapta 1877-ben. Tehát ifjabb Barcsay Miklós teljesítette az 1877. május 29-én kelt építési szerződésben foglaltakat, és három hónap alatt, szeptember elsejéig felépítette a mai Mester utca 33. számú polgárházat.

Napjainkban a ház homlokzatdíszei már nincsenek meg, de alapvetően megőrizte karakterét. A padlásszellőző nyílások és a zárópárkány megmaradt tagozatai utalnak az egykori díszítettségre. A fakapu és a faablakok eredetiek. A nyugati szárny 4 utcafronti ablaka osztott két-szárnyú gerébtokos ablak, az ablakosztó oszlopokat takaró díszléceket korinthoszi oszlopfő motívum díszíti. A ház pincéje az utcafronton az utcával párhuzamos dongaboltozatos helyiség, ami szintén a régi építésre utal.

Ifjabb Barcsay Miklós (1853–1928) építész 1853. január 20-án született a Csapó u. 314. (ma Csapó u. 33. és Burgundia u. 3.) szám alatt és 1928. szeptember 23-án halt meg 75 évesen a Péterfia u. 43. szám alatti lakosként. Mindkét ház a családjuk tulajdonában állt. Felesége Tóth Mária (1858–1924) volt. Édesapja szintén építész volt; idősebb Barcsay Miklós (1823–1900)¹⁷ Tállyáról származott Debrecenbe, ahol a Csapó u. 33. – Burgundia u. 3. szám alatt élt feleségével, Nagy Máriával (1822–1908) és családjával.¹⁸ Ifjabb Barcsay Miklós testvére, Barcsay Amália (1851–1937)

Szikszay Lajos (1842–1920)¹⁹ építészhez ment feleségül. Szikszay Lajost már 1892-ben a Péterfia utca 43. (836.) számú ház tulajdonosaként tartották számon.²⁰ A címtárak szerint 1910-ben szintén ő volt a tulajdonosa a Burgundia utca 3. számú háznak is,²¹ amelyet 1909-ben építtetett.²²

Vajdahunyadi és felsőszilvási Dragota Miklós 1882. január 6-án halt meg 49 évesen.²³ A vagyonát testvérére, Dragota Ignácra (1830–1895)²⁴ és gyermekeire hagyta. Dragota Ignác és felesége, Frindt Anna (1840–1898)²⁵ Miklós ingatlanainak a haszonélvezeti jogát örökölte. Gyermekeik, Dragota Miklós (1877–1903)²⁶ és dr. Major Endréné

16 HU MNL HBVL IV. 1405/b. 635. k., iktatókönyvi szám: 4186, 7494, 8627.

17 Idősb Barcsay Miklós gyászjelentése. Debrecen, 1900. április 5. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykovnytara_BAJO_BAFE/?pg=274&layout=s (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

18 Özv. idősb Barcsay Miklósné Nagy Mária gyászjelentése. Debrecen, 1908. július 11. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykovnytara_BAJO_BAFE/?pg=275&layout=s (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

19 Szikszay Lajos gyászjelentése. Debrecen, 1920. november 27. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykovnytara_SZEN_TSZIL/?pg=214&layout=s (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

20 dr. Jekelfalussy József (szerk.): *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1892. 530. https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=0&layout=s (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

21 *Debrecen Szabad Királyi Város Belsőségének Házjegyzéke 1910*. Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város Könyvnyomda Vállalata, 1910. 698.

22 HU MNL HBVL IV. 1405/b. 673. k., iktatókönyvi szám: 9694.

23 Vajdahunyadi és felsőszilvási Dragota Miklós gyászjelentése. Debrecen, 1882. január 7. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407450#> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

24 Vajdahunyadi és felsőszilvási Dragota Ignác gyászjelentése. Debrecen, 1895. június 07. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407448#> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

25 Özvegy vajdahunyadi és felsőszilvási Dragota Ignácné Frindt Anna gyászjelentése. Debrecen, 1898. március 21. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407449#> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

26 Vajdahunyadi és felsőszilvási Dragota Miklós gyászjelentése. Debrecen, 1903. március 23. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407451#> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

Boczkó Sámuelné Dragota Natália portréja 1893-ban, Gondy és Egey műterméből / Forrás: Déri Múzeum, Gondy-Egey gyűjtemény

Boczkó Sámuel portréja 1877-ben, Gondy és Egey műterméből / Forrás: Déri Múzeum, Gondy-Egey gyűjtemény

Dragota Natália (1864–1942)²⁷ örökölték az ingatlanokat közös és egyenlő tulajdonjoggal.²⁸

Dragota Natália elvált férjétől, majd 1892-ben férjhez ment Boczkó Sámuel (1848–1903) rendőrfőkapitányhoz. 1894-ben a ház haszonélvezeti jogát Dragota Ignác és Frindt Anna Boczkó Sámuelnek adományozták. „Nyilatkozat. Mint a gyermekeink tulajdonát képező Nagy Mester utca 1246. sorszámú házasteleknek haszonélvezői ezennel kijelentjük, hogy jelzett házasteleknek kezelését mától fogva vőnk, Boczkó Sámuel úrra bízunk, s rendelkezési jogunkat ráruháztatva felhatalmazzuk, hogy jelzett házastelek bérbeadásáról saját belátása szerint intézkedjék, esetleg azt lakásául használhassa. Debrecen, 1894. november”²⁹

Boczkó Sámuel és Dragota Natália egyetlen gyermeke, Boczkó Béla (1895–1956) születésekor a Boczkó család még a Csapó utca 321. szám alatt lakott.³⁰

Boczkó Sámuel 1899–1900-ban bővítette és átalakította az 1877-ben épített zártosú polgárházat, a nyugati oldalhatárra egy udvari szárnyat építtetett Horváth és Biczó építőmesterek tervei alapján.³¹

„Végzés. Kérvényezőnek a Mester u. 33. (1246) sz. telkén a 35 (1247) sz. szomszéddal közös határvonalon emelni szándékolt földszintes, féltereszes fedelű, tűzfalás udvari toldalék épület tervrajzi felépítéséhez és

a meglévő utcai laképületben foganatosítandó tervrajzi átalakítások végrehajtásokra az építési engedély kiadatik, tartozván: az építés kezdése előtt az alapozás megvizsgálása végett a mérnöki hivatalban jelentkezni, az alapfalakra elszigetelő kátrányos papírlapokat helyezni, kéményeket a padlás térben kettős nyitó ajtókkal ellátni és az építés befejeztével a használati engedélyért folyamodni.

Köteles továbbá a Mester u. 35. (1247) sz. szomszéd kétereszes kamra épületére, mely az új toldalékkal érinti, a mérnöki hivatal utasítása szerint pótfedelet készíteni, mely pótfedél alatt levő cserépanyag építettöt illeti. [...] 1899. november 7. Kiadta: Aczél Géza”³²

Boczkó Sámuel 1899-es építkezésének az engedélye, a tervrajzai és a költségvetése is hozzáférhető. Két darab földszinti alaprajzot találtunk, az egyiket Horváth és Biczó építőmesterek írtak alá 1899. augusztus 28-án, a hozzá kapcsolódó másik alaprajzon nincs felirat.

A dátumozott és aláírt alaprajzon a keleti szárnynak csak a külső kontúrjait jelölték szürke színnel kiemelve. Középen a kocsilejáró felirat olvasható a kapunál. A nyugati szárny utcafronti, meglévő, négyzetes alaprajzú részét szintén szürke színnel jelölték. A lépcsős bejárat a kapuáthajtóból nyílt középen, mellette a jobb oldalon a pincelejáró kívülről, a bejárati külső előtérből pedig a padlásfeljáró nyílt. A bejárattal szemben az előszoba, ami mögött egy öltöző feliratú szoba az utcafronti szobával egybenytva. Az északkeleti sarokban az előszobából egy belső wc nyílik, illetve egy külső bejáratú wc található az udvar felől. Az utcafronton kettő 4,76 m széles négyzetes alaprajzú szoba található, két-két ablakkal, illetve középen egy kétszárnyú ajtóval egybenytva. Az előszobában kisebb átalakítások láthatók rózsaszínnel jelölve. Egy fal elbontásával növelték

27 Dr. egri Magoss Györgyné vajdahunyadi és felsőszilvási Dragota Natália gyászjelentése. Debrecen, 1942. június 23. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/187757> Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.

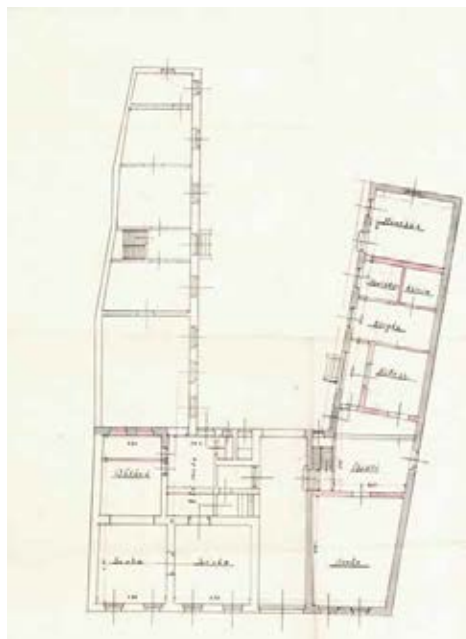
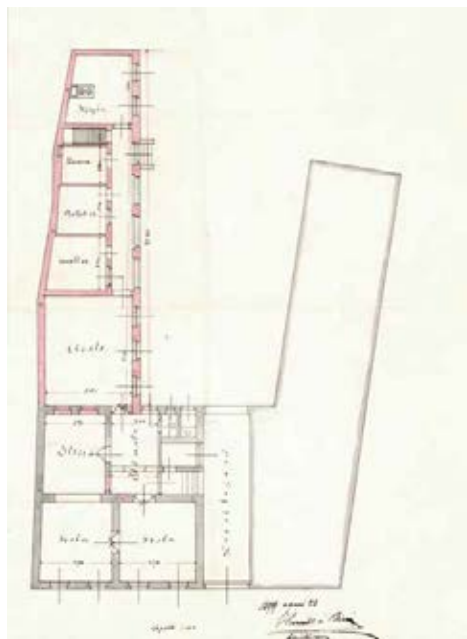
28 Az 1882. január 5-én kelt végrendeletet közli Lovas Enikő Amália: A Dragota – Boczkó – Magoss családok. In: Magyarai Márta (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2004*. Debrecen, 2005. 186.

29 Nyilatkozat. Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 8. doboz.

30 Boczkó Béla Dániel születési anyakönyvi kivonata. Debrecen, 1895. október 27.

31 HU MNL HBVL IV. 1405/b. 196. d. 12116/1899.

32 Ifj. Boczkó Sámuel Mester u. 33. (1246) sz. háztulajdonos kérvénye építési engedély iránt. HU MNL HBVL IV. 1405/b. 196. d. 12116/1899.

Boczkó Sámuel Mester utca 33. számú házának átalakítási és bővítési tervrajzai. Horváth és Biczó építőmesterek készítették 1899. augusztus 28. keltezéssel. / Forrás: Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 8. doboz

a méretét, ezzel együtt az öltöző ajtaját áthelyezték középre. Az öltöző udvarra néző két ablakának befalazását szintén rózsaszínnel jelölték. Az előszobából nyílik az ajtó az új udvari szárnyba.

A 22,20 m hosszú nyugati szárnyat rózsaszínnel jelölték. Ez az udvari szárny egy $7,00 \times 5,50$ m méretű ebédlővel csatlakozik a meglévő utcafronti szárnyhoz. Az ebédlőt egy hosszú folyosó köti össze az udvari szárny végén lévő 4,50 m széles konyhával. Feltételezhetően ez a folyosó egy nyitott tornác volt, amelyből három szoba nyílt: a nevelőszoba és a cselédszoba ablakkal, illetve a kamra, ami mellett a padlásfeljáró lépcsőjét jelölték. Az udvarról egy lépcsős bejáratot tüntettek fel a tornác konyha felőli végén.

A felirat nélküli alaprajzon színezés nélkül ábrázolták a nyugati szárny falait. Az utcafronti rész gyakorlatilag azonos a másik alaprajzzal, csak az öltözőt osztották két helyiségre. Az udvari szárny viszont teljesen más alaprajzú. Ebben a változatban nincs tornác, a lépcsős bejárat középen található, vele szemben a padlásfeljáró. Déli irányban két, északi irányban három helyiség nyílik egymásból a bejárat előteréből. Helyszínbejárás nélkül nem tudjuk megállapítani, hogy végül melyik változat valósult meg.

A keleti szárny alaprajzán a külső határoló falakat szürkével jelölték, az összes belső falat pedig rózsaszínnel, ami teljes belső átalakítást jelent. Az itt jelölt állapot szerint a bejárat a kapuáthajtóból nyílt, mellette a padlásfeljáró, szemben az ebédlő. Az utcafronton egy 6,90 m hosszú szoba. Az ebédlőből egy hálószoba nyílt, aminek az ablaka az udvari bejárat belső folyosójára nyílt. Mögötte a konyha, amiből a cselédszoba és a kamra nyílt. Az udvari szárny végén külön bejáratral a mosóház egy-szobás helyisége volt.

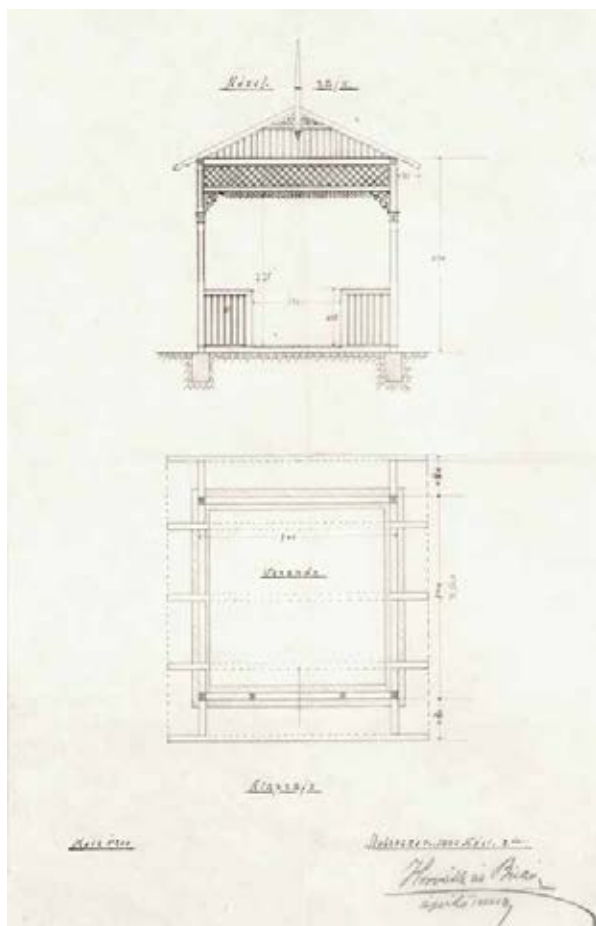
Horváth és Biczó építőmesterek 1899. október 11-én készítettek költségvetést a Boczkó Sámuel Mester utcai házánál lévő magtár átalakításáról. A költségvetés az alábbi munkálatok tételait tartalmazza, összesen

1822 forint költségben.

- „1. a magtár helyiségekből a gerendázatok kibontása óvatosan átálányba
2. ajtók és ablakok kibontása és helyei befalazása új anyaggal
3. 9 nyílás törés ajtónak és ablaknak átboltozattal ajtók és ablakok beállításával
4. 3 db kémény törés a meglévő ócska falba befalazással
5. egy válaszfal elbontása
6. 2 db meglévő ablak kibontása az utcai részen és a meglévő boltozat leszedése és felette újonnan beboltozás
7. 4 db sín vas a két ablak fölé
8. alap kiásás az új válaszfalaknak a kikerült föld otthagásával (2,30 m mélységű)
9. alap falazat gurtmira képezve (3,00 m magasságú)
10. földszinten két oldalt vakolt falazatok (3,60 m magasságú)
11. stukator vakolat nádazással
12. padlás feltöltés tapasztással
13. 4 db tölgyfa lépcső a kapu alatti bejárához
14. 4 db kő lépcső kívül
15. padra járó lépcső puha fenyő deszkából
16. négyzetleges téglaburkolat a kamrákban, mosókonyhában
17. falkötővasak és kapcsok
18. a padlás leburkolás a magárból kibontott fa és deszkából stukator alá
19. hajópadló pádimentom
20. terrazzo készítés a folyosón, konyhában
21. 5 db udvari ablak készítés ki- és benyílóak mint az ottlévők
22. 2 db utcai ablak redőny gördülővel fal borítással teljes készen a meglévők szerint
23. 3 db kis kamra ablak
24. 4 db kereszt ajtó 32/16 béléssel

25. 2 db kétszárnyú ajtó 32/16 béléssel
26. 1 db pad ajtó
27. 1 db külső üveges ajtó a lépcsőfeljárónál kétszárnyú felülvilágítóval
28. 3 kéményfal felfalazása a tűzfalaknál ajtók hozzáadásával
29. a kapu alja kiburkolása betonral szépen alakra beosztva
30. csüngő ereszcsonna az udvarban (23,50 fm)
31. lefolyócső két helyen (9,50 fm)
32. hajlat csatorna (7,00 fm)³³

Horváth és Biczó építőmesterek 1900. március 2-án keltezett költségvetése már egy kerti filagória és deszkakerítés készítéséről szól.

Boczkó Sámuel Mester utca 33. számú háza udvarára készített filagória tervrajzai. Készítette Horváth és Biczó építőmester, 1900. március 2. keltezéssel. / Forrás: Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 8. doboz

„Költségvetés tekintetes Boczkó Sámuel úr részére a Mester utcai háznál kert helyiségben felállítandó kerítés és fedett négy oszlopon álló filagória elkészítéséhez

I. A filagória négy oszlopon álló, az ott lévő akácfákkal készítendő talpfák és oszlopokkal, a raktárból kikerült fák behasználásával, rajz szerinti kivitel-

lel, papír fedés alá egyszeri befestéssel teljes készen, a padozata négyzetes téglával kirakva – 85 forint

II. A szomszéd oldal kerítés 2,50 m magas álló 1. deszka kerítést, az ott lévő akácfákból oszlopok készítése, a hézagok belécelve – 14,00 fm, 33 forint Összesen 118 forint³⁴

A filagóriáról megtaláltuk a szintén 1900. március 2-ára keltezett, Horváth és Biczó építőmesterek által szignált tervrajzot, amely egy alaprajzon és nézetrajzon ábrázolja a 4 pilléren álló, 3,00 m széles négyzet alaprajzú, nyeregtetővel fedett, 2,70 m magas építményt.³⁵

Horváth és Biczó 1900. augusztus 1-én állították ki a vég számlát Boczkó Sámuel főkapitány részére a Mester utca 33. számú ház átalakításáról.

I. Vállalat munka összege 3623 forint

II. A Vállalaton kívül rendelt munkák

1. 4 db utcai régi ki-be nyíló ablak helyett falbéléses külső belső befelé nyíló ablak, fa redőny gördülővel teljes készen, minden ablak fölél 2 db sín vas, külső belső ablakra ráfizetés különbözet
 2. A kapu alatt egy szélfogó üveges kapu fal teljes készen, befestve, felállítva
 3. Az utcán elrozsdásodott volt fent fekvő csatorna helyett új csatorna készült 18-as horganyzott bádognál, 19,00 fm
 4. Vízfolyó cső hozzá az utcán, 11,00 fm
 5. A mosókonyha elrekesztésében egy 32 cm vastag fal rekesztés, 4,70 m hosszú, alappal együtt 7,50 m magas
 6. Mosókonyha burkolása közönséges téglával, 18,80 m²
 7. A mosókonyha felett lévő padlás feltöltés és letapasztása
 8. A mosókonyhánál egy kémény készítése
 9. 2 db kémény ajtó elhelyezve
 10. 2 db füstcső hüvely elhelyezve
 11. A padláson egy kémény védő bádóg
 12. Mosókonyhára kétszárnyú üveges ajtó, beállítással, teljesen készen
 13. Dettó egy ablaklyuk törés átboltozattal, ablak beállítással
 14. A pincében a házmesternél egy fa fal rekesztés, és az utcai pincében ajtó nyílás törés ajtóféll és ajtólap beállítással, és a befött tartó állvány felállítással együtt
 15. A pincelejáró lépcsők kibontása és újból visszahelyezése átlag anyaggal
 16. Egy falazott szeméttartó készítése
 17. A tyúkretrec készítése és hinta fa előállításával ácsok által szöggekkel együtt teljes készen
 18. A tyúkretrec sodrony szövettel bevonva, 12,00 m²
 19. A filagória elkészítése a beadott költségvetés szerint
 20. A szomszéd oldal kerítés
- Végösszeg: 4158 forint³⁶

34 Uo.

35 Uo.

36 Uo.

33 Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 8. doboz.

Boczkó Sámuel 1900-ra elkészült épületátalakítása és bővítése összesen 4158 forintba került, amelyet a nyugták alapján Horváth és Biczó építőmestereknek 4 részletben fizetett ki: 1899. szeptember 9-én 1000 forintot, 1899. október 12-én 1000 forintot, 1900. május 8-án 1600 forintot, 1900. szeptember 6-án 500 forintot.³⁷ A hagyaték iratai között, a fentebb ismertetett iratokon kívül egyetlen számla maradt fenn. Barta Gergelynek (1848–1912), Domb utca 11. szám alatt lakó szobafestőnek³⁸ 1900-ban az összes szoba festésére, alku szerint 120 forintot, az esernyőtartó és a lépcső átfestésére 5 forintot, összesen 125 forintot fizettek ki.³⁹

A Horváth és Biczó kivitelező cég vezetői Horváth János és Biczó Gyula (1853–1943) építőmesterek voltak, akik 1898-ban jegyezték be⁴⁰ Horváth és Biczó nevű közkereseti társaságukat, amelyet 1906-ban számoltak fel.⁴¹ Kiskéri Biczó Gyula építész 1853. július 11-én született Nagykőrösön,⁴² felesége Nagy Zsuzsánna (1863–1930)⁴³ volt. Az első, általunk ismert említés szerint 1891-től már Debrecenben a Domb utca 105. (ma 17.) szám alatt élt,⁴⁴ majd 1905-től⁴⁵ haláláig a Csapó utca 48. szám alatt lakott, ahova 1912-ben jegyezte be cégét.⁴⁶ 1943. június 28-án halt meg 90 évesen.⁴⁷ Horváth János építészről kevés adatot találtunk, a felesége Nagy Juliánna volt. 1892-ben a Domb utca 107. (ma 11–13.) szám alatt jegyzik, mint építőmestert.⁴⁸ 1901-től már a Csapó utca 11. szám alatt,⁴⁹ majd 1905-től a Csapó utca 51. szám alatt lakott,⁵⁰ még 1927-ben is.⁵¹ Horváth János építőmester cégét 1889-ben jegyezték be Debrecenben,⁵² amelyet 1931-ben szüntettek meg.⁵³

Horváth János építőmester portréja 1887-ben, Gondy és Egey műterméből /
Forrás: Déri Múzeum, Gondy-Egey gyűjtemény

Az 1911-es kataszteri térképen az 1900-ban elkészült középső kapuáthajtós zártosú polgárházát ábrázolták a Mester utca 33. szám alatt. A Honvéd utcára átmenő telken a ház mögé díszes parkot rajzoltak, amelyben a filagória is látható.⁵⁴

Deményfalvi Boczkó Sámuel rendőrfőkapitány 1903. december 16-án halt meg 55 évesen, Mester utca 33. szám alatti lakosként.⁵⁵

Özvegye, Dragota Natália 1905-ben házasságot kötött dr. Magoss György (1858–1947)⁵⁶ tiszti főügyessel, aki 1923 és 1928 között Debrecen polgármestere volt. Magoss György egyemeletes házát a Rákóczi utca 25. szám alatt 1905–1906-ban építtette, Dragota Natáliával ebben a házban éltek halálukig. Azonban a Mester utca 33. számú ház tulajdonosa is Dragota Natália maradt. A címtárak 1910-ben⁵⁷ és 1940-ben⁵⁸ is dr. Magoss Györgyné Dragota Natáliát jelölik tulajdonosnak. A Mester utca 33. számú házban Boczkó Sámuel halála és Dragota Natália újjaházasodása után egyetlen fiuk, vitéz Boczkó Béla vegyész-mérnök élt családjával. Boczkó Béla 1922-ben feleségül vette Halász Jankát, a szatmári dr. Halász Lajos lányát.⁵⁹

37 Uo.

38 Barta Gergely gyászjelentése. Debrecen, 1912. szeptember 19. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/333941#> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

39 Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 8. doboz.

40 *Központi Értesítő* (XXIII. évf. 71. sz.), 1898. 1249.

41 *Központi Értesítő* (XXXI. évf. 39. sz.), 1906. 860.

42 Biczó Gyula születési anyakönyvi kivonata. Nagykőrös, 1853. július 11.

43 Biczó Gyuláné Nagy Zsuzsánna gyászjelentése. Debrecen, 1930. augusztus 29. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_BER_BOO/?pg=150&layout=s (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

44 Biczó Gyula születési anyakönyvi kivonata. Debrecen, 1891. május 05.

45 Biczó Gyula születési anyakönyvi kivonata. Debrecen, 1905. június 27.

46 *Központi Értesítő* (XXXVII. évf. 12. sz.), 1912. 273.

47 Nemes kiskéri Biczó Gyula gyászjelentése. Debrecen, 1943. június 28. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/343704#> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

48 dr. Jekelfalussy József (szerk.): *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 1892. 530. https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=0&layout=s (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

49 *Debreczeni Képes Kalendáriom*. 1901. 117.

50 *Debreczeni Képes Kalendáriom*. 1901. 119.

51 Dr. Diczig Alajos – Marschalkó Lajos (szerk.): *Debrecen Címtára*. Teljes közigazgatási, ipari, kereskedelmi és egyesületi címtár. 1928. Debrecen: Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalat Részvénytársaság, 1927. 474.

52 *Központi Értesítő* (XIV. évf. 88. sz.), 1889. 756.

53 *Központi Értesítő* (LVI. évf. 12. sz.), 1931. 162.

54 HU MNL HBVL XV.2. DvK. 82. 17. d. 1–47.

55 Deményfalvi Boczkó Sámuel gyászjelentése. Debrecen, 1903. december 16. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_BER_BOO/?pg=357&layout=s (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

56 Dr. egri Magoss György gyászjelentése. Debrecen, 1947. december 21. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/187756#> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

57 Debrecen Szabad Királyi Város Belsőségének Házjegyzéke. 1910. Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város Könyvnyomda Vállalata, 1910. 610.

58 Debrecen Címtára. 1940. Debrecen: Debreceni Kereskedő Társulat, 1940. 537–538.

59 *Magyarság* (III. évf. 278. sz.), 1922. december 6.

Az 1968-ban készült légi felvételen⁶⁰ szintén a ház századeleji állapota látható. A Honvéd utca felől még nem építették be az utcafrontot, csak kisebb melléképületek láthatók azon a részen, illetve a Mester utcai házat a keleti oldalhatáron egy udvari traktussal bővítették.

A Google Earth légi felvételei alapján a Honvéd utca felől, kettéosztva a telket, egyemeletes társasházat építettek valamikor 2003 és 2005 között.

A hagyaték és a család ismertetése

A ház történetének megismerése után érdemes röviden áttekinteni a hagyaték tartalmát és a család történetét. A hagyaték gerincét az I.1958.39. leltári számú, több mint ezer darab iratot tartalmazó tétel alkotja, amely Boczkó Béla ajándéka révén került be a múzeumba. A leltárkönyvbe ezt „*Dragota – Boczkó – Magoss család gazdasági iratai*” néven vezették be. A dokumentumok között a csoportosítás szerint többnyire kéziratos szerepelnek, kisebb részt az oklevelek és aprónyomatványok, míg néhányat a fényképek, egyéb anyagok közé soroltak. Az 1958. évről szóló, nyomtatásban is közzétett jelentésben erről egyéb adatot nem találtunk.

Ehhez az anyaghoz a későbbi iratrendezés során további tételek – I.1960.77. és I.1960.79., valamint I.1964.15., I.1964.16. és I.1964.19. leltári számmal jelzett iratok – kerültek.⁶¹ Ezek esetében is elsősorban a leltárkönyvi beírásokra hagyatkozhatunk, az 1960. és 1964. évről szóló jelentésekben nincs további információ azokról.⁶² A I.1960.77. leltári szám alatt összefoglalóan „*Debreceni nyomtatványok és kéziratok a 19. század első feléből*” meghatározással jelölt dokumentumok közül három darab köthető közvetett vagy közvetlen módon a Dragota családhoz. Ezek üzleti levelek, a bejegyzésekből a keltezés ideje és helye, a címzett, illetve a feladó neve derül ki. Hasonló az I.1960.79. leltári számmal bejegyzett tétel is, mely szerint az iratok „*Üzleti levelek, debreceni vonatkozásúak, a 19. század első feléből*”. Viszont ezek mindegyike a családhoz kapcsolódik. Az iratok vásárlás révén lettek a gyűjtemény részei, az eladó Pastinszky Miklós, budapesti műgyűjtő volt. Az 1964-ben beletárolt tételek Kaufman Pál budapesti bélyegkereskedőtől – szintén vásárlással – kerültek be a múzeumba. Leltárkönyvi meghatározásuk: „*A debreceni Rickl és Dragota cég 7 db üzleti levele, 19. század*”, „*A debreceni Rickl és Dragota cég 13 db üzleti irata, 19. század*” és „*3 db váltó Rickl cégé, 19. század*”.

A közölt leltári nyilvántartás alapján úgy tűnhet, hogy a Dragota családhoz köthető dokumentumok mindegyike gazdasági jellegű. A későbbi iratrendezéskor készült kimutatás azonban jelzi, ennél színesebb és gaz-

dagabb a családi hagyaték tartalma, melyet nyolc dobozban helyeztek el. A gazdasági iratok túlnyomórészt számlákból, elismervényekből, árjegyzékekből, váltókból és felszólításokból állnak, amelyek nemcsak az üzleti forgalomról, az üzleti kapcsolati hálóról, hanem a család fogyasztási szokásairól is mesélnek. Emellett egy látéletet nyújtanak a 19–20. századi Debrecenben és környékén működő kereskedésekről és mesterekről. Ugyancsak jelentősnek mondható a család birtokaival és gazdálkodásával kapcsolatos iratanyag. Idesorolhatók az ingatlanokkal kapcsolatos dokumentumok is.

Részben az utóbbiakhoz kötődnek azok a hivatalos, félhivatalos iratok, amelyek többnyire valamilyen hagyatéki és örökösödési eljárással kapcsolatos igazolások, ügyvédi levelek és kimutatások. Viszont ezekből több személyes adat kinyerhető a család egyes tagjaival kapcsolatban. Ugyancsak beszédesek és informatívak a személyre szóló meghívók, elismerő és gratuláló levelek, amelyek alapján az illetőnek nemcsak életpályája, hanem valamennyire a személyisége is feltárható. Általánosságban elmondható, hogy a család kései tagjaitól maradt fenn több érdekes anyag.

A Dragota család nagy múltra tekint vissza, a Hunyad megyei nemes-ség soraiból származik.⁶³ Dragota Ignác Temesvárról került Debrecenbe; kereskedelmi tanulmányai végeztével a Rickl-féle, Török Császárhoz címzett boltban kezdett dolgozni. Kezdetben egyszerű legényként alkalmazták, fokozatosan haladt feljebb a ranglétrán, mígnem feleségül vehette főnöke 14 éves leányát. Rickl József Zelmos halála után az özvegyvel együtt vezette a boltot, annak halála után a Rickl család fejévé és az üzlet kizárólagos vezetőjévé vált. Ez idő alatt jelentősen növelte a kereskedés forgalmát, valamint a család vagyonát is gyarapította. Lovas Enikő Amália tanulmányában a források alapján összegezte, milyen eszközökkel növelte a Rickl familia és kereskedés, valamint saját családjának vagyonát Dragota Ignác. Leírásából egy korát megelőző tőkés vállalkozó képe bontakozik ki, aki igyekezett megragadni a lehetőségeket s a maga javára fordítani azokat. Ugyanakkor a befektetésekre és egyéb üzleti tevékenységekre viszonylag alacsony összeget költött, hogy az esetleges kudarc ne okozzon nagy kárt.⁶⁴ 1860-ban bekövetkezett halálakor hat gyermeke osztozott a házak, földek és a Piac utcai bolt alkotta örökségen – az időközben felnőttkort elérő Rickl csemeték ugyanis visszavették a Rickl-üzlet vezetését és a családi vagyon kezelését, Dragota pedig a közvetlen szomszédjukban saját kereskedést nyitott.

A hagyatékban az ő személyéhez kötődően elsősorban gazdasági, illetve erdélyi örökségével és saját hagyatékával kapcsolatos iratanyag található. Ezenkívül másolatban fennmaradt özvegy Rickl József

60 Légi felvétel, 1968. 07. 06. Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft. Légifilmtára, Digitális Légifelvétel Archivum, 1968_0119_3734 <https://www.fentrol.hu/hu/legifoto/159650?r=1&c=2407044.766169:6028598.496328:9> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 10.)

61 Valamint idesorolták a Rickl családdal kapcsolatos egyéb néhány iratot is.

62 Indokként a megfelelő szakvégtzettséggel rendelkező munkatársak hiánya szerepel. Emellett megemlítendő az akkori gyűjteményezési politika, amely a hangsúlyt a munkaszorgalom történetére és annak emlékeire helyezte.

63 A család történetét többen is feldolgozták – bővebben lásd Nagybakay Antal Zelmos: Debreceni család-történetek. A vajdahunyadi és felsőlészvási Dragota család debreceni ága. In Sz. Máthé Márta – Selmezy László (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2000–2001*. Debrecen, 2001. 93–107.; Lovas Enikő Amália: *A Dragota – Boczkó – Magoss családok*. In Magyarai Márta (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2004*. Debrecen, 2005. 171–203. Jelen írás e munkákra támaszkodva ismerteti a familiát, melyet a hagyatékban található egy-egy érdekes dokumentum bemutatása egészít ki.

64 Lovas Enikő Amália: i. m. 171–178.

Zelmosné („Rickli Józsefné”) végakarata, melyben „*árvái gondviselőjének és tutorának rendeli vejét Dragota Ignác urat. Egyébiránt rendeli, hogy nevezett veje az ő házánál és kereskedése körül tett sok fáradozásai jutalmául annyi részt vegyen a vagyonból, mint egyik gyermeke rendelkezőnek*”.⁶⁵ A végrendelet és az idézett sorok a házasság jelentőségére hívják fel a figyelmet, amely egyrészt legitimációs, beilleszkedési lehetőséget adott az újonnan érkezett idegennek, másrészt biztosította a kereskedések fennmaradását, mivel több esetben előfordult, hogy a család következő férfigenerációi más foglalkozást (értelmiségi pályát vagy gazdálkodást) választottak, így az üzletvezetők gondoskodtak a bolt forgalmáról, annak növeléséről – akik gyakran a család lánytagjait vették nőül.⁶⁶

A legidősebb fiúgyermek, ifjabb Dragota Ignác – követve édesapja példáját – átvette a Dragota kereskedést, azonban néhány év múlva eladta az üzletet, s gazdálkodással kezdett foglalkozni. A gazdasági jellegű iratok mellett örökösödési, hagyatéki eljárással kapcsolatos dokumentumok jelennek meg. Ezek többnyire édesapja, illetve testvére, Dragota Miklós örökségének sorsát rendező iratok.

A Mester utcai házzal kapcsolatban említett Dragota Miklós, id. Dragota Ignác második legidősebb gyermeke, nem követte apját a kereskedői pályán, gazdálkodással foglalkozott. Vele kapcsolatban elsősorban gazdasági jellegű iratok maradtak fenn, nevéhez fűződik a család újabb kismacsi birtokának és a címszereplő Mester utcai háznak és teleknek megszerzése. Talán a nőtlensége is hozzájárult ahhoz, hogy minden figyelmét a birtokokra fordította. Ha apja kereskedői vénáját nem is, üzleti érzékét minden bizonnyal örökölte. A mezőgazdaság azon ágazataival foglalkozott, amelyek a korszakban jövedelmezőnek bizonyultak; az állat- s azon belül a sertésenyésztés, valamint a búza, cukorrépa termelése jelentette a főtevékenységeket.⁶⁷ A *Dragota Miklós matis könyve 1871. már. hó* című füzetecske, nevével ellentétben 1881-ig bepillantást enged a birtok gazdálkodási ügyeibe. A sorok precizitásról tanúskodnak, a bevételek és kiadások mellett nyomon követhető a jószágállomány összetételének és létszámának változása, de feljegyzésre kerültek például a legeltetési adatok is fajokra és korcsoportokra lebontva. Mindez alátámasztja az állattenyésztés jelentőségét.

1876. a hortobágyi legelőre hajtódott.⁶⁸

Már 22.	Bajdor Bálint elébe ment	46 koca 5 kan 1 ártány
Ápr. 2.	tehén	18
	harmadfű üsző	12
	bika	1
	tavalyi üsző	5 közül egy a Novellié
	ötödfű tinó	7
	negyedfű tinó	8
	harmadfű tinó	33
	tavalyi tinó	5 közül egy a Novellié
		89
Ló	harmadfű kanca	4
	harmadfű csődör	1
	negyedfű herélt	3
	herélt ló	1
	nagy kanca	5

Saját család hiányában Dragota Miklós öröksége testvérei gyerekeire szállt.

A harmadik, felnőttkort megélő fiú, Dragota Sándor, szintén a gazdálkodási vonalat követte. Vele kapcsolatban nem sok irat maradt fenn; ezek zöme ugyancsak hagyatéki eljárással kapcsolatos hivatalos okmány. Ezenkívül néhány az iskoláiról mesél: debreceni magániskolában kezdte tanulmányait, majd a pesti kereskedelmi akadémiára került, miként azt az 1858. július 31-én kiállított pesti kereskedelmi akadémia német nyelvű bizonyítványa igazolja. Ott az első osztályt nagyon jó magaviselettel, kiemelkedő szorgalommal és jó eredménnyel végezte el,

65 Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 7. doboz

66 Vö. Lovas Enikő Amália: i. m.

67 Lovas Enikő Amália: i. m. 187.

68 *Dragota Miklós matis könyve 1871. már. hó.* Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 2. doboz.

természettörténetből, szabadkézi rajzolásból és kalligráfiából dicséretesen teljesített. Gazdálkodó volt, de mezőbiztosként is szolgált. Az 1890-ben kiállított szolgálati bizonyítványa szerint „*mint mező-biztos az 1884-dik évi tisztújítás óta áll, s ezen idő alatt magát erkölcsi tekintetben kifogástalanul viselte, s a reábizott hivatali teendőket szakértelemmel és pontossággal végezte.*”⁶⁹ Lánya halála után feleségétől elvált.⁷⁰

Idősebb Dragota Ignác lánygyermekeiről elvéve akad egy-egy irat, örökösödési és kifizetési perek, eljárások kapcsán. Ezen kívül fennmaradt egy Berlinből küldött képeslap Dragota Annának címezve 1894 októberéből.

A hagyatékban a család újabb generációját ifjabb Dragota Ignác gyermekei, Miklós és Natália képviselik. Viszonylag tekintélyesnek mondható az ifjú Miklóshoz tartozó anyag, aki a Ludovikában és a pallagi gazdasági akadémián végezte tanulmányait, követve a családi hagyományokat. A pallagi évekből fennmaradtak az első éves gazdász korában vezetett naplók, amelyek sorai alapján kijelenthető, hogy a gazdálkodás valamennyi ágát kipróbálta a növénytermesztéstől az állattenyésztésen át a feldolgozásig.⁷¹ Az iskolai látogatásokhoz köthető iratok mellett többnyire hagyatéki eljárásokkal és a birtokok igazgatásával kapcsolatos dokumentumok találhatóak. Ez utóbbihoz nemcsak jövedelemkimutatások, leltárok, számlák, gazdálkodási naplók, felíró- és vásárlókönyvek – többek között a Sesztina- és a Rickl József Zelmós-féle kereskedéstől – tartoznak, hanem egyéb félhivatalos dokumentumok és levelek. Ezeket feldolgozva mutatta be írásában az utolsó Dragota fiú birtokigazgatását Lovas Enikő Amália, amelyek alapján egy lelkiismeretes, precíz gazda képe bontakozik ki, aki a korszak modern vívmányait igénybe véve igyekezett növelni a gazdaság bevételét és hatékonyságát.⁷² Képzettsége és erőfeszítései ellenére nem volt sikeres gazdálkodó, amelyben egyaránt közrejátszott betegsége és a folyamatos pénzgondok. Ez utóbbiakat a váltókkal, az adósságrende- zésekkel kapcsolatos kérelmek, levelek igazolják. Élete utolsó idejében betegsége megakadályozta, hogy a gazdasági munkálatokat személyesen felügyelje és végezze: „*betegségem következtében birtokomon kiváltképpen a mostan bekövetkezendő szorgos időben az aratás közeledtével az azzal járuló felelősségteljes terhes szolgálatot elvégezni képtelen vagyok*”, így gazdatisztekre hagyatkozott.⁷³ Fiatalon, 27 évesen halt meg, gyerekei nem lévén az öröksége nővérére, Natáliára szállt.

Talán a legérdekesebb és legszínesebb anyag Dragota Natáliához köthető. Jelen írás ezzel együtt tárgyalja három házasságára, illetve a férjeire vonatkozó dokumentumokat is. Dragota Natália iratanyagai közül figye-

lemreméltoak az első férjétől, egy jászárokszallási gyógyszerésztől, dr. Major Endrétől való elválásának papírjai. A századfordulóhoz közeledve a házasság felbontása egyre kevésbé volt szokatlan, sőt más esetek precedensként szolgáltak.⁷⁴ Ebben a korszakban az érzelmek hiánya, a kényszerített házasság, a házastársak elhidegülése, együtt nem élése és gyűlölete egyaránt alapot adtak a válásra. Valószínűleg e procedura során ismerkedhetett meg második férjével, Boczkó Sámuellel, Debrecen rendőrfőkapitányával, akitől igazolást kért és kapott arról, hogy valóban Debrecenben tartózkodott életvitelszerűen: „*Debreczen szab. kir. város rendőr-főkapitánysága által megtartott vizsgálat alapján hivatalosan bizonyítottatik, hogy debreczeni születésű és városunkban birtokos Dragota Natália férjezett Dr. Major Endréné, ki férjétől különvált, városunkban a folyó évi márczius 16-ka óta állandóan – saját birtokán a kis Macson – lakik. Debreczen, 1890. május 21.*”⁷⁵

Az új férj, Boczkó Sámuel, a helyi társadalom elismert, köztisztviselőben álló alakja volt. Rendőrfőkapitányi posztját 1884-ben foglalta el, s töltötte be haláláig. Hivatali ideje alatt belsőleg és külsőleg átszervezte a rendőrséget, a korabeli közvélemény szerint neki köszönhető, hogy a civisvárosban rend és közbiztonság uralkodott.⁷⁶ Szigorú és pontos ember hírében állt, ugyanakkor humánus oldala is közismert volt, támogatta a helyi jótékonyági szervezeteket, s szívében viselte munkatársai sorsát: „*Boczkó főkapitány erre is kiterjeszté figyelmét, midőn kijelenté a hatóságoknak, hogy az egész rendőrség fizetésének felemelése égető szükség, mi azt bizonyítja, hogy a főkapitány a rendőrség személyzetének érdekeit is szívében viseli s ha megköveteli, hogy pontosan, rendszeresen és becsületesen végezzék sokszor hálátlan kötelességüket, gondoskodása tárgyát képezi sorsuk javítása is.*”⁷⁷ Munkásságát még maga az uralkodó, Ferenc József is elismerte – nemcsak szóban, hanem egy briliánsköves aranygyűrűvel is – 1890-es debreceni látogatása során, akit a sajtóbeszámoló szerint meglepett a városban tapasztalható példás rend: „*A fogadtatás alkalmával ő Felsője többeket tüntetett ki megszólításával, így Simonffy Imre polgármesternek elismerését nyilvánította úgy a város haladása, mint a szép és lelkesült fogadtatás fölött; Boczkó főkapitánynak a példás rendért mondott hízelt elismerést...*”⁷⁸ Rendőrfőkapitánysága mellett számos egyéb (tisztviselői) tisztséget is viselt, tűzoltóparancsnokként is ténykedett, több társadalmi egyesület tagja, illetve vezetője volt.

A Boczkó Sámuel nevével jelzett iratanyagban az ismertetett Mester utcai házzal kapcsolatos dokumentumokon és az általános gazdasági iratokon (számla, elismervény, banki papírok stb.) kívül megtalálható iskolai okmányai egy része is. Felvidéki származásúként – a Gömör megyei Jolsván született 1849-ben – Poprádon, Lőcsén és Iglón kezdte meg tanulmányait, onnan Miskolcra került, majd Debrecenben jogi vég-

69 Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 3. doboz

70 Dragota Sándorról a hagyaték dokumentumai alapján: *Képtörténetek a Fotótárból – Cifraszúrel betakarva.* <https://www.derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=118>

71 A teljesség igénye nélkül, volt földhányó, füllesztős, takarmányos rakodó, daráló, gereblyéző, gallyrakodó- és hordó, szántó és csikós. Lásd *Napló, melyet Dragota Miklós 15 éves gazdász 1894. évben vezetett a kir. debreczeni gazdasági tanintézetben.* Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 5. doboz

72 Lovas Enikő Amália: i. m. 192–194.

73 Részlet a 68. gyalogezred tekintetes parancsnokságának címzett levélből, kelt Kismacs 1897. május 27. Ebben gazdatisztjének, Miksa Béla szabadságának meghosszabbítását kéri. Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 3. doboz

74 Dragota Natália esetében az iratok szerint Jenei István és Kovács Ilona 1877-es válópera lehetett a jogalap. Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 8. doboz

75 Rendőr-hatósági bizonyítvány. Uo.

76 *Debreczeni Képes Kalendárium* 1937. 90.

77 *Debreczen-Nagyváradai Értesítő*, 1890. szeptember 21.

78 *Pesti Napló*, 1890. szeptember 13.

zetséget szerzett. A hivatali karrier létráját végigjárta, szorgalmának és tehetségének köszönhetően került egyre magasabb pozícióba.⁷⁹ Széleskörű érdeklődését jelzi, hogy a Magyar Történelmi Társulat tagja volt, sőt a fényképezéssel is próbálkozott. A debreceni társadalmi és társasági életben betöltött szerepéről a különböző tagsági díjak és nyugták, valamint meghívók nyújtanak egy kis ízelítőt.

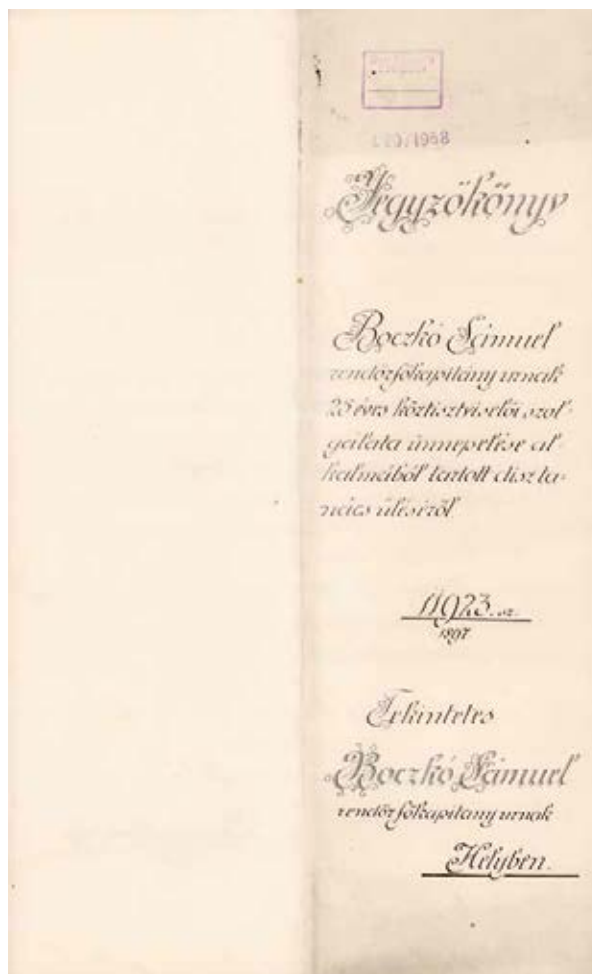
Az egykori rendőrfőkapitányról alkotott képet egy kis füzetecske, az első oldalon *Haza! – pénz, – és szép leány!* címmel jelzett versgyűjtemény árnyalja. Az oldalak többségén kézzel másolt versek, színdarabok találhatók – Petőfi Sándor, Arany János, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Károly és kortársaik ma is ismert, vagy csak a korban népszerű alkotásai, a címben meghatározott témákban. A kiegyezés idején a reformkor költői nagy népszerűségnek örvendtek a hazafias ifjúság körében. A füzetben a verseket követően egy naplótöredék is felfedezhető, melyet debreceni jogi tanulmányai végén jegyzett fel a fiatal Boczkó. A sorok azonban nem az iskolai életet és mindennapokat örökítik meg, hanem a debreceni bordélyházak világába kalauzolják el az olvasót, olykor pikáns részletekkel. Az utolsó oldalakon saját versecskéket, gondolatok találhatók egy-egy esemény, élethelyzet kapcsán – lakodalmi jókívánság, a tanulás nehézségei, egy elérhetetlen szerelem, sőt angol és német nyelvű szerelmes sorok is szerepelnek a lapokon:

„Géza lakodalmán.
Cseng a pohár, szól a zene
S összhang van mindkettőben”⁸⁰

Boczkó Sámuel 1903-ban halt meg, halálhírért megrendülten fogadta a családja és a város. Az özvegy férje halála előtt nem sokkal veszítette el testvérét. Dragota Miklós halála után Natália örökölte meg a Dragota család vagyonát és birtokait, melyek adósságát, ügyes-bajos dolgait viszonylag hamar és eredményesen rendezte, miként azt az iratok igazolják. Valószínűleg ennek során kerülhetett szorosabb kapcsolatba harmadik férjével, dr. Magoss Györggyel – a későbbi polgármesterrel – aki ebben az időszakban ügyvédként, árvaszéki ügyészként, majd főügyészként dolgozott, s a dokumentumok alapján az egyik segítője lehetett az özvegynek a hagyaték és az adósságrendezés során.⁸¹ Dragota Natália az új házassággal még inkább szerves részévé vált a helyi társadalmi és társasági életnek, sőt az országos elitnek. Leginkább a két világháború időszakából, azon belül is az 1930-as évekből maradtak fenn meghívók és levelek, melyek bizonyítják, mennyire kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkezett a házaspár.⁸² Bethlen István miniszterelnök, más politikusok és arisztokraták, a korszak neves művészei, zeneszerzői küldtek estélyekre, eseményekre meghívót a „méltóságosoknak”, fejezték ki sajnálatukat

egy-egy elmaradt találkozás miatt vagy fogalmazták meg hálájukat és tiszteletüket. A meghívók és események nagyrésze a korszellemet, azaz az irredenta, revizionista hangulatot tükrözi.

Jelen írással az volt a célunk – a címszereplő ház történetének bemutatásán túl –, hogy megmutassuk, mennyi kutatási lehetőséget rejtget egy-egy személyi vagy családi hagyaték feldolgozása. Az ismertetett anyag, noha döntően gazdasági jellegű iratokból áll, mégsem csak gazdaságtörténeti kutatásokhoz nyújthat értékes adalékokat, hanem család-, társadalom-, sőt építészettörténeti szempontból is számos lehetőséget kínálhat, köszönhetően az egyéb tartalmú dokumentumoknak. Egyszerre képezheti tárgyát összehasonlító írásoknak és egy téma részletekbe menő elemzésének.

Boczkó Sámuel 25 éves közszolgálatának ünnepelésének alkalmából tartott díszgyűlés jegyzőkönyve / Forrás: Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai

79 Pályafutásáról bővebben lásd Lovas Enikő Amália: i. m. 196–197.

80 *Versgyűjtemény*. Déri Múzeum, Történeti Tár, Dragota család iratai, 8. doboz

81 Uo.

82 Dr. Magoss György 1928-ban köszönt el a polgármesteri széktől, ettől kezdve nagyobb figyelmet és több időt tudott fordítani a családi és politikai kapcsolatok kiépítésére és megerősítésére. Lovas Enikő Amália: i. m. 199–200.

SOÓS CSABA ZOLTÁN

A múltnak tisztelete, a jelennek s jövőnek önzetlen szolgálata

DR. NAGYBÁKAY ANTAL ZELMOS (1918–2004)

Köszönetnyilvánítás

Hálás köszönettel tartozom a barátságával megtisztelő dr. Cserháti Lászlóné Nagybákay Krisztinának, akitől édesapja életéről oly sok mindent megtudhattam, amit a korábban megjelent publikációkból nem lehetett megismerni, s amit az alábbiakban közölni van módom. Ugyancsak hála-lásan köszönöm biztatását és azt a sok segítséget Lovas Enikő Amáliának, amivel hozzájárult munkám elkészítéséhez.

Élete

A debreceni Déri Múzeum évkönyveiben megjelent írások szerzőit tekintve elmondható, hogy többségükben a múzeum munkatársai, illetve a debreceni felsőoktatás vagy a helyi kulturális élet képviselői közül kerültek ki. Unikálisnak mondható, ha olyan szerző nevével találkozunk, aki nem a cívisvárosban él, nem kötődik a helyi közművelődési, tudományos és oktatási intézményekhez, ám alkotó periódusában tudományos közleményeivel szinte töretlen rendszerességgel találkozhatunk ezekben a kötetekben. Nagybákay Antal Zelmos az, akiről mindez elmondható. Első itt közölt munkája, melyben rögtön rendkívül alapos és kiterjedt forráskutatásról és szakirodalmi tájékozottságról tesz tanúbizonyságot, az 1986-os évkönyvben jelent meg. Az 1988-as évkönyvben található a második, majd egészen haláláig minden ezt követő kötetben olvasható újabb és újabb írása. Ám széleskörű érdeklődése, tudományos kutatói szakértelme és elhivatottsága más szakfolyóiratokban, levéltári kiadványokban és egyéb fórumokon közölt tanulmányaiiban, írásaiban is nyomot hagytak. Nem tartozott az elefántcsonttoronyban, csak munkájának élő, bezárkózó típusú alkotók közé. Rendkívül nyitott és segítőkész volt, tudását, ismereteit másokkal bőkezűen megosztó, aki hajlott korában is lankadatlan energiával támogatta pályatársait s aki – mintegy folytatva a családi hagyományt – minden tekintetben önzetlenül állt a köz szolgálatában.

Nagybákay Antal Debrecenben született 1918. október 2-án. Születésekor még nem Nagybákay volt a családnéve. Ugyanis a városban közismert, s Szabó Magda *Régimódi történet* című önéletrajzi regényében is bemutatott Rickl família¹ sarja volt. Születési anyakönyvi

bejegyzésében az Antal mellett a Zelmos utónév is szerepel, amelyet korábban a Rickl ősök több nemzedékének tagjai is viseltek. Apai nagyanyja, Sesztina Piroška² révén beleszületett a Sesztina családba is. Édesapja Rickl Antal,³ aki anyai nagybátyja, Sesztina Jenő⁴ ha-

1784. 02. 28. – Debrecen, 1829. 08. 04.) fűszer- és anyagkereskedő volt. Az őt a kereskedői pályán követő másodszülött gyermekének, Rickl József Ferenc Zelmosnak (Debrecen, 1818. 06. 04. – Debrecen, 1876. 01. 18.) lánya volt Rickl Mária (Debrecen, 1842. 11. 27. – Debrecen, 1915. 01. 14.), akinek unokája Szabó Magda. A közös ötödöszülött gyermeke, Rickl Antal Vilmos (Debrecen, 1826. 07. 16. – Debrecen, 1857. 08. 05.) már a kereskedői pályáról letérve s ügyvédi diplomát szerezve ugyan, de a családi birtokon gazdálkodott. Az ő ugyancsak ötödikként született gyermeke, Rickl Antal Vilmos Géza (Debrecen, 1857. 09. 27. – Debrecen, 1924. 10. 24.), aki rövid életű apja halála után jött a világra és apja nyomdokaiba lépve jogakadémiai végzettséggel birtokosként gazdálkodott, lett a majdani Nagybákay Antal Zelmos nagyapja. In Nagybákay 1997

2 Sesztina Piroška (Debrecen, 1860. 12. 18. – Debrecen, 1922. 07. 23.) a messze földön híres Sesztina Lajos (Debrecen, 1823. 10. 09. – Debrecen, 1905. 01. 11.) vaskereskedő első gyermeke. A Rickl Antal Vilmos Gézával kötött házasságából őt lány és egy fiú született. In Nagybákay 1998b

3 Rickl Antal Lajos József (Debrecen, 1885. 05. 27. – Budapest, 1976. 03. 24.) a debreceni református kollégiumban leérettségizve kezdte el kitanulni a vaskereskedői szakmát. Ez irányú gyakorlati és elméleti ismereteit pozsonyi és brünni kereskedőknél, illetve a lipcsei Kereskedelmi Akadémián sajátította el. 1907-től dolgozott – ebből tíz éven át segédként – a Sesztina Lajos cégben, ahová 1919-ben anyai nagybátyja már üzletársnak vette be. Alelnökévé választotta a Debreceni Kereskedő Társulat és számos további társadalmi tisztsége is volt. Tagja volt a Csokonai Körnek, a Numizmatikai Társaságnak, társelnöke a Múzeumbarátok Körének, levelező tagja a Tisza István Tudományos Társaságnak. Korábban a debreceni kereskedések és kereskedők történetének Zoltai Lajos mellett legkiválóbb kutatója, mélyreható ismerője volt. Nyomtatásban 29 tanulmánya, írása, cikke jelent meg. 1936-ban anyai nagybátyja örökbe fogadta. Ettől fogva a Nagybákay családnevet viselte. In Nagybákay 1985

4 Sesztina Jenő (Debrecen, 1869. 06. 14. – 1944. 10. 21.) vaskereskedő. Édesapja halála után 1905-ben vette át Weszter István társtulajdonossal együtt a Sesztina Lajos cég vezetését. Jelentős gyárak, üzemek alapításával, vezetésével, vasútvonalak kiépítésének kezdeményezésével, közúti híd megépítésének szorgalmazásával fáradhatatlan harcosa és fejlesztője volt a magyar gazdaságnak. 1926-ban lett elnöke a debreceni kereskedelmi és iparkamarának. A Magyar Kereskedelmi és Iparkamarák vidéki választottjaként 11 éven át képviselte a kamara érdekeit az országgyűlés felsőházában. Egyházának bőkezű támogatójaként, a szegények, rászorulóknak melegszívű segítőjeként, a kultúra igaz barátjaként, önzetlen mecénásaként ismerték. Elvitathatatlan érdemeket szerzett a Déri gyűjtemény Debrecenbe kerülésében, a Múzeumbarátok Körének elnökeként a Déri Múzeum állományának gyarapításában. Nagy kultúrmissziót teljesítve, négy iskolát tartott fenn. Választmányi tagja volt a Csokonai Körnek, alapító tagja a Tisza István Tudományos Társaságnak csakúgy, mint a DEAC sportegyesületnek. A város hozzá hasonló gondolkodású viriliss polgárait igyekezve megnyerni a köző szolgálatára,

1 Nagybákay Antal Zelmos és Szabó Magda közös őse Rickl József Zelmos (Pest,

tására a vaskereskedői hivatást választotta. Édesanyja Várady-Szabó Anikó.⁵

Tanulóévek – útban a vaskereskedői pálya felé

Nyolc osztályos középiskolai tanulmányait 1928 és 1936 között a Debreceni Kegyes-tanítórendi Római Katolikus Calasanzi Szent József Reálgimnáziumban folytatta. Nevét az iskolai évkönyvekbe⁶ még (if.) Rickl Antalként jegyezték be. Apját ebben vaskereskedőként tartják nyilván, lakhelyként egy kivétellel a Ferenc József u. 28. (b) szerepel; az 1929/30-as évkönyvben a Piac u. 8. olvasható. Az éves értékelések kitűnő képességű, nagy szorgalmú diákról tanúskodnak, akinek magaviselete is végig példás, írásbeli dolgozatainak külső alakja csinos. Zárójegyei között csak testgyakorlásból találhatunk jó minősítést, minden más tantárgyból végig jeles. Az idegen nyelvek közül elsőtől tanulja a latint, másodiktól már németet is és ötödiktől ezekhez csatlakozik a francia. Mindegyiket eleve végéig magas szinten gyakorolja: kutatómunkájában, baráti és szakmai levelezésében kifogástalanul használja. Érdekeség, hogy Szabó Magdával is olykor francia, német vagy latin nyelven váltottak levelet. Osztálytársai közül közismertsége okán egy tanuló említendő meg: a nála félévvel idősebb Rentka László, aki a következő nemzedékek Laci bácsijaként debreceniek ezreit tanította meg úszni.

1936. május 13. dátummal az aktuális gimnáziumi évkönyvben ez a bejegyzés szerepel: „Rickl” családi neve örökbefogadás révén „Nagybákay”-ra változott át. Ennek előzményei: a gyermektelen Sesztina-Nagybákay Jenő 1936-ban cégtársát, egyben idősebbik nővére, Piroska fiát, Rickl Antalt és annak két gyermekét, Antal Zelmot és Pétert fiaivá fogadja. Ennek révén az örökbefogadottak magukénak tudhatják az örökbefogadó által előző évben felvett Nagybakay nevet s ettől fogva Nagybakay Antalnak, Nagybakay Antal Zelmosnak és Nagybakay Péternek nevezetnek. Az örökbefogadó abban is reménykedett, hogy katolikusnak született s akként nevelkedett örökösait idővel sikerül a református egyház számára megnyerni, de ezen szívbeli vágyában csalatkoznia kellett.

Az örökbefogadás révén Nagybakay Antal Zelos és fivére, Nagybakay Péter⁷ a Sesztina család ötödik generációjának képviselői lettek. De már ezt megelőzően is „megfertőződtek” a vaskereskedői szakmával. Kisgyermekkoruktól nyaranta bent serénykedtek az üzletben, takarítottak, rendezgettek a raktárban s közben elsajátították az áruismeret alapjait. Antal Zelos a kitüntetéses érettségijét követően gyakornoknak a neves pécsi Hamerli József Kft. vasnagykereskedésébe állt be. Itt egy évet töltött el, ahol a cég mindhárom üzletében dolgozott, a kis- és nagykereskedés fortélyait egyaránt kitanulva. Közben beiratkozott a pécsi egyetem jogi fakultására, ahol tanulmányait a mindössze évi két hét szabadsággal járó napi munka mellett eredményesen végezte. Egyetemistaként a Maurinumban, a pécsi Szent Mór Kollégiumban lakott, miként később a kettős pályán őt hasonlóképpen követő testvéröccse is. A családra jellemző, hogy a Maurinum történetírója tanulmányában⁸ érdemesnek találta kiemelni, hogy a neves debreceni vaskereskedő fiainak nem kért kedvezményt: mindketten kétágyas szobát kaptak. A gyakornoki évben tanúsított szorgalmának, szakmai fejlődésének nagyra értékelését főnöke a dicséző bizonyítvány mellett egy rubinnal ékesített aranygyűrű adományozásával is kifejezte.⁹

A következő, 1937/1938-as tanévben a bécsi kereskedelmi főiskolán találjuk. Itt könyvelést, angol és francia nyelvű kereskedelmi levelezést, valamint irodagép- (számológép-) kezelést és gépirást tanul. Emellett végiglátogatja a bécsi és Bécs környéki nagy gyárakat, üzemeket is. Közben, 1937 novemberében örökbefogadó apja mellett részt vesz a bécsi kereskedővilág nagy fogadásán, amelyet a magyar kereskedőküldöttség tiszteletére adtak. 1938 márciusában személyesen éli át a németek bevonulását, tapasztalja az Anschluss bécsi lelkes fogadtatását.

A sikeres kereskedelmi főiskolai vizsga után a miskolci jogakadémián folytatja tanulmányait. Miközben itt sikeresen leteszi a másod- és harmadéves vizsgákat, 1939 első hónapjaiban a grazi Ludwig Wieser zum Handwerker osztrák cégnél szerez kiszolgáló gyakornoki tapasztalatokat. Ez idő tájt tesz üzleti körutat édesapjával Németországban Nürnberg, Frankfurt am Main, Mainz, Köln, Solingen, Hamburg, Berlin, Lipcse útvonalon, személyre véve a legnagyobb ipartelepeket s ellátogatva a Sesztina cég partnereihez.

Jogi tanulmányainak végére már a debreceni egyetemen tesz pontot, ahol 1940. szeptember 28-án avatják jogtudományi doktorrá.

lett egyik alapítója és első elnöke a Debreceni Rotary Klubnak. A közgazdasági és kulturális élet területén szerzett érdemeit elismerve Magyarország kormányzója az elsők között nevezte ki magyar királyi kormányfőtanácsosnak. 1935-ben felvette a Nagybakay nevet, s ettől kezdve belügyminisztériumi engedéllyel kettős vezetéknévet viselve, Sesztina-Nagybakay Jenő lett a hivatalos neve. In Antal 1998

5 Várady-Szabó Anikó (Debrecen, 1892. 11. 22. – Debrecen, 1959. 02. 22.), a Debrecenben ugyancsak jó hírű kereskedőcsalád sarja, nemes Várady-Szabó Miklós (Debrecen, 1858. 07. 27. – Debrecen, 1926. 06. 22.) nagykereskedő leánya. Utóbbi Szabó Magda irónő apai nagyanyjának testvéröccse, így elmondható, Nagybakay Antal Zelmosnak Szabó Magda mind apai, mind anyai ágon vérokonja. In Nagybakay 2000c. Nevét a helyi kultúrtörténet marandóan őrzi a főrendezőként általa jegyzett *Régi debreceni családi portrék* kiállítás révén, mely 1939 márciusában volt megtekinthető a Déri Múzeumban, s melynek alapos katalógusát is ő állította össze, valamint az üdvözlő beszédet is tőle hallhatták a megnyitó résztvevők In Cs. Nagy 1986

6 Calasanzi 1928-1936

7 dr. Nagybakay (született: Rickl) Péter (Debrecen, 1921. 08. 20. – Budapest, 2002. 08. 07.) Fivéréhez hasonlóan a vaskereskedői pályára készült, közben jogtudományi doktorátust is szerzett. Apjától örökölte a hely- és céhtörténet kutatásának szenvedélyét, később kutatásának fő területe a heraldika lett. A történeti segédanyagok kandidátusaként, a tudományterület elismert képviselőjeként a rendszerváltáskor egyik tagja lett annak a szűk körű történetész bizottságnak, amely az új magyar állami címerre volt hivatott javaslatot tenni az országgyűlésnek. In Nagybakay 2002b

8 Farkas 2009

9 In Nagybakay 2000a

Háborús időszak

Két hónappal a jogi diploma átvétele után önkéntesnek jelentkezik s 1940. december 2-án csatlakozik a debreceni 17. tábori tüzérszázalékhoz. A hadba lépést megelőzően innen lehetősége van szabadságra távozni. Ez alatt a négy hónap alatt a Piac utcai boltban – a Vasudvarban – pénztárosként dolgozik. Miután elvégezte a tiszti iskolát, megkapja a zászlósi rangot. A VI. hadtest parancsnokságához beosztott tüzérszázalékként vonul ki 1944 áprilisában az orosz hadszíntérre, ahonnan a hadtestet ez év őszén visszavezénylik Budapestre. Itt áthelyezik az I. hadtest parancsnokságához, a budai várba. 1945. február 11-én, a kitorési kísérlet napján felkeresi az Ostrom utcában lakó szüleit, ahol katonai öltözetét civil ruhára cseréli. Romeltakarítás közben szovjet fogságba kerül, előbb a jászberényi, majd a ceglédi hadifogolytáborba. Menyasszonya, szovétai Hajdú Erzsébet¹⁰ közbenjárásának köszönhetően sikerül innen szabadulnia.¹¹

Egy rövid vaskereskedői pálya kezdete és vége

1936 szeptemberétől a nagymúltú Sesztina Lajos cég két társtulajdonosa Sesztina-Nagybákay Jenő s örökbe fogadott unokaöccse, Nagybákay (Rickl) Antal volt. 1944. október 19-én, amikor a szovjet csapatok a Debrecen birtokba vételéért folytatott harcok eredményeként elfoglalták a várost, az üzletet bezárták. Két napra rá a kilátástalannak ítélt helyzetben az idős Sesztina házaspár véget vetett életének. Az így egyedüli tulajdonos maradt Nagybákay (Rickl) Antal ekkor Budapesten tartózkodik, s majd csak márciusban értesül a cég sorsáról, az árukészlet nagy többségének hadizsákmányként való lefoglalásáról. Miután az alkalmazottaknak sikerült a kulcsokat a megszálló szovjet csapatok helyi parancsnokságától visszakapni, jelentősen megcappant készlettel és létszámmal a bolt november 24-én újranit, s a válságos állapotba került céget átmenetileg egy négyfős alkalmazotti bizottság vezeti. A cégtulajdonos április 12-én tér haza Debrecenbe. Vele jön fiatalabb fia, dr. Nagybákay Péter is, aki a cégbírárságtól április 18-án megkapja a cégjegyzési jogosultságot.¹²

1945. május 27-én, a cégfőnök, Nagybákay (Rickl) Antal 60. születésnapján ér haza Debrecenbe a ceglédi szovjet fogolytáborból szabadult idősebb fia, dr. Nagybákay Antal, aki majd cégjegyzési jogosultsággal június 8-tól rendelkezik.

1945. szeptember elsején dr. Nagybákay Antal és szovétai Hajdú Erzsébet házasságot kötnek a Szent Anna plébániatemplomban. Frigyükből két gyerek születik, Krisztina és Antal János.

Az esküvő előtti hónapban, 1945. augusztus 4-én, a két testvér együtt lépett be, mint közkereseti társasági tag a Sesztina Lajos cégbe,

melynek így immár három társtulajdonosa van, s egyben ez az apától és két fiától álló triumvirátus vezeti a céget. Az ifjabb Antalhoz tartoznak a pénzügyek és az irodai adminisztráció, Péter az áruforgalomért felel, míg az idősebb Antal kezében van a legfelső irányítás.

A cégvezetés szellemisége mit sem változott a korábbiakhoz képest. A triumvirátus a cégvezetésbe bevonja az üzemi bizottságot s az elkieserítő gazdasági környezet ellenére is őrzi szociális érzékenységét. A „Sesztina nagycsaládban” ebben az időszakban az egyik legnagyobb nehézséget a foglalkoztatás, a dolgozók visszavétele jelenti. Az összezsugorodott üzletvitel mellett minden hazatérő korábbi alkalmazott visszavételére nincs lehetőség, de az elutasítottak tisztességgel megkapnak. A fogságból hazatérőket pedig még ráadásként egy havi fizetett szabadság is megilleti.

A pénzügyi vezetést ellátó dr. Nagybákay Antal számára különös kihívást jelent az új forint bevezetéséig tartó elszabadult infláció. Ennek megoldásában partnerre talál testvére mellett mondhatni a teljes munkatársi gárdában, hiszen majd mindenki kiveszi a részét a cserekereskedelem kiterjedt alkalmazásának megvalósításából. A cég ebben a formában gondoskodik arról is, hogy az alkalmazottak hozzájussanak a legfontosabb közszükségleti cikkekhez is.

Az inflációt követően kezd a régi kerékvágásba visszatérni a cég, 1946 végétől helyreállni a korábbi üzletmenet. De az ambiciózus fiatal vezetés a háború utáni sajátos környezetben nem sokáig tudja próbálgatni oroszlánkörmeit. 1948. augusztus 23-tól megvonják a cégtől a nagykereskedelmi tevékenységhez való jogosultságot, majd egy fél-évre rá, 1949. áprilisában arra kényszerítik, hogy raktárainak, Piac utcai (azaz ekkor már a Vörös Hadsereg útján található) ingatlanjainak jelentős részét adja át a budapesti Vasért Nagykereskedelmi Vállalat részére. És újabb fél-évteltével, 1949. október 14-én elkövetkezik az államosítás, az immár csak kiskereskedelemmel foglalkozó 130 éves vaskereskedő cég megszűnése.

Az államosítással dr. Nagybákay Antal – csakúgy, mint tulajdonos-társai – vagyont és munkahelyét is elveszti. Ugyan a fogságból való szabadulása után a cég irányítása mellett jogi képzettségét, ismereteit hasznosítva a legkülönfélébb (kereskedelmi-, adásvételi-, pénzügyi-, bér-, hitel-, valamint adóügyi, vagyoni jogi és munkajogi) szerződésekkal kapcsolatos tevékenységet is végzett, de Debrecenben ezt sem tudta folytatni. Elhelyezkedni se volt lehetősége, így miután feleségével és két kisgyermekével a vasbolt (Vasudvar) feletti lakásukat is el kellett hagyniuk, Budapestre kellett új életet kezdeniük. A kényszerítő körülmények, amelyek megfosztották attól, hogy egy generációkon átívelő pályát tovább folytathasson, amelyek miatt el kellett hagynia szeretett városát, nem jelentették egyúttal azt is, hogy hátat fordított volna a helynek, a múltnak. Már csak azért sem, mert a Sesztina cég volt dolgozó, a „páratlan hűségű és áldott jó munkatársak” még mintegy negyedszázadon át minden évben multhatatlan szeretetüket fejezték ki az egykori főnökeiknek küldött, közösen aláírt karácsonyi-újévi jókívánságokkal.

10 szovétai Hajdú Erzsébet (Marosvásárhely, 1917. 10. 03. – Budapest, 1955. 08. 05.) székely lófő és magyar nemes családból származott. Apja, a marosvásárhelyi ügyvéd, Hajdú István (Ákosfalva, 1887. 09. 07. – Marosvásárhely, 1924. 12. 29.) az 1919-es impériumváltást (román megszállást) követően rövidre szabott életét a magyarság érdekei képviseletének szentelte. In Nagybákay 2000b

11 Ez a fejezet dr. Cserháti Lászlóné Nagybákay Krisztina adatközlésén alapszik.

12 In Nagybákay 1992a

Új pályán evezve

Budapestre költözve a kisgyermekes család eltartása érdekében dr. Nagybákay Antalnak új kenyérkereset után kellett néznie. A Horthy korszakban szerzett jogi diploma a Rákosi érában nem volt szerencsés ajánlólevél. Emiatt inkább gazdasági, pénzügyi ismereteit törekedett kamatoztatni. Ezeket az ismereteit folyamatos továbbképzéssel, újabb diplomák szerzésével is igyekezett elmélyíteni. Előbb mérlegképes könyvelői diplomával gazdagodott, majd okleveles könyvvizsgálói képesítésre tett szert, és az okleveles könyvvizsgálói szakértői engedélynek is birtokosa lett. Magas szintű szakmai ismeretei, képesítései birtokában állami vállalatok elismert számviteli vezetőjeként dolgozott. Előbb a Növénytermeltető Nemzeti Vállalatnál, majd a Komárom megyei Magtermeltető Vállalatnál, még később a Kecskeméti Növényolajipari Vállalatnál töltötte be ezt a munkakört. A vidéki munkahelyek a családi élet szempontjából különösen megterhelők voltak számára, hiszen hétfőn hajnalról szombat estig távol volt szeretteitől. A hétköznapok esti magányában gyermekeinek meséket írt, hogy azok felolvasásával meghittebbé tegye együttlétüket.

Fővárosi munkahelyre visszakérülve főkönyvelőként dolgozott a Csepeli Növényolajipari és Mosószergyártó Vállalatnál, majd a Növényolajipari és Mosószergyártó Országos Vállalat számviteli főosztályvezetője lett. 1979. december 31-én innen ment nyugdíjba, mely alkalommal az ágazati miniszter Kiváló Munkáért kitüntetésben részesítette.

Szakmai kvalitásait, hozzáértését magasra értékelve még ezt követően is olyan feladatok elvégzésében való részvételre kérték fel, mint a Növényolajipari és Mosószergyártó Vállalat két vállalatát (Cereol Növényolajipari Rt-re és Unilever Magyarország Kft-re) bontása, majd később a Magyar Posta három nagy szolgáltatási (postai, távközlési és műsorszórás) ágba való szétválasztása.¹³

A tudósi lét kibontakozása

Nagybákay Antal kutatómunka iránti érdeklődése és jó íráskészsége már középiskolás korában megmutatkozott. Az érettségi előtt álló diákként készített német nyelvű irodalmi önképzőkori dolgozatával elismerést aratott. Diplomázó hallgatóként írt jogtudományi (doktori) értekezését¹⁴ ugyancsak magasra értékelték.

Aktív munkás évei alatt látható tudományos tevékenységet nem folytatott. Ám felszabadulva a munkahelyi kötöttségek alól, annál erőteljesebben tört felszínre vonzalma a kutatás és a megszerzett új ismeretek tanulmányokban való rögzítése, az utókor számára írásos formában történő megörökítése iránt. Elmondhatjuk, hogy mindez nem volt váratlan, előzmény nélküli, hiszen édesapja, elhivatott vaskereskedői tevékenysége mellett, már fiatal korában is szenvedélyesen kutatta Debrecen város kereskedelmének és kereskedőinek történetét. Ő az ebben a témakörben született első tanulmányát 30 éves korában,

1915-ben publikálta, amit 1944-ig 28 további írás követett.¹⁵ A háború utáni új rendszer a további publikációs lehetőségeket elzárta előle, de a kutatásokat ezután is folytatta. Nagybákay (Rickl) Antalnak jelentős számban maradtak fent kéziratos munkái, melyek hatalmas terjedelmű adat- és forrásgyűjtésével együtt immár mások számára jelentenek megbízható kutatási forrásokat. Fiaitól, fia, dr. Nagybákay Péter már kora ifjúságától kitaróan élt a kutatások iránti szenvedélyének. Érdeklődése hamar a történelmi segédtudományok felé fordult. Munkahelyi kötelezettségeinek ellátása mellett is igyekezett minél alaposabb ismereteket szerezni a céhtörténet és a heraldika tárgyköreiben. A negyvenes éveiben kezdett el publikálni, s bár csak jogtudományi diplomával rendelkezett, tudományos kutatásainak eredményességét, elismertségét megjelent könyvei és tanulmányai hosszú sora mellett a történelemtudományokból (néprajz) 1986-ban megszerzett kandidátusi fokozata is bizonyítja.¹⁶

Dr. Nagybákay Antal tudományos kutatásainak témakörét több tényező determinálta. Alapvető kihívást jelentett számára az édesapja tudományos munkájának, publikációs tevékenységének folytatása az általa kutatott területen. Ezen munka elvégzésében jelentős mértékben támaszkodhatott a gazdag családi levéltárban rendelkezésre álló, az apa által feltárt, rendszerezett hatalmas adat- és forrásgyűjteményre is. Témaválasztásának másik meghatározó tényezője volt lokálpatriotizmussal párosuló kiapadhatatlan érdeklődése a neves kereskedődinasztiák, eredeti szakmai pályájának Debrecenhez kötődő személyiségei iránt. És ami még letagadhatatlanul motiválta: a családi és a kiterjedt rokonai körrel való összetartozás érzése, az ősök tisztelete és azok múltjának csillapíthatatlan megismerési vágya.

Kutatását a kitartás és alaposág egyaránt jellemezte. Nem elégedett meg a keze ügyébe akadó vagy az éppen elért információkkal. Érdeklődése újabb részletek megismerésére sarkallta, igyekezett mindennek utánajárni, a tényeket hiteles dokumentumokból bizonyossággal megállapítani. Otthonosan mozgott a múzeumok és más intézmények archívumaiban, a hazai és külföldi levéltárakban egyaránt. Nyelvi korlátok nemigen akadályozták, hiszen könnyen boldogult az évszázados levelek, oklevelek és más eredeti dokumentumok olvasásával, a német, francia vagy latin szövegek megértésével is.

Dr. Nagybákay Antal időrendbe rendezett publikációs listája, mely nem tartalmazza a kéziratos maradt írásokat, a Bibliográfia első részében található. A publikációk döntő többsége Debrecenhez kötődő családok, kereskedők, kereskedőházak történetét dolgozza fel, illetve ezekhez kapcsolódó történelmi adalékkal szolgál. A 37 tételt tartalmazó listában 29 olyan tanulmány van, amelyet egyedüli szerzőként jegyez. Két tanulmányt társszerzővel közösen publikált, ezek egyikét testvérelével. Négy közlése nyelvészeti kitekintés a megszokott témakörökből, egy-egy pedig jogtudományi doktori értekezése, illetve az öccséről való megemlékezés a tudományos folyóiratban.

13 Ebben a fejezetben dr. Nagybákay Antal gyermekeinek adatközlését használtam fel.

14 Nagybákay 1940

15 In Nagybákay 1985

16 In Nagybákay 2002b

A szerző önmagát több névváltozatban is azonosítja. Leggyakoribb a Nagy-bákay Antal Zelmos nevezet, de az elvéve használt egyéb változatok mellett többször találkozunk az „egyszerűsített” Nagybakay Antal formával is. Szerencsére az utóbbi megoldás a megjelenés évszámára tekintettel nem okozhat olyan zavart, hogy kétséges lehetne, az apa vagy fia publikációjáról van-e szó.

Írásainak, tanulmányainak túlnyomó többsége olyan periodikákban jelent meg, amelyek már önmagukban is egyfajta garantált komoly minősítést jelentenek a publikáló és a publikáció számára. A Déri Múzeum évkönyveiben, illetve a megyei múzeumok közleményeiben 13 tanulmányát adta közre, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönyében, a *Turulban* 8 publikációja jelent meg. Három közlése a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratában olvasható, de írásai megtalálhatóak a *Múzeumi Kurírban*, a Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyvében, a *Folia Historica*-ban, a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyveiben, a Magyar Nemzeti Levéltár folyóiratában, a *Levéltári Közlönyökben*, a Debreceni Egyetem (korábban Kossuth Lajos Tudományegyetem) által kiadott *Magyar Történeti Tanulmányok* 19. kötetében, miként az Antall József által szerkesztett *Orvostörténeti Közlemények* 1984-es kötetében és a Magyar Numizmatikai Társulat kiadványában, a *Numizmatikai Közönyben* is.

Genealógiai tanulmányok

A genealógia az a történeti segédtudomány, amely nemzetségek, családok leszármazását kutatja. Nagybakay Antal ilyen irányú kutatásai során a vér szerinti, illetve az örökbe fogadó apja révén a Rickl és a Sesztina családok sarjaként elsődlegesen ezek történetét tárta fel, de publikációiban ezek mellett további 21 család leszármazásával, nevesebb tagjaival ismerteti meg az olvasót.

A Rickl család történetének bemutatásakor a szerző nagy mértékben támaszkodik édesapja adatgyűjtésére. Ahogy fogalmaz: „az adatoknak mintegy 80%-át az ő fáradságot nem kímélő kutatómunkája biztosította számomra”.¹⁷ A további levéltári és könyvtári kutatásokkal kiegészített forrásanyag részletes és alapos feldolgozása egy olyan terjedelmes tanulmány megírását eredményezte, amely a szöveges ismertetés mellett hét táblában teszi lehetővé a családfa végigkövetését, kronologikusan egy 1740-es esküvőtől gyakorlatilag egészen a publikáció leadásának időpontjáig. Megismerhetjük a család első kereskedő tagját, az ausztriai „ősapa”, Rickl János Lipót legidősebb fiát, József Antalt, akinek neve már Pest szabad királyi város egy 1781-es tanácsülési jegyzőkönyvében tűnik fel. Megtudjuk, pesti anyag- és fűszerkereskedését olyan eredményesen vezette, hogy tudott terjeszkedni, így 1794-ben már Debrecenben is volt fiókiüzlete. Itt is halt meg s fiával, I. József Vilmossal kezdődően a kereskedő dinasztia már ebben a városban honos. Részletesen megismerhetjük a család és az üzlet szerepét az 1848/49-es szabadságharc idején, annak debreceni történéseiben. Ezt követően a család két ágra szakadásával az egyik ág továbbra is a kereskedői tevékenységnek

elkötelezett (ezen az ágon találkozhatunk majd Szabó Magda nevével is), míg a másik tagjai már jellemzően a jogi pályán indulnak el, illetve birtokosként gazdálkodnak. Közülük Rickl Antal Vilmos Géza az, aki 1881-ben feleségül veszi Sesztina Piroskát, majd egyetlen fiúgyermekük révén – vaskereskedőként – visszatálnak ugyan a kereskedelmi tevékenységhez, de e fiú és gyermekei 1936-tól már Nagybakayként folytatják életüket.

Nagybakay Antal a családtagok élettörténetének kutatását e publikáció 1997-es megjelenését követően is folytatja, s az újonnan feltárt adatok alapján megírja annak második részét.¹⁸ A St. Pölten Római Katolikus Püspöki Levéltárában fellelt iratokból és a közeli Loosdorf anyakönyveiből Rickl János Lipót korábban nem közölt gyermekeire is fény derült, akik közül Ferenc Bertalan szintén pesti kereskedőként indult, de vele azonos nevű fiának már Debrecenben volt bejegyzett fűszerkereskedése.

A fenti tanulmányok előzményeként Nagybakay Antal ükapja, Rickl József Zelmos életpályáját ismerteti egy 1986-ban, a *Múzeumi Kurírban* megjelentetett közlésében.¹⁹ A nagy tanulmányok tudományos hűségéhez méltó, de a helyi közösség számára olykor érdekesebb történetekkel, helyismerettel fűszerezett írása az egyik kis vidéki lapban²⁰ széles rálátást nyújt a család több generációjára. De a Rickl család kereskedő tagjainak bemutatásával találkozhatunk még számos más cikkében is. Ezek részben arról szólnak, hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra,²¹ milyen társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásokra lehet következtetni az általuk vezetett üzleti könyvekből,²² illetve a Déri Múzeum egyik évkönyvében a Rickl család 1848-as hagyományairól szól egy értékes illusztrációkkal is ellátott írás.²³ Ugyancsak egy múzeumi évkönyvben, egy családi Biblia kézirásos bejegyzése nyomán született tanulmányból²⁴ szerteágazó érdekes ismereteket szerezhetünk a Rickl család mellett sok más, így például a Szikszói Szabó, a Jablonczay és a Sesztina családról is. Egy két évvel későbbi múzeumi évkönyvben megjelent közlés²⁵ kapcsán ismét hangsúlyozhatjuk, hogy Nagybakay Antal történeti kutatásaihoz valóságos kincsesbányaként szolgált az az édesapjától örökölt levelesláda, mely a levelek mellett rengeteg okiratot, családi és üzleti dokumentumot, történelmi relikviákat is tartalmazott.

A Rickl család három és fél évszázados történetének Nagybakay Antal általi bemutatásáról szólva feltétlenül meg kell még említeni két megemlékezését: a vaskereskedői pálya mellett Zoltai Lajos biztatásának és ösztönzésének köszönhetően kiváló és elismert kutatóvá lett édesapja²⁶ és a magyar heraldika és céhtörténet egyik legkomolyabb szaktekinélyévé lett testvére²⁷ életét, tevékenységét élénk táró írásait.

18 Nagybakay 2001b

19 Nagybakay 1986

20 Nagybakay 1999b

21 Nagybakay 1987a

22 Nagybakay 1987b

23 Nagybakay 1999a

24 Nagybakay 1994a

25 Nagybakay 1996

26 Nagybakay 1985

27 Nagybakay 2002b

17 Nagybakay 1997

Örökbefogadó apja révén Nagybákay Antal a **Sesztina családnak** 18 éves korában lett tagja. Természetes, hogy ez a család is genealógiai kutatásának érdeklődési körébe került. Leszármazástörténetüket²⁸ az 1755-ben született Sesztina Péterig sikerült visszavezetnie. A Gömör megyei, szlovák anyanyelvű, evangélikus csizmadiamester egy 1782-es összeírás szerint már Miskolcon élt. Az 1793-ban született (Keresztelő) János nevet viselő hetedik gyermeke az, aki a vaskereskedői szakmát gyakorolva eljutott Debrecenbe s itt önállósodva a Debreceni Nemes Vásáros Társaság tagja lett. „Vasember”-hez címzett üzenetét idősebb fia, Lajos, 1850-től saját neve alatt viszi tovább s virágoztatja fel, teszi a Tiszántúl legnagyobb vaskereskedésévé. Felhalmozódott szabad tőkéjéből ő vásárol birtokot a Szabolcs megyei Nagybáka községben, mely helységnevét később a leszármazottak családi nevében köszön vissza. Legidősebb gyermeke, Piroska lett Rickl Antal Vilmos Géza felesége, egyetlen felnőtt kort megért fia, Jenő pedig az, aki apja üzenetében előbb alkalmazottként dolgozott, majd társtulajdonos lett. Ő 1935-ben veszi fel a Nagybákay nevet, s gyermektelen lévén egy évre rá fogadja örökbe Piroska nővére születe unokaöccsét és annak két fiát, akik már ezt az előnevet viszik tovább.

A Sesztina család (az örökbe fogadottakkal kiegészítve) öt generációjának bemutatása egy fentebb már hivatkozott másik tanulmányba²⁹ is bekerült. A kereskedővé nevelést-válást középpontba állító írás sok olyan kutatási eredményt, részletet is tartalmaz az egyes nemzedékekről, különösen a családtagok fiatalabb éveiről, ami tovább gyarapítja az olvasó ismereteit.

Sesztina Lajos életéről Nagybákay Antal Tímár Lajossal közösen írt tanulmányt,³⁰ bemutatva korának azon gazdasági, társadalmi környezeti tényezőit is, amelyeket, jelentőségüket felismerve, a cégtulajdonos okosan gyümölcsötvetet üzlete felvirágoztatásához. Ő az, aki a családban elsőként, tőkéjét és tudását már a tágabb közösség érdekeit is szem előtt tartva igyekszik hasznosítani. Gyáralapítás, sokirányú gazdaságfejlesztés mellett többek között jelentős összeggel járul hozzá a debreceni egyetem majdani alapításához. 1904-ben „a közügyek és a közgazdaság terén szerzett érdemei elismerésül” a király díjmentesen magyar nemességet adományoz neki és törvényes örökösének.

Nagybákay Antal külön tanulmányt³¹ szentelt a Sesztina család egyházat támogató cselekedeteinek. Innen többek között megtudható, hogy ebből a támogatásból már Sesztina Péter is kivette részét: többször is nyújtott pénzbeli adományt a miskolci evangélikus templom felépítéséhez, majd később egy villámcsapásból keletkezett tüzet követő helyrehozatalához. Halála előtt nagyösszegű alapítványt tett egyházának nemes céljait támogatóra. Unokája, Sesztina Lajos, 1883-tól a debreceni evangélikus egyház presbitere, aki a Miklós utcai imaház felépítését pénzbeli támogatással több ízben is segítette. Aranylakodalma alkalmával feleségével együtt nagy összegű adományról rendelkezik – sok egyéb cél mellett – az evangélikus egyház, az evangélikus iskola és az evangélikus

szegények javára is. Fiuk, Sesztina Jenő házasságkötésekor áttért reformátusnak s röviddel később már új templomot emeltetett Lövőpetriben. A debreceni református kistemplom presbitereként számos egyéb adomány mellett a házaspár tanyabirtokot is ajándékozott az egyháznak.

A Rickl és Sesztina családok mellett még öt olyan debreceni kötődésű család is rendelkező család van, amelynek leszármazástörténetét Nagybákay Antal önálló tanulmányokban örökítette meg.

A **Bészler család** történetének kutatására és megírására³² az is ösztönözhetette a szerzőt, hogy az 1796-ban született nemes nemzeti Bészler Zsuzsanna – akinek a Csokonai Vitéz Mihályéhoz hasonló, gúla alakú öntöttvas síremléke ma is megtalálható a köztemetőbeli Sesztina-kripta mellett – Sesztina János felesége, Sesztina Lajos édesanyja lett. A nemes Bészler család debreceni ágának utolsó férfitagja – miután apja 1930-ban felvette a Tamássy nevet – Tamássy (Bészler) Lajos,³³ a Debreceni Egyetem nagyhírű, tudós tanára volt.

A **Dragota család**ról írt tanulmányából³⁴ – mely gazdag heraldikai vonatkozású részeket is tartalmaz és a felkutatott adatok révén egészen 1263-ig nyúl vissza – legrészletesebben az 1797-ben született Dragota Ignácot ismerhetjük meg, aki 1819-ben jött Debrecenbe. Itt legénynek (segédnek) lépett be Rickl József Zelmós Török császárhoz címzett fűszer- és gyarmatáru kereskedésébe. Megnyerve a Rickl család bizalmát, megkapta főnöke legidősebb gyermekének, Annának a kezét is. Anna szüleinek halála után a Rickl árvák nagykorúságáig ő lett az árvák gyámja, a Rickl család feje, a híres Török császár bolt főnöke. A bolt az ő vezetése mellett élte fénykorát. Ugyancsak Ignác nevű fiának elsőszülött leánya, Natália, 1905-ben ment nőül a későbbi polgármesterhez, Magoss Györgyhez.

A **Kis-Orbán család** debreceni ágáról szóló tanulmány³⁵ egyik sajátossága a különösen széleskörű levéltári, anyakönyvi kutatásokra és szakirodalmi forrásokra való hivatkozás, ahol a forráskritika is több helyen megjelenik. Ugyancsak jellemzője a heraldikai ismeretközlés bősége. A Kis-Orbán család leszármazásának történetében szintén megjelenik a Rickl név. 1849-ben köt házasságot Kis Orbán Lajos vármegyei táblabíró Johanna lánya Rickl Antal Vilmos ügyvéddel, a szerző apai dédapjával.

A **Várady-Szabó** ugyancsak jócsengésű név Debrecenben. A családkutatás eredményeinek közlésében³⁶ Nagybákay Antal a 15. századig nyúl vissza, gazdag céhtörténeti áttekintéssel. Részletesen ismerteti a család 1687-es címerlevelét, illetve magát a címer leírását. Mint megtudjuk, a család első tagja 1690–1692 között költözött Debrecenbe. A Váradról nemesként érkezett róffős kalmár Szabó Mihály 1695-ben már egyik alapítója a Debreceni Nemes Kalmár Társaságnak. A leszármazottak között

28 Nagybákay 1998b

29 Nagybákay 1987a

30 Nagybákay – Tímár 1986

31 Nagybákay 2003a

32 Nagybákay 2003b

33 Tamássy Lajos (Debrecen, 1923. 04. 17. – Debrecen, 2019. 02. 12.) 1951-ben végzett Debrecenben az egyetem matematika-fizika-ábrázoló geometria szakán. Bár Nagybákay Antal tanulmányában őt fizikusnak említi, valójában a matematikának, ezen belül a differenciálgéometriának volt világszerte elismert szaktekinélve.

34 Nagybákay 2001a

35 Nagybákay 2005

36 Nagybákay 2000c

még hét nemzedéken át található kalmárok-kereskedők. Miközben az apák rendre ezt a foglalkozást örökítik fiaikra, addig a lányok esetében azt állapíthatjuk meg, hogy többen közülük más elismert kereskedő és gazdálkodó családokba házasodnak be. Így például Eszter (1826–1890) Csanak József fűszerkereskedő, Teréz (1848–1925) Kaszanyitzky Endre üvegkereskedő, Róza (1854–1917) Kardos László vászonkereskedő, Vilma (1856–1923) Zádor Lajos divatárú kereskedő, míg Anikó (1892–1959) Rickl Antal vaskereskedő felesége lett.

A szovátai **Hajdú család** történetének feltárása³⁷ sok tekintetben nagyon eltért a fentebb sorolt esetekben alkalmazottól. Ezúttal ugyanis Nagybakay Antal az általa feleségül vett Hajdú Erzsébet erdélyi, marosszéki székelly családjának genealógiáját dolgozta fel. A tanulmány ebben a formában való összeállítását az tette lehetővé, hogy a források java részét még az 1940-es években összegyűjtötte a szerző. A jelenben ugyan kevés adat fellelhető az Országos Levéltárban is, ám a kutató főleg az egykori Maros-Torda vármegyei levéltár néhány fondjára, a születési helyek anyakönyveire, a temetők sírfelirataira, és a szerencsésen átmentett családi levéltárra, valamint a családi Biblia család-történeti bejegyzéseire támaszkodhatott. Így nem véletlen, hogy a sok nevet tartalmazó, összesen nyolc leszármazási táblában ezúttal inkább csak az utolsó nemzedékeknel találunk pontos születési és halálozási adatokat. A régebben élteknél foglalkozási adatok is szűkösen szerepelnek, helyettük viszont olyan bejegyzésekkel találkozhatunk, mint „tzipóka hátú”, „öregkort ér el, de megvakul”, „lefejezték gonoszságáért”, „csíkfalvi Hajdu Mártonnal levelezik”, „elbujdosott”, vagy „házégéskor említik”. Kereskedőknek ebben a családban nincs nyoma. Hajdú Erzsébet ükapai ágán Erzsébet fivére az utolsó férfi leszármazott, s ebben a legutóbbi öt nemzedékben a férfiak foglalkozásai: hites táblabíró, törvényszéki elnök, főlevéltárnok, birtokos, ügyvéd-újságíró-politikus.

Hajdú Erzsébet apjáról külön tanulmányt³⁸ is megjelentetett Nagybakay Antal. Az ebből megismert, 1887-ben született Hajdú Istvánról megtudjuk, hogy a Marosvásárhelyen irodát nyitó ügyvéd felnőtt korában tanult meg románul, hogy az impériumváltás után magyar ügyfeleit kellő módon védhesse. A magyar érdekek védelme ekkor vezérli politikai pályára s lesz az Egységes Magyar Párt egyik szervezője, vezérszónoka, 37 éves korában bekövetkezett korai haláláig.

Nagybakay Antal a fentiekben túl meg egy genealógiai tanulmányt³⁹ jegyez, melynek megírására Somogyi Gábor egy korábbi munkája⁴⁰ készítette. A bevezetőben a hivatkozott dolgozattól azt hiányolja a hozzászólás írója, hogy „a címerszerzőnek sehol sincs feltüntetve közeleti szerepe, aki pedig több éven át viselte Debrecen város főbírói tisztét”. A Váradról származó Fekete Istvánról van szó, akit négy ízben választottak a város főbírójának. Férfi ági utódai már a rákövetkező második nemzedékben mind elhagyják Debrecenét. Viszont a leányágon majd még olyan férjekkel találkozhatunk, mint Dobozy István főbíró és Komáromi Csipkés György református lelkipásztor.

Végezetül még egy olyan tanulmányt⁴¹ említhetünk itt meg, amely részeiben szintén tartalmaz ugyan család-történeti szálakat, de a hangsúly ebben az esetben a kereskedővé váláson, a nevelődésen van – esetenként nem is családok, csupán Debrecenben elismert személyek vonatkozásában. Többek között olvashatunk itt a sikeres kereskedőből megbecsült főbírává, illetve polgármesterré vált Simonffykról, az üvegkereskedő Kaszanyitzkykról, vagy Svetits Mátýásról, Zádor Lajosról, Kontsek Gézáról.

Cégtörténeti-helytörténeti tanulmányok

A geneológia mellett Nagybakay Antal másik fő kutatási területe a cég-történet volt. Azoknak a cégeknek a történetében merült el mélyebben, amelyekhez családi kötődése volt, a Sesztinák, illetve a Ricklek révén. Természetesen ezen cégekről nagyon sok minden megtudható a család-történeti írásaiból is. Egyik-másik tanulmányában az üzletnek helyet adó épület levéltári adatokkal alátámasztott történetének leírása olyannyira részletes, hogy ezek joggal sorolhatók a helytörténeti ismeretközlés kategóriájába is.

A „Vasudvar” leírásának⁴² első része kifejezetten a Piac utcai épület tulajdoni és építészeti történetét taglalja, időben gyakorlatilag egészen a publikáció keletkezésének napjáig. Az ezt követő részben a Sesztina cég meghatározó alakjainak pályaképe mellett a cég működésének sok részlete is feltárul. Szorosan kapcsolódik az előbbiekhöz a cég alkalmazottairól készített rendkívül részletes és adatgazdag tanulmány.⁴³ Ez az adatgazdagság elsősorban a szerző édesapjának, Nagybakay (Rickl) Antalnak érdeme, aki idejekorán kigyűjtötte a Sesztina Lajos vaskereskedés 1850 és 1949 közötti üzleti könyveinek minden adatát. Ezek a könyvek az államosítást követően szinte kivétel nélkül megsemmisültek. A tanulmány hat fejezetre tagolódik, annak megfelelően, hogy a 130 éves fennállás alatt kik irányították a céget. Nem csupán az ezen időszakokban foglalkoztatott minden kereskedelmi alkalmazott nevét, belépési-kilépési idejét tudhatjuk meg az inasoktól, segédektől kezdődően a vezetőikig, tulajdonosokig, de sok emberi sorsra, a munkatársak közötti viszony családiasságára, a főnök-alkalmazotti viszony meghittségére is kapunk rálátást.

A Sesztina Lajos vaskereskedés társtulajdonosai az alapítás 125. évfordulójára egy emlékérmé elkészíttetését határozták el. A nehéz, háborús, zavaros időben az érmék csak három év késéssel készültek el. A készítés és az 50 példány sorsának történetét egy 1992-ben megjelent publikációból⁴⁴ ismerhetjük meg.

Nagybakay Antal egykori munkáltatója, a volt Növényipari Vállalat szaklapjában, tudományos alaposággal publikálta az „Első Debreceni Gőszappangyár” történetét.⁴⁵ Ebben olvashatjuk, hogy Sesztina-Nagybakay Jenő a magyar ipar, a helyi gazdaság fejlesztésének elősegítő-

37 Nagybakay 2002a

38 Nagybakay 2000b

39 Nagybakay 2003c

40 Somogyi 2002

41 Nagybakay 2000a

42 Nagybakay 1993

43 Nagybakay 1992a

44 Nagybakay 1992b

45 Nagybakay 1991b

jeként nemcsak tökével támogatta Békéssy Rózsi szappanfőző üzemét, de úgy társult be a közreműködése révén már gyárszerűvé fejlődött üzembe, hogy közben még ki is tanulta a szappanfőző mesterséget.

A cégtörténeti írások között találunk a Rickl fűszerkereskedéshez kapcsolódóakat is. Ilyen a család első kereskedő tagja, Rickl József Antal pesti anyag- és fűszerkereskedésének a XVIII. század végéről fennmaradt üzleti könyve tartalmát, az üzleti levelek, számlák, vámnyugták, valamint főkönyvi kivonatokat, mérlegek adatait feldolgozó tanulmány,⁴⁶ mely a kereskedés orvosi és gyógyszerügyi üzleti kapcsolatait veszi górcső alá.

Helytörténeti jellegű a Piac utca 39. szám alatt található „Rickl ház” XVIII. század végétől kezdődő történetének feldolgozása.⁴⁷ A tanulmányból megismerhető a ház építési és tulajdonosi története, kik lakták egykor a házat, a lakáson kívül milyen üzleti funkciót látott el, milyen történelmi és kultúrtörténeti események színhelye volt.

Művelődéstörténeti tanulmányok

A Rickl és Sesztina család számos tagja vett részt szervezéssel, előadások tartásával, tanulmányok készítésével, és legfőképpen támogatással a debreceni kulturális és művelődési közéletben. Elég utalni Sesztina Jenő múzeumpártoló tevékenységére és szerepére a Déri-gyűjtemény Debrecenbe kerülésében, vagy éppen a Rickl Antalné Várady-Szabó Anikó által szervezett Déri múzeumbeli portrékiállításra.⁴⁸

Nagybákay Antalnak három publikációja lelhető fel ebben a témakörben. 1990-ben a Déri Múzeum megnyitásának 60. évfordulóján tartott emlékülésre dolgozta fel⁴⁹ mindazt, amivel Sesztina Jenő hozzájárult a múzeum létrejöttéhez, gyűjteményének gyarapodásához. Egy 1998-ban napvilágot látott tanulmányában⁵⁰ az 1874 és 1911 között tartott műkedvelő előadásokról számol be, gazdagon illusztrálva azt egykori színlapokkal és fényképekkel. Az édesapja és Móricz Pál, a Hajdúság és a Hortobágy életének megörökítőjeként is ismert író barátságát megörökítő írása⁵¹ azért is különösen érdekes, mert ebből tudjuk meg, hogy Nagybákay (Rickl) Antalt először az író kérte fel család kutatásra, ami aztán hobbijává, kutatói szenvedélyévé lett, s amit majd fia is örökölt tőle.

Nyelvészeti és más közlések

Nagybákay Antal a latin és más idegen nyelvek kiváló ismerőjeként, sokféle tájékozottsággal felvértezve, olykor magyar nyelvészeti kérdésekben is elmerült. Írt, hangot adott véleményének, esetenként nyelvészek megállapításait vitatta. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratában háromszor jelentkezett be. Technikatörténeti tudását is hasznosítva igye-

kezett hozzájárulni a kerék alkotó elemeit illető idegen szavak megfejtéséhez,⁵² máskor a XVI–XVII. században használatban volt magyar szavak szómagyarozatát⁵³ adta meg.

Ugyancsak nyelvészeti, nyelvhasználati érdeklődését tanúsítja az a könyvismertetése,⁵⁴ amely a történelmi Magyarországtól az első világháborút követően elcsatolt helységek névadatait és az időközi adatváltozásokat közli.

Egy az öccsével, Nagybákay Péterrel közösen jegyzett írásban,⁵⁵ a budai várnegyed közel négy évtizedes lakóiként, nagy helyismeret és komoly heraldikai tudás birtokában, 16 családi címer bemutatását egészítik ki négy kézműves mesterség (szíjgyártó, pék, bogrnár és mészáros) várbeli jelenléte heraldikai megörökítésének leírásával.

Szolgalat

Nagybákay Antal minden tekintetben méltó utódja volt édesapjának és örökbefogadó apjának. A familiáris környezetben megtapasztalt, mások javát szolgáló szemlélet beleivódott, egész személyiségéből sugárzott a segítőkészség, a másokért tenni akarás. Sesztina-Nagybákay Jenő nem véletlenül volt a Debreceni Rotary Klub alapító elnöke, hiszen mintapéldája volt a rotarista szellemiséggel átitatott, a közösségét mindenben önzetlenül szolgáló embertípusnak. A klub a politikai környezet kikényszerítette megszűnését követően 1993-ban újjáalakulhatott. Ennek öt éves évfordulójához közeledve az utódok elkezdtek ismereteket gyűjteni az alapító elődökről. Szerencsésen rátalálva Nagybákay Antalra, ő volt az, aki idős kora dacára, kitarító lelkesedéssel segítette az adatgyűjtést. Személyes ismeretségben lévén a XX. század első fele debreceni polgárságának összes kiemelkedő személyiségével, első kézből származó információkkal járult hozzá, hogy megszülethessen az 1928-as klubalapító kiválóságok mind-egyikét bemutató kis album.⁵⁶ A klub tiszteletbeli taggá választotta, sőt jellemét megismerve, fáradhatatlan segítőkészségéről megbizonyosodva, az egyik budapesti klub meg is hívta őt soraiba. A rendszeres részvétellel járó tagságot azonban 80 éves korában már nem tudta vállalni.

Behatárolt lehetősége mellett, a művelődés pártolásában is igyekezett követni a családi példamutatást. A Déri Múzeum munkatársaival baráti kapcsolatot ápolva nemcsak sok tanulmányát ajánlotta fel publikálásra, ismétlődő konzultációkkal segítette a múzeum kutatóit munkájukban, de emellett kiállítások számára is többször felajánlott tulajdonában lévő tárgyakat. Az 1986 tavaszán megrendezett *Régi családi portrék* kiállításon 10 családi festményét, az 1987 június-júliusban tartott *Fotótörténet – Családtörténet* kiállításon 72 régi családtörténeti fényképét nézhatték meg a látogatók.⁵⁷

46 Nagybákay 1984b
47 Nagybákay 1984a
48 In Sz. Kürti 1986
49 Nagybákay 1990a
50 Nagybákay 1998a
51 Nagybákay 1990b

52 Nagybákay 1987c és Nagybákay 1994b
53 Nagybákay 1991a
54 Nagybákay 1998c
55 Nagybákay A. – Nagybákay P. 1989
56 Rotary 1998
57 In Sz. Kürti 1987. A fényképek jelentős része azóta bekerült a múzeum gyűjteményébe – a szerk.

Nagybákay Antal széles körű ismeretanyagát a debreceni családokról, a tevékenységüket századokat átívelően folytató kereskedődinasztiákról, nem csupán publikációiban osztotta meg kortársaival és a jövő nemzedékkel. A kutatók azon ritka típusába tartozott, akik számára a legtermészetesebb a pályatársak határtalan önzetlenséggel való segítése. Nem csupán a saját ismereteinek megosztásával bővítette a hasonló témában kutatók tudását, de többen élvezhették annak kiváltságát is, hogy a budai lakásban őrzött gazdag családi levéltárában, archívumában értékes dokumentumokba nyerhettek betekintést.

Mindazok, akik közelebbről ismerhették, csak meghatódott és szeretetteljes elismeréssel emlékeznek rá. Nagybákay Antal egész lényét kiválóan jellemzi annak a története, ahogy egy tőle idegen szakterület kutatóját, annak cikkét olvasva, meginvitálja saját családi archívuma megtekintésére, mert azt vélelmezi, hogy az abban található, 300 évet és jónéhány generációt felölelő magánlevéltári anyag továbblendítheti őt kutatói pályáján, gazdagíthatja forrásanyagát. A kapcsolat barátság-gá fejlődik, a 30 évvel fiatalabb kutató megismer egy „önzetlen, szelíd humorú, jókedélyű, örökifjú tudós embert”, aki idejét és energiáját nem kímélve segíti, és rátalál egy oklevelet, okiratokat, üzleti és magánleveleket, számlákat, könyveket, különleges postai nyomtatványokat tartalmazó valóságos kincseshányra. Pelbárt Jenő vízjelkutató visszamemlékezése⁵⁸ hozzájárul ahhoz, hogy azokban is hű kép alakulhasson ki Nagybákay Antal elbűvölő személyiségéről, akiknek nem adatott meg, hogy találkozhassanak vele.

Lovas Enikő egyike azoknak, akik hasonló szakterületen dolgozva, tudományos munkáikban nemcsak Nagybákay Antal megjelent publikációiból meríthettek, de akik otthonának magánlevéltárában is kutathattak. Személyes visszaemlékezése szerint az idős úr „kedves segítőkészsége, gondoskodó vendégszerete közismert volt, csakúgy, mint állhatatos rágaskodása és elhivatott kutatószervevénye családja és Debrecen története iránt. Szerteágazó tudásvágya is mindig ebben a két eszmében gyökerezett, meghatározta jellemét és érdeklődése irányait. Emlékei kimeríthetetlen tárházával, és az azokat teljes mértékben hitelesítő „kincseshányja” gyűjteményével elkápráztatta a hozzá fordulókat, történetei magával ragadták a hallgatókat.”

Végezetül álljon itt egy idézet Antal Tamás, fiatal kutatótársa nekrológiájából.⁵⁹ „Múlthatatlan lelkesedéssel – talán mondhatni szenvedéllyel – tárta fel a személyében egyesülő debreceni polgárdinasztiák, a Sesztina, a Rickl és a Csanak család történetét, családfáját és szellemiségét. ... Emlékeit és tudását a cívisváros intelligenciájának emelésére fordította, szellemével önnön valójában képviselte a máig élő történelmet és a folytonosságot. ... Megtisztelő és felemelő volt, hogy fiatal korom ellenére „szakársamnak”, „szakikámnak” nevezett, s míg betegségben szenvedő feleségét ápolta, budavári lakásában, valóságos könyvtára oltalmában forgathattam az édesapja és az ő gyűjtéséből származó dokumentumokat, egy elmúlt kor tanúbizonyságait.

Nagybákay Antal Zelmától azzal vehetünk búcsút, hogy életével példaként állhat az utókor előtt. Debreceni volt, s jól tudta, ebbe a nemes por lepté városba való születése mire kötelezi őt. Azon – ma már sajnos eltávozó – nemzedék szülte őt, amely számára egy életen átívelő, soha meg nem szűnő küldetés volt: élni és meghalni Debrecenben...”

Bibliográfia

A bibliográfia elején időrendben adom meg dr. Nagybákay Antal összes publikációját (a kéziratban maradtakat nem szerepeltetve), majd ezt követik ugyanilyen rendezettségben a további hivatkozott forrásanyagok.

Nagybákay 1940

Nagybákay Antal Zelmós: *A semlegesség*. Jogtudomány doktori értekezés a nemzetközi jog tárgyköréből. Debrecen, 1940.

Nagybákay 1984a

Nagybákay Antal Zelmós: Egy régi debreceni kereskedőház történetéből. *Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve XI*. (1984) Debrecen, 1984. 17–22.

Nagybákay 1984b

Nagybákay Antal Zelmós: Egy anyag- és fűszerkereskedés orvosi és gyógyszerügyi vonatkozásai a XVIII. század végén. *Orvostörténeti Közlemények 107–108*. (1984) 177–180.

Nagybákay 1985

Nagybákay Antal: Száz éves évforduló: in memoriam Nagybákay (Rickl) Antal. *Múzeumi Kurír 49*. (1985) 14–19.

Nagybákay 1986

Nagybákay Antal: Egy debreceni céhen kívüli kalmár önéletrajza a XIX. század első negyedéből. *Múzeumi Kurír 52*. (1986) 39–41.

Nagybákay – Timár 1986

Nagybákay Antal – Timár Lajos: Egy debreceni kereskedő életpályája az inasévektől a nemesség megszerzéséig. *Magyar Történeti Tanulmányok XIX*. (1986) 19–38.

Nagybákay 1987a

Nagybákay Antal Zelmós: Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra? (Nagybákay Rickl Antal adatgyűjtésének felhasználásával). *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986*. Debrecen, 1987. 193–222.

Nagybákay 1987b

Nagybákay Antal Zelmós: Két XVIII. századvégi pesti üzleti könyv család-, társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásai. *Folia Historica 13*. (1987) 79–96.

Nagybákay 1987c

Nagybákay Antal hozzászólása, in Levélszekrény. *Magyar Nyelv LXXXIII*. (1987) 2. 256.

Nagybákay A. – Nagybákay P. 1989

Nagybákay Antal – Nagybákay Péter: Kiegészítés Kiss Márton: A budai vár címeres emlékei című tanulmányához (In: Levéltári Közlemények 1986/2). *Levéltári Közlemények* (1989) 2. 333–337.

58 Pelbárt 2004

59 Antal 2004

Nagybákay 1990a

Nagybákay Z. Antal: Múzeumpártolás a század elején Debrecenben. *A Déri Múzeum megnyitásának 60. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai, 1990. május 18.* Debrecen, 1990. 53–58.

Nagybákay 1990b

Nagybákay Antal Zelmos: Egy negyedszázados barátság története. *DDMÉ 1988.* Debrecen, 1990. 383–399.

Nagybákay 1991a

Nagybákay Antal hozzászólása, in Levélszekerény. *Magyar Nyelv LXXXVII.* (1991) 4. 512.

Nagybákay 1991b

Dr. Nagybákay Antal: Az „Első Debreceni Gőzszappangár” története. *Olaj, Szappan, Kozmetika XL.* (1991) 1. 29–32.

Nagybákay 1992a

Nagybákay Antal Zelmos: Kereskedelmi alkalmazottak a debreceni Sesztina vaskereskedésben (1819–1949). *DDMÉ 1989–1990.* Debrecen, 1992. 257–297.

Nagybákay 1992b

Nagybákay Antal Zelmos: Egy ritka jubileumi emlékérem története. *Nu-mizmatikai Közlöny 1991–1992.* 228–230.

Nagybákay 1993

Nagybákay Antal Zelmos: Részletek a debreceni „Vasudvar” történetéből. *DDMÉ 1991.* Debrecen, 1993. 167–174.

Nagybákay 1994a

Nagybákay Antal Zelmos: Két százesztendőös debreceni családtörténeti adalék. *DDMÉ 1992–1993.* Debrecen, 1994. 179–205.

Nagybákay 1994b

Nagybákay Antal hozzászólása, in Szó- és szólásmagyarázatok. *Magyar Nyelv XC.* (1994) 1. 77–78.

Nagybákay 1996

Nagybákay Antal Zelmos: Vendégek az elepi Rickl-birtokon 1878–1906 között és 1920 nyarán. *DDMÉ 1994.* Debrecen, 1996. 143–159.

Nagybákay 1997

Nagybákay Antal Zelmos: Egy kereskedő (polgár) család rövid története és leszármazása (Rickl család). *Turul LXX.* (1997) 3–4. 81–93.

Nagybákay 1998a

Nagybákay Antal Zelmos: Műkedvelő előadások és hangversenyek egy debreceni polgárcsalád levelesládájának dokumentumai alapján (1874–1911). *DDMÉ 1995–1996.* Debrecen, 1998. 213–234.

Nagybákay 1998b

Nagybákay Antal Zelmos: Egy megnemesített debreceni polgárcsalád története és leszármazása – A nagybákai Sesztina család. *Turul LXXI.* (1998) 1–2. 18–24.

Nagybákay 1998c

Nagybákay Antal Zelmos: Wildner Dénes: A történelmi Magyarország egykori területeinek helynévtára. (Könyvismertetés) *Turul LXXI.* (1998) 3–4. 114.

Nagybákay 1999a

Nagybákay Antal Zelmos: A debreceni Rickl család 1848-as hagyomá-

nyai. *DDMÉ 1997–1998.* Debrecen, 1999. 273–281.

Nagybákay 1999b

Dr. Nagybákay (Rickl) Antal Zelmos: Nagyhegyes és a „Rikli” család. *Nagyhegyesi Hírek,* 1999. 7. 2.

Nagybákay 2000a

Nagybákay Antal Zelmos: Hogyan készültek a debreceni kereskedők élet-pályájukra? II. rész. *DDMÉ 1999.* Debrecen, 2000. 173–181.

Nagybákay 2000b

Nagybákay Antal: Egy erdélyi székely-magyar politikus dr. Hajdu István (1887–1924) *Erdélyi Tükör,* 2000. szeptember, 37–40.

Nagybákay 2000c

Nagybákay Antal Zelmos: A Várady alias Szabó családtörténete és leszármazása. *Turul LXXIII.* (2000) 1–2. 22–34.

Nagybákay 2001a

Nagybákay Antal Zelmos: Debreceni családtörténetek. A vajdahunyadi és felsőszilvási Dragota család debreceni ága. *DDMÉ 2000–2001.* Debrecen, 2001. 93–107.

Nagybákay 2001b

Nagybákay Antal Zelmos: Egy kereskedő (polgár) család rövid története és leszármazása. II. rész. *Turul LXXIV.* (2001) 1–2. 32–37.

Nagybákay 2002a

Nagybákay Antal Zelmos: A szovátai Hajdú család rövid története és leszármazása. *Turul LXXV.* (2002) 3–4. 71–86.

Nagybákay 2002b

N. A.: Nagybákay Péter (1921–2002). *Turul LXXV.* (2002) 3–4. 112.

Nagybákay 2003a

Nagybákay Antal Zelmos: A Sesztina család és az egyházak. *DDMÉ 2002–2003.* Debrecen, 2003. 185–191.

Nagybákay 2003b

Nagybákay Antal Zelmos: A debreceni nemes Bészler család rövid története és leszármazása. *HBMLÉ XXIX* (2002–2003). Debrecen, 2003. 393–400.

Nagybákay 2003c

Nagybákay Antal Zelmos: Még egyszer a „váradi” Fekete családról. *Turul LXXVI.* (2003) 1–2. 52–55.

Nagybákay 2005

Nagybákay Antal Zelmos: A nemes Kis-Orbán család debreceni ágának rövid története és leszármazása. *DDMÉ 2004.* Debrecen, 2005. 157–169.

*

Calasanzi

Debreceni Kegyesitanítórendi Róm. Kath. Calasanzi Szt-József Reálgimnázium Fő-Névkönyve 1928/29 – 1929/30 – . . . – 1934/35 – 1935/36

Sz. Kürti 1986

Sz. Kürti Katalin: A debreceni képzőművészet történetéből. Kiss Bálint (1802–1868) és Debrecen. *Hajdú-Bihari Napló,* 1986. január 11. 8.

Cs. Nagy 1986

Cs. Nagy Ibolya: „Régimódi történet”. *Hajdú-Bihari Napló,* 1986. március 29. 7.

Sz. Kürti 1987

Sz. Kürti Katalin: *Régi debreceni családi képek*. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 48., Debrecen, 1987.

Rotary 1998

Péter Mózés és Bágyi Péter szerk.: *Debreceni Rotary Klub 1928–1998*. Debrecen, 1998.

Somogyi 2002

Somogyi Gábor: A váradi Fekete család 1618. évi címeres nemes levele és genealógiája. *Turul LXXV.* (2002) 1–2. 29–38.

Antal 2004

Antal Tamás: In memoriam Nagybakay Antal Zelmos (1918–2004). *Turul LXXVII.* (2004) 3–4. 135–137.

Pelbárt 2004

Pelbárt Jenő: In memoriam dr. Nagybakay Antal Zelmos (1918–2004). *Magyar Vízjel*, 2004. 3. 3–6.

Farkas 2009

Farkas Gábor: A pécsi Szent Mór Kollégium (Maurinum) története 1928–1948. *Neveléstörténet*, 2009. 123.

„BIZONYOS JELBESZÉDDEL IGEN JÓL MEGÉRTETTÜK EGYMÁST”

Közelítések a Rothschnek testvérek között; kapcsolatok történetéhez

Bevezetés

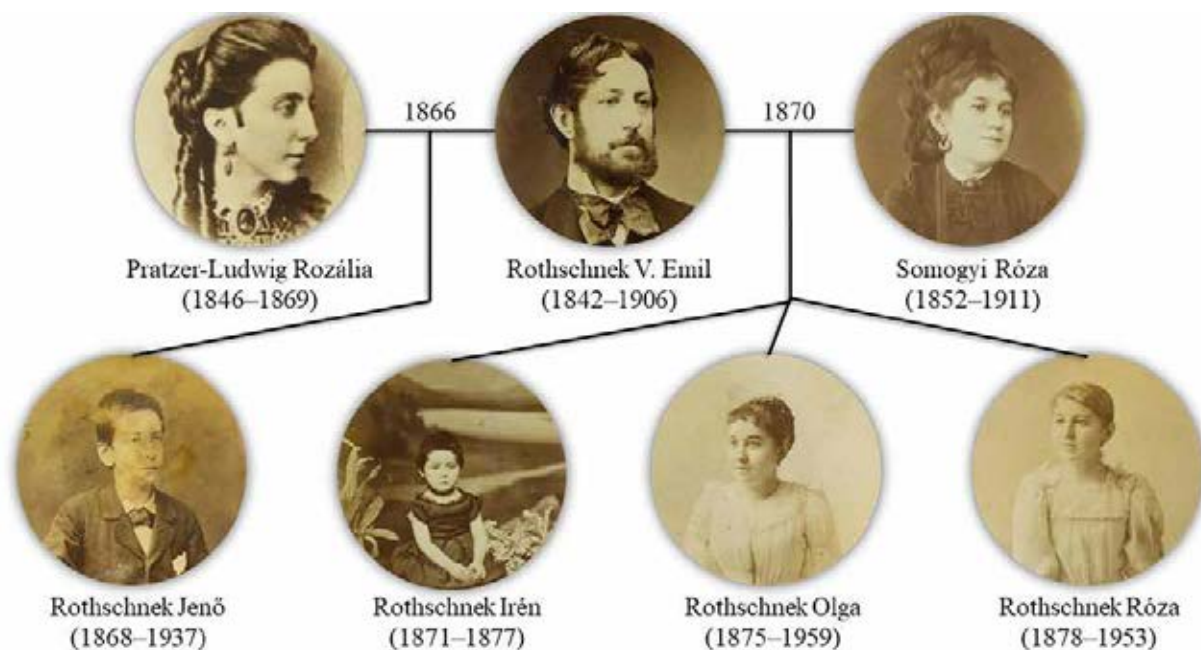
A társas kapcsolatok egyik legerősebb és legtartósabb típusa a testvérek között alakul ki.¹ Ők a rokonság központi elemei, a családstruktúra építőkövei, a család dinamika kulcsszereplői,² ám kapcsolataikra a tudományos kutatásokban korábban csak kevés figyelem irányult. Számos tudományág területén kimutatható az oldalági kötelékek elhanyagolása a demográfiától kezdve a szociológián át egészen a pszichológiáig. A testvérkapcsolatok kevés figyelmet kaptak a történettudományban is, ahol a családtörténeti kutatásokban a vertikális – különösen az apa és a fiú közötti – viszonyokra került a hangsúly.³ Napjainkban már folyamatosan növekszik az érdeklődés a testvérek iránt, akiknek a kutatásokba történő beemelése új típusú ismereteket nyújthat a család dinamika, vagyis a családok mint társadalmi és szocializációs rendszerek működéséről.⁴ A generáción belüli kapcsolatok fontosságát a történészek is elkezdték felismerni, akik manapság már nem tisztán gazdaságilag orientáltak, az örökségben részesedésüket keresők, hanem egymással – az érzelmek által (is) vezérelt – gazdag és összetett kapcsolatokat kialakító egyénként tekintenek a testvérekre.⁵ Ez a megközelítés a családot a megélt kapcsolatok hálójaként értelmezi, ami – egyebek mellett – felvillanthatja, milyen szerepet tölthetnek be a testvérek egymás mindennapi tapasztalataiban. Ennek a vizsgálata olyan forrásokat és módszereket igényel, amelyek a családról nem pusztán statikus képet mutatnak. A testvérkapcsolatok érzelmi dinamikájának megértése szempontjából értékes forrásnak bizonyulhatnak például a személyes dokumentumok, amelyekben közvetlenül jutnak szóhoz az érdeklődés fókuszába állított fivérek és nővérek.

A debreceni Rothschnek család hagyatéka számos személyes jellegű kútfőt rejt, amelyek a család tagjainak szemüvegén keresztül, az érzelmek felől hangolva teszik láthatóvá az egykor volt jelent. Rothschnek Olga 1891 és 1893 között vezetett kamaszkori naplója, illetve *Események születésemtől esküvőmíg* című visszaemlékezése képet ad a gyermekek kapcsolatainak alakulásáról is a bonyolult – teljes- és féltestvéreket, szülőket és mostohaszülőket integráló – családformációban. Az irományoknak a testvérkapcsolatok összefüggésében történő elemzése több szempontból sem érdektelen vállalkozás. Egyrészt a lányok testvéri kap-

csolatai kevésbé feltártak,⁶ ami a női írásbeliség történelmi kútfőinek ritka és nehezen hozzáférhető voltával is összefüggésben állhat.⁷ Másrészt a legtöbb fivér és nővér csak elszórtan kerül gyermek- és serdülőkorban a kutatók látóterébe,⁸ és még ritkább esetben állnak a vizsgálat fókuszában olyan forrásadatok, amelyek maguktól az érintettektől származnak.⁹ Harmadrészt mostanáig jóval kisebb érdeklődés irányult a féltestvérek felé is,¹⁰ holott az elemzésekbe történő beemelésük a családtörténeti kutatások számára fontos adalékokkal szolgálhat. A feltáruló korszerek témák mellett izgalmassá tehetik a kezdeményezést a személyes dokumentumok – s különösen a napló – műfaji sajátosságaiból eredő újszerű megközelítések is. A diáriumok dinamikus elvei, mint a töredezettség vagy az ismétlés,¹¹ például lehetőséget nyújtanak a testvérek közötti napi szintű interakciók feltérképezésére. Ugyanakkor a napló mint az én intimitásának tere mindenekelőtt írójának személyes nézőpontjából láttatja a történeteket; tanulmányomban ezért a család egy gyermekét, a dokumentumokat jegyző Rothschnek Olgát kitüntetett szerepbe állítom, hogy megvizsgáljam, milyen kapcsolatokat alakított ki ő a testvéreivel. Vizsgálatom szereplői tehát Rothschnek Emil gyermekei, vagyis a gyógyszerész első feleségétől, Prater-Ludwig Rozáliától született fiúgyermek, Rothschnek Jenő, illetve a második felesége, Somogyi Róza által világra hozott három leánygyermek, Rothschnek Irén, Olga és Róza, akik mind a család életének egy-egy epizódját felvillantó gyermek- és kamaszkori történeteket rejtő memoárnak, mind a familiát működés közben láttató kamasznaplóknak gyakori szereplői. **(1. ábra)** A család dinamikájának megértése érdekében egyidejű figyelmet fordítok az irományokat hátrahagyó lány kapcsolatait alakító több tényezőre. Felmérem többek között az életkor, a nem, a térbeli közelség, a személyiség, vagy a családi- és kulturális normák szerepét a generáción belüli interakcióiban.¹² A kapcsolatairól szerzett információkat ugyanakkor igyekszem a család rendszerként értelmezett perspektívájában is megvilágítani, hogy feltérképezhessem a szülői és testvéri alrendszerek kölcsönhatásait, összefüggéseit.¹³

1 Andersson 2020. 432.
2 McHale–Updegraff–Whiteman 2012. 913.
3 Davidoff 2005. 411–412.
4 McHale–Updegraff–Whiteman 2012. 913.
5 Calvi–Blutrach–Jelín 2010. 695.

6 Calvi–Blutrach–Jelín 2010. 700.
7 Gyáni 2020a 121.
8 Calvi–Blutrach–Jelín 2010. 701.
9 Gyáni 2020a 121.
10 Calvi–Blutrach–Jelín 2010. 697.
11 Lejeune 2008. 21–22.
12 Calvi–Blutrach–Jelín 2010. 699.
13 McHale–Updegraff–Whiteman 2012. 917.

1. ábra / Rothschnek V. Emil leszármazási táblája / A képek forrása: Gondy és Egey gyűjtemény

A források

Rothschnek Olga 1891-ben megkezdett diáriumát legalább két éven keresztül vezette.¹⁴ Naplójába leginkább napi ténykedését, a számára fontos eseményeket jegyezte fel, de szövegfolyamát toll- és ceruzarajzok sokasága is tarkítja. Kezdetben az idő eltöltésének egy formáját jelenthette számára a jegyzetelés. Emellett az írással, ami által kitűnhetett baráti társaságából, személyiségét is igyekezhetett érdekesebbé tenni,¹⁵ ahogy az élet regényessé tételének eszközeként is tekinthetett a naplóra, s persze a szövegezés gondossága az irodalmi műveket is szerző Rothschnek Olga írói ambícióit szintén rögzítheti.¹⁶ Idővel és a jegyzetelési szokások folyamatos formálódásával az írás újabb funkciókat ölthetett magára.

14 Pontos szám e tekintetben nem adható. Ma a levéltárban három naplókötet található (MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6. 1891. szeptember 10.–1892. május 31.; MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. június 1.–1893. március 31.; MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8. 1893. április 1.–1893. november 16.), ám a lány – születésétől kezdve vezetett – nevelésére fordított költségek jegyzéke (MNL HBML XIII. 29. 1. d. 10.) további három naplónak szánt kötet megvásárlásáról tudósít. Nem tekinthető persze magától értetődőnek a megvásárolt kötetek naplóvezetés céljára történő felhasználása, de a harmadik könyv utolsó írott lapja a naplóvezetés folytatásáról vall. Egy negyedik naplókötet tehát valószínűleg még létezhetett. Ennek folytatását újabb két kötetet képezhetette, amelyeket újabb naplókönyvek is követhettek, hiszen elképzelhető, hogy az újabb könyveket már a férje vásárolta számára, s ezért nem látszik a nevelési költségek között. A feltehetően hiányzó kötetek éppúgy áldozatul eshettek a család emlékeit a levéltárnak adományozó Dr. Varga Ervin (Rothschnek Olga fia) szelektálásának, a második világháború eseményeinek, mint a naplóíró öncenzúrájának, amelynek nyomai – a szöveg folyamát megszakító törölt és kivakart szavak, kitépett oldalak – a megmaradt köteteken is láthatók.

15 Szabó 2013. 206.

16 Uo. 208. ld. még Kunt 2017. 16.

A lakattal őrzött napló egyik rétegében az elzárkózás tere,¹⁷ vagyis a privát szféra legerőteljesebb letéteményese lehetett a magánélete szűkösségére gyakorta panaszkodó lány számára, aki, noha több közeli barát-nője volt, bizonyos gondolatairól csak naplójának beszélhetett nyíltan. A jegyzetelés tehát olykor a kommunikáció funkcióját is helyettesíthette.¹⁸ „A fiatalkori belső lelki bizonytalanság, a folytonos identitáskeresés”¹⁹ ugyancsak motiválhatta naplóvezetését, ami az érzelmek viharában a belső rend fenntartásának és helyreállításnak szintén az eszközüvé válhatott, a központozás és a textust sűrűn tarkító indulatszavak ugyanis arra utalnak, hogy jegyzetelésekor újra átélhette az események során benne feszülő érzelmeket. A naplóírás arra ugyancsak lehetőséget teremtett, hogy elgondolkodjon az eseményeken, s valahogyan értelmezze azokat. Olykor az önelemzés nyomai is felfedezhetőek a lapokon, a történetek elemzése által leginkább mégis kapcsolati hálójában igyekezett eligazodni, hiszen a társas érintkezésekről szóló beszámolók teszik ki diáriumának legnagyobb részét. Ez a dokumentum tehát egy olyan tükör, amely arról ad képet, hogyan látja önmagát, valamint saját mikroközegét²⁰ egy kamaszlány, vagyis a naplón keresztül rátekinthetünk a századfordulós Debrecen egy társasági körének, illetve a Rothschnek családnak a mindennapjaira is.

Az 1952-ben papírra vetett *Események születésemtől esküvőmig. 1875–1895* címet viselő visszaemlékezés, amely Rothschnek Olga fiatalkorának 28 nevezetes történetét foglalja magába, belső, családi használatra készülhetett. A visszaemlékezésben a rajzokkal tarkított

17 Bányai 1993. 37. ld. még Lejeune 2008. 14.; Z. Varga 2000. 89.

18 Lejeune 2003. 216–217.

19 Gyáni 2020a 150.

20 Katona–Kovács 2014. 44.

„műalkotás” készítése során az alkotói öröm az emlékek valóságghú hátrahagyásának igényével párosulhatott. Az egykor volt jelen felelevenítéséhez többször érzékszerveit hívta segítségül, vagyis érzelmei felidézése mellett szövegében nagy hangsúlyt kapnak az érzékek, az érzékelés is, ami a részletekbe menő precizitás mellett szinte kézzelfogható közelségbe hozza a történeti szereplő tapasztalatait, aki számára mindez segítséget is nyújthatott abban, hogy pontosan visszaidézhesse az elmúlt pillanatot. A mű mégsem egészen pontos dokumentum, hiszen a visszaemlékezésben olvasható közlések helytállósága – más források tükrében – gyakorta aggályos és megkonstruáltságuk is erőteljesebb.²¹ A memoár az élmények megéltégéről ennek ellenére lényeges információkat közvetít, így mindenképpen indokolt ezt a dokumentumot is bevonni a vizsgálatokba.

Rothschnek Irén – az elhunyt nővér

Noha a csecsemő- és gyermekhalandóság a halálózásokon belüli magas aránya miatt kollektív tapasztalatként épülhetett be a dualizmus kori magyar társadalom mindennapi életébe,²² a mai napig viszonylag kevés kutatás vizsgálta, hogy egy testvér korai halála a túlélő gyermek(ek)re milyen hatást gyakorolhatott.²³ Erősen indokolt lenne tehát megvizsgálni, hogy a 6 éves Irén halála, hogyan befolyásolta szövegközlő testvére életét, ám erre a nagyító alá tett történeti kútfők csak egészen mérsékelt lehetőséget nyújtanak.

Mivel Rothschnek Olga még alig múlt 2 éves, amikor nővére meghalt, személyes emlékei aligha lehettek róla. Bár mindhárom naplójában beszámolt arról, hogy minszentek napján meglátogatták „alvó rokonaikat”²⁴ a temetőben, testvére emlékezete, ahogy diáriuma egészében, úgy ezekben a jegyzetekben sem tűnik elő. Visszaemlékezésében is csupán két röpké pillanatra válik láthatóvá alakja. Megemlékezett a haláláról, ám mindössze két soros tudósításában nyoma sincs személyes emlékeknek, s érzelmeket is csupán az Irén neve elé tett „szegény” szó tükröz. „Nagymama kezdett betegkedni és szegény Irénke meghalt difteritisben. Ő volt Debrecenben az első ilyen beteg, második a pesztrája, mindkettő meghalt. Valószínű, hogy az említett dolgok folytán, haza lettem szállítva.”²⁵ Tárgyilagossága ellenére könnyen lehet, hogy ez az élmény jelentős következménnyel járt számára. A jelenkori társadalomra irányuló pszichológiai vizsgálatok ugyanis kimutatták, hogy egy testvér halála után a túlélő gyermekek egzisztenciális válságot élhetnek át, amelynek során – többek között – megkérdőjelezhetik az élet értelmét, elveszthetik hitüket, vagy éppen félelemérzet alakulhat ki bennük attól, hogy ők is bármelyik pillanatban

meghalhatnak.²⁶ Egy történeti vizsgálat során persze jóformán lehetetlen felderíteni egy ilyen drámai esemény közvetlen hatásait egy két éves gyermek esetében, s mivel a bekövetkezett tragédia megéléséről a szülők sem hagytak hátra vallomást, annak másodlagos hatásaira is nehéz következtetni. Nem válik láthatóvá, hogy a megváltozott otthoni környezet, vagy – az egyébként dadákat is alkalmazó – szülők bánatából fakadó esetleges nevelési zavarok milyen befolyással lehettek Olga fejlődésére.²⁷ Mindössze egyetlen átteleles hatás bukkan elő a visszaemlékezés egy történetéből, amelyben a fiatal lány még egy rövidke pillanatra megjelenítette elhunyt nővére alakját, amikor elmesélte, az orvosok nála is difteritist állapítottak meg. „Nemsokára a kertben megbetegedtem. Az orvosok difteritist állapítottak meg. Róza azonnal Mari néniékhez lett telepítve. Most láttam mamát először sírni. Ez nagyon meglepett, azt hittem felnőttek nem szoktak sírni. (Bizonyára Irénke jutott eszébe.) [...] Dr. Somogyi Zoltán, mama 2sod unokatestvére több éjjelen nálunk hált. Minden órában éjjel is felvertek, ecetelték a torkomat, orromat meszes vízzel spriccellték felváltva. Fogtak két felől éjjel, hogy össze ne essek.”²⁸ Betegségének elbeszélések szülei nagyfokú aggodalmáról és gondoskodásáról tanúskodik, ami a kamaszkori naplónak szintén visszatérő motívuma.²⁹ A Rothschnek szülők gyermekeik egészségügyi állapota iránti kiemelt figyelmében részben az elsőszülött kislányuk halála után kialakuló állandósuló félelemérzetükből fakadhatott. Olga mindennapjaiban az általa csak elbeszélésekből ismert családi tragédia tehát szülei szeretetteljes éberségén keresztül bizonyosan érezte a hatását. Ez az attitűd ugyanakkor befolyással lehetett a személyiségére is. A család szocializációs közegében ugyanis a gyermekek előszeretettel tekintenek szüleik viselkedésére mintaként. Ez a modellkövető magatartás tetten érhető a fiatal lány naplójában is, amelyben annak ellenére, hogy olykor zavarta szülei túlzott aggodalma és óvása, ő maga szintén élénk figyelmet fordított családtagjai hogylétére.³⁰

Rothschnek Róza – a bizalmas hűg

Mivel nővére halálával ő lett a legidősebb lánytestvér, a családi tragédia több szempontból módosíthatta testvéri szerepköreit is.

A családban mint szocializációs közegben a gyermekek példaképként tekinthetnek szüleik mellett a testvéreikre is. Bár a generáción belüli mintakövető magatartást kölcsönösség is jellemezheti, e kölcsönhatások legtöbbször aszimmetrikus mintázatot mutatnak. Amellett ugyanis, hogy ez a viselkedés gyakoribb az azonos nemű testvéreknél,³¹ nagyjából részben a fiatalabbak utánozzák idősebb testvéreiket.³² Az elemzett szövegek alapján úgy tűnik, a Rothschnek családban szintén inkább a lánytestvérek közötti interakciók attribútuma lehetett

21 Gyáni 2020b 348–352

22 Az 1850-es években ezer élve született kisdoból 253 hunyt el egy éves kora előtt, s további 138 az öt éves kort sem érte el. Az 1870-es években tovább romlottak a számok a csecsemőhalandóság mértéke 283, míg a gyermekhalandóságé 173 ezrelék volt. Katus 1987. 1123–1124.

23 Fletcher–Mailick–Song–Wolfe 2013. 806.

24 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6. 1891. 11. 1.

25 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 10.

26 Fletcher–Mailick–Song–Wolfe 2013. 822.

27 Uo.

28 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 10.

29 PI. MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1893. 1. 23.; MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8. 1893. 6. 11.

30 PI. MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1893. 3. 16.; MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8. 1893. 11. 5.

31 Minnett–Lowe Vandell–Santröck 1983. 1065.

32 McHale–Updegraff–Whiteman 2012. 915.

a mimézis, amely a fiatalabb Rózát jellemezte erősebben. Olga tehát a legidősebbé vált nővérként mint modell közvetlen hatással lehetett kistestvére fejlődésére, akinek az azonosulása több ízben a tanerő és a szülők elleni lázadás formájában tört felszínre.³³ Megannyiszor lett nővére partnere a tanáraik ellen elkövetett csínytevésekben, illetve a szülői szabályok és elvárások áthágásában, de sűrűn alakított ki a szüleivel ellentétes és a nővérel egyező véleményyt is.³⁴ „*Mi lementünk Ábraháméig. Irma ott ült az ablaknál. Ki is nyitotta azt mindjárt, és unszolt, hogy menjünk be. Én nem sokszor mondtam magamnak, otthagytam mamát, és beszaladtam, testvérem, Róza, mivel mindig azt csinálja, amit én, utánam szaladt.*”³⁵

Szintén az idősebb nővérek kerülnek nagyobb valószínűséggel „gondnoki szerepbe” (caretaker role), hiszen ők a testvéreikkel való interakcióik során gyakrabban alkalmaznak segítő, tanító viselkedést és jóval nagyobb valószínűséggel vesznek igénybe dicsérő szavakat.³⁶ A nagyító alá tett irományok tanúsága szerint jellemzően ez a jellegzetes hozzáállás jellemezte a húgához fűződő viszonyában Rothschnek Olgát is, aki rendszeresen kerülhetett tehát egyfajta gondnoki szerepkörbe a legidősebb nővérré válva. Gyakran vetett papírra a húga zongorajátékát, színészi alakítását, öltözékét vagy a vizsgáit dicsérő sorokat,³⁷ bizonyos jegyzetei pedig egészen közvetlenül tükrözik a nővéri gondoskodását. „*Jenő és én úgy dél fele a verandán vagyunk, Róza pedig a hálószobában írt, midőn [...] közel beütött a villám. Mivel, hogy a lövéstől mindketten nagyon félünk, tüstént felkerestem Rózát. Ott ült a szobában és mosolygott! A tőle 5–6 lépésnyi távolban lévő telefonba ütött a villám, de mivel ennek kétszeres földvezetéke van, nem történt semmi baj.*”³⁸

A generáción belüli interakciók mintákra ugyanakkor a születési sorrend mellett jelentős hatást gyakorolhat – többek között – a testvérek nemi összetétele is. A nőik testvérkapcsolatait például rendszerint nagyobb fokú intimitás jellemzi, mint a férfiakét, de közismert az is, hogy az azonos nemű testvérek általában közelebb állnak egymáshoz, mint az eltérő neműek.³⁹ Az elemzett egodokumentumok úgyszintén a Rothschnek lányok bizalmas viszonyáról vallanak, amelynek kialakulásában elengedhetetlen szerepe lehetett a gyermek- és serdülőkori sűrűn ismétlődő interakcióknak, melyek révén számtalan közös élményt és tapasztalatot szereztek.

Rothschnek Olga három testvére közül húga, Róza tűnik fel leggyakrabban jegyzeteiben, hiszen napjainak tetemes részét töltötte társaságában. Közös vettek részt a tanórák nagy részén és a legtöbb családi, illetve társasági programon (étkezés, séta, színházlátogatás stb.), s mivel osztottak a szobájukon, többnyire az ébredés és az elalvás pillanatait

is együtt élték át. Az utóbbi mozzanatnak döntő jelentősége lehetett abban, hogy a naplóíró a húgára tekinthetett legfőbb bizalmasaként, noha néhány barátnőjével is meglehetősen bensőséges viszonyt ápolt. Rothschnek Olga ugyanis társaságban – a középosztályi viselkedési normáknak megfelelően – tartózkodott a szélsőséges érzelmenyilvánításoktól.⁴⁰ Nem így magányos perceiben, s éjszaka, amikor gyakran vett rajta erőt zokogás. A vele egy szobában lakó húga hallhatta e pityergéseket, amelyeknek alighanem az okára is rákérdezett. „*Nem is tudom hogy, meg találtam mondani: – Oh! én azt is tudom meddig élek. Még négy évig. – Na ilyet! – Igen. Azt is tudom hol mikor fogok meghalni. (Most úgy éreztem tele jött a szemem könnyel.) [...] Már két éve múlt, hogy rájöttem, nem jut eszembe hogy. – Két éve! Ne mondja! – De igen, kérdezze meg a Rózától.*”⁴¹ E párbeszéd részletének az utolsó gondolata is arról árulkodik, hogy a lányok megoszthatták egymással az őket nyomasztó titkokat, így válva egymás legfőbb bizalmasaivá.

Olga és Róza számos közös stratégiát is kidolgozott, főként szüleik éber figyelmének kijátszására, ők ugyanis – különösen a fiatalemberekkel kapcsolatosan – igen szigorú elveket követtek. A napló tanúsága szerint igen jól megértették egymást egy – az ABC kézjellel történő mutogatásból álló – jelbeszéd segítségével, amelynek kidolgozására részben éppen azért lehetett szükség, hogy elkerüljék bizalmas – legtöbbször fiatalemberekkel kapcsolatos – beszélgetéseik illetéktelen fülekre jutását.⁴² Emellett egy titkos ABC-t is kidolgoztak, hogy írott szövegeiket kódolják,⁴³ de kieszeltek egy – közösen végrehajtható – tervet is, hogy a naplóíró lány titokban láthassa ideálját. „*(Hogy mamának fel ne tűnjön, úgy hívjuk Gábert, hogy „bolond kalap”.) Elkiabálja Róza magát az ablaknál: „Gyere csak gyorsan Olga, nézd azt a bolond kalapot ott.” Én, mint a szélvész futok, és hirtelen ráugrok az ablak előtti székre.*”⁴⁴

Mindazonáltal az azonos nemű testvérek kapcsolatában sűrűek a konfliktusok is, tekintettel nagyobb hasonlóságukra. Gyakrabban egyeznek hajlamaik és beállítottságaik, de – kiváltképp kisebb korkülönbség mellett – nagyobb valószínűséggel osztoznak baráti- és ismerősi körükön is, ami ugyancsak növeli közöttük a rivalizálás kockázatát.⁴⁵ A hasonló képességeket és érdeklődést mutató, illetve egyazon baráti körbe tartozó Rothschnek lányok sem minduntalan csak szeretetteljesen gondoltak egymásra. Olga egyszer kis kígyónak nevezte húgát, mivel olyasmire hergelte, amit nem akart megtenni,⁴⁶ másszor ironikusan dicséretre méltónak titulálta, amiért saját lakásukban eltévedt,⁴⁷ de csalódottan írt arról a táncmulatságról is, amelyről kistestvére nyafogása miatt kellett korábban hazamenniük.⁴⁸ Ám – amint az utóbbi eset is szemlélteti – a húga összefüggésében papírra vetett negatív élű megjegyzései nagy része nem

33 Davidoff 2005. 413.

34 Pl. MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6. 1891. 11. 29.

35 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8. 1893. 4. 20.

36 Minnett–Lowe Vandell–Santrock 1983. 1065.; 1068.

37 Pl. MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8. 1893. 7. 30.; MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 12. 8.; MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 12. 26.; MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8. 1893. 5. 18.

38 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8. 1893. 7. 31.

39 Fletcher–Mailick–Song–Wolfe 2013. 805.

40 Fónagy 2013. 19.

41 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6. 1892. 4. 17.

42 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6. 1891. 9. 10.; MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6. 1892. 3. 17.

43 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 9. 23.

44 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8. 1893. 5. 27.

45 Minnett–Lowe Vandell–Santrock 1983. 1065

46 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6. 1891. 9. 10.

47 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 8. 25.

48 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6. 1892. 3. 12.

hasonlóságukból, hanem a közöttük lévő korkülönbségből fakadhatott, olykor ugyanis – gondoskodó jellemvonásai ellenére is – nehézséget okozhatott számára a kistestvérehez való alkalmazkodás. Máskor maximalizmusa készíthette a kis nővérel szembeni kritikus észrevételek megfogalmazására. „Róza kitűnő tanuló, de vizsga előtt mindig sírt, félt, zavarban volt, s ennél fogva nem tudott úgy felelni, mint ahogy én szerettem volna; mert tud! Az általános osztályzata kitűnő. Csak a vizsgai feleletet tekintve igazság szerint csak „jót” érdemelt volna.”⁴⁹ Az viszont nem derül ki egyértelműen a naplóból, hogy a haragját és csalódottságát kifejező gondolatait a diáriuma mellett a húgával is megosztotta-e. Jóllehet, a szüleivel való veszekedéseit gyakran dokumentálta naplójában, ám mindössze egyszer emlékezett meg arról, hogy kistestvére és közte nézeteltérés robbant ki,⁵⁰ ami arra is utalhat, hogy legtöbbször nem tudhatta húgával negatív érzéseit.

Noha a napló tanúsága szerint egy ízben egy fiatalember kinyilvánította Olgának, hogy szebb, mint a testvére, nem hitte el, „hogy úgy gondolná, ahogy mondta, mert az én testvérem finom arcú szőke kislány.”⁵¹ Megszólalása leginkább pubertáskori bizonytalanságából,⁵² s nem a húgával szembeni irigységből vagy rivalizálásból fakadhatott, amelyek egyébként feltehetően nem, vagy csak kis mértékben jellemezték a lánytestvérek kapcsolatát. Ebben több tényező együttesen játszhatott szerepet. Az alapvetően pozitív viszony fennállásának kedvezett, hogy a szülők lányaik nevelésében nem alkalmaztak eltérő bánásmódokat, amelyek a szülő-gyermek kapcsolaton túl a testvérkötelékekre nézve is negatív következményekkel járhattak volna.⁵³ A szülők kiegyensúlyozó szerepe mellett a differenciálódási dinamika segíthetett megvédeni a testvéreket a rivalizálástól és a féltékenységtől.⁵⁴ A Rothschnek lányok – részben a mintakövetés folytán – sok tekintetben hasonlítottak egymásra, de mindketten igyekezhetek önmagukat különálló individuumként is kibontakoztatni és érvényesíteni. Serdülőkorukban erősödhetett fel igazán ez a differenciálódási folyamat, amikor az identitásfejlesztés kiemelt feladat.⁵⁵ Róza testvérétől való különbözőségét biztosíthatta – egyebek mellett – a zongorázás iránti szeretete, míg Olga – részben – a festészet iránti szenvedélye által teremthette meg a függetlenségét, noha az ő esetében maga a naplóírás aktusa is „kétségbevonhatatlan bizonyítéka az individualizálódás igényének.”⁵⁶

Rothschnek Jenő – a távol élő féltestvér

Olga és fiútestvére, Jenő kapcsolatának alaphangulata ugyancsak pozitív volt. „Mindnyájan nagyon szeretjük Jenőt.”⁵⁷ A bátyja egészségügyi állapota iránti aggodalmát kifejezendő fogalmazta meg ezeket a gondolatokat a lány, akinek a naplószovegein e szeretet jelei valóban átütnek. Mindig örömmel fogadta a Debrecenbe hazalátogató fivérét, akivel ilyenkor gyakran bolondoztak együtt. Alighanem a fiatalabb testvérek szórakoztatása is összefüggésbe hozható az idősebb – és zömmel a leány – gyermekek testvéri szerepkörökkel jellemző gondnoki funkciókkal, amelyek tetten érhetőek Rothschnek Jenő generáción belüli interakciós mintáiban is. „Nemsokára áthozták azt a narancs-ízű orvosságot. Nem akartam bevenni. Majd átjött Jenő. Addig könyörgött, s mondta, hogy ő is bevesz egy kanállal, míg elkezdtem nevetni. Ekkor karon fogott és kivezetett az udvari erkélyre. Itt bevett Jenő egy kanállal, és én belém is belém dictált.”⁵⁸ Érzékletesen szemléltetheti ezt ez a bejegyzés is, de számos naplójegyzet mellett a visszaemlékezés egy epizódjában is a gondoskodó fivér szerepében tűnik fel, amiért visszaszerezte az idősebb húga latrinába ejtett új kalapját, megmentve őt a szülők haragjától.⁵⁹ Olga és fivére szeretetteljes kapcsolatára utalhatnak az egymás megnevezésére használt fordulatok is. Míg Jenő mint „Lelkem”⁶⁰ szólította meg húgát, ő „az én lovagomnak”⁶¹ nevezte bátyját, ami a kamaszkorban életkori sajátosságnak tekinthető szerepjátszással is összefüggésben állhat.⁶² Leginkább persze a babázás, a bábozás és az otthoni színjátszás alkalmával nyílt lehetőség „a sztereotip identitásokból való kilépésre”, de „a szokványos szerepköröktől való eltávolodás izgalma”⁶³ tükröződik számos Jenővel kapcsolatos jegyzetben is. „Este színházban voltam. Egyedül Jenővel. A legnagyobb szerűbb az egészszen, hogy aki Jenőt nem ismerte, a férjemnek nézte!”⁶⁴

A Rothschnek család mindennapjait ugyanakkor – mint láttuk – nem csak a szeretet ethosza hatotta át, konfliktus és szeretet egyszerre voltak jelen életükben. E szinkronitást felmutatják a naplóíró bátyjával kapcsolatos jegyzetei is, hiszen – húgához hasonlóan – rá sem mindig szeretetteljesen gondolt. Zokon vette például, hogy nem engedte szülei távollétében sem cigarettázni, vagy hogy arra vonatkozó utalásokat tett, hogy naplójában biztosan csak sületlenségek vannak. Elképzelhető, hogy benne az ezekhez hasonló banális okokból képződő feszültség a naplószovegek világán kívül is manifesztálódott, ám zaklatottsága csupán időleges lehetett, hiszen a panasz rögzülését követő napokban már nyoma sincs sértődöttségének.

Alapvetően szeretetteljes kapcsolatuk ellenére a fiatal lány kevesebb bizalommal fordult bátyja felé, mint húga irányába. Az nem derül

49 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8. 1893. 6. 22. Az önmegfigyelés és az önkritika a kamaszkor jellemző igénye. Kunt 2017. 259.

50 „Uzonyinak mikor elment, adtam egy silhouette képet, mely Rózáat ábrázolja, s miért testvérem csúnyán összeszidott, sőt meg is vert.” MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8. 1893. 9. 16.

51 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6. 1892. 3. 9.

52 Gyáni 2020a 150.

53 McHale–Updegraff–Whiteman 2012. 922.

54 Uo. 921.

55 Uo.

56 Gyáni Gábor szerint „a napló ad(hat) leginkább hangot a (bármely) közösségtől elkülönülni kívánó, a saját szubjektumában maradéktalanul feloldódni igyekvő ember belső késztetésének.” Gyáni 2020a 160.

57 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 10. 29.

58 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 10. 12.

59 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 10.

60 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 10. 12.

61 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 11. 4.; MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 11. 6.

62 Kunt 2017. 15–16.

63 Kelbert 2016. 205.

64 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 10. 16. Ld. még: MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6. 1892. 4. 13.

ki, hogy a vele bizalmas kapcsolatban álló Róza, ismerte-e a naplója tartalmát, ám a bátyjának, bár nagyon kíváncsi volt rá, nem akarta azt megmutatni,⁶⁵ és nővérel ellentétben neki ideálja kilétéről sem nyilatkozott. Azt, hogy kettejük kapcsolata kevésbé vált intimmé és szorossá, több tényező együttesen idézhette elő.

Egyrészt fakadhatott a közöttük lévő nagyobb, nyolcéves korkülönbségből, illetve a mindennapi érintkezés hiányából. Egy erős testvérkötelék kifejlődéséhez ugyanis legalább tíz éven át ismétlődő és szoros interakcióra van szükség gyermek- és serdülőkorban.⁶⁶ Csakhogy Jenő már meglehetősen fiatalon elkerült otthonról, mivel 1878 márciusától Debrecenről távol (Sopronban, majd Melkben) végezte tanulmányait. Ekkor Olga mindössze két éves volt, fiatalabb húga, Róza pedig még meg sem született. Ezáltal a lányok fivérükkel gyermekkorukban jóval kevesebb közös élményt és tapasztalatot szerezhettek, de nem volt ez másképp serdülőkorukban sem, amikor fiútestvérük a tanulmányai miatt még mindig tőlük távol (Aradon, Pécsen, majd Budapesten) élt. Noha a hosszabb-rövidebb időkre hazautazó testvérükkel a lányok levélváltások útján folyamatosan tartották a kapcsolatot, a Rothschnek családban a levelek mint fontos interakciós eszközök titkossága nem volt kellőképpen biztosított, ami a – Jenő életkorából is fakadó – fizikai távolság mellett ugyancsak gátolhatta a testvérek közötti kölcsönösség és a bizalom kialakulását, kevésbé intim kapcsolatot eredményezve.⁶⁷

Másrészt eredhetett a nemükből, nemi szerepeikből fakadó különbségekből is, hiszen a 19. században „az illendő, a civilizált, a polgári önmegtartóztatás elvi és gyakorlati princípiumára alapozott modern világ merev (szertartásos, formalításokhoz kötött) férfi és női szerepeket írt elő.”⁶⁸ A középosztálybeli családok – temperamentumuktól és tehetségüktől függetlenül – a fiúgyermeket küldték ki a világba, hogy tanuljanak, dolgozzanak vagy utazzanak,⁶⁹ míg a lánygyermekkel kapcsolatban általánosan elfogadott lehetett közöttük az a nézet, mely szerint a nőknek nem kell sok tanulás, elég, ha a műveltség alapelemeit megszerezve a háztartás irányítására készülnek.⁷⁰ Ezáltal a testvérek nemi összetétele a generáción belüli interakciós mintákra nemcsak az egymás közti közvetlen tapasztalatok, hanem a nemek közötti differenciált bánásmód révén is kifejtette a hatását,⁷¹ amely a (leány)gyermek körében mély haragot kelthetett.⁷² A serdülő Rothschnek lányok sem törekedhettek emancipáltabb társadalmi szerepekre, hiszen szüleik – az átlagosnál talán gondosabb nevelés ellenére – elsősorban ugyancsak egy feleség és anya szerepköreire igyekeztek felkészíteni őket,⁷³ miközben fivérük Aradon és Pécsen gyógyszerész gyakornokként, majd Budapesten orvostanhallgatóként időzött. A szülők nemi szempontok alapján differenciált bánás-

módja keserű érzéseket kelthetett Olgában is, hisz a naplójában bátyja kiváltságai mentén a testvércapcsolatok összefüggésében is felvázolható egy konfliktusmező, noha az érdeklődés főszereplői apa és fia voltak. A családfő ugyanis nehezítette, hogy Jenő pazarolja az időt és a pénzt, a magaviselete pedig tiszteletlen, hálátlan és goromba,⁷⁴ a fiatalemberben ellenben az apjának az életviszonyaira, keresetmódjára vagy éppen kapcsolataira gyakorolt túlzott befolyása okozhatott feszültséget.⁷⁵ Az édesapjához hasonló képet fest a fiúról – többek között – Olgának egy Róza-napról tanúszkodó jegyzete is. „*Délben kapott a két Róza két tortát, melynek nagyon örült. . . .tem. Jenőtől is jött levél. Óh, csöppet sem gratulatio, hanem holmi »Előre is mondom, Kijelentem« hangon írt levélben tudatja, hogy 250 frt. adósságot csinált. Minden egyes ruhaigazítást, cipő foldást stb. beszámol, s így meg nem foghatom, hogy nem jön ki, havonkénti 60 frtból.*”⁷⁶ Véleményét igen szabadszájúan fogalmazta meg, ám a hasonló típusú megjegyzések kapcsán nemcsak az kérdéses, hogy vélekedését nyíltan is felvállalta-e családjá s az illető rokon előtt, hanem az is, hogy ezek a megszólalások mennyiben tükrözik az ő saját, s mennyiben a családfő véleményét. Többször megjegyzések, kritikai észrevételek nélkül közölte naplójában a főként édesapjától szerzett, bátyjáról szóló híreket,⁷⁷ olykor azonban – rendszerint a privát gondolatainak helyet adó zárójeltek között – értelmezni is megpróbálta az elhangzottakat. „*Ma hallottam bővebben Jenőről. [. . .] Az összes adóssága 200 forintra ment. (E szerint a többi pénz jutalomdíjra kérte.) A legszomorúbb azonban, hogy még hallani sem akar arról, hogy gyógyszerész; mindenképpen orvos akar lenni. (Pedig a gyógyszerészetet már végezte, oklevele van, 24 éves, és most ismét másikat akar kezdeni.)*”⁷⁸ Valószínűleg persze a privát nézeteit is befolyásolhatta a családfő véleménye, akár hogy is legyen azonban, Olga, aki szívesen élt volna a testvéreinek felkínált lehetőségekkel, s kitanult volna gyógyszerésznek vagy orvosnak,⁷⁹ de örömmel járt volna akár egy művészeti akadémiaira is,⁸⁰ a hozzá eljutott hírek lejegyzése és értelmezése révén juttathatta kifejezésre a helyzete igazságtalansága folytán benne feszülő keserű érzéseket, az édesapja álláspontjának tolmácsolása mellett. A kibontakozó affér, illetve a lány esetleges frusztrációja vélhetően gátolta a testvérek közötti szorosabb viszony kiformalódását, de feltehetően nem gördített akadályt az alapvetően pozitív viszony fennmaradásának útjába, hiszen nincs arra utaló adat, hogy Olga kifejtette volna – apjával legtöbbször egybehangzó – véleményét a fivére előtt. A bátyja ugyanis egy személyben emlékeztethette a naplóíróit céljai elérhetlenségére, illetve nyithatott számára ablakot a világra,⁸¹ s a fiatal lány érintkezéseik során főként az utóbbi szemszögből tekinthetett fivérére. „*Következő nyáron Jenő Bártfára ment és innen átrándult Váradkára, a képet helyszínen*

65 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6. 1892. 4. 19.

66 Andersson 2020. 439.

67 Uo. 434.

68 Gyáni 2020a 208.

69 Davidoff 2005. 414.

70 Dobszay – Fónagy 2003. 409.

71 McHale – Updegraff – Whiteman 2012. 915.

72 Davidoff 2005. 413–414.

73 Tímár 1990. 11–12.

74 MNL HBML XIII. 29. 1. d. Rothschnek Jenő életrajza

75 Dobszay – Fónagy 2003. 408.

76 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 8. 30.

77 Pl. MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1893. 2. 22.

78 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 9. 4.

79 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7. 1892. 9. 15.; MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8. 1893. 4. 1.

80 MNL HBML XIII. 29. 2. d. 10.

81 Davidoff 2005. 414.

megtekinteni. Elégedetten jött haza, s elmondta, hogy ez az egyetlen kép a templomban, igen jól néz ki. A szegénység igen nagy.”⁸² Ugyanakkor a különböző bánásmódok, például a kiváltságok nemcsak a testvérek között okozhatnak nézeteltérést, hanem a szülő és a gyermekei között is.⁸³ Ezt az általam vizsgált történeti szövegek is rögzítik, ám a Rothschnek családban érdekes módon elsősorban annak a gyermeknek az édesapjához fűződő viszonyában okoztak törést az eltérő nevelési stratégiák, akit azok előnyösebben érintettek. A családfő elmondása szerint ugyanis Jenő, aki egy levelében panaszosan jegyezte meg, hogy a lányok miatt az apja egy sereg fiatallembert traktál, „míg neki hideg ételre valót sem juttat”,⁸⁴ úgy vélte, hogy ez a differenciált eljárás mód a pénzügyek terén is különbséget tesz gyermek és gyermek között. A közöttük formálódó véleménykülönbségek azon elemeinek, amelyek a lányokat is érintik, nincs naplólenyomata, mivel azok feltehetőleg nem juthattak a naplóíró tudomására. Ezekről az ügyekről ugyanis hallgathattott a családfő (is), aki ezáltal az eltérő nemű testvérek kapcsolatában is betölthetett egyfajta kiegyensúlyozó szerepet.⁸⁵

Összegzés

Elemzésem során Rothschnek Olga egodokumentumait tettem nagytényezővé, hogy azonosítsam a testvérkapcsolatai dinamikáját alakító tényezőket. Az irományok érzékletesen szemléltették, milyen jelentős hatást gyakoroltak a testvérek interakciós mintáira a státusz jellemzői, mint a születési sorrend, a gyermekek neme és nemi összetétele, vagy a testvérek közötti korkülönbség. Olga például idősebb nővéreként, mint példakép, közvetlen hatással lehetett kisebb testvére fejlődésére, lányként pedig intímabb kapcsolatot is ápolhatott lánytestvérel, amit a közöttük lévő kisebb korkülönbség tovább serkentetett. Fivérével ellenben eltérő nemükből, nemi szerepeikből, a közöttük lévő nagyobb korkülönbségből és a napi interakciók hiányából fakadóan csak kevésbé szoros viszonyt alakíthatott ki. Az elemzés során ugyanakkor igyekeztem túllépni ezeken az attribútumokon, hogy megérthessem a gyermekek személyes tulajdonságainak – például Olga maximalizmusának és kritikus szemléletének vagy Jenő állítólagos féktelen természetének – a kapcsolataikra gyakorolt hatását is.⁸⁶ A szövegek olvasása során ezenkívül arra is törekedtem,

hogy a generáción belüli kapcsolatokat beépítem a család mint rendszer perspektívájába, amely átfogó keretet nyújtott a testvéri- és szülői alrendszerek kölcsönhatásainak – például a szülők két testvérről szembeni eltérő bánásmódjának – a vizsgálatához. A család rendszerként való működésének szélesebb körű megértéséhez ugyanakkor túl kellene lépni a diádikus kapcsolatok feltérképezésén, s egynél több gyermek generáción belüli kapcsolatait kellene aprólékos elemzés alá venni, hogy világosan kirajzolódjon például, hogyan befolyásolják az egyik kapcsolatban szerzett tapasztalatok a másik dinamikáját.⁸⁷ Erre azonban a Rothschnek család hagyatéka már nem nyújt lehetőséget.

Források

- MNL HBML XIII. 29. 1. d.** Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltára XIII. 29. Családok. A Rothschnek család (Debrecen) iratai. 1. doboz Jenő életrajza és magatartására vonatkozó megfigyeléseim és feljegyzéseim.
Rothschnek Emil hagyatéki ügyével kapcsolatos iratok
- MNL HBML XIII. 29. 1. d. 10.** Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltára XIII. 29. Családok. A Rothschnek család (Debrecen) iratai. 1. doboz 10. Rothschnek Olga Margit nevelésére fordított kiadások 1875–1898.
- MNL HBML XIII. 29. 2. d. 6.** Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltára XIII. 29. Családok. A Rothschnek család (Debrecen) iratai. 2. doboz 6. Rothschnek Olga Margit napló 1. kötet
- MNL HBML XIII. 29. 2. d. 7.** Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltára XIII. 29. Családok. A Rothschnek család (Debrecen) iratai. 2. doboz 7. Rothschnek Olga Margit napló 2. kötet
- MNL HBML XIII. 29. 2. d. 8.** Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltára XIII. 29. Családok. A Rothschnek család (Debrecen) iratai. 2. doboz 8. Rothschnek Olga Margit napló 3. kötet
- MNL HBML XIII. 29. 2. d. 10.** Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltára XIII. 29. Családok. A Rothschnek család (Debrecen) iratai. 2. doboz 10. Dr. Varga Emilné Rothschnek Olga: Események születésemtől esküvőmig 1875–1895.

Szakirodalom

- Andersson, Linus 2020. Oh half-brother, where art thou? The boundaries of full- and half-sibling interaction. *Demographic Research*, 43. (2020) 2. 431–460.
- Bányai János 1993. Napló, költészet. *Alföld*, 44. (1993) 2. 33–38.
- Calvia, Giulia–Blutrach-Jelín, Carolina 2010. Sibling relations in family history: conflicts, co-operation and gender roles in the sixteenth to nineteenth centuries. An introduction. *European Review of History*, 17. (2010) 5. 695–704.

82 Olga az elbeszélésében az általa a bártfai templom számára festett oltárkép szemrevételezéséről tudósít. MNL HBML XIII. 29. 2. d. 10.

83 McHale–Updegraff–Whiteman 2012. 922.

84 MNL HBML XIII. 29. 1. d. Rothschnek Jenő életrajza

85 Mindez csak egy ideig maradhatott így, mivel az elmérgesedő affér a családfő végrendeletében is tükröződött. Ez a korábbiaknál komolyabb hatást gyakorolhatott a testvérek kapcsolatára is, akik már édesapjuk halála előtt tudták és készültek is rá, hogy a hagyatékból kifolyóan per fog származni. Rothschnek Jenő édesapja halála után valóban kérte a végrendelet érvénytelenítését, hosszú peres eljárást indítva el, amely 1912-ben, a végrendelet hatályon kívül helyezésével és egy egyezség megkötésével zárult, ám annak a kérdésnek a megválaszolásához, pontosan hogyan befolyásolták a lezajlott folyamatok a testvérek kapcsolatát, további vizsgálatok szükségesek. MNL HBML XIII. 29. 1. d. Rothschnek Emil hagyatéki ügyével kapcsolatos iratok

86 McHale–Updegraff–Whiteman 2012. 917.

87 Uo. 917; 924.

- Davidoff, Leonore 2005. Kinship as a Categorical Concept: A Case Study of Nineteenth Century English Siblings. *Journal of Social History*, 39. (2005) 2. 411–428.
- Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán 2005. Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk.: Gergely András. Bp. 397–459.
- Fletcher, Jason–Mailick, Marsha–Song, Jieun–Wolfe, Barbara: A Sibling Death in the Family: Common and Consequential. *Demography*, 50. (2013) 3. 803–826.
- Fónagy Zoltán 2013. Kislány a zongoránál. A zene a középosztály magánéletében a 19. században. *Korall*, 14. (2013). 51. 18–40.
- Gyáni Gábor 2020a *A nő élete történeti perspektívában*. Bp.
- Gyáni Gábor 2020b *A történeti tudás*. Bp.
- Katus László 1987. Népeségtársadalmi szerkezet változásai. In: *Magyarország története 1848–1890*. Szerk.: Uő. Bp.
- Kelbert Krisztina 2016. *Szemtől szemben. Képek a szombathelyi zsidóság történetéből*. Szombathely.
- Kunt Gergely 2017. *Kamasztükrök. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban*. Bp.
- Lejeune, Philippe 2003. Hogyan végződnek a naplók? In: Uő: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok*. Bp. 210–222.
- Lejeune, Philippe 2008. A napló mint „antifikció”. In: *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*. Szerk.: Mekis D. János – Z. Varga Zoltán. Bp. 13–24.
- McHale–Updegraff–Whiteman 2012. Sibling Relationships and Influences in Childhood and Adolescence. *Journal of Marriage and Family*, 74. (2012) 5. 913–930.
- Minnett, Anne M.–Lowe Vandell, Deborah–Santrock, John W. 1983. The Effects of Sibling Status on Sibling Interaction: Influence of Birth Order, Age Spacing, Sex of Child, and Sex of Sibling. *Child Development*, 54. (1983) 4. 1064–1072.
- Szabó Edina Rózsa 2013. Rothschnek Olga naplója. *Nagyerdei Almanach*, 4. (2013.) 1. 205–213.
- Timár Lajos 1990. *Két debreceni értelmiségi család a XIX–XX. században. Varga-de Vargás és Rothschnek család. Család- és társadalomtörténet*. Bp.
- Z. Varga Zoltán 2000. Önéletírás-olvasás. *Jelenkor*, 43. (2000) 1. 87–93.

NÉPRAJZ

GYÖRFFY ISTVÁN TANULMÁNYAI A KELETI KERESKEDELMI AKADÉMIAÁN

GAZDASÁGI ÉS KÜLPOLITIKAI ÉRDEKELTSÉGEK A KIEGYEZÉST KÖVETŐEN

A Keleti Kereskedelmi Akadémia egész működésére a fejlődés igénye és a magas színvonalon folytatott oktatás volt jellemző, amellyel egyrészt a kiegyezés utáni magyar gazdasági törekvésekhez szükséges, hiánypótló oktatási tevékenységet tudott kifejteni, másrészt a később megerősödő turanista irányzatban is sajátos (többek között a Turáni Társaságtól némiképpen eltérő) szerepfelfogással rendelkezett.

1867 után a magyar gazdasági érdeklődés mindinkább a Balkán felé fordult,¹ melynek a legfőbb oka a Monarchia számára előnyös lehetőségeket kínáló gazdasági jelenlétben keresendő. Az évtized elején is érezhető gazdasági növekedést a kiegyezést követően addig kevésbé tapasztalt fellendülés követte, amely leginkább a befektetések számára jelentett kedvező légkört. Az értékpapírok iránti kereslet hatalmasra duzzadt, ezért szinte egymás után alapították a vállalatokat és vezették tőzsdére a részvényeket. Sorra alakultak azon pénzintézetek, amelyek fő tevékenységüket vállalatok létrehozásában jelölték meg, aminek leglényegesebb indoka az volt, hogy az ipari fejlődés kapcsán megnőtt az egyes vállalkozások kezdő tőkeigénye.² Az 1873-as „nagy krachot” követően számos intézet ment csődbe, melyet a regenerálódás folyamata követett. 1900-ra úgy tűnt, ez sikerült is: a bankok és takarékpénztárak száma jelentősen megugrott (1867 és 1900 között 107-ről közel 2700-ra³), a tőkeállomány pedig megötszöröződött (531 millióról 2,4 milliárd koronára).⁴

A banki rendszer a fellendülést követően még fokozottabban fordult az ipar felé, ennek eredményeként az ipar fejlődése meghaladta az évi 4%-ot, miközben a mezőgazdaságé 2% körüli volt, ettől függetlenül a magyar gazdaság alapjának továbbra is az utóbbi számított.⁵ A bankok jelenléte az iparban szinte már nélkülözhetetlen lehetett; biztosították a tőkét az alapításoknál és alaptőke-emeléséknél, mindazonáltal az üzletek túlbujánzását igyekeztek elkerülni, mert az ipari befektetések kockázatosnak számítottak. Ugyanez lehetett a helyzet a határon túli ipari befektetések esetében is, ellenben egyes külföldi összeköttetések a kor hazai nagybankjainak esetében olyan mértéket is elérhettek, melyek már a Monarchián kívüli banki élet szempontjából is értékesnek

számítottak. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank balkáni érdekeltségei voltak a legszámottevőbbek, összeköttetései a hazai bankok közül a legsokoldalúbbnak számítottak. Ezek a kapcsolatok kezdetben hiteletket jelentettek, később azonban már szorosabb együttműködésre is sor került a külföldi üzleti élettel. Az 1880-as évek első felében az intézet Romániában és Szerbiában létesített hitelkapcsolatokat, majd az első világháborút közvetlenül megelőző időszakban a bank affiliációi olyan szintet is elértek, amelyek már a külföldi pénzvilág figyelmét is felkeltették. A Kereskedelmi Bank másik balkáni jelenléte Bulgáriában volt, ahol 1906-ban alapított bankot, melynek feladata a magyar-bolgár gazdasági kapcsolatok finanszírozása volt, illetve a Kereskedelmi Bank részt vállalt a bolgár állami és kommunális kölcsönök fedezésében is. A fent említett üzleti tevékenységek indokul szolgálhattak az intézetnek, hogy önmagát kelet és nyugat közötti közvetítőként léptesse fel a gazdaságban érdekelt körökben.

Egyéb intézetek, mint a Hitelbank és a Leszámítolóbank különösen dohányüzletekkel, a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. pedig só- és déli-gyümölcs üzletekkel foglalkozott a Balkánon.⁶

A bankszektor imént tárgyalt, egyre erőteljesebb balkáni jelenléte mellett párhuzamosan léteztek a Monarchia Balkánt érintő külpolitikai ambíciói is. A hatalmi politika kiváló érvényesülési terepeként mutatkozott a félsziget, amelyen a Monarchia az 1878-as berlini döntés, majd Bosznia–Hercegovina okkupációját és annexióját követően balkáni érdekeltségű hatalommá vált. A nemzeti ébredések időszakában a „Ballhausplatz” (a közös Külügyminisztérium) számára nyilvánvaló volt, hogy a még csak éledező balkáni népek a Monarchia rovására érhetik csak el céljaikat, ezért permanens kérdéssé vált az érdekek itteni érvényesítése.⁷ Bizonyos nézőpontból a tárgyalt külpolitikai irányt a belső viszonyok is indokolhatták, hiszen a Monarchia lakosságának egy jelentékeny része a balkáni nemzeti államok etnikai közösségéhez tartozott, amely tényben a politikai vezetés a területi integritást, valamint a pusztá létezését is veszélyeztető tényezőt érzékelt.⁸

1 Kiss 2015: 8.

2 Tomka 2000: 19–22.

3 Romsics 2010: 27.

4 Berend T. – Ránki 1972: 26–27.

5 Romsics 2017: 357.

6 Tomka 2000: 73–75. A bankszektor történetével foglalkozik még: Kövér Gy. 2002

7 Hajdú 2003: 8.

8 Diószegi 2001: 58–59. Ahogy John Keegan is megfogalmazza: „1914 júniusában az Osztrák–Magyar Monarchia becsületét – mind közül a legérzékenyebbét, lévén az állam a leggyengébb az európai hatalmak között – érte elevenébe találó sérelem, amikor trónörökösét olyan merénylő gyilkolta meg, aki a Monarchia leginkább felfogatásra hajlamos szomszéd államával vállalt azonosságot. Az osztrák–magyar birodalom, ez az öt fő felekezetet és egy tucat nyelvet számláló államalakulat az etnikai alapú felfogatástól való állandó rettegésben maradt fenn.” Keegan 2014: 75.

Mint az látható, a magyar bankszektor érdekei és összeköttetései, valamint a Ballhausplatz külpolitikai figyelme a magyar politikai (és ugyanígy a gazdasági és tudományos) elit számára megágyazott a Monarchián belüli erőviszonyok újragondolásának. Az volt az elgondolás, miszerint Magyarországnak a korszak egyik nagyhatalmának részeként, továbbá gazdasági fejlődése nyomán is meghatározó szerepet kell betöltenie a külpolitikában.⁹ Nem utolsó sorban a magyar elit azzal is tisztában volt, hogy a balkáni államok csak Magyarország területén keresztül (főleg a vasúton) kapcsolódhatnak be az európai forgalomba,¹⁰ tehát a magyarok számára az elérni kívánt erőteljesebb külpolitikai és főként gazdasági jelenlét szinte felkínálta magát.

Természetesen nem hagyható figyelmen kívül a tény, hogy a Monarchia balkáni gazdasági és politikai törekvései különösen a török érdekeket érintették rosszul, miközben a status quo-politika elve szerint Ausztria–Magyarország az Oszmán Birodalom integritását képes volt olykor Oroszországgal szemben is védelmezni,¹¹ következésképpen Törökország egyáltalán nem mint ellenség, hanem mint potenciális partner jelent meg a gazdasági érdekeltségekben is.¹² Ahogy Kunos Ignác turkológus és a Keleti Kereskedelmi Akadémia későbbi igazgatója megfogalmazta: „oly népterületi és nyelvi alakulatok jutottak homloktérbe, melyekkel tanulmányi szempontból is számolnunk kellett. Így jutott a török birodalom legtömörebb és gazdaságilag legkiaknázatlanabb része: Kisázsia, az európai gazdasági érdekek legsürgősebb kérdéseinek sorába.”¹³

A fentebb tárgyalt, néhol ellentmondásos kontaktusokból álló gazdasági és politikai kapcsolatokból következően elengedhetetlenné vált, hogy a folyamatosan növekvő igényt a képzett gazdasági és kulturális szakemberekre, a magyar oktatási rendszer mihamarabb orvosolni tudja. Erre válaszul 1891. szeptember 22-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium – Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter jelentős pártfogása mellett – létrehozta a Keleti Kereskedelmi Tanfolyamot.¹⁴

A KELETI KERESKEDELMI AKADÉMIA GYÖRFFY ISTVÁN ELŐTT (1891–1909)

A Keleti Kereskedelmi Akadémia nemcsak a gazdasági és politikai törekvésekben játszott jelentős szerepet, hanem a kor egyik legmeghatározóbb ideológiájának tekintetében is fontos megemlítenünk.

A turanizmus fő irányvonala a testvérepekre koncentrál, és abban egyfajta vezető szerepet jelöl ki Magyarország számára, továbbá átveszi¹⁵ a fentiekben részletezett gazdasági és politikai közvetítő szerepet is kelet és nyugat között, feltöltve azt a saját ideológiai felfogásával,

miszerint a turáni népek közül a magyar a legnyugatabbra került nép,¹⁶ ezért adott a közvetítés lehetősége. A diplomácia- és gazdaságtörténet fentebb kifejtett mozgásából kiindulva látnunk kell, hogy a politika és a gazdasági szektor keleti érdeklődése, Magyarország keleti irányultsága semmiképpen sem egyenlő a turanizmussal. Előbbiek az ország pénzügyi, infrastrukturális és politikai helyzetére keresték az előnyös utat és lehetőségeket, míg utóbbi, reagálva többek között a nemzetközi mozgalmakra – mint például a pánszlávizmus és pántürkizmus –, olyan jövőkép elérését tűzte ki célul a magyar tudomány és politika számára, amelyben vezető szerepet tölthet be, nem pusztán egy önmagában is gyenge birodalomban, hanem a keleti világban is.

A XIX. század második felétől mindinkább kibontakozó keleti irányultság közel sem volt tehát teljesen egységes. A Keleti Kereskedelmi Akadémia sem működésében, sem célkitűzéseiben nem folyt közvetlenül bele az 1910-es évekre szárnyra kapó turáni elképzelésekbe és vágyálmokba, hanem megmaradt egyrészt a megszületését megkövetelő, az égető szakemberhiány orvoslására szolgáló intézménynek, másrészt a tanári testület jegyzőkönyveinek tanulmányozása után nyilvánvaló, hogy a valódi cél az oktatás állandó fejlődésében rejlett. A tantestület folyamatosan figyelemmel kísérte a hallgatók és a cégek igényeit, majd a fejlesztési terveket és javaslatokat is ezekhez igazította.

A rendkívül szigorú, a külkereskedelem elvárásaihoz igazodó oktatás garantálta a végzett hallgatók azonnali elhelyezkedését. Amint az egyik jelentésben olvasható: „A Keleti Kereskedelmi Akadémia hat éves fennállása meggyőzte [. . .] az összes illetékes tényezőket arról, hogy ezen tanintézet valódi szükségletnek felel meg, nevezetesen annak, hogy a szomszédos keleti államok közigazgatásával való relációk és kiviteli kereskedelmünk fejlődése teremtett. A tanintézet mindinkább kidomborodó feladata mellett bizonyít az, hogy eddig végzett növendékei kivétel nélkül tisztességes alkalmazást nyertek, hogy a tanintézet fejlődése kiérdemelte a kormányférfiak meleg érdeklődését. . .”¹⁷

A tanterv célja a hallgatók legsokoldalúbb felkészítése volt a külgazdaság szektorai számára: helyet kapott a néprajz mellett a közigazdaságtan és a vámüggyel kapcsolatos ismeretek,¹⁸ a legfontosabb helyen mégis az idegen nyelvek oktatása állt. A biztos nyelvtudás elsajátítása már a Kereskedelmi Tanfolyam tantervében is kiemelkedő helyet foglalt el. Jól mutatja ezt, hogy külön katedrát szerveztek a kereskedelmi földrajz, a közlekedésügy, valamint a vám- és külkereskedelem mellett a török, a román, a szerb és a bolgár nyelvnek is. Az egyik legelső tanterv szerint a hallgatóknak két keleti nyelvet kötelezően kellett tanulniuk heti 6–6 órában, melyhez társult még a francia heti 2 órában. A néprajzi és történeti ismeretekre heti három, a kereskedelmi földrajzra, a külkereskedelemre és a közlekedésügyre 2–2 óra jutott. Noha az intézmény első időszakában még rendkívül kicsinynek számított, teljes önállóságot még sokáig nem élvezhetett. Igazgatójának a Budapesti Kereskedelmi

9 Kiss 2015: 8.

10 Hajdú 2003: 9.

11 Diószegi 2001: 59.

12 Hajdú 2003: 9.

13 BCE Lt. 2/b 8. Idézi: Szögi 2007: 19.

14 Szögi 2007: 15.

15 Romsics 2004: 142.

16 Szendrei 2010: 19. A turanizmus szellemiségéről bővebben még: Márki S. 2014.; Farkas I. 1993.; Ablonczy B. 2016.

17 BCE Lt. 1/b 443/7/8. Közreadja: Szögi – Zsidi 2007: 40–42.

18 Kiss 2015: 9.

Akadémia vezetőjét, Ghyczy Gézát nevezték ki, miközben az elsődleges irányítást egy úgynevezett felügyelő bizottság látta el, melyben 2–2 minisztériumi tag is helyet kapott. 1895-ben azonban Ghyczy betegsége miatt Kunos Ignác váltotta őt az igazgatói székben. A Keleti Akadémiára jellemző állandó fejlődés gyakorlatilag inntől kezdve érhető tetten. Olyan nagy volt a hallgatói kereslet, hogy szükségszerűnek mutatkozott a Tanfolyam átalakítása, miszerint önálló felsőoktatási intézményként működhessen tovább. 1899-re a tantestület és a felügyelő bizottság elkészítette az ezzel kapcsolatos tervezetet, melyet Ferenc József 1899. május 31-én írt alá, és amivel megalakult a Keleti Kereskedelmi Akadémia, budapesti székhellyel.¹⁹

A legfőbb szerv az intézmény felett továbbra is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium maradt, amelyet – a levéltári iratokból kiindulva – az Akadémiát érintő valamennyi döntésről (ösztöndíjak adományozása, tandíjmentesség stb.) a vezetőség írásban tájékoztattott.

A Keleti Kereskedelmi Akadémia talán legvonzóbb tulajdonsága abban állt, hogy rendszeres tanulmányutakat szervezett a hallgatók számára. Ezek a kirándulások a legtöbb esetben a balkáni országokat érintették, de gyakorta látogattak el Törökországba is. A tanulmányi kirándulások biztosították a diákok részére az adott ország kulturális, gazdasági és társadalmi viszonyainak alaposabb megismerését, illetve az idegen nyelvet is gyakorolhatták. Ezekbe a tanulmányutakba kapcsolódott be az 1909/10-es tanévtől kezdve a fiatal Györfly István is.

GYÖRFLY ISTVÁN FELVÉTELE A KELETI KERESKEDELMI AKADÉMIÁRA – A HALLGATÓK TANDÍJBEFIZETÉSI NYILVÁNTARTÁSÁNAK ADATAI

Györfly István recepciójában a Keleti Kereskedelmi Akadémián töltött éveket mindeddig egyfajta rendkívül sűrű homály fedte. Nem egyszerűen az itteni részletesebb tevékenységét, hanem az 1910-es éveknek az élet-út szempontjából elengedhetetlenül fontos tapasztalásait is.

A legszembetűnőbb e homályos mozzanatok közül Györfly nyelvtudására vonatkozik. Bizonyosan tudjuk, hogy Györfly kiválóan beszélt németül (ami a kor oktatáspolitikájában legalábbis nem volt kimondottan egyedülálló), valamint törökül is. Török nyelvismeretét a háború vége felé, az 1918-ban megszervezett Lénárd-féle kisázsiai expedícióban fogja különösen hasznosítani. A Györfly-recepcióban eddig kevésbé kutatott ténynek számított, hogy Györfly miként tett szert ilyen magas fokú idegen nyelvi tudásra (főként, ha azt is számításba vesszük, hogy a török nyelv esetében csak 1929-ben tértek át a latin betűs írásra,²⁰ addig az arab volt használatban, amely rendkívül megnehezítette volna az autodidakta nyelvtanulást), amivel kitűnően képes volt elboldogulni idegen környezetben is. (Györfly István nyelvismeretét a tanulmány későbbi fejezetében elemzem.)

1. ábra A Keleti Kereskedelmi Akadémia épülete a mai Puskin utcában
Forrás: <https://www.uni-corvinus.hu/post/keleti-muzeum/>

A másik, kevésbé sem lényegtelen kérdés: egészen pontosan milyen viszony fűzte Györflyt a Keleti Kereskedelmi Akadémiához?

Ismert tény, hogy Györfly az Akadémia Keleti Múzeumának anyagát gondozta. Feltevésünk szerint azonban időrendben némileg pontatlan az az állítás, miszerint Györfly 1909-től kezdve kezelte volna a Keleti Múzeum anyagát, ugyanis a tárlat csak 1910. november 20-án²¹ nyílt meg hivatalosan, továbbá a Keleti Kereskedelmi Akadémia szervezeti leírásában²² is 1910-től jelölik meg Györflyt gyűjteménykezelőként. Természetesen az anyaggyűjtés már korábban, az 1890-es évektől kezdve folyamatos volt,²³ gyűjteménykezelői minőségben 1909-től mégsem említhetjük meg Györflyt.

A választ tehát nem a foglalkoztatásban, hanem a Keleti Kereskedelmi Akadémia *Vegyes nyilvántartásából* származó, *Hallgatók tandíjbefizetési nyilvántartása 1906–1920* című kötetben kell keresnünk. Az 1909/10-es tanévhez lapozva azt találjuk, hogy ezen év szeptemberében Györfly István mint rendes hallgató beiratkozott a Keleti Kereskedelmi Akadémia

19 Szögi 2007: 15–18.

20 Fejes 2013. <https://m.nyest.hu/hirek/magyar-nyelvez-alkotta-meg-br-a-torok-helyesirast>

21 BCE Lt. 2/a. 2. 1911. február 28.

22 BCE Lt. 2/b. 11.

23 Zsidi 2017. <https://www.uni-corvinus.hu/post/keleti-muzeum/>

Név	Végzett tanulmányai		Megjegyzés
1909/10 tanév			
<u>I. évfolyam</u>			
Braun Mihály	40	40	
Bucurii Constantin	40	—	Nem fizetett 2-3 felvételi vizsgára, mert nem volt.
Büben Aladár	40	40	
Debreczeni Lajos	40	40	
Dietrichstein Béla	40	40	
Ermenek Péter	20	20	Félmentés
Goldmann Sándor	20	20	Félmentés
Györfly István	—	—	Regisztráció

2. ábra: A Hallgatók tandíjbefizetési nyilvántartása. Az utolsó név Györfly Istváné / A felvételt készítette: Czinege József. 2021. november 16.

kétéves képzésére.²⁴ A hallgatókra vonatkozó részletesebb adatok eredetileg a *Hallgatói törzskönyvekben* szerepeltek (származás, tanulmányi eredmények), ellenben az 1908–1913 közötti adatokat tartalmazó kötet elveszett, ennélfogva (mint hamarosan látni fogjuk) számos esetben pusztán következtetéseket tudunk levonni néhány Györflyt érintő kérdésben. A *Hallgatók tandíjbefizetési nyilvántartásában*, még ha a Törzskönyvekkel ellentétben olyan részletességgel nem is kapunk adatokat, a leglényegesebb információk (a hallgató neve, a felvétel éve, a befizetett tandíj mértéke) a rendelkezésünkre állnak, melyekből alapvetően jól behatárolható konklúziók következnek.

Az intézmény eljárásrendje szerint azok a hallgatók nyerhettek felvételt, akik felsőkereskedelmi, reáliskolai és gimnáziumi érettségivel rendelkeztek.²⁵ Lényeges megjegyeznünk, hogy az 1914-es Felvételi Szabályzat szerint a felvételi eljárás rendjébe tartozott még egy német nyelvi felmérés is.²⁶ (Azt nem tudjuk pontosan, hogy Györflynek is meg kellett-e felelnie egy ilyen felmérésnek, tény azonban, hogy a német nyelvismeret az intézményi működésben alapvetően elvárt volt a hallgatóktól, így feltehetően neki is teljesíteni kellett a tesztet.) Ennek függvényében a *Tantestületi jegyzőkönyvek*ből kiolvasható, hogy az 1909/10-es tanévre összesen 48 hallgató iratkozott be, akik közül harminc végzett gimnáziumot, öt reáliskolát és tizenhárom felsőkereskedelmi végzettséggel rendelke-

zett. Anyanyelvi lebontásban egy német, egy szerb, egy görög, négy román, a többi hallgató magyar nyelvű volt.

A TANDÍJKEDVEZMÉNYEKET ÉRINTŐ KÉRDÉSEK

A hallgatók kötelesek voltak a képzés ideje alatt tandíjat fizetni, amely Györfly felvételijének idején 40 korona volt. A képzési díjakat a tanulók egy évre szólóan két részletben térítették meg, melyről az Akadémia *Szervezeti, Felvételi és Juttatási Szabályzata* részletesebben rendelkezik. Ezek alapján a felvett hallgatók az éves tandíj felét a beiratkozáskor, a másikat februárban fizették ki. Abban az esetben, ha a hallgatók elmulasztották volna a februári tandíj kiegyenlítését, törölték őket a névsorból.²⁷

Az alábbiakban bemutatjuk az olykor kérdésessé váló kedvezmények, a hallgatókat megillető könnyítések ügyét, amelyeket az éves tandíj mértéke lett volna hivatva biztosítani a számukra.

A tanulók egy kérvény leadásával terjeszthették be igényüket a tandíj felerészben (félmentesség) vagy egészében (egészmentesség) történő elengedésére. A *Felvételi és Juttatási Szabályzat* értelmében a kérvényeket a tanári testület vitatja meg, melyet a felügyelő bizottság hagy jóvá²⁸ és terjeszti azt be a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részére.²⁹ A gyakorlatban azonban ez annyit tett, hogy a tanári testület egy bevett sémát követett: az elsőéves hallgatók jeles bizonyítvánnyal félmentességet,

24 BCE Lt. 2/e. 1.

25 Szögi 2007: 18.

26 BCE Lt. 2/b. 11.

27 BCE Lt. 2/b. 11.

28 BCE Lt. 2/b. 11.

29 BCE Lt. 2/a. 1910. október 26.

a másodévesek jeles évvégi osztályzattal egész, jó átlaggal félmentességet nyerhettek.³⁰ A Szabályzat megemlíti még egy esetet, hogy „*a tandíj fizetése alóli felmentését az olyan rendes hallgató kérheti, aki jeles előmenetelű vagy vagyontalan. A kérvényt az Akadémia felügyelő bizottságához kell intézni és a beíratás alkalmával az intézet igazgatóságánál kell benyújtani. A kérvényhez mellékelni kell az illetékes hatóság által a folyamodás évében kiállított szegénységi vagy vagyontalansági bizonyítványt. A kérvényben mindazok a körülmények híven előadandók, amelyeknek ismerete a vagyontalanságnak megítélésére alkalmas. [. . .] Az egész tandíj rendszerint csak azoknak a másodéves hallgatóknak engedhető el, akiknek előző évi bizonyítványa általában jeles osztályzatú.*”³¹ Láthatjuk azonban, hogy a jeles bizonyítványok kapcsán a szabályzat le is szögezi, hogy a kedvezményt általában a másodévesek részére biztosítják, amely megegyezik a tantestületi jegyzőkönyvekben olvasottakkal.

Némi problémába ütközünk ezen a ponton, hiszen Györffy neve mellett a *Megjegyzések* rovatban az *egészmentes* szerepel,³² tehát már beíratkozásától fogva, elsőévesként sem kellett tandíjat fizetnie. A frissen felvett hallgatók közül egy diák³³ kapott még egészmentességet, rajtuk kívül mindenki másnak a tandíjra vonatkozó kedvezménye félmentességre szorítkozik. Ennek a különös ellentétnek – amely látszólag mind a Szabályzatnak, mind a tantestület által „megszokott gyakorlatnak” ellentmond – több magyarázata is lehet, melyeket az alábbiakban megvizsgálunk.

Az egyik lehetséges megoldásnak a vagyoni helyzetre vonatkozó tandíjmentesség tűnik. Györffy 1906-tól kezdve volt munkatársi kapcsolatban a Néprajzi Múzeummal, miután annak költöztetésekor kisegítőként dolgozott, viszont jogi értelemben csak 1909. január 15-től számított múzeumi alkalmazottnak, ekkor tette le a hivatali esküjét rapidíjas gyakornokként, de mégis csak ideiglenesen tudták alkalmazni Madarassy László szabadságolása miatt, napi négy korona díjazással.³⁴ Világos tehát, hogy a fiatal Györffy anyagi helyzete meglehetősen szűkösknek volt mondható, amely egyértelműen indokolhatta, hogy az Akadémia tantestületétől – valamint a felügyelő bizottságtól – megkapja az

egészmentességet. Nyilvánvaló, hogy a rapidíjas alkalmazásban dolgozó fiatal muzeológus számára megterhelő anyagi nehézséget jelentett volna a 40 korona kifizetése, ami miatt kérvényben folyamodhatott a tandíj elengedéséért. Amennyiben Györffy valóban leadott egy ilyen kérvényt vagyoni helyzetére hivatkozva, abban az esetben a tantestület – a felügyelő bizottsággal együtt – és a kultuszminisztérium is támogatta az éves tandíj elengedését. Az erről szóló dokumentációnak nincs nyoma az Akadémia iratai között – legalábbis erre az időszakra vonatkozóan –, Györffy életkörülményei és a tárgyalt kedvezmény azonban mindenképpen összecseng.

A tandíjmentességre vonatkozó kedvezmény egy másik lehetséges magyarázatát az érettségi vizsgák eredményeiben kell keresnünk. Szót ejtettünk már a tantestület gyakorlatáról (melyet a Szabályzat is meghatároz), hogy az elsőéves diákok jeles érettségi bizonyítvánnyal félmentességet, a másodévesek jeles átlag esetén egész-, jó eredményekkel félmentességet kaphattak. Györffy érettségi bizonyítványának eredményei kutatásunk időpontjában még nem ismertek a tudománytörténet számára, mivel azonban az érettségi vizsga az egyetemi felvételihez szükséges tudásanyagot vizsgáló fontos állomásként szolgált, a vonatkozó jogszabályok ismeretében némely következtetés levonására alkalmunk nyílik. Az érettségi vizsgákról a vonatkozó törvénycikk a következő megfogalmazást adja: „*Az érettségi vizsgálat célja: kipróbálni, vajjon a vizsgálatra jelentkező tanuló bír-e az általános műveltség és tárgyismeret azon mértékével, mely tőle a középiskolai tanterv szerint megkövetelhető, s így az értelmi fejlettség oly fokán áll-e, minő a főiskolai tanulmányokra szükséges.*”³⁵ Láthatjuk tehát, hogy hasonlóan a mai felvételi eljárásokhoz, az érettségi vizsgák eredményei nagyban befolyásolták a felvétel eredményét, amely módszert az Akadémia is követte. Györffy 1904-ben tett érettségi vizsgát Késmárkon, 1907-ben a középiskolai tanári alapvizsgát, az Akadémiára történő felvétel évében pedig a tanári szakvizsgát teljesítette, majd egy év múlva a doktori szigorlaton is sikeresen helytállt.³⁶ Példás eredményei hozzájárulhattak az Akadémiára történő felvételéhez, bár a levéltári adatok szerint az érettségi bizonyítvány volt a döntő szempont, ezért jelenleg erre a kérdésre koncentrálnunk.

Az Akadémia tantestületi jegyzőkönyveiben szerepel egy bejegyzés, amely mindenképpen érdemes a részletesebb vizsgálatra. A feljegyzés a következőként szól: „*A tandíjmentességi folyamodványok beérkeztek. Elintézésük az eddigi (kiemelés tőlem Cz. J.) praxis szerint történik: egészmentességet a II. évesek közül a jelesek nyernek, felet a jók; az I. évesek közül egészet csak a kitűnők és a tanférfiak fiai.*”³⁷

Az idézett bekezdés a tárgyalt kérdésben két állítást is megfogalmaz: egyrészt, hogy a kitűnő bizonyítvánnyal érkezők, ezen felül még a ta-

30 Az említett eljárás több helyen is előfordul, erre példaként lásd: BCE Lt. 2/a. 1912. november 13.

31 Nem tudjuk biztosan, hogy az említett, hátrányos helyzetű hallgatóknak járó kedvezmény Györffy felvételijekor is gyakorlatban volt-e, ugyanis a tantestületi ülések erről nem tesznek említést, mindazonáltal teljes egészében nem zárható ki, tekintve a néhol tapasztalható adminisztratív hiányosságokat. BCE Lt. 2/b. 11.

32 BCE Lt. 2/e. 1.

33 A hallgató neve Szalay László.

34 Györffy díjazásával és alkalmazásával kapcsolatban az osztályigazgató később is megpróbált egy kedvezőbb foglalkoztatást kijárni a fiatal, tehetséges munkatársnak: „*Az osztályigazgató 1912. május 24-én azt kérvényezte, hogy – új segédőri állásukra változatlanul nem lévén remény – számfeletti, vagy ha ez megoldhatatlan lenne, »fízestelen« (azaz: továbbra is rapidíjas) segédőrré nevezzék ki az ekkor már 28 éves gyakornokot, aki – így szól az indoklás – teljes elméleti és gyakorlati képzettségű munkatárs; nemcsak az osztálynak, de a Nemzeti Múzeumnak is legöregebb gyakornoka, s mivel családos ember, méltányos lenne, ha kiküldetéseikor a magasabb (a gyakornokhoz képest másfélszeres-kétszeres) segédőri rapidíjat kaphatná.*” Szilágyi 1984: 577–578.

35 OKT nyomtatványai 1904. V. szám. Albizottsági jelentés: 2. https://adt.arcanum.com/hu/view/OrszagosKozoktatasiTanacsNyomatvanjai_03_340216/?pg=19&layout=s

36 Selmeczi 1981. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MuMaFu-a-mult-magyar-tudosai-1/gyorffy-istvan-1EFC/>

37 BCE Lt. 2/a. 2. 1914. november 18.

nárok gyerekei is egészmentességet élveznek. Az alábbiakban mindkét állítást – és a Györffy-re való hatásukat – sorrendben fogjuk részletesen elemezni.

Györffy érettségijének évében a vizsgák az 1883. évi XXX. tc. rendelkezéseiben, valamint az 1884. évi Érettségi Vizsgálati Utasításon alapultak.³⁸ Ezek értelmében a vizsgák írásbeli és szóbeli részvizsgákból álltak. A vizsga eredményének végső megállapításáról a jogszabály a következőképpen rendelkezik.

„25. § A szóbeli vizsgálatok után bizottsági értekezlet tartatik, melyen a tanári testület többi tagjai is jelen lehetnek, de nem szavazhatnak. Ezen értekezleten állapítatik meg szótöbbséggel minden tanulóra nézve: a) szóbeli vizsgálatának eredménye; b) minden tantárgyból általános érdemjegye az írásbeli eredmények egybevetésével; c) általános érettségi fokozata. Minden tantárgyból az eredmény jelzésére jeles, jó, elégséges, elégtelen érdemjegy használható.

26. § Az érettségi vizsgálatok általános végeredménye következőleg fejezendő ki: a követelményeknek jelesen (vagy jól) megfelelően: érett; vagy a követelményeknek nem felelően meg, nem érett és 2, illetőleg 3 hó múlva javító vagy egy év múlva ismétlő vizsgálatra utasított. Jeles jelzést csak azon tanuló kaphat, kinek végeredményül szolgáló minden érdemjegye jeles, legfeljebb egy jó. Jó jelzést csak azon tanuló, kinek minden tanjegye legalább jó, legfeljebb egy elégséges.”³⁹

Láthatjuk tehát, hogy a jogszabályi keretek között az egyes tantárgyak esetében egy négyes skálán értékelték a vizsgázók teljesítményét, melynek legmagasabb jelzése a jeles, amely szintén igaz az érettségi bizonyítvány általános értékelésére is. A bemutatott adatokban némiképpen magyarázatra szorulhatnak – amely természetesen a nem eléggé körültekintő dokumentáció eredménye – az Akadémia feljegyzései, miszerint a *kitűnők* is egészmentességet kaphatnak, miközben hivatalosan ilyen minősítés nem létezett. Az egyetlen kézenfekvő magyarázat, miszerint amiképpen a törvénycikk is pontosan behatárolja, milyen érdemjegy lehet jeles a bizonyítvány, nyilvánvalóan az Akadémia eljárásában is erre látunk példát. Ezek szerint különbséget tettek a *teljesen jeles* bizonyítvány és az egyéb általános eredmények között. Györffy tandíjmentességére az imént kifejtettek mindenképpen megoldásként szolgálhatnak, tekintve a fiatal kutató korábbi – és párhuzamosan a felvétellel elért – nagyszerű teljesítményét. Györffy számára tehát mindössze az érettségi bizonyítvány is elégnek bizonyulhatott, hogy kérvényben folyamodhasson a tandíjmentességért – amit, ne felejtjük el, kötelező volt megindokolni

–, miközben ez nyilvánvalóan nem zárja ki a nehéz anyagi körülményeire való hivatkozási alapot.

Az egészmentesség ügyében egy harmadik, további kedvezményként jöhetett számításba Györffy hivatása is. A fentebb kifejtett tandíj-kedvezményi lehetőségekkel ellentétben az alábbiakra rendelkezünk a legkevesebb levéltári dokumentációval az Akadémia történetében, ezért a kedvezmény következőekben tárgyalt valószínűsége lényegesen elmarad az előbb részletezettektől, azonban a teljesség igénye szerint lényegesnek tartjuk ennek is kifejtését és indoklását.

Ahogy fentebb már szó esett róla, 1907-ben tette le a tanári alapvizsgát, a felvételi évében a szakvizsgát, ugyanebben az évben pedig már gyakorló tanár volt a fasori evangélikus gimnáziumban.⁴⁰ Az Akadémia tandíjfelbírálásában láttuk, hogy egy olyan szempont is szerepet játszott a kedvezmények megítélésében, hogy az adott jelentkező *apja tanférfi*, vagyis tanár-e vagy sem. Amennyiben ezt a tandíjkedvezményi nyomtatványon bizonyítani tudta, úgy a nehéz életkörülmények és a kitűnő átlag mellett egy további lehetőség adódott a felvételiző számára az egészmentesség elnyerésében. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy ez a kedvezmény *nem* a felvételizők egyéni képességeit, eredményeit, illetve életkörülményeit veszi figyelembe, mindössze a családban meglévő *tanári hivatásnak* szólt. Arra vonatkozóan hiányosak az ismereteink, hogy az Akadémia tantestülete – és a felügyelő bizottság – mennyire vette szigorúan a szülő tanári állását, esetleg ettől egyes esetekben eltekintettek. Amennyiben elfogadjuk azt a feltevést, miszerint a kedvezmény kifejezetten a tanári hivatásnak szólt, akkor Györffy mint az evangélikus gimnázium gyakorló tanára – azaz mint tanárjelölt –, megfelelt ennek a kategóriának.⁴¹ Elméletünk alapja ebből következően, hogy nem arról van szó, hogy az adott *tanférfi* az Akadémia alkalmazottja, még csak a kereskedelmi területen való tanítás sem volt feltétel, mindössze maga a tanári hivatás, ennél fogva egy gyakorló tanár számára is nyitott lehetett a lehetőség a kedvezmény elnyerésére.

Györffy tandíjkedvezményének kérdése a fentiek szerint tehát alapvetően három főbb csoportba osztható: anyagi körülmények, tanulmányi eredmények (érettségi bizonyítvány) és szakmai hivatás. Ezek egymásra való kölcsönhatásának, illetve egyenkénti jelentőségének vizsgálata, így mélyebb következtetések levonása Györffy egészmentességére vonatkozóan, a dokumentáció hiányosságai miatt nem lehetséges, ellenben az Akadémia ösztöndíjait tekintve a tanulmányi eredményeknek és az anyagi körülményeknek – úgy tűnik – kiemelkedő szerepük lehetett már az elsőéves hallgatók esetében is.

38 OKT nyomtatványai 1904. V. szám. Albizottsági jelentés: 1.

39 Az albizottság az eredeti törvénycikkhez hozzáfűzi, hogy „a VIII. osztályról nyert bizonyítvány érdemjegyei az érettségi vizsgálat érdemjegyeinek megállapításakor számításba nem vehetők, s a bizottságnak csupán tájékoztatására szolgálnak”. Erre a hozzátoldásra az indoklás szerint azért volt szükség, mert „a gyakorlatban helyenként az a téves eljárás honosodott meg, hogy a tanévi eredmény egyszerű összedadással hozzacsatoltatott az írásbeli és szóbeli vizsgálat érdemjegyeihez, s e három érdemjegy egybevetéséből állapított meg a bizonyítványba jegyzendő végleges érdemjegy. Ezen helytelen felfogás megszüntetése céljából iktattuk a magyarázó szövegbe a fenn olvasható toldást”. OKT nyomtatványai 1904. V. szám. Albizottsági jelentés: 21.

40 Selmeczi 1981.

41 Főként, ha vesszük a gyakorlati képzés lényegét, mely szerint „a gyakorlati év rendeltetése, hogy a jelölt gyakorlatilag ismerkedjék meg az egész középiskolai élettel, mindennel, ami ezzel összefügg, beleértve az iskola adminisztrációját is, de főleg a tanítás és nevelés helyes gyakorlatával”. OTK nyomtatványai 1904. VIII. szám. 4.

GYÖRFFY ISTVÁN TANULÓÉVEI A KELETI KERESKEDELMi AKADÉMIÁN

ÖSZTÖNDÍJAI

A Keleti Kereskedelmi Akadémia ösztöndíjrendszere és annak feltételei az intézet szabályzatában pontosan rögzítve voltak. Ezeknek az ösztöndíjnak az adományozása a hallgatók számára – a hamarosan bemutatott külföldi tanulmányutak mellett – további ösztönzést jelentett a jó tanulmányi eredmény elérésére és fenntartására. A szabályzat vonatkozó cikkelyei szerint *„az intézet hallgatói részére alapított, illetve felajánlott ösztöndíjakra oly hallgatók pályázhatnak, akik mind az intézetbe lépésük előtt, mind az intézetben, megfelelő előmenetelt és magaviseletet tanúsítanak. A folyamodványok az illető bizonyítványokon kívül olyan iratokkal is főszerelendők, melyek bizonyítják, hogy a folyamodók vagyoni helyzetük-nél fogva az ösztöndíj kedvezményére rászorultak. Az igazgató és a tanári testület a tandíjmentesek és ösztöndíjasok előmenetelét folyton figyelemmel kíséri és esetleg e kedvezmények megvonását a felügyelő bizottság előtt javaslatba hozza”,* továbbá egy másik ponton: *„a tanári értekezlet mond véleményt az ösztöndíjak, segélyek és tandíjmentesség elnyerésére vonatkozó folyamodásokról. . .”*⁴²

Az idézett szabályzat több pontján is figyelmet érdemel a továbbiakra nézve. Elsőként lényeges, hogy a szabályzat szerint az Akadémia saját ösztöndíjjal is rendelkezett, melyekre a hallgatók pályázati anyagot nyújthattak be. Még fontosabb, hogy nem pusztán az intézetben elért tanulmányi eredményük lehet döntő egy ösztöndíjhoz, hanem az intézetbe lépésük előtti is. A tanulmányi eredmény mellett a vagyoni helyzet is jelentős, és a szöveg alapján nem mint lehetséges alternatíva jelenik meg az ösztöndíj elnyerésére, hanem mint egyenrangú feltétel a tanulmányi eredmény mellett.

Miután beérkeznek a pályázati anyagok, azokat a tantestület megvitatta, majd azt követően teszi meg javaslatát az ösztöndíjra javasolt hallgatók személyét illetően. Feltétlenül lényeges még ezen kívül megemlítenünk, hogy a hallgatóknak nem csak az Akadémia belső ösztöndíjaira volt lehetőségük pályázatot benyújtani, hanem egyéb szervezetekére is, melyek támogatták az eredményes hallgatók további előmenetelét. A levéltári iratok szerint ilyen volt többek között a Kereskedelemügyi Minisztérium, a Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesülete, a Pesti Lloyd Társulat, a Budapesti Kereskedelmi Testület, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara és a Magyar Fővárosi Malomegyesület.⁴³

Egy 1909. november 5-én kelt tantestületi jegyzőkönyv szerint az intézet a saját hatáskörébe tartozó ösztöndíjakról egy tanári megbeszélés során döntést hozott, melynek alapján – több más hallgatóval együtt – az elsőéves Györffy Istvánt is ösztöndíjasnak javasolja. Az ösztöndíj mértékét sem az intézet szabályzatában, sem a jegyzőkönyvben nem rögzítették, azonban külön érdemes figyelmet fordíta-

nunk a dátumra. Az oktatás szeptember 14-én vette kezdetét,⁴⁴ majd november elejére az ösztöndíjakról folyó tanácskozás meg is történt. Györffy jelen ösztöndíja tehát a szabályzatban is megfogalmazottak szerint lett elbírálva: vagyoni helyzete és a felvételi előtti tanulmányi eredményei alapján.

Az imént tárgyaltak elengedhetetlenül lényegesek az előző alfejezetben megvizsgált tandíjmentesség kérdésében is. Figyelembe kell vennünk, hogy Györffy, megeléve egyrészt az előtanulmányi, másrészt a vagyoni helyzet feltételeinek – melyet, mint láttuk, bizonyítania is kellett –, már rögtön a tanév elején ösztöndíjat nyert el. Ez a tényező pedig döntő fontosságú az *egészmentesség* tárgykörében is. Jól mutatja ugyanis azt, hogy Györffy a tandíjmentességet érintő követelményeknek is megfelelt.

A felügyelő bizottság jegyzőkönyve alapján Györffy – az Akadémiában eltöltött tanulóévek alatt – még egy alkalommal részesült ösztöndíjban. Már másodéves volt, amikor egy 1911. március 23-án keltezett jegyzőkönyv szerint a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 300 K értékben ösztöndíjat adományozott a részére. Ez az összeg egyáltalán nem számított rossznak, ugyanis a Pesti Lloyd Társaság 400 K, a Magyar Cukorgyárosok Egyesülete szintén 300 K ösztöndíjat osztott ki. Nagyságrendileg pedig érdemes összevetni az említett összegeket az Akadémia tanári karának a kultuszminiszterhez intézett beadványával, melyben az évötödös pótlékok összegét az addigi 200 K-ról 400 K-ra kéri felemelni.⁴⁵ Arra vonatkozóan már nem találunk további információkat, hogy az ösztöndíj elnyerésének milyen feltételei voltak, mindössze a Kassai Kereskedelmi és Iparkamara Kunos igazgatóhoz címzett, 1907-es irata szolgálhat segítséggül. Ebben az egyik hallgatónak juttatott ösztöndíjról tájékoztat, hivatkozva a diák jó tanulmányi előmenetelére és szülei szegénységére, azaz a feltételek megegyeztek Györffy előző ösztöndíjának feltételeivel.⁴⁶

MEGSZERZETT ISMERETEI – KERESKEDELEM ÉS KÖZGAZDASÁGTAN

Ahogy fentebb már volt szó róla, a Keleti Kereskedelmi Akadémia törekedett a hallgatók számára a kereskedelmi ügyeket minden oldalról érintő ismereteket minél alaposabban átadni. A Györffy tanulóéveiben oktatott területeket a ránk maradt dokumentumok alapján képesek vagyunk meglehetősen jól rekonstruálni, ezzel is hozzájárulva a fiatal kutató kompetenciájának és képzettségének alaposabb rajzához. Fontos megjegyeznünk, hogy az alábbiakban leginkább Györffy ismeretszerzésére helyezük a hangsúlyt (pontos órarendjének feltérképezése a dokumentáció hiányosságai miatt nehézségekbe ütközne), miközben megpróbáljuk hozzávetőlegesen felderíteni a főbb tárgycsoportokat, melyeket hallgathatott. Ehhez az Akadémia képzési leírását és egy fennmaradt bizonyítvány⁴⁷ tárgyainak felsorolását vetjük össze egymással az 1910-es évekből. Reményeink szerint a tárgyak egyezéséből megállapítható, Györffy mely ismeretekkel gazdagodott a képzés során.

44 BCE Lt. 2/a 2. 1909. szeptember 11.

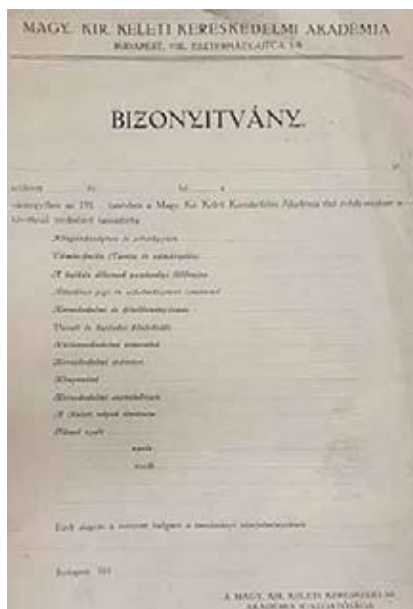
45 BCE Lt. 2/a 3. 1911. március 23.

46 BCE Lt. 2/b 4. 90/1906/07 Közreadja: Szögi – Zsidi 2007: 53.

47 BCE Lt. 2/b 11.

42 BCE Lt. 2/b 11.

43 BCE Lt. 2/a. 2. 3. 1911. március 23.; 1912. március 21.

3. ábra: Az említett bizonyítvány. / A felvételt készítette: Czinege József. 2021. november 16.

Az 1909/10-es tanévben a hallgatók kötelező óraszámát heti 34–35 volt, amelyet ettől a tanévtől vezettek be, a korábbi, átlagosan heti 38-ról csökkentve. Az óraszámcsökkentést a tantestület kérvényezte, melyet a következőkkel indokoltak: „Több év óta tapasztaljuk, hogy hallgatóink a jelenlegi órabeosztás mellett igen nagymértékben túl vannak terhelve. Több napon 8–12 óráig és 3–7 óráig van előadásuk, ami már magában véve is fárasztó, és így csak az esti és éjjeli órák maradnak arra, hogy az iskolában előadott anyagból el is készüljenek és olvasmánnyal gyarapítsák ismereteiket. Ezért immár elhalaszthatatlannak látszik, hogy hallgatóinknak eme túlterheltségét lehetőleg csökkentjük”.⁴⁸

Az Akadémia nem csak a közgazdaság alapjait igyekezett átadni a hallgatók számára, hanem minden olyan ismeretet is, melynek hasznát vehették egy keleti utazás, esetleg egy tartósabb külföldi munka esetén. A tanterv gerincét képező törzsananyagban a kereskedelemmel foglalkozó órák számítottak. Ennek keretében a diákok hallgattak Kereskedelmi számtant, Külkereskedelmi ismereteket, Könyvvitelt, Kereskedelmi szemináriumot és Vasúti és hajózási közlekedést. Az említett tárgyak mind a képzési leírásban, mind a bizonyítványban szerepelnek, így Györffy minden bizonnyal hallgatta ezeket a kurzusokat, illetve el-sajátította azok anyagát.

A Kereskedelmi számtant az Akadémia tantervi leírása alapján az I. évfolyamban heti három órában tanították, a II. évben már heti egyben. A főként számolási műveleteket tartalmazó tárgy a százalék- és kamatszámítás mellett figyelmet fordított a tárgyalt keleti államok mértékével és pénznemeivel kapcsolatos számításokra is. A Külkereskedelmi ismereteket mindkét évfolyamban heti két órában tanították. A kurzus kiváltképpen a nemzetközi kereskedelemben használt mértékrendsze-

reket és a tengeri áruszállítást tárgyalta, valamint egyéb szervezeteket, mint a kereskedelmi kamarák, egyesületek és bankok. A Kereskedelmi szemináriumot a II. évfolyamban, heti három órában tartották, melynek keretében a hallgatók a balkáni kereskedelmi összeköttetésekén túl értékpapírokkal kapcsolatos számításokat végeztek, továbbá banki és börzeügyleteket vizsgáltak. Az I. évfolyam heti három órájában tartott Könyvvitel folyamán a hallgatók a készpénzforgalomról, üzlettervek kidolgozásáról, valamint pénzügyi elszámolásokról tanultak. A Vasúti és hajózási közlekedést az I. évfolyam számára heti két órában tanították, melyben a kereskedelem számára lényeges útvonalakkal és módokkal ismerkedhettek meg a diákok.⁴⁹

Györffy ezen tárgyak esetében nem pusztán a kereskedelmi világ olykor bonyolult számítási példaanyagát sajátította el, hanem (az Akadémia célkitűzésének szempontjából releváns) földrajzi tájékozottságát is jobban elmélyíthette, a közgazdaságtan tematikájában pedig történelmi és néprajzi ismeretanyagát bővíthette.

Ebben egyértelműen a legfontosabb elemként *A balkán államok gazdasági, földrajzi és néprajzi ismertetése* nevű tárgy szerepelt, heti három órában. Györffy a kurzus alatt elsőévesként Bosznia–Hercegovina, Szerbia, Bulgária, Románia, Görögország és Albánia földrajzi és történelmi előadását hallgatta, ezen felül megismerte az említett országok iparát, pénzügyét, mezőgazdaságát, lakosságának néprajzi leírását. A II. évfolyamban szintén heti három órában a fókusz már inkább Törökországra tevődött át (melynek egyértelmű oka az első alfejezetében kifejtett, törökök iránti érdeklődés), de helyet kapott mellette Perzsia is. A tematika és anyag rész megegyezett az első évfolyamnál leírtakkal. Ezen a ponton feltétlenül lényeges megjegyeznünk, hogy Györffynek az 1916-ban publikált *Magyarország régi balkáni birtokai*⁵⁰ című írásához az itt elsajátított ismeretanyag fontos pilléreként szolgálhatott.

A néprajzi tanulmányok további bővítését szolgálta a mindkét évfolyamban heti egy órában tartott *A keleti népek gazdasági és kereskedelmi története* című kurzus. Az óra célja, hogy a keleti (Kína, India, Japán stb.) országok föld- és néprajzi viszonyait, valamint az iszlámot és a buddhizmust bemutassa. Rendkívül fontos, hogy az iszlám témakörében 1909 decemberétől két hónapon át – az eredetileg illetékes tanár elutazása miatt – Germanus Gyula, ekkor az arab nyelv tanára német nyelvű előadásainak hallgatására nyílt lehetőség, akár Györffy számára is.⁵¹

A Közgazdaságtan és pénzügytan mindkét évfolyamban heti két órában volt megtartva. Célja általában a kapitalista gazdaság bemutatása, továbbá az ipar és iparfejlesztés kérdése.

Végül lényeges még megemlítenünk a Vámtechnika elnevezésű órát, amelyet az elsőéveseknek heti egy, másodéveseknek már heti két órában tanítottak. Az előadások feladata a magyar és a keleti államok vámtarifáiban, valamint az árufogalmi statisztikákban való jártasság alapos elmélyítése volt.⁵²

49 BCE Lt. 2/b. 11.

50 *Földrajzi Közlemények* 1916. évfolyam XLIV. kötet 1. füzet

51 BCE Lt. 2/a. 2. 1909. szeptember 11.

52 BCE Lt. 2/b. 11.

Győrffy István tehát az imént tárgyaltakat bizonyosan elsajátította, melyek későbbi szakmai életében is még hasznára válnak. A következőkben bemutatjuk az Akadémia nyelvi képzésének hivatását, valamint kísérletet teszünk Győrffy nyelvóráinak behatárolására.

NYELVI STÚDIUMAI

Az Akadémia nyelvi oktatásának feladata a képzési leírás szerint „*a nyelv gyakorlati elsajátítása, különös tekintettel a világkereskedelemre és a közgazdaság nyelvére; a kereskedelmi levelezésben való jártasság és az a képesség, hogy a végzett hallgató gondolatait a tanulmányai köréből vett tárgyakról szóban és írásban lehetőleg szabatosan ki tudja fejezni; nyelvismerete révén az idegen országban könnyen boldoguljon és alkalmat találjon szakismeretének értékesítésére.*

A német és a francia nyelv tanulása minden hallgatóra kötelező; ezenkívül kötelező még egy keleti (bolgár, román, szerb-bosnyák, török vagy újgörög) és egy nyugati (angol vagy olasz) nyelvnek tanulása. A tanulandó nyelveket a hallgatók szabadon választhatják, de az első évfolyam elején történt választásnak későbbi módosítása nincsen megengedve.”⁵³

Látható, hogy a német és francia nyelv alapvetően kötelezőnek számított, a hallgatók ezeket nem választhatták. A hallgatói választás szabadsága a további két nyelv tanulására terjedt ki, mellyel együtt összesen három nyugati és egy keleti nyelven tanultak.

Győrffy felvételijének évében azonban kivétel történt a szabályzat alkalmazásában. A francia nyelv nem volt kötelező, csak azok *vehették fel*, akik valamennyit már tudtak franciául, továbbá akik egy másik nyugati nyelvet választottak.⁵⁴ Ebből következően tehát a kötelező németen kívül a hallgatók alapvetően bármelyik nyelvet választhatták, hiszen – a leírtakból kiindulva –, akik nem nyugati nyelvet vettek fel, azok nem iratkozhattak be franciára. Ebből az következik, hogy voltak hallgatók, akik *nem* nyugati nyelvet választottak, hanem csak keletit.

Ebben az összefüggésben mindenképpen figyelmet érdemel még az idegen nyelvi kurzusokra beiratkozott hallgatók megoszlása, melynek alapján képet kaphatunk arról is, mely nyelvek voltak a leginkább népszerűek az intézmény oktatási kínálatában az adott évben. A török nyelvre 18, szerbre 17, görögre 7, románra 6, franciára 21, olaszra 9 és angolra 18 tanuló iratkozott be.⁵⁵ Sajnálatos módon arra nézve nem lehetők fel források, hogy mely kurzusokra iratkoztak be az egyes hallgatók név szerint, a dokumentáció mindössze a számszerűsített adatleírást részesítette előnyben. E szerint nem lehetséges annak meghatározása sem pontosan, Győrffy elsőévesként milyen nyelveket választott. Az biztosra vehető, hogy a törököt tanuló 18 hallgató között ott volt, ugyanis egy olyan mély török nyelvtudás birtokában volt, amelyre az Akadémia nappali képzésének keretében tehetett szert, illetve ami sikerrel állta ki a török falvakban, a parasztság közötti kutatás nyelvi próbáját a Lénárd-féle expedíció során.

Győrffy Istvánnak a Néprajzi Múzeum számára benyújtott, az említett expedícióról szóló kutatási beszámolójából megállapítható még, hogy beszélt románul is, nyelvtudásának foka azonban már ismét homálybavész.⁵⁶ A helyzetet csak tovább bonyolítja, hogy 1918-ban Teleki Pál arra kéri Győrffyt egy levelében, hogy mialatt Bukarestben kutat, egy Dobruzsáról franciául és bolgáruul megjelent könyvet ismertessen a Teleki által szerkesztett *Turán* számára.⁵⁷

Teleki kéréséből következően valószínű, hogy a német, a török és a román mellett franciául vagy bolgáruul, esetleg mindkét nyelven beszélt. A Keleti Kereskedelmi Akadémia kínálatában ezeknek a nyelveknek mindegyike megtalálható – arról nem is beszélve, hogy csak az 1910/11-es tanévtől kezdve vált szét a szerb és a bolgár nyelv oktatása, addig közös keretben tanították azokat.⁵⁸ A nappali hallgatók számára oktatott nyelvek közül a legtöbbre meghirdették az esti tanfolyamot, többek között az angolra, olaszra, németre, franciára, oroszra stb.⁵⁹ Fontos megemlítenünk, hogy amíg nappali tagozaton egyértelműen rendkívül alapos nyelvtudás birtokába jutottak a hallgatók, addig egyáltalán nem tisztázott, hogy az esti tanfolyam nyolc hónapja alatt pontosan milyen szintet is ért el a képzés végére a nyelvtanulók. Ez a körülmény további érvként szól amellett, hogy Győrffy törökül az Akadémia nappali tagozatos képzésében tanult meg, tekintve nyelvtudásának fokát.

Amint az eddigiekből is világosan megállapítható, Győrffy István a Keleti Kereskedelmi Akadémia kétéves képzése alatt behatóan megismerkedett a kor gazdaságtani és politikai elemeivel, miközben néprajzi, történelmi és nyelvi ismereteit is jelentősen bővítette. Az elméleti anyagot az intézet hallgatói számára szervezett szakmai tanulmányutak segítettek elmélyíteni.

TANULMÁNYÚTJAI ÉS BIZONYÍTVÁNYAI

Az intézmény szabályzata pontosan rögzítette a tanulmányi kirándulások célját és jellegét, amely szerint „*a tanítást kiegészítik a tanulmányi kirándulások a kelettel való kereskedelem szempontjából nevezetes ipari és kereskedelmi telepekre és tanulmányi utazások a keletre. Az utazások tárgyában a tanári kar javaslata alapján a felügyelő bizottság határoz. A tanulmányi utazásokon csak azok a hallgatók vehetnek részt, akiknek előmenetele és magaviselete biztositékot nyújt arra nézve, hogy az utazást ismereteik megfelelő gyarapítására sikerrel fogják felhasználni. Az utazásban az arra kijelöltek, hacsak komoly akadály nincsen, kötelesek részt venni és a szükségesnek mutató hozzájárulást megfizetni.”⁶⁰*

Rendkívül lényeges szempontot említ a szabályzat a kirándulásra érdemes hallgatók kiválasztásával kapcsolatban. Az évenként meg-

53 BCE Lt. 2/b. 11.

54 BCE Lt. 2/a. 2. 1909. szeptember 11.

55 BCE Lt. 2/a. 2. 1909. szeptember 11.

56 Jelentés a kisázsiai tudományos expedícióról. Közreadta: Szilágyi Miklós. *Ethnographia* XCV. 4. 596–600.

57 „*A bolgárok rövid idő előtt kiadtak egy könyvet francia és azt hiszem bolgár nyelven is a Dobruzsáról. Itt is megvan nekünk, de bizonyára ott is (tehát Bukarestben – betoldás tőlem Cz. J.) hozzá lehet jutni. Nagyon kérem, lenne szíves ezt a Turán részére ismertetni.”* In Klinghammer 2015: 144–146.

58 Szögi – Zsidi 2007: 26.

59 Szögi – Zsidi 2007: 26.

60 BCE Lt. 2/b. 11.

szervezett utazásokra az adott évfolyam legkiemelkedőbb tanulói nyehettek felvételt, akiknek a magaviselete sem hagy kivétlnivalót. Ezeket a kirándulásokat a tantestületi jegyzőkönyvek alapján főként a Balkánra szervezték.

Györfly évfolyamában a tanulmányút gyakorlati megvalósíthatóságának kérdése is felmerült az első év végén. A kirándulásokat az évszázó vizsgák utánra időzítették, melyek utolsó napja június 10-re esett.⁶¹ A megnövekedett utazási költségek (azaz a vasúti jegy ára) azonban azt a veszélyt vetítették előre, hogy az utazást el kell halasztani. Ez végül mégsem következett be, és az első évfolyam az „aldunai vagy boszniai”⁶² úticélú kiránduláson vett részt; a konkrét irány a jegyzőkönyvekből nem tisztázható.

A szabályzat a kiránduláson való részvételre jogosító tanulmányi előmenetelt nem részletezi, így nem ismert, hogy kizárólag a jeles hallgatók vehettek-e részt benne, esetleg még a jó érdemjegyűek is. Györfly ugyanis az első év végén nem kapott jeles bizonyítványt. A jegyzőkönyv csak a jeles tanulóknak a neveit sorolja fel, a további érdemjegyek közötti tanulói megoszlást csak számszerűsíti: „jelesen megfelelt 4 (név szerint Kovács Miksa, Nieszner Károly, Tomaszoff Albert és Vojrich Guidó); jól megfelelt 22; megfelelt 7; nem felelt meg és szeptemberben teendő javító vizsgálatra utasítottatott 3 (Budin, Hirsch, Kolos); az osztályismétlésre utasítottatott 1 hallgató (Braun Miklós)”.⁶³

A második évfolyamban a tanulmányi kirándulások iránya pontosan meg volt határozva, ennek értelmében a hallgatók egy aldunai kiránduláson vettek részt, Belgrád, Ruzsucsuk, Galatz és Bukarest meglátogatásával. Az előadások május 30-án értek véget, ezt követően június 1. és 2. között a keleti és nyugati nyelvekből, majd 6. és 17. között a további szaktárgyakból vizsgáztak a hallgatók. A tanulmányi kirándulás a vizsgák után, 19-én kezdődött meg,⁶⁴ azonban kevés annak a valószínűsége, hogy Györfly ezen a kiránduláson részt vett volna. Egy június 17-i jegyzőkönyvi feljegyzés értelmében Györfly a vizsgákat betegség miatt őszre halasztotta,⁶⁵ melynek eredményéről nem maradtak fent további levéltári iratok.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BEREND T. Iván – RÁNKI György 1972. *A magyar gazdaság száz éve*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- DIÓSZEGI István 2001. *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*. Budapest: Vince kiadó
- FARKAS Ildikó 1993. A turánizmus. *Magyar Tudomány*. 7. 860–868.
- FEJES László 2013. Magyar nyelvész alkotta meg a török helyesírást? *Nyelv és tudomány*. <https://m.nyest.hu/hirek/magyar-nyelvez-alkotta-meg-br-a-torok-helyesirast>
- GYÖRFFY István 1916. Magyarország régi balkáni birtokai. *Földrajzi Közlemények*. XLIV. kötet 1. füzet.
- HAJDÚ Zoltán 2003. *Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra*. Pécs: PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja
- KEEGAN, John 2014. *Az első világháború*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- KISS Attila 2015. *Magyar kelet-politika a rokonság jegyében. Az östörténet mint gazdaságpolitikai tényező 100 éve és ma*. <https://docplayer.hu/3950739-Magyar-kelet-politika-a-rokonsag-jegyeben-az-ostortenet-mint-tarsadalomes-gazdasagpolitikai-tenyezo-100-eve-es-ma-kiss-attila.html>
- KLINGHAMMER István 2015. Tudomány–politika–térkép: Györfly István balkáni és törökországi néprajzi térképezése. *Külvügyi Szemle*. 4. 141–147.
- KÖVÉR György 2002. *A felhalmozás éve*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- MÁRKI Sándor 2014. *Turáni tanulmányok*. Máriabesnyő: Attraktor Kiadó
- ROMSICS Ignác 2004. *Múltról a mának*. Budapest: Osiris Kiadó
- ROMSICS Ignác 2010. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó
- ROMSICS Ignác 2017. *Magyarország története*. Budapest: Kossuth Kiadó
- SELMECZI KOVÁCS Attila 1981. *Györfly István*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- SZENDREI László 2010. *A turánizmus. Definíciók és értelmezések 1910-től a II. világháborúig*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor Kiadó
- SZILÁGYI Miklós 1984. Györfly István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. *Ethnographia*. XCV. 4. 577–593.
- SZÖGI László 2007. A Keleti Kereskedelmi Tanfolyam és a keleti Kereskedelmi Akadémia története 1891–1920. In Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): *Dokumentumok a Keleti Kereskedelmi Akadémia történetéből. 1891–1920*. 13–31. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Levéltára
- TOMKA Béla 2000. *A magyarországi pénzügyek rövid története 1836–1947*. Budapest: Aula Kiadó
- ZSIDI Vilmos 2017. *Keleti Múzeum*. <https://www.uni-corvinus.hu/post/keleti-muzeum/>

61 BCE Lt. 2/a. 2. 1910. június 10.

62 BCE Lt. 2/a. 2. 1910. február 24.

63 BCE Lt. 2/a. 2. 1910. június 10.

64 BCE Lt. 2/a. 2. 1911. május 13.

65 BCE Lt. 2/a. 2. 1911. június 17.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Országos Közoktatási Tanács Nyomtatványai 1904. V. szám.

Országos Közoktatási tanács nyomtatványai. 1904. VIII. szám.

Forrás: <https://adt.arcanum.com/hu/view/OrszagosKozoktatasiTanacs>

Nyomtatványai_03_340216/?pg=19&layout=s

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára

BCE Lt. 2/a. 2. Tanácsulési jegyzőkönyvek 1899–1918. 2. kötet

BCE Lt. 2/a. 3. Felügyelő bizottság jegyzőkönyvei 1911–1918.

BCE Lt. 2/b. 11. Igazgatói Hivatal iratai 1900–1920. 11. doboz.

BCE Lt. 2/e. 1. Vegyes nyilvántartások 1900–1920. 1. kötet.

IRODALOMTÖRTÉNET

BAKÓ ENDRE

TÓTH ÁRPÁD PATRIOTIZMUSA

Tóth Árpádot rendszerint Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső után említik, s nem a betűrend miatt, s főleg nem, mert életművének korpusza a legkisebb: az elfogadott értékrend szerint az előtte lévők jelentősebb életművet alkottak, mert szélesebb tematikai skálát öleltek át, ami az ontológiai kérdéseken, a belső végtelen mély emberi titkainak feltárásán túl az aktuális társadalmi problémák felvillantásáig terjedt, s felszínén tartották a magyarság sorskérdéseit. Ez a vélekedés megállja a helyét, de az esztétikai minőség, a művészi formálás, a bensőség-érték tekintetében, a versformák, szóképek és rímek mesteri alkalmazásában Tóth Árpád nem marad mögöttük.

Ő, lévén „árnyból szőtt lélek”, elsősorban a lelki rezonanciák, a meghitt hangulatok tűnődő, halk szavú, szelíd dalosa, a lemondás, a fájdalom húrjait pengető lantosa, a természet varázsának panteista médiuma. (Érdemes lenne megszámolni, hányféle virág virít és illatozik verseiben.) Kétségtelen, már fiatalon maga is érezte, sokszor „a nyafogásnak és jólismert modoros szavaknak jellemző keveréke” kerül ki tolla alól.¹ Emellett azonban a vágyott örömök, az életakarás manifesztumai is fel-felcsendülnek verseiben (*Miért?, Március, Nézz ránk, Ady Endre* stb.), s az a vád sem állja meg a helyét, hogy társadalmi érdeklődése kimerül az elesettek iránti részvétben, a patriotizmus pedig hiányzik költői világából. Jogosan írta Oláh Gábor: „Tóth Árpád – s ez nála erősen magyar vonás – nem vonakodik attól, hogy belegázoljon a nyers élet fakó avarjába.”² Ugyanakkor ő is hiányolta tanulmányában költőtársa hazafias krédóját: „nemzetéhez is csak a világháború idején van egy-két szava.”³ Pedig Tóth Árpád nem rejtette véka alá magyar érzületét (hazafiságát nem Vörösmarty tanácsának szellemében élte meg: „szeresd hazádat és ne mondd”), csak nem hivalkodóan bánt vele, hanem művészi módon fonta bele versei szövetébe. Nagy Zoltán szerint „nevetséges volna egy költő magyarságát bizonyítgatni, aki debreceni nyelven ír Debrecenből eredő érzéseket, de nem tehetek róla, ha ezt a most megérteni próbált érzést különösen magyarnak látom.”⁴ Molnár Pál érzekelte: „Tóth Árpádban rejtetten megvannak a magyar ízek is.”⁵

Szabó Béla ezt még határozottabban képviselte: „*Hogy mennyiben magyar Tóth Árpád?! Divatos kérdés ez máma. Nála nem külsőségekben, mellvertégekben áll a magyarság, hanem a sorok, szavak és képek gyökerében, abban a bámulatos tehetségében, ahogyan nyelvünk színét, hangját ismeri, és ahogyan ezekkel a csodálatos hajlékonyságú magyar szavakkal kimuzsikálja, kizokogja az örök emberi szenvedést.*”⁶

A Tóth családban erős Kossuth-kultusz parázslott, ez a költőnek meghatározó gyerekkori élménye. Nyolcadik gimnazista korában, mint az önképzőkör elnöke, szenvedélyes emlékbeszédet tartott a tizenhárom aradi vértanúról. Ő emlékezett meg Deák Ferencről is, ami ugyan kevésbé egyezik az atyai intenciókkal, de a fiú nem mulasztja el Deák javára írni: „átengedte a vezérséget nagy társának, a lánglelkű Kossuth Lajosnak.”⁷ Ezt a szellemi hozományt sohasem vetette ki sem tudatából, sem lelkéből, amire bizonyítékok szolgálnak. Zsengéit – néhány kivétellel – nem ismerjük, pedig bizonyosan írt nép-nemzeti stílusban epigonverseket, hiszen édesapjával meghozattatta Szabolcska Mihály kötetét.⁸ A Kölcsey-, Arany-, Petőfi kezdeményezte, népiességen nyugvó nemzeti költészet a XIX. század utolsó harmadában militánsan egyeduralomra tört, eszmeiségének alaptétele, hogy a magyar költészet kizárólagos feladata a nemzeti értékek tudatosítása, az ország hírnevének öregbítése. „Másutt a hazafiság csak emeli és nemesíti a művészi becsvágyat, nálunk egyedül szüli és táplálja”⁹ – jegyezte fel Gyulai Pál. Tóth Árpád idejekorán, kivételes empátiával megérezte, hogy ez a követelmény bénítóvá válhat, változtatásra szorul. Darwin, Marx, Freud, Nietzsche tanainak és a nyugat-európai, főleg francia költészet eredményeinek ismeretében a modern költő elsősorban személyisége belső élményvilágát törekszik feltárni, „magát megmutatni”, ami nem egoizmus és nem kozmopolitizmus. 1908-ban ebben a felfogásban indult a *Nyugat*, s a folyóirat szellemenye Tóth Árpádot megerősítette abban, hogy a líra alanyi műfaj. Pontosan látta Kardos László: „alig van irodalmunkban személyhez kötöttebb, egyéniségbe zártabb költészet, mint a Tóth Árpádé.”¹⁰

1 Tóth Árpád levele Nagy Zoltánnak, 1910. február 7. In Kardos László szerk.: *Tóth Árpád Összes Művei. 5. Levelei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 51–52.
 2 Oláh Gábor: *Költők és írók. Tanulmányok*. Debrecen, 1932. 224.
 3 Oláh: *i. m.*, 213.
 4 Nagy Zoltán: Baráti kalauz Tóth Árpád két verseskötönyéhez. *Nyugat*, 1917. 24. 976.; Lélektől lélekgig. In Márkus Béla szerk.: *In Memoriam Tóth Árpád*. Nap Kiadó, Budapest, 2006. 102.
 5 Molnár Pál dr.: *Debrecen a magyar irodalom történetében*. Debrecen, 1941. 92.

6 Szabó Béla: Kirándulás Tóth Árpádhoz. In *A Debreceni Református Kollégium Évkönyve az 1943/44. iskolai évről*. 43.
 7 Idézi Kardos László: *Tóth Árpád*. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 21–22.
 8 Tóth Árpád: A halottak élén (Ady Endre új verseskötönyéről). *Pesti Napló*, 1918. augusztus 30. 1.
 9 Mitrovics Gyula szerk.: *Gyulai Pál esztétikája idézetekben*. Franklin Társulat, Budapest, é. n., 92.
 10 Kardos: *i. m.*, 72.

Tóth Árpád magyarságának egyik éltető forrása a nagy költőelődök példája. Már egyik korai versében (*Este*, 1907) ódivatú költőket idézve, az általa életre lehelt Orczy Lőrinc így köszönti az új mustot, az öreg bakatort: „Megáldottad, Uram, a magyart.” Majd bibliás pátozzsal folytatja:

*Áldd meg, Uram, — ezt sóhajtja hosszan —
Barna vesszők kék gerezdeit,
E tájon míg magyar serleg koccan,
Őrök búnak magja vesszen itt.*

A szőlő és a kenyér jelképi jelentéssel bíró szavak nemcsak a Bibliában, a magyar nyelvben és eszméletben is. Nem kétséges, távoli *Himnusz*-hatás is feldereng ezen a látomáson. Máskor egy futó élmény hatására, a gyors gőzös fényében bomlik ki történelmi víziója, a muhi pusztán elszenvedett tragikus, fájó vereség. A költemény feltűnően plasztikus-szenzuális képanyaggal dokumentálja a költői beleélés intenzitását. A bor itt az élet színönimája: „Aztán omlott az őz vér, mint drága, barna ó-bor” (*A muhi pusztán*).

Adyt többek között „szent magyarságáért áldotta” (*Ady Endrének*). „Tóth Árpád itt visszhangot tud adni Ady magyarság élményére.”¹¹ — állapítja meg Kardos László. Csokonaihoz szóló nagy ódájában (*Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz*) azt a meggyőződését deklarálja, hogy a költő kudarcát, sorstalanságát, „a megnyert haza drága képe” enyhíti, kompenzálja — ezért tervezte volna Árpádról szóló eposzát — s a késő utód forró vallomással azonosul vele:

*Ó, mester! ím a késő famulus
Megért: ha minden más kötés laza,
Mi még a léthez fűzi ferde, bús
Mikrokozmoszuk: ő, a szent haza!
Túl csókon, könnyön, lázon és önzésen,
Túl önmagunkon, tisztult órák hozzák
Képét, magány s csönd, — s megindultan, szépen
Utolsó álmunk: boldog Magyarországot!*

Patetikus, de az őszinteség aranyfedezetével hitelesített művészi hitvallás ez: a lét magasabb értelme nem az individuum önkörében rejlik, hanem a közösséghez, a hazához, jelesül a magyarhoz, a nemzethez való ragaszkodásban. Az érettebb Tóth Árpád-költészet ezt a kapcsolatot határozottabban képviseli, amit ő maga is tanúsít (*Hegyi beszédek felé*).

A magyar költészetben az első világháború kiélezte a konzervatív és a modern irányzat ellentétét, irreverzibilissé fokozta a szakadást. A konzervatív költők, mint őfelsége propaganda-háziszállítói, harcba buzdítottak, a magyar vitézséget dicsőítették, győzelmet ígértek, százzszámra gyártották a mellédöntető — Kosztolányi szavaival — „mocskos, sáros, vé-

res hadi nótákat.”¹² Tóth Árpád, akárcsak Ady, Babits és a *Nyugat* törzstagjai, undorral nézte az öldöklést, iszonyodott a „bíbor iszap”-tól, s értékelni tartotta a nyomában keletkezett háborús költészetet. Egy írásában így summázta véleményét: „a kabarévers nyegle és csacska uralmát nyögi háborús lírai-epikai termelésünk.”¹³ A háború őt részvétversekre ihlette (*Katonasír; Szavak szobrása, én. . . , Elégia egy elesett ifjú emlékére*), egy töredéke pedig árságát dokumentálja, még az égre sem nézhet, mert mindent beborít a gyász (*A vérnek és nyomornak idején*). Reményeket fűzött a fiatal Károly király békekezdeményezéséhez („S pálmát véve kemény marka a kard helyett / Békét zengjen a Háború is!”), ami azonban kudarcba fulladt (*Óda az ifjú Caesarhoz*). Arany János születésének centenáriumát is zuhogó, hulló, áradó vérben, jajjá feketült szavakkal lehetett ünnepelni (*Arany János ünnepére — 1917. március*).

Gondolatilag ebbe a témakörbe tartozik *Szent nyomorék, riadj!* című költeménye is, amely a vesztes világháború depresszív hangulatában fogant. A szent nyomorék metafora Magyarországot jelöli. A költemény történelemszemlélete nem realista alapon nyugszik, költőnk „a szittyá föld siralmas helyzetét”, mint sokan mások, az „ádáz végzet tankjának” rovására írja, s nem azokat a politikusokat okolja érte, akik belevitték az országot a véres kalandba. A tragikus helyzetet növeli, hogy a történelmi Magyarország integritását akkor fenyegeti veszély, amikor csaknem négy évszázad után visszanyerte függetlenségét (*1918. november 16-án*). Tehát még 1918 közepén vagyunk (a vers november 17-én jelent meg a *Pesti Napló*-ban), de a költő szeizmográfként érzékeli a leselkedő veszélyt: „S a szent hon négy sarka árván / Felcsikorog, s repedezve hull szét.” Szánja nemzetét, szép, lankatag, őz fajtát, és óvja a csüggedt ernyedéstől: „Ha sántán, sírva, reszketve is, de föl!” — hangzik a tőle szokatlan energikus biztatás. „Megfogyva bár, de törve nem! — újra zengd! / A csonka törzs vén szíve döngjön, / S ősi, erős karok újra nőnek!” A veszteségtudatot itt kompenzálja a magyarságban rejlő vitalitással. A csonka szó irredenta hangzású jelző (Csonka-Magyarország), holott Trianon még odébb van. Itt jegyezzük meg, hogy költőnk a Trianon helynevet, mint a tragikus magyar sorsforduló metaforáját sohasem használta.

A proletárforradalmat köszöntő *Az új isten* című verse különös helyet foglal el az életműben. Egy Nagy Zoltánnak címzett, de el nem küldött levelében 1919 februárjában ugyan még azt írja, hogy „a kommunizmus elmélete dicsó, de a módszer fáj az én kispolgári nyugalomra és rendre áhító lényemnek”, s magát „erős faji érzésű burzsoának” nevezi.¹⁴ Bizonyára nem sanda előnyszerzés motiválta, hanem ugyanaz a várakozás készítette mégis az óda megírására, ami másokat is gesztusra lelkesített: Szabó Dezsőt, Babits Mihályt, Molnár Ferencet, Móricz Zsigmondot, Juhász Gyulát, Móra Ferencet, Gulyás Pált, Márai Sándort stb., — a diák Illyés Gyuláról és Németh Lászlóról nem is beszélve — akik mind üdvö-

12 Kosztolányi Dezső: Visszajáró dalok. In Réz Pál szerk.: *Füst*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 492–493.

13 Tóth Árpád: Gyulai Ágost: Háborús antológia. *Nyugat*, 1917. 5. 507–509.

14 Tóth Árpád ismeretlen levéltöredéke. Közli Kabdebó Lóránt. *Kritika*, 1978. 10. 13–14.

zölték a politikai fordulatot. Vagyis a háborús szenvedés utáni békevágy, a dualizmusból való kiválás, egy igazságosabb társadalomba vetett hit, s nem utolsó sorban a vér nélküli forradalom, mely a tömegek erős támogatottságát jelezte. S ugyanazon okból halkult el, vonult vissza, mint a felsoroltak: az erőszak, s a proletárdiktatúra egynémely nemzetellenes gesztusa miatt. De a fehérterror is elutasította (*Az öröm illan*). Sajnos *Hazám, hazám* című töredékéről csak annyi tudható, hogy 1919-ben faragta, de feltételezzük, hogy már a román megszállás után.

Hazám, hazám, hazám, hazám, hazám!
– Ó, drága szó, te fájdalmasan édes,
Hittem-e, hogy még így szívemen égess,
Hogy drága szavad záporozza szám?

...
Ó, messzi dombok őszi szőkeése,
(Egy nemzet búja ül e dombokon)
Ó, esti lombok vak feketesége,
(Egy nemzet búja csügg a lombokon)

A *hazám* szó halmozása valami mélyről feltörő érzésgejzirt ígér, egyúttal a lejáratott szó rehabilitációját önmaga előtt is. Az ihlet azonban megszakadt, a második rész, amely valószínűleg később keletkezett, már nem ódai hevületű, hanem elégikus tónusú.

A trianoni békeszerződés felett érzett megrendültségét tanúsítja az *Aquincumi korcsmában* című költeménye, amelynek történelmi látomása a népvándorlás korába vezet. A feltűnő „barna, halk lovas” a költőnek őse is lehetett, de ő már „hanyatló nép fiának” érzi magát. Az elégikus költemény a nemzethalál víziójával zárul: „új hajnal víg tüzét frissebb fajzat keresse”. Ezzel a rémképpel Kölcsey és Vörösmarty félelmében osztozik.

A bánat misztériumában ringatja magát, aminek egyik forrása a nemzet sérelme. Ezt olykor nem a költemény eszmeisége, csak egy-egy szó jelzi: „bús magyar szók” (*Berzsenyi*), „elvénhedt magyar esték fájdalma”, „mint bánatos Hadúr hófehér szakállá” (*A tejút alatt*). Az Osvát Ernőt köszöntő verseslevél a szerkesztő érdemének a magyar értékek felismerését tudja be (*Levél Osvát Ernőhöz*). A Trianon szót nem írta le, de szerepelt Kosztolányi Dezsőnek köszönhetően a *Vérző Magyarország* című antológiában. Költőtársa sürgetésére válaszolja 1920. május 31-én: „A vers előreláthatólag Aradról fog szólni, szülővárosomról, s illeni fog az irredenta könyvbe”.¹⁵ Valóban, megalkotta *Arad* című költeményét, amely epikus mozzanatokkal személyes emlékeket melenget, de az utolsó versszak lírai fordulata a jelen borús hangulatát sugározza: „Ó, fájó büszkeségem s vigaszom, /Arad. . .”

Nincs perdöntő dokumentum arra, hogy a *Miért?* című (1920) nyolcsoros gnómája töprengő kérdése mögött az ország megcsonkítása áll-e? A filozófiai dimenzió nélküli a konkrét versindító élményt, a személyes diszpozíciót, a költő önmagáról nem árul el semmit, de ekkori költemé-

nyeinek közérzeti háttere és a vers szókincse nem zárja ki, hogy tudat alatt ez is ott lapult eszméletében:

Miért?
Ó, szitkozódva s könnyesen s borongva,
Mindenhog: árván, tépetten, sután,
Csak ez az egy kérdés, e kínos, tompa,
Leseng a világban. Halljátok? A nagy,
Örök, hatalmas, vén kristályharang,
Az őshararang, a kém menny,
Ezt kongatja az örült csenden át:
Miért?

Erőt akar méríteni Ady harcos személyiségének példájából. A *Nézz ránk Ady Endre* című költeményt Ady *A halottak élén* című verseskötetvének új kiadása inspirálta. Tóth Árpád ebben már objektív látéleletet ad az ország állapotáról – „Országunk csorbult, / Tépett a gúnyánk” –, amit „a hetyke magyar sors kudarcának” tulajdonít. A látéleletben kitér a magyarság örök, fájdalmas, belső meghasonlására:

Csak vad órákon kél és kavarog
A szittya sír, a kísérteti csontház
És marjuk egymást, esett magyarok,
Árva az árvát, csontvázat a csontváz.

A *Fénylő búzaföldek között* című költeménye Tóth Árpád legnagyobb versei közé tartozik, s ezt azért hangsúlyozzuk, mert a szakirodalom mostohán bánt vele. Kardos László szerint „a költő felemlegeti »kócos, bús jobbágy« őseit, akiktől a polgári kultúra fényei, a finom csábító Nyugat eltávolították, de akikhez emlékeiben vissza-visszatér”. Itt azonban a jobbágyszármazás mozzanata az eszmeiség horizontjában nem domináns tényező. (Tóth Árpád családi múltjának ambivalens hangsúlyozása *Az ősök ritmusa* című vers.) A költő a fénylő búzaföldek láttán a nemzet sorsáról elmélkedik, a magyar földet Európába tévedt oroszlánhoz hasonlítja, melyre ezer éve vadásznak, így jövője optimizmusra és pesszimizmusra egyaránt okot ad:

Ki tudja? Ó, te furcsa, drága,
Vad búval és bő vérel ázott
Komor magyar föld, csöndes este
Megsimogatom fénylő kalászdod;

Végül a génjeiben hordozott, ezúttal atavisztikusan feltörő, kitéphetetlen magyarságát vallja meg:

Valami kancatej-szagú dal
Lelkem ős pusztáiból följön,
És jajgat a nap hűnyő fényén,
S meghal az esti búzaföldön.

A folytatás rezignációba fordul, ami jelenkori érzésállapotát tükrözi, s nem a dal esetlegességét! Kardos szerint mindez csupán szóbeli érintkezés misztikus elméletekkel.¹⁶ Nem hinnénk! Az elemi erejű költemény nem a fajvédő vérrög-elméletet, hanem az élet folytonosságát misztifikálja, aminek a költő is része.

E verset és az *Aquincumi korcsmában* címűt Bóka László felvette a *Magyar nemzeti lant* című antológiába (1940), amelyhez Babits Mihály írt előszót, hangoztatván: „A magyar hazafias költészet nem olyan mint más nemzeté, nem szokványosan buzdító vagy ünnepélyes. A magyar honfőköltészet kínlódo, kételkedő, az ellenállásban megizzott hőfokú, akár a szerelem, mely annál erősebb, mennél többet küszködik önmagával”.¹⁷ Mintha csak Tóth Árpád hazafias költészete lebegett volna szeme előtt, ezek a minősítések órá módfelett érvényesek! Ezek révén tudja megőrizni szellemi autonómiáját.

Lényegében ezt képviseli hagyatékának gondos ápolója, a fiatal barát is. „Sok meglepetéssel fog még szolgálni nekünk és az utókornak ez a nagyon klasszikusan és nagyon modernül leegyszerűsödött költészet, amely sohasem tagadta meg első ideálját, a szépséget. Azonkívül, hogy Tóth Árpád mennyire nemcsak parnasszista, meglepetés már a mai olvasónak is, hogy sokszor mennyire magyar. Költészete minduntalan megvillantja a közösség és magyarság képeit és jelkepeit, nyelve kulturált tudatossággal kapcsolódik irodalmunk tradícióiba és végső formái a népdalok, sőt a kurucdalok ritmusára zenélnek, épülnek. Rendkívül költői értékeinek ragyogása okozhatta, hogy életében nem vettük eléggé észre a magyarságát.”¹⁸

16 Kardos: *i. m.*, 270.

17 A San Remóból küldött bevezető megjelent a *Nyugatban* is, lásd: 1940. 5. 235–236.

18 Szabó Lőrinc: Tóth Árpádról – franciáknak [1942]. In Simon István szerk.: *A költészet dicsérete – Válogatott cikkek, tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 342–343.

LEVÉL NÁDASDI (IFJ. VERES) PÉTERRŐL

Közzéteszi: Bakó Endre

Bevezető

Féja Géza 1974-es hajdúböszörményi látogatása alkalmával a Hajdúsági Művésztelep részvevői számára az Óvónőképző Intézetben szerzői estet tartott (*Hajdúböszörményi Hírlap*, 1974. augusztus 10.), s szót ejtett néhány íróársáról. Veres Pétert többek között önzőnek, zsugorinak, gaszorosnak nevezte. Soha a gyerekeinek egy mézesbábót, egy kis savanyú cukrot, ami akkoriban a legolcsóbb édesség volt, nem vitt – mondotta többek között. Ennek oka persze lehetett nehéz élethelyzete, pénztelensége is; fiai könyveikben spórolósnak jellemzik.

Amikor 1980-ban elkezdtem gyűjteni *Hajdú-Bihar megye irodalmi kalauza* című könyvem anyagát, a Nádasi Péterrel kapcsolatos adatokért feleségéhez fordultam. Özvegye, a nyugalmazott általános iskolai igazgató, a legfontosabb adatok helyett az itt közölt terjedelmes levéllel válaszolt. (A szövegben említett *Kézfogás* című írás sorsáról nem tudok számot adni, nem emlékszem, mi lett vele.)

Noha ismertem Veres Péter egyik sarkalatos életelvét, amely szerint csak a self made man, a maga erejéből építkező ember képes önálló személységgé válni, mégis a meglepetés erejével hatott számomra, hogy ezt a családban pedagógiai módszerként alkalmazta. Vajon mi készítette erre? Talán mostoha gyermekkorának emlékei? Nádasi Péterné nagy tisztelettel, de tárgyilagosan ír apósáról, alkotói önzéséről, ridegségéről, gyermekeihez való viszonyáról. Fiai ezeket a tulajdonságait, nem szemrehányóan ugyan, de megerősítik. „Gyerekeinek neveléséről sohasem beszélt anyámmal. Mint ahogy más parasztek sem ismerik ezt a fogalmat” – írja Nádasi Péter. Veres István szerint apja gyermekei iskoláztatásával kapcsolatban „mondhatnám konzervatív álláspontot képviselt”. Azaz közömbös volt sorsuk iránt. A paraszti világban valóban nem volt szokás a gyermekek elkényeztetése, de az ő metódusa enyhén szólva nemtörődomség, hiszen egy humanista író is lakozott benne. Tárgyilagosság az apóssal szemben, elfogultság férje iránt egyként jellemzi Nádasiné bizalmas közléseit, amelyek kiegészítő színfoltok Veres Péter jelleméhez. A családi fényképek arról árulkodnak, hogy az unokáihoz már nyájasabb volt az író.

Nádasi Péterné, mintha csak megérezte volna, hogy még vádolni fogják férjét az 1945 elején malenkij robotra hurcolt 547 német származású balmazújvárosi férfi, asszony, fiú és leány miatt, hiszen ő volt a falu kommunista párttitkára, s a GPU a pártvezetőséggel egyeztetett. Árva Erzsébet és Pozsonyi József *Deportáltak* című füzetükben (1989) nemcsak Nádasi Péter, de apja felelősségét is felróják. Veres István *Apám mellett, apám*

helyett című könyvében védelmezi őket: Veres Péter állítólag Vorosilovhoz fordult segítségért, eredmény nélkül. Nádasi Péternek sikerült néhány személyt kimentenie, de azok helyett az utcáról fogdostak be más embereket, többek között két unokatestvérét. Listán volt német származású felesége, Béke Julianna is, őt négyhónapos kislányára való tekintettel kivették. Ezekről azonban írásos dokumentumok nem állnak rendelkezésre. Mindenesetre az újvárosi lakosság körében éltek fenntartások Veres Péterrel és kommunista fiával szemben. Ez is hozzátartozik a Veres család tárgyilagos történetéhez.

B a k ó E n d r e kulturális rovatvezetőnek,
NAPLÓ szerkesztősége, Debrecen

Tisztelt Rovatvezető Elvtárs!

Soraiban néhány adatot kért tőlem férjem Nádasi (ifj. Veres) Péter életével kapcsolatosan.

Engedje meg, hogy ezeket egy terjedelmesebb életrajzba ágyazva közöljem. Koránt sem azért, hogy ezeket mind hasznosítsa. Csupán az a szándék vezet, hogy legyen a megyénkben élő kortársakból olyan – itt Önre gondolok – aki részletesebben ismeri Péter életútját, körülményeit, emberi tulajdonságait, mint az átlag olvasók avagy irodalmárok.

Ifjabb V.P. – írói nevén N.P. – 1920. január 2-án született Balmazújvároson a Kadarcs u. 6. sz. alatti „öregházban” (Ma ez az emlékház, miután a Veres család kb. 100 ölnyi területet díjmentesen a Községnek adományozott az egykori terjedelmes portából.) Az apa nem lehetett jelen első gyermeke születésénél, hiszen a tanácsköztársasági szerepléséért romániai börtönben majd kényszermunkán sínylődött. (Lásd: Számadásban megírva)

Anyósom szerint Péter megkapóan kedves, feketehajú, fehérbőrű formás fiúcska volt. Óvodába nem járt. Ott nőtt fel a Kadarcs utca porában a számos utcabeli gyermekkel egyetemben. Iskoláit az akkori Református Elemi Iskolában (ma Központi isk.) végezte. 3. osztályban tanítója volt Dr. Varga Antal, s talán Antinak is szerepe lett abban, hogy a túlságosan jó magaviseletű, félnék, gátlásos gyermeknek mutatkozó Péter végre az iskolában magára talált, a sikerélmények némi önbizalmat öntöttek bele, hogy merjen szerepelni, jelentkezni órákon. A 4-5-6. osztályban így jobb bizonyítványt (jó + közepes) szerzett, bár ezekben az osztályokban már tanítói egynek tekintették a számtalan kis parasztyermekből, akikkel a kenyérért veszködniük kellett.

Veres Péterné férje mellszobrával a ferenczei ház előtt / Fekete Gáborné felvétele, 1974 / Déri Múzeum Fotótára, FAd_34328

Képességeiben két véglet ötvöződött. Kitűnő memória és éber eleven érdeklődés az irodalom, a történelem, – általában a humán tárgyak iránt. Ugyanez állt a földrajzra, élővilágra, némileg a kémiára is. De abszolút nem érdekelték a reáltárgyak. Számolni nem szeretett. A fizika és a mechanika is hidegen hagyta. (1970 táján pl. Pesten beiratkozott egy gépkocsivezető tanfolyamra, hogy önállóan vezetve közlekedhessen, de pár foglalkozás után abbahagyta a tanfolyamot, mert figyelme, emlékezete a KRESZ és a vezetési kísérletnél leblokkolt, csütörtököt mondott. Volánhoz ülni pláne félt.)

Tudom, hogy nem szabad megírni azt a mélységes közönyt, (kegyeletlenség is lenne, valós voltát is kétségbe vonnák) mellyel a kenyérkeresettel viaskodó és írói terveket szövögető apósom: id. V.P. viselkedett gyermekei – közötté Péter, Julianna, Margit, kisebb mértékben Pista és a meghalt Sanyi fiú iskoláztatása, iskolai eredményei irányában. Péter szerint ezekben a nehéz években apja csak eggyel: önmaga fejlesztésével, íróvá emelkedésével törődött, s mélységesen lebecsülte gyermekei szellemi képességeit. Ezt a lesújtó, lekicsinylő véleményt gyakorta szemébe is vágta legidősebb fiának, aki érzékeny emberke volt és égették, fájtak neki apja szavai. Azt, hogy segíteni, fejleszteni is lehet egy gyermeket, nem ismerte az id. V.P., – nem is alkalmazta hát a motiválás, a szeretettel jóra bírás, a biztatás eszközeit. Péter szerint apjuk fiatalon hideg, rideg, nem egyszer cinikus volt gyermekei felé. Vagy csak az ő szeretetre szomjazó lényre érezte így? Ki tudja?

12-14 éves korában a serdülő Péter megpróbálkozott pl. verseket írni. De a család gúnyolódásai elől a melléképület padlására kellett felhúzódnia, csak ott írhatott le egy épkezláb mondatot.

A fenti „ridegparaszti” nevelési módszer mellett nem is könnyen élt Péter gyermekként. Amikortól elbírta, már kisfiúként télen-nyáron hordania kellett teheneiknek a szénát, csutkát, répát, – almozott, „izikelt”.

Anyukával együtt hatalmas dézsában cipelnie kellett az itatáshoz a vizet, míg Nagyapa (apósom) az édesanyja házában telente nyugodtan írogathatott.

Anyósom is szívesen emlegette nekem, gondolom, hogy másoknak is azt, hogy V.P. tulajdonképpen neki: Nádasdi Juliannának is köszönheti, hogy íróvá lehetett, – mert mint ahogyan ő fogalmazta: „engedte írni!” – Azaz magára vállalt minden állattartási és gyermeknevelési teendőket, – a férfi részét is. A 30-as években Anyuka teheneiből, aprójószágáiból szinte teljesen előteremtette a család megélhetéséhez kellőket. Így november elejétől áprilisig a férj olvashatott, írhatott kedvére. Hogy valójában így volt-e? Nem tudhatjuk.

Egy biztos! Pétert testi erején felül dolgoztatták a Veres családban. Túl korán és keményen fizikai munkára fogták a vézna és sovány kisfiút. Talán 13 éves lehetett, mikor egy február végi szörnyű felnőtt-iramú kertészs kapcsán felfázott, izületi gyulladást kapott. Hónapokig nyomta lázas betegen az ágyat, s a szívét is megviselte egész életre terjedően ez a betegség. (Ezért nem került ki pl. katonaként a frontra.)

Olyat, hogy pályaválasztás, – olyat, hogy gyermekei későbbi sorsáról való gondoskodás, – a Veres családban nem ismertek. Péter felgyógyulása után gazdálkodó módos családoknál hónapokodott, béreskedett, illetve segített a család házkörüli és mezei munkáját elvégezni. (Írásai honoráriumából, állattartási haszonból holdanként apja földet veszegetett.) Majd lesz belőled egy jó napszámos, – hangoztatta felé éllel olykor édesapja, – de semmi konkrétum.

Nagyapa ezekben az években földet is bérelt és a pár holdnyi saját 1944-ig 10 holdra kerekedett. Dolgozni kellett a határban minden Veres gyermeknek, feleségnek egyaránt. Míg lovuk nem volt, Harangi Józsi bácsi (Harangi Péter ált. isk. ig. apja) V.P. régi középparaszt barátja adott számukra lovat és eszközöket a szántáshoz-vetéshez. Fizetésként ezt a Veresek munkával rótták le Harangi Józsefeknek. Bizony ennek a munkának fő végrehajtója szegény Peti lett. Hetekig szántott-vetett. Egyetlen zeig¹ ünneplőjét maga mosta. Zsebpénzt is igen szűken adtak neki ott-honról. Összegezve: nem könnyű gyermekkorra volt Péternek a TÖLGYFA ÁRNYÉKÁBAN. Közben sokat-sokat olvasott. Erre segítséget jelentett apja könyvtára, példája. Éles, éber befogadó intelligenciája is segítette a keserves önművelődésben, mert élt és lobogott benne a láng, hogy öbelőle is legyen majd valaki.

Én azon is elképedtem, mikor megtudtam férjemtől, hogy az ipari tanulóknak való jelentkezését is ő ötlötte ki és ejtette meg. Falubeli fiúktól meghallotta, hogy egy Varga Géza nevű szíjgyártó mester tanulót keres. Elmondta a hírt odahaza is. A szülők nem lelkesedtek érte, de nem is elle-nezték. Aztán pár nap múlva szegény Péter egyedül indult el a mesterhez jelentkezni. A mester a Batthyány utcában lakott, de ezt ő pontosan nem tudta. Jött főterünkől végig a Debreceni utcán. A mostani Vörös Csillag TSZ-központ helyén egy házon megpillantott egy cégtáblát: Varga István szíjgyártó. Hát ez lesz az! – gondolta. Bement. Nem az volt, – de ha már Péter szíjgyártó tanuló akart lenni, ez is felvette, bár már volt egy másik

1 Vastag, többnyire gyárilag festett, kemény vászon anyag

tanulója is. (Egy kis részeges, családtalan, lumpen alak volt ez az idegenből idesorodott Varga István, aki vándormunkásként – régi szokás szerint – évekig dolgozott Párizsban, Bécsben, Pozsonyban és ki tudja még, hogy hol? És tanuló előtt elbeszéléseivel kicsit kitágította a világot, – ez volt egyetlen jó ebben a kapcsolatban.)

Az én édesapámnál (ismert ács és kőműves mester volt) nagyon sok fiatal tanult szakmát, de olyanról nem is hallottam, hogy a jelentkezést és a szerződéskötetést maga a tanuló bonyolítsa le. A szülőknek általában a múltban is nagy gondja volt arra, hogy fiuk milyen helyen és kitől tanul mesterséget? De mint Péter elmondta, id. V.P.-t ez nem izgatta. Így került Péter a Debreceni utcára 3 hosszú évre. Az egykori műhely és a mi akkori és jelenlegi házunktól a távolság csupán 50–60 méter. A műhelyajtóból szinte rálátás volt Posta közi otthonunkra, hol élni Péter utolsó életszakaszában annyira szeretett.

Mint ahogyan kézírása is mutatta, kézügyessége férjemnek nem nagy lehetett. Mestere különben is csak javított inkább, mintsem új lószerszámokat készített. De ők dolgoztak folyamatosan a Semsey-uradalomnak, a katolikus esperesnek és hát falusi gazdáknak: reggel 7-től este 7-ig tartó munkaidővel. Kárpitozást is készítettek, mert akkoriban ez is beletartozott a szíjgyártó szakmába.

Péter részére sem a munkahely, de az akkori ipariskolai oktatás sem sok örömet hozott. Különösen rossz emlékei maradtak meg a rajzóráról. Hiszen iskolába egyenesen a műhelyből ment el anélkül, hogy meleg vízben kezét moshatott, átöltözhetett volna. S ott bizonyára a szutykos, maszatos, ügyetlen rajzai miatt P.I. kántortanító (ő tanította a rajzot) gyakran megszegényítette, gúnyolódás tárgyává tette, emlegetve, hogy V.P. fiától csak ennyi telik?

Emlékezetem szerint Péter úgy mondta, hogy Kis András (ezredes, hadtörténész) és az ő barátsága is az ipariskolában indult. Kis Bandi cipésztanulóként járt ugyanoda.

Péter 1936 ősztől 1939 nyaráig volt szíjgyártó tanuló a Debreceni utcán, a közelünkben. Velem is ezekben az években ismerkedett meg. (Polgáriba, majd tanítóképzőbe járó gyermekleány voltam, Péternél jó 3 évvel fiatalabb) Ha egyáltalán ismeretségnek lehet nevezni azt, hogy ő falusi szokáshoz igazodva köszönt nekem az utcán és néhányszor telehúzta vizeskannáimat, ha egyszerre értünk oda az utcai ivóvízes kúthoz. De egy 13–16 éves leány és egy 16–19 éves fiú ismeretése akkoriban többnyire csak ilyesmi lehetett. Pétert mi – velem hasonló korú gyermekek – különben is jóval idősebbnek gondoltuk az általa viselt fekete kalap és jellegzetes parasztruha miatt. De a felnőttek is komoly, tisztelettudó, Zagyva bácsiival (ismert kommunista cipész mester volt ezekben az időkben Balmazon) politikai vitákat folytató fiúnak tartották, tudták környezetünkön.

Férjem – fentebb már céloztam rá – ezekben az években már ténylegesen írogatott. Verseket helyett egyre inkább prózában tette meg kezdeti lépéseit. Gelei Péter néven néhány versét, rövidke prózáit írását lehozta a Népszava és más baloldali folyóirat is. Ezek beküldéséről apjának és családjának azonban nem szólt, csak amikor a lapban eléjük tállalhatta a közölt írást, akkor tette eléjük a kéziratot és vallotta be, hogy íme ő az a bizonyos Gelei Péter. Önmagától akart ő boldogulni az élet minden szakaszában. Sokszor

Családi kép a balmazújvárosi ház udvarán / Fekete Gáborné felvétele, 1974 / Déri Múzeum Fotótára, FAd_34338

megjegyezte, hogy talán ez jobban adódott volna, ha nem a V.P. fia, mert így minduntalan apjával hasonlították össze, s tőle is hasonló teljesítményt vártak volna el. Erre pedig erejéből, adottságaiból nem futotta.

Emlékezetem szerint 1940-től kezdődött Péter számára a katonáskodás. Sorkatonaként Nyulason a vonatkozó fogatosoknál szolgált egy évet. Tiszteji többségéről jó véleménye volt. Nem így a „zupás” altisztekről és tisztesekről. A tisztekből – amint elmesélte – néhányan felfigyeltek rá, talán mint V.P. fiára. Különösen a főhadnagyát emlegette hálás szeretettel, aki gyakran elbeszélgetett a nyílt eszű, a többenél sokkal olvasottabb, bő szókincsű, beszélni már akkor is szabatosan tudó fiatal Péterrel. Alakulatukat 1941-ben kivitték a frontra. Ennek a hivatásos főhadnagynak (nevét sajnos elfelejtettem) köszönhettem férjem az életét, mert frontra indulásuk előtt Petit szívbetegségére hivatkozva leszereltette és hazarendelte. A század 90%-ából Péter szerint hősihalott lett néhány hónap múlva a Donnál.

Visszakerülve olykor dolgozott szíjgyártó segédként, de főleg apja alakuló gazdaságában kellett segédkeznie a földeken. Barátai egyre-másra megnősültek. Ő sem akart lemaradni. Egy bálon aztán megismerte Béke Juliannát, akinek apja Újváros és Szoboszló között valahol tanyán juhászokodott. A leány a Németfaluban lakó nagyanyjához járogatott be időnként. Így került az emlékezetes bálba. Nagyon rövid 2–3 hónapos ismeretség után 1942. január végén vagy február végén összeházasodtak. Anyósom élesen ellenezte a „német” leányt, meg alacsonynak, kicsinek tartotta, – habár Anyuka is apró termetű volt.

Nagyapa azonban egyetértett azzal, hogy Péter családot alapítson, önálló életbe kezdjen. Még segített is legyűrt Anyuka ellenkezését, majd anyagi támogatásra is hajlandó lett. Kiegészítette a menyasszonytánc összegét annyira, hogy Péterék megvehettek egy szoba-konyhás házikót valahol a Bánlak IV. utcájának a legvégén a kikerekített összegből.

Itt született meg Péter idősebbik gyermeke Margit 1944. aug. 20-án, az Újvárost ért bombatámadás napján. (Veres Margitból kémia-biológia szakos gimnáziumi tanárnő lett, Pesten a Toldi Gimnáziumban tanít. Férje Koczogh András faszobrász. Egyetlen fia az ismert nevű művészettörténész Koczogh Ákosnak. Két 10 év körüli leánykájuk van.)

1939-től kezdve (nem tudom pontosan) járt ki Balmazújvárosra az MKP Debreceni Alapszervétől egy összekötő: Molnár Zoltán. (Élet és Irodalom munkatársa, író ma.) Ez a fiú akkoriban fémiparisiskolás diák volt. Apja a Varga vagy Teleki utcán férjiszabóskodott (MKP tag volt), s így nem volt feltűnő, hogy a házukhoz minduntalan idegenek, illegálisban lévő MKP tagok és baloldali beállítottságú emberek jöttek-mentek. Röpcédulát vittek-hoztak, talán gyártottak is. Molnár Zoltánt is ilyenekkel küldték ki Balmazra a fentebb említett Kis Andrásához majd Péterhez és talán másokhoz is. Péter aztán 1942-ben be is lépett a KMP-be.² Mivel kapcsolatosan Nagyapának konkrét tanácsa vagy véleménye, de tiltakozása sem volt. Azzal reagált Péter szándékára, hogy „Felnőtt ember vagy, a te dolgod, mit vállalsz.” 1944 nyárvégén a fronton eltűntnek nyilvánított Kis András hazajött. (Előzőleg a magyaroktól átszökött a Vörös Hadsereghez, ahol partizán kiképzést kapott. Miskolc táján ejtőernyővel földre dobták őt társakkal partizán tevékenységet folytatni. Péter és barátai hetekig rejtegették Kis András a határban tengeriföldön, csutkarakásba bújtatva. (S ez a K.A. készítette fel a többi arra, mit tegyenek a szovjet csapatok bejövetele után. A részletekről írt Péter részt a REMÉNYSÉG KÜSZÖBÉN c. Naplóban 1976. nyarán közölt cikksorozatban, — részint még nincs leközölve egy FALUKÖZTÁRSASÁG (1944–45) című élménybeszámoló Nádasdi Pétertől, ami 10 különálló részből áll, s érdeklődésük esetén szívesen beviszem Önnek, ha közlési lehetőség erre van.)

A községünk felszabadulása után egy küldöttség ment az itt székelő szovjet városparancsnokhoz Péter és Kis A. szervezésével, s ez a küldöttség kért engedélyt arra, hogy Balmazon pártszervezetet alakíthassanak és megkezdhessék a munkát. A városparancsnok engedélyével aztán a Batthyány utcában pártirodának igénybevették az üresen álló Hiteleszövetkezet épületét. Megkezdtek a tagtoborzást. Nov. elején megejtették a pártszerv vezetőségének megválasztását. A párttitkári funkció Péter kezébe került. Ez biztosan abban gyökerezett, hogy V.P. fia volt, aki 1919-ben direktóriumi tagként vallott arról, mennyire egyetért a szocializmus ügyével, részint Péter volt a legolvasottabb közöttük, s olyan, aki emberek, sok ember előtt is szólni, beszélni tudott és mert. De a titkári funkció mögött nem volt még tényleges tenni tudás, tenni bírás. Ez az 1944 decemberében-januárjában Balmazújvárost sújtó „deportálásnál” tűnt ki. Nem tárgyaltak, nem álltak szóba Péterrel az ezt bonyolító szovjet katonák, magyar felsőbb szervek. Nem tudott menteni, saját unokatestvéreit sem tudta kihozni a 600 jóvátételi munkára innen elvitt nő és férfi közül. Rájött egyéni túlkapasokra is. Sőt munkatársainak egy részében is csalódott. Volt pár szép élménye, napja is ezekben a nehéz hónapokban.

Ilyen pl., hogy Péter is tagja lehetett 1944. decemberében Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, amit a Kollégium Oratóriumában rendeztek meg. Elmesélte nekem nem is egyszer, hogy milyen meghatottan énekelték azon kezdetnek a Himnuszt, s boldog volt, mikor az egyik szünet alatt beülhetett a Kossuth nevével megjelölt padba. stb. Falunk 3 küldöttel képviselhetette magát ezen az emlékezetesen eseményénél. Péteren kívül Kis András és egy Nádasdi József nevű középparaszt lett a 3 tagú delegáció boldog tagja.

Visszatérve a deportálásra, sokszor emlegette, bizonygatta nekem, hogy „Hidd el, ha nem próbáltam volna mindent megtenni a deportálás megakadályozására, dehogy is mertem volna én ide visszatelepülni Balmazra. De nekem teljesen tiszta a lelkiismeretem. Én mindenkit menteni akartam, — hiszen az itt élő németek nem voltak soha Volksbund tagok, a magyarok sem voltak nyilasok, — de hiába! Kellett a szovjet haza új-jáépítéséhez a munkaerő! És éppen ez a szerencsétlen falu az egykori német telepések folytán belesodródott a bajba.” stb. stb.

Mégis boldog volt Péter, szinte fellélegzett, mikor 1945. február elején az MKP első pártiskolájára irányították. (Napló febr. 12. — számában Dr. Ónosi László ír erről az iskoláról. A közölt képen a fenti sorban Péter jobb felől számolva a harmadik az állók között.) A Simonyi út egyik villájában laktak. Péter felett vagy alatt aludt pl. Komócsin Zoltán, padtársa volt talán Benke Valéria stb. Az előadók közül nagyon megszerette férjem az emlegetett pártiskola első igazgatóját: Rudas Lászlót. Írt is egy még sehol nem közölt visszaemlékezést KÉZFOGÁS címmel, amit levelemhez egyébként mellékelek. Benne Rudas László és id. Veres P. első találkozására van elmondva. Ha mód lenne rá, örülnék, ha Önök lehoznák. (A nem kívánatos részek húzását is ejtsék meg benne.) Az Ónosi írásának folytatásaként, vagy id. V.P. halálának áprilisi évfordulójára aktuális lehetne.

A pártiskola elvégzése után aztán már nem is jött vissza Péter B.újvárosra. Előbb a Megyei Pártbizottságon kapott szervező titkári beosztást, majd földosztó kormánybiztosi megbízást Hajdú megyében. Lakást is adtak neki a Sas u. és a Kossuth u. sarkán lévő házban a Csokonai Színház mellett. Itt lakva érte házasságát az első megrázkódtatás. Jó korán! — 3 év volt mindössze, amit zavartalanul éltek.

A földosztás megejtése után Pétert Pestre helyezték a Földművelésügyi Minisztériumba és az állami gazdaságok szervezésének, életre hívásának kellemetlen és nehéz munkáját bízták rá és gondolom, másokra is. Utazott és szervezett 3 éven át. Felvitte a családját is Pestre. Pedig 1946-ban ismét bomlás szélén állott a házassága. Majd, hogy együtt maradjanak, 1947-ben megszületett a kisebbik gyermek: Sanyi. (Veres Sándorból pszichológus lett, az Országos Pszichológiai Intézet munkatársa. Felesége szintén pszichológus. Bálint nevű fiacskájuk 1976 decemberében született és ebben a hónapban várják a második gyermeket.)

Közben újabb meg újabb pártiskola következett. Ezek befejezésével a párt kikérte Pétert az F.M-től és egy évig vagy valamivel rövidebb ideig ő lett a Váci Járási Pártbizottság első titkára.

Nem beszélt arról, hogy miért, — de innen a sajtóhoz került. (A Rákosi éra idején sok mindenki belekerült a mellőzés sodrába, — még id. V.P. is, akkor miért jutott volna más sorsra a fia?)

2 A Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) 1918-as megalakulása után az aktuális politikai helyzettől függően hol illegálisban, hol legálisan, 1943-ig működött, majd 1944-ben Magyar Kommunista Párt (MKP) néven alakult újjá.

Férjem aztán pár évig a Magyar Mezőgazdaság (talán hetilap)-nál dolgozott munkatársként. Megszerette az újságírást. Elvégzett valami újságíró iskolát (tanfolyamot) is. Újságíró igazolványának száma: 194.

Marxista Esti Egyetem általános tagozata is jött. Munkahelyet is változtatott. A Magyar Mezőgazdaságtól átment a Képes Újság elődjéhez (nem jegyeztem meg e magazin nevét) és ott előbb riporter, majd a belpolitikai rovat vezetője lett. 1956 után ezen lap íróiból többség együtt maradt. Péter így alapító tagja lett az új névvel induló lapnak: a Képes Újságnak,³ ahol 17 évig megszakítás nélkül újságíróskodott, az első időben rovatvezetőként, majd a nyugdíjazását megelőző 4 évben főszerkesztőhelyettesként. A felszabadulást követően olykor, ha hazajött, gyakorta utcán vagy ünnepségeken összehozott a sors minket. Hozzám mindig feltűnően kedves volt, érdekelte sorsomnak alakulása, a munkám, szüleim halála, – minden.

1968-ban riportot készített az újvárosi iskolákról, ez alkalom volt arra, hogy az én iskolámba is eljöjjön. Itt 1963 nyarától 1979. januárjáig (nyugdíjaimig) nekem igazgatói beosztásom volt. Pétert az érdekelte, hogy felel meg egy nő ezen a poszton? Míg az óvodából nem lett külön igazgatóság, 50–55 felnőttel és 600 körüli iskolás 150 főnyi óvodás gyermekkel és szüleivel kellett együtt dolgoznom vagy szót értenem a közös célok érdekében. E témát vizsgálva kezdett el levelezni velem. De házasságról még nem esett köztünk szó. 1972 nyarán V.P. szobrát avatta a falu. A Veres család is lejött. Ez alkalommal ismertem meg Anyukát, Péter mutatott be engem neki, mert mi vele sohasem találkoztunk. (Nagyapával annál gyakrabban ünnepélyeken, én tartottam egykor az első V.P. író-olvasó találkozó bevezetőjét. Ettől kezdve mindig számon tartott, hogy ott vagyok-e azon a rendezvényen, melyre ő is hazajött?)

Meglepett, hogy Anyuka engem, az először látott idegent, megcsókolt. Majd pár nap múlva levelet kaptam Pétertől Anyuka aláírásával el látva, melyben meghívtak volna egy-két hétre a balatonakarattai Veres nyaralóba. Írták, hogy Péteren kívül valaki még jelen lesz a családból és én is szívesen látott vendégük leszek. Megköszöntem, de nem fogadtam el a meghívást, ami Anyukának – később elmondta – nagyon tetszett. Sok magányos nő élt volna az alkalommal, hogy a Veresek vendége legyen. Aztán Péter nyilatkozott szándékáról és mivel én testvérek nélkül egyedül maradtam szüleim halála után, s ő hajlandó volt az ingázást, majd a hazaköltözést is vállalni, 1972. nov. 17-én összeházasodtunk.

Férjem rövidke élete azonban sajnos betegségektől sújtottan folyt. 42 éves korában érte az első infarktus, 53 éves korában (1973) ez megismétlődött. Ekkor került rokkantsági nyugdíjas állományba, mert az orvosai ragaszkodtak ahhoz, hogyha élni akar, akkor csökkentse azonnal a foglalkozásával együtt járó idegizalmakat. Egyelőre 3 évre százalékolta le 67%-os rokkantsággal. De szerződéses munkaviszonnyal továbbra is kedves lapjához: a Képes Újsághoz kötődött havi 1 cikkre szerződve. A 3 év végét nem érte meg. 1976. április 30-án koszorúér elzáródás következtében a Bartók Béla u. debreceni kórházban váratlanul

pár óra alatt meghalt. Reggel 4 órakor idehaza kezdődött nála a baj és szinte már a mentőkocsiban – bár még szólni tudott – de már kékültek a fülei. Beérkezésünk után 1–2 perc múlva, reggel 6 óra 52 perckor az intenzív szobában halott volt.

Haláláig publikált. Nyugdíjasként a Képes Újsághoz szóló szerződésén kívül írt elbeszéléseket, cikkeket vagy rövid reflexiókat a Szabad Föld, Új Auróra, Élet és Irodalom, Napló stb. hasábjain. Író-olvasó találkozókat vállalt és rendezte apja kiadatlan írásait. (7.000 oldalnyit tesz ki az OLVASÓNAPLÓ id. V.P. tollából.) Halála előtt 4 nappal, ápr. 26-án – még mit sem sejtve – Hajdúböszörményben vett részt író-olvasó találkozón. S a halála előtti napon írta meg és adta postára a Képes Újságnak utolsó novelláját: Az élet felős vége címmel. Érezte és gyakran mondogatta is, hogy ő tökéletesen el van nyűve és rövidesen meg fog halni. Gyakorta panaszkodott szívfájásokról, érgörcsökről. De mivel a külseje, arca színe, bőre simasága egészségesnek, szinte fiatalosnak mutatta, némileg kétkedtünk fájdalomiban, panaszai alapos voltában. Máj. 12-re volt Pesten a Korvin Ottó kórházban előjegyzésbe véve egy szívkiúrára és már máj. 10-én eltemettük.

Mi okozta korai végét? A gyermekkori betegségen kívül talán az erején felüli munka? fiatalabb korában a mulató természet? (bár részeg soha sem volt, de kedvelte a bort) Belejátszott tragédiájába a rossz családi élet is, melynek többszöri nekifutás és 10 évi elkülönített lakásrészben való élés után 1969-ben véglegesen válás lett a vége.

A mi 1972-ben kelt házasságunk szerencsésebbnek ígérkezett. Magyar-történelem szakom közös érdeklődési kört jelentett kettőnk számára. A közös szülőfalu, a régi ismeretség, a Péter számára ismerős környezetem is pozitívan hatott. Itt meg nyugdíjazásáig az ingázás, utána pedig az én ig. beosztásommal járó napi 8 órás távollét jelentett gondot. Péter ugyanis nem bírta az egyedüllétet órákig elviselni. Alig várta az estét és a hétvégeket, mikor együtt lehetünk. Szívesen diktálta írásait szabadon gépbe nekem. Közben szokása szerint alá és föl járkált a szobában vagy nyáron a füves udvaron, – mintha most is látnám. (A múltkorában azonban elejtettem a gépem, s most ugrál pár betű, pár leragadozik. Elnézést a primitív technikáért, amivel soraim íródnak.)

Szeretett szegénykém énekelni. Gyermekkorában fizetségért temetésekre járó fiúcska volt az itteni szokások szerint. Érces, csengő, tiszta baritonjával aztán gyakorta itthon is rázendített egy-egy népdalra vagy református énekre. Lágyszívű, hamar könnyekig meghatódó ember volt. Mindenkiel hamar megtalálta a hangot, a témát, a kulcsot az illető lelkéhez. Hazakerülése után hihetetlenül gyorsan számtalan jóembere kerekedett az itt lakókból. Egyébként is széles baráti köre Pesttől a Posta közig elért. Számos újságíró, fotós, festő, művész, pártalkalmazott, hivatalnok felkereste balmazi kis otthonunkat Bata Imrétől kezdve Béres Ferenc népdalénekesig. Egyébként pesti 3 szobás nagy Alkotmány u. 4. alatti főbérletét haláláig megtartottuk. Itt élt az akkor még egyetemre járó fia: Sanyi és Péter is felment minden hónapban legalább egy alkalommal 3–4 napra, hogy szerkesztőségekkel, könyvkiadókkal, barátaival találkozzon. Pártagságát sem jelentette át a VI. kerületből. Gyakran megfordult az Írószövetségnél, az Újságíró Szövénél és a Korvin Ottó kórházban, ahol

3 A *Képes Újság*, a Hazaforrás Népfőnt „falusi hetilapja”, 1960 és 2010 között jelent meg.

a 2 infarktussal meggyógyították. Az lett volna a terv, hogy nyugdíjam elérése után télen sokat leszünk majd együtt a pesti főbérleti lakásban, nyáron pedig itthon a Posta közti házamban. Nem érhattük el. Péter levelezése is napi postát jelentett, – mint egy iskolánál ez lenni szokott, vagy még több levelet kapott és írt naponta. Egész élete szorgos munkával telt el még rokkantsága éveiben is. Naponta legalább 2 órányit írt és 3–4 órát olvasott; – így az újságíráson kívül néhány könyve is napvilágot látott. Főleg az ifjúsági kiadók adtak tért számára.

Könyvei az alábbiak:

1949. A HALADÁS TSZCS gazdái
Földműv. Miniszt. Prop. Oszt.
1951. Tizenhatan (Fiatal írók elbesz.) Ifjúsági Könyvkiadó
1959. Jóska és gazdája (regény) Móra Könyvkiadó
1961. Imre két házassága (regény) Móra Könyvkiadó
1962. Szövetkezeti emberek Kossuth Könyvkiadó
1966. Szilaj Pista Móra Könyvkiadó
1970. A bronzlovas regénye: Hadik András
Képes Újság közölte folytatásokban
1974. A tölgyfa árnyékában Móra Könyvkiadó

Az utóbbinak félbemaradt még 2 folytatása:

A holdudvar (V.P. életútjáról szólva)
Ferenchegyri esték

Kitüntetések, elismerések vonalán férjem felé a sors bőkezű volt. Az alábbiakkal rendelkezik:

1954. aug. 20. Mezőgazdaság Kiváló Dolgozója
1955. ápr. 4. Munka Érdemérem (5–7/5/1955) N. E. T.
1964. dec. 21. Munka Érdemrend bronz fokozata (XII-4/65/1964.) N. E. T.
1968. okt. 28. Szocialista Hazáért Érdemrend (XVIII-4/55/1968) N. E. T.
1970. ápr. 4. Felszabadulási Jubileumi Emlékérem (XX-2/6/1970) N. E. T. 7321.
1975. ápr. 4. Munka Érdemrend arany fokozata (V-4/61/75) N. E. T. 699.
1965. Hírlapkiadó Vállalat Törzsgárda tagja Ezüst fokozattal.
- Befejezésül még néhány mondatot Nagypapa és Péter későbbi viszonyáról. Egyéni boldogulása, majdán kitüntetései után nagyot változott a viszony apa és fiú között, de az apa mindig magasan fölötte érezte önmagát fiának. (Joggal.) Pl. az Imre két házassága című ifjúsági regény megjelenése után gratulál egy levelezőlapon Péternek, de azon is odaszúrja az alábbi: „Amit tehernek érzek benne az, hogy közel jár az én népi realizmusomhoz. Nem tud egészen különállón egyénivé lenni. A másik a szociológiai ismeretanyag laposító hatása. Erre nagyon vigyázni kell, mert az osztályharcos bizonyítás most már nem lázít, hanem untat. 1961. V. 14. Jó munkát kíván: Apád”

A megöregedett V.P. azonban már igen szívesen fogadta, várta a Ferenchegyre (II. Gárdonyi Géza u. 60.) a fiát. Különben a pesti évtizedek alatt talán mindössze négyszer lépte át az apa fia Alkotmány utcai (vagy ezt megelőzően budakalászi) lakásának ajtaját. Ennek azonban oka is volt. A meny (Péter első felesége) Béke Julianna mint „nagy és

Nádasdi Péter apjáról, Veres Péterről beszél balmazújvárosi otthonában / Vencsellei István felvételei, 1975 / Déri Múzeum Fotótára, ltsz.n.

mindentudó” pártember az 1950-es években nagyon megsértette az Őreget. Levelet írt a Nagypapának (helyben), amiben őt „vén reakciónak, képmutató, köpönyegforgató embernek” nevezte. Ezt a Nagypapa soha sem tudta B.J.-nek elfelejteni, megbocsájtani. Így hát Péter lakására nem ment többé. De a telefon mind gyakrabban csengett a Képes Újság szerkesztői, majd főszerkesztőhelyettesi szobájában. Ilyenkor Pétert hívta magához az apja. Péter pedig ment-ment boldogan. Az ő meleg szíve minden gyermekkori mellőzést, csipkelődést, gúnyolódást, lekicsinylést elfelejtett. Vitte a világ híreit, értesüléseit a Ferenchegyre apjához. Vele a dolgait átbeszélte, s a 70 év felé járó id. V.P. már respektálta a fia véleményét erről-arról. Péter őszintén szerette apját, – drága, jóságos édesanyját pedig százszorosan.

Hát bennem így maradt meg férjem életének, kis örömeinek és fájó bánatainak emléke. Az életrajzból kifelejtettem azt a tényt még, hogy Péter sok más fiattal falunkból 1944. tavaszán-nyarán a Máramarosi-havasokban: Priszlop-tetőn – mint hadimunkára odarendelt – szolgált civilként pár hónapot. (Tölgyfa árnyékában 161. old.)

Bízom abban, hogy az Ön avatott tollán kerek kis ismertető formálódik majd Péterről a készülő munkájában.

Sikeres munkálkodást kíván üdvözlettel:

Balmazújváros, 1980. febr. 14.

(özv. ifj. Veres Péterné)

Nádasdi Péter apjáról, Veres Péterről beszél balmazújvárosi otthonában; a falon családi képek / Vencsellei István felvételei, 1975 / Déri Múzeum Fotótára, ltsz.n.

MUZEOLÓGIA, MÚZEUMTÖRTÉNET

KAZZAY SÁMUEL GEMMAGYŰJTEMÉNYE

Kazzay Sámuel (1711 k.–1797) komáromi születésű kismes, aki 1746 körül került Debrecenbe, mint a kollégium publikus diákja.¹ 1750-ben patikus-inasnak állt, és később ez lett a polgári foglalkozása ugyancsak Debrecenben. Az 1750-es évektől kezdte el gyűjtőtevékenységét is, főleg a dunántúli utazásai során. Gyűjtőszrenvedéye az értékes kódexekre, könyvekre és a régi tárgyakra egyaránt kiterjedt (ókori és középkori pénzérmék, gemmák, feliratos bronztáblák, kispasztikák).

Gyűjteménye nemcsak helyi jelentőséggel bírt. Mikor anyagi nehézségei támadtak az 1770-es években, több érdeklődő is akadt a gyűjtemény megvásárlására. Így a Budai Királyi Egyetem könyvtára, melynek megbízásából Schönvisner István készített leírást a gyűjtemény egyes csoportjairól.² Az ifjabb Jankovich Miklós mindenképpen meg szeretne volna venni a gyűjteményt, és hosszas levelezést folytattak egymással ez ügyben. Élete végén (1796) adósságai fejében mégis minden a református kollégium birtokába került, s mind a mai napig a kollégiumi könyvtárnak a legértékesebb részét képezik (eredetileg 36 középkori kódex, 96 ősnymtatvány stb. volt benne).

Kazzay gyűjtőtevékenysége az egész magyar műgyűjtés történetének szempontjából is jelentősnek mondható. Ez a tevékenység hazánkban a 18. sz. második felében vette kezdetét, részint az iskolai gyűjtemények kialakulásával, részint a főúri és főpapi régiséggyűjtéssel.³ A polgárság ekkor még igen csekély mértékben kapcsolódott be ebbe a folyamatba. Ennek első képviselői közé tartozik a nemesi származású, de polgári foglalkozásból élő Kazzay Sámuel, aki magát nem tartotta műértőnek („...sem pap, sem professzor nem vagyok. Az én tudatlanságom is jól esmértes elöttem.”).⁴

A gemmagyűjtemény eredetileg 135 ábrázolással ellátott darabból állt. Legteljesebb leírásuk a debreceni Református Kollégium 1863-as leltárában található (R 1108/a). Az 1980-as évek elején még 6 darab fellelhető volt a gyűjteményből (ezekről akkor gipszlenyomatot készítettem), ma már egyetlen egy sincs meg közülük, így teljesen az 1863-as leltárkönyv

leírásaira és pecsétviasz lenyomataira vagyunk utalva a tanulmányozásuk során.

A leltár első 30 tételéhez – egyet kivéve (28) – nincsenek ugyan lenyomatok, de a gemmákat körülrajzolták, amiből eredeti méretük megállapítható. Ezt zárójelben feltüntettem, egyébként a leltárkönyv leírását változatlan formában átveszem, ill. a Wespzrémi-féle hivatkozásokat idézem. A lenyomatok hiánya azzal magyarázható, hogy a „domborművek”-et (kameók) nem használták pecsételőként, hanem többnyire medálként nyakláncra viselték. Erősen domború felületük miatt nem is lettek volna alkalmasak a pecsételésre. Jellemző az egész gyűjteményre a portrék nagy száma, de a kameóknál különösen feltűnő, hogy 15-ből 13 db fejet vagy arcot ábrázol. Valószínűleg ezek is többségében újkoriak voltak, ahogy az intaglióknál is tapasztalni fogjuk, bár bizonyos esetekben felismerhető, hogy antik típusról van szó (pl. a 4. tétel).

A „bevésett metszvények” (intagliók) közül a feliratosak esetében sincsenek lenyomatok, csupán a felirat leírása. Ezek közül több előfordulásával találkozunk antik gemmákon is, így ennek alapján eredetiségük nem vonható kétségbe. Viszont sárga gyantából (21) és topázból (24) készült antik gemmákkal nem találkozunk, hasonlóképpen nem fordul elő a négyszögű (16, 24) vagy a levágott sarkú négyszögű (23) forma sem, így ezeket is újkoriaknak kell tartanunk.

I. DOMBORMŰVEK

1. Arcok

1. alabástrom (1,3 × 1 cm), szakállas fej, jobbra fordult arcéllal.
2. alabástrom (1,4 × 1 cm), szakállas hajadon fej, arcéle jobbra.
3. talaja világos chalcedon, műve átlátszatlan fehér chalcedon (1,4 × 1,1 cm), hajadon női fej, arcéllal balra
4. talaja világos chalcedon, műve átlátszatlan fehér chalcedon (kerek, 0,9 cm), csecsemő Amor-fej, en face, nyak nélkül, kissé balra nyomulólág
5. fehér alabástrom (1,5 × 1,1 cm), borostyánkoszorús szakálltalan fej, en profil jobbra
6. chalcedon (1,4 × 1 cm), Isis fej en face
7. mint a 3. szám (1,3 × 1 cm), nőfej, arcéllal jobbra
8. csont, malachit színre festve (1,3 × 1 cm), szakálltalan, jobbarcélú fej
9. alabástrom (1,5 × 1 cm), szakálltalan agg arc, arcéllal balra
10. carniol (kerek, 1 cm), torz nőfej, arcegyenest, nyak nélkül. Lárva

1 Szelestei N. L., *A Collectio Kazzaiana. Az Országos Széchényi Könyvtár 1976–1977. évi évkönyve*, 417–443.

2 Balogh I., *A debreceni református kollégium gyűjteményeinek keletkezése. In Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor A. és Szabolcsi H. Budapest 1978, 595. sk.*

3 Sinkó K., *Adatok a magyar műgyűjtés történetéhez. In Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor A. és Szabolcsi H. Budapest 1978, 545–552.*

4 Szelestei i. m. 420.

11. malachit (1 × 0,9 cm), elől kopasz, hajadon, szakállas fej, jobb arcélre
12. malachit (1 × 0,9 cm), nőfej emlőkkel, en face
13. malachit (1 × 0,9 cm), szakállas hajadon fej, en face, kissé jobbra tekeredetten.

2. Másneműek

14. chalcedon, talaja művénél átlátszóbb (kerek, 0,9 cm), delfinháton balra úszó Cantos Arion. Művészajándék.
15. malachit (1,3 × 1,2 cm), varangy.

II. METSZVÉNYEK BEVÉSETT MŰVEL

Legendások

16. szép kék üveg (négyzögű, 0,9 × 1,3 cm), MYSIS két vonal közt. Hölgy neve, ajándék
17. kristály (1,8 × 2 cm), IVNO ET VENVS három sorban, körvonal közé

Vö.: *Henkel* Nr. 70: VENUS.

18. malachit (1 × 1,2 cm), AV üdvözlő ajándék: Ave! – Ezen előlap domború.

Vö.: *Henkel* 761, 774, 778, 783: AVE.

19. carniol (1 × 1,4 cm), PRINCEPS körvonalban.
20. carniol (1 × 1,8 cm), KYPIA XAPE üdvözlő ajándék hölgyhöz. Körvonalban. Megemlíti *Weszpr. Biogr. Med. T. III. p. 446: 4. corniolus orientalis, KYPIA XAPE.*

Vö.: *AGWien III Nr. 2148: XAIPE KYPIA.*

21. sárga gyanta (1,6 × 2 cm), LILIUM üdvözlő ajándék hölgyhöz. Körvonalban.
22. carniol (1,6 × 2 cm), VIVE DIV körvonalban. Születésnap üdvözlő ajándék.
23. carniol (levágott sarkú négyzög, 1,5 × 2,2 cm), ABRAC AMON varázsszeker. Amuletum. Abrakadabrárs. Körvonalban. Megemlíti *Weszpr. Biogr. Med. T. III. p. 446: 1. Carniolus seu Sardus orientalis vocibus ABRACe AMON signatus.*
24. topáz (négyzögű, vastag, 1 × 0,8 cm), XP Krisztus monogramja. Chatecumenusi kedveskedő.

Vö.: *AGWien III Nr. 2172.*

25. carniol (2,7 × 2 cm), GIBEL/ DANATA/ DARIES/ DAR/ DARIES/ ASTA/ RIES körvonalban. Amulet, abrakadabrárs varázssirattal. Megemlíti *Weszpr. Biogr. Med. T. III. p. 446: 2. Carniolus orientalis GIBEL. DANATA. DARIES. DAR. DARIES. ASTA. RIES notatus.*
26. carniol (1,7 × 2,9 cm), HOSPITA FELIX VIVAS vendégszeretetért köszönő s búcsútevő ajándék. Megemlíti *Weszpr. Biogr. Med. T. III. p. 446: 3. Carniolus occidentalis. HOSPITA FELIX VIVAS.*

Vö.: *Henkel* Nr. 782, 863-869: VIVAS; *Trier* Nr. 70: VIVAS FELIX.

27. carniol (1,8 × 1,4 cm), ET AMO azaz amo te, monogrammban. Szerelmes ajándék. Accipe circinulum (A) tripodem (M) mox adde rotundum (O) ET si convertat. Itt az előlap domború.

Vö.: *Henkel* Nr. 822.

28. Ld. Kat. 70.

29. carniol (1,7 × 1,1 cm), HELPIS két pálmagally között teke. A Helpis vagy tulajdonnév, ti. Igen szokott volt a némbereknél, vagy a szerelem reményét (ελπις) fejezi ki. Az erények nevei közül tulajdonnévül máig fokozatosan fennmaradt.

Vö.: *Napoli II Nr. 308: görög betűkkel írva*

30. onyx, fekete (1,2 × 1,3 cm), HYM azaz Hymenaeus. Alatta egy jobbra úszó delfin, melynek elejét kettős arc, egy szakállas és egy női teszik. Nászajándék, célozva Neptun és Amphitrite nászregéjére. Megemlíti: *Weszpr. Biogr. Med. T. III. p. 446: 5. Onyx bicolor, cuius Albae subcaeruleae insculpta est facies triformis, reliqua parte abeunte in piscem cum inscriptione HYM.*

A további gemmákat nem a leltárkönyv sorrendjében írom le, hanem egyrészt az újkoriakat az antikoktól elkülönítve, másrészt ez utóbbiakat tematikai csoportosításban. A leírásokban átveszem a leltárkönyv szövegét (leltári szám, anyag, forma, ábrázolás) idézőjelbe téve, de utána kiegészítéseket vagy megjegyzéseket fűzök a meghatározásukhoz.

Antik gemmák

Istenek

1., 128, carniol, kávas előlap, 1,2 × 1,7 cm

„Jupiter ülő alakja, lándzsára támaszkodik, előtte sas. Szemközt vele jobbról jó a szárnyas Victoria koszorút nyújtva. Jupiter mögött más alak, kezében pajzsral.”

Jupiter előrenyújtott kezében valószínűleg paterát tart. A balról álló alak vagy Mars, vagy egy győztes imperator. Igen felületes munka.

A jelenethez vö.: *AGUN* Nr. 75.

2. „43, sötét carniol, az előlap domború”, 1,3 × 1 cm
 „Borostyánkoszorús, szakállas fej, jobbra arcéllal.”
 A méltóságteljes, érett férfi arc aligha más, mint Jupiter.
 A típushoz vö.: *Debrecen* Nr. 5.

3. „51, sötét carniol, túlja kávésan domború, tisztátlan”, 1 × 0,8 cm
 „Osiris fej, mély, durvácska, arcéllal jobbra.”
 Semmi okunk nincs rá, hogy Osirist lássuk benne. Itt is Jupiterről van szó,
 hajában szalaggal. Tarkójánál I, arca előtt V betű.

4. „46, tej chalcedon, szemköztje gyengén domború”, 1,4 × 1,1 cm
 „Jupiter Hammon fő, Osiris szerüleg. Arcéllal jobbra.”
 A kosszarv Jupiter Ammon jelvénye, a modius (kalathos) és a sugárko-

szorú Serapisé. A két istenség összeolvadásáról van szó.
 A típushoz vö.: *AGWien* II Nr. 1252–2 (Serapis Pantheus); *Madrid* Nr. 164–5: Jupiter – Serapis – Amon – Sol.

5. „69, sötétbarna onyx, kék szemközttel”, 1,2 × 1 cm
 „Két fej junctim, arcéllal jobbra. Innenső koszorús, szakállas, túlsó női, sugárkoronás. mintegy Osiris és Isis.”
 Isis és Serapis gyakori ábrázolása a capita iugata, bár rendszerint jelvényeket is viselik, mint az alábbi példákon. A típushoz vö.: *Debrecen* Nr. 32: kalathos, Isis-korona; *AGD I/1* Nr. 375–6: kalathos, Isis-korona, ló-tuszvirág.
 A jelvények nélküli típushoz vö.: *RICHTER* Nr. 61: Jupiter – Juno

6. „108, carniol, túlja gyengén domború, csipkésen érczbe foglalva”, 1,6 × 1,3 cm
 „Mars egész készületben – jobbában pajzs, baljában lándzsa, fején sisak, jobbra fordultan áll.”
Weszprémi Biogr. Medic. III 336 = III (1968) 770: Bregetione ad Comaromium an. 1746 inventum ... carneolo, argento puro incluso, Mars cristata tectus casside, sinistra hastam, dextra scutum ad genua demissum tenens, affebre insculptus hic visitur.
 Míg a leltárkönyv leírásai többnyire a lenyomatok alapján készültek, ez esetben az eredeti darab alapján használja a jobb és bal megjelölést, talán éppen *Weszprémi* leírásának a hatására.
 Igen gyakori típus, vö.: *AGUN* Nr. 89; *Carnuntum* Nr. 150.

7. „83, carniol, túlja kávas, lapos, szélei tördeltek”, 1,2 × 1 cm
 „Sisakos alak, baljában lándzsa, jobbában??”

Jobbjában – a lenyomaton baljában – kard és köpeny lehet. Mars ábrázolásáról lehet szó.

8. „90, sötét carniol, túlja kávas, lapos, töredezett”, 1,5 × 1,1 cm
 „Törzsön balra fordulva ülő meztelen férfi alak, lábánál tán eb. Mit tart jobb és bal kezében? A töredezés miatt ki nem vehető.”

Mercurius jól ismert típusa: kinyújtott jobbában pénzeszacskó, baljában caduceus és a köpenye, lábánál kos. Vö.: AGUN Nr. 104–5; *Carnuntum* 200–206.

9. „79, carniol, túlja lapos”, 1,1 × 0,6 cm

„Bokrétás alak, balra fordul, jobbára tán kígyó tekereg, baljában mit tart, nem kivehető.”

Mercurius álló típusa: előrenyújtott kezében pénzeszacskó, a másikban caduceus és köpeny.

Vö.: AGUN Nr. 95-101; *Carnuntum* Nr. 173–193.

10. „82, fekete onyx, túlja kávas lapos, tisztátlanka”, 1,4 × 1,1 cm

„Lepleit leeresztett szép női alak oszlophoz támaszkodva. Venus Callipigos volna, de kezében ékszert? tart, s lábánál mintegy pajzs.”

Venus Victrix közismert típusáról van szó: baljában lándzsa, felemelt jobbában sisak, lábánál pajzs.

A típushoz vö.: AGWien II Nr. 1460-1474; AGUN Nr. 111-113; *Carnuntum* Nr. 234–240.

11. „71, hússzín chalcedon, átlátszatlan, domborúcska előlap, erősen domború háttoldal”, 0,8 × 0,6 cm

„Oszlop mellett álló, jobbra forduló alak, jobbán vessző, balján madár.”

Az előbbivel azonos típusról van szó, de sokkal felületesebb munka.

12. „105, carniol, gyengén domború előlap, túlja kávács domború”, 1,7 × 1,4 cm

„Jobbra lépdelő Dianna (sic), vállán tegez, kezében ív és nyíl, lábánál kutya és dámvad.”

A két állat elhelyezése az Ephesosi Artemis ábrázolásainak hatását mutathatja.

A típushoz vö.: AGD I/3 Nr. 2278, 2485; korinthusi bronzokon előfordul Hadrianustól Plautilláig (L. Kahil, Artemis. LIMC II. Nr. 435).

13. „104, carniol, túlja kávács”, 1,4 × 1,1 cm

„Diana alakja jobbra fordulva, oszlophoz támaszkodik, kezében gally. Előtte reá vissza felé föltekintő őz.”

A típushoz vö.: L. Kahil, Artemis. LIMC II (1984) Nr. 629 = Luni Nr. 24.

14. „116, serpentin vagy kigyla, domború előlap”, 1,2 × 1 cm

„Victoria istennő koszorút nyújtva, balra lépdelve.”

A másik kezében vállára helyezett pálmaágot tart, melynek az alsó része jól látszik.

A típushoz vö.: AGUN Nr. 130–132; Carnuntum Nr. 358–371.

15. „119, sötétvörös carniol, ezüst? gyűrűbe van foglalva, a gyűrű ércén Ő. P. betűk”, 1,6 × 1,1 cm

„Victoria szárnyas alakja jobbra fordulva, s az előtte álló trophaeumot, mely dölt pajzsra van tűzve, koszorúzza.”

Jól ismert típus: a trophaeum a földbe van állítva, a pajzs hozzá van támasztva. Vö.: Carnuntum Nr. 385–6.

16. „100, fekete onyx kék szemközzel, kávács előlap, túlja lapos, vastag”, 1,3 × 1 cm

„Victoria szárnyasan, jobbra fordulva, leeresztett jobbában koszorúcska.” Jobbra lépő Nemesis, aki jobb kezével köpenye szélét emeli maga elé, baljában gallyat tart.

A típushoz vö.: Carnuntum Nr. 356, 414.

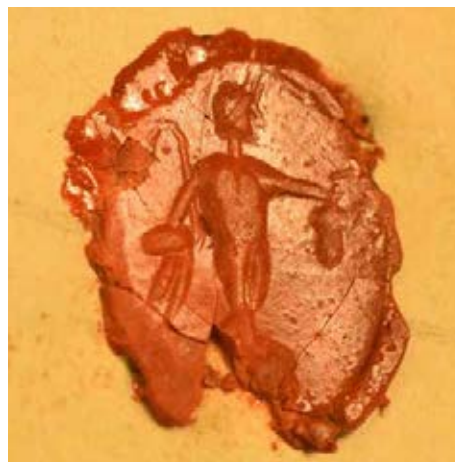
17. „114, barna, elől kéklő onyx, kávas előlap, túlja lapos”, 1,2 × 1,1 cm
 „Fortuna szokott alakja, balra fordultan.”
 Fortuna jobbával kormánylapátot tart, baljában bőségszaru és aláhulló köpenye.
 A típushoz vö.: AGUN Nr. 138–140; *Carnuntum* Nr. 301–324.

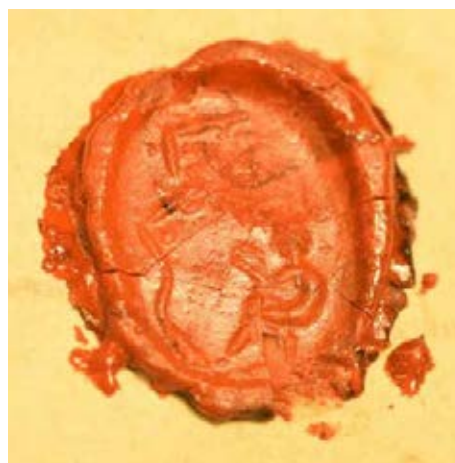
18. „86, sötét carniol, túlja kávas, lapos”, 1,7 × 1,2 cm
 „Alak félig balra fordulva, jobbában habarnicza?, sepia? – baljában?”
 Bonus Eventus jól ismert alakja: jobbában patera, baljában két kalász.
 A típushoz vö.: AGUN Nr. 162–164; *Carnuntum* Nr. 469–475.

19. „78, carniol, túlja lapos”, 1,4 × 0,9 cm
 „Nőalak? koszorúsán, meztelen, baljában hosszú thyrus, jobbában s lábánál mi van? – nem kivehető. Talán Bacchansnő.”
 Meztelenül álló Bacchus, jobbában thyrus, baljában kantharos, lábánál párdúc.
 A típushoz vö.: AGUN Nr. 166–7; *Carnuntum* Nr. 526.

20. „99, vörös jáspis, túlja kávas, lapos”, 1,4 × 1,1 cm
 „Jobbra lépdelő erdei isten, baljában horgosbot, jobbában kopáncsos makk.”
 Jobbra lépő szatír, előrenyújtott kezében szőlőfürt, a másikban pedum és köpenye.
 A típushoz vö.: AGUN Nr. 171; *Carnuntum* Nr. 508–517.

21. „80, fekete onyx kék szemközztel, kávas előlap, túlja lapos”, 1,2 × 1 cm
 „Alak, talán kertben.”
 Valószínűleg sziklán ülő szatír, előtte magasra nőző fa.

Halandók

22. „87, carniol, kissé domború előlap, túlja kávas”, $1,5 \times 1,3$ cm
 „Sisakját feltevő Mars, jobbra fordulva, kezében lándzsa, lábánál vért.”
 Fegyvereiben gyönyörködő hérósz, valószínűleg Achilleus: felemelt kezében sisakját tartja, a másikban lándzsa, a földön a pajzsa.
 A témához vö.: Gesztelyi T., Ifjúalakok fegyverrel a Déri-gyűjtemény gemmáin. *Déri Múzeum Évkönyve 2004*, Debrecen 2005, 111–120.
 A típushoz vö.: AGUN Nr 182; *Carnuntum* Nr. 560, 569–572.

23. „96, fekete onyx kék szemközztel, túlja kávas, lapos”, $1,5 \times 1,2$ cm
 „Képzőművészet, szoborfejjel bánva, balra fordultan, széken ülve.”
 Támlás széken ülő, félig meztelen nőalak, kezében maszk. Valószínűleg színész.
 A típushoz vö.: *Dreikönigenschrein* Nr. 130: támlás széken ülő költő vagy színész; *Carnuntum* Nr. 544: Múza; *Verona* Nr. 632–3: színész maszkkal.

24. „102, carniol, túlja kávas, lapos”, $1 \times 0,7$ cm
 „Imádó, jobbra fordultan, a háta megett oltár.”
 Bizonyára áldozatot bemutató alak, de a lenyomat hiányossága miatt nem állapítható meg kiléte.

25. „132, carniol, túlja kávas lapos”, $0,9 \times 1,2$ cm
 „Hajókészület.”
 Orral jobbra álló hajó, alatta evezősor, rajta három pajzsot és lándzsát tartó harcos.
 A típushoz vö.: *Genève II* Nr. 502-505; *Gaule II* Nr. 1294; *AGWien II* Nr. 993; *Carnuntum* Nr. 592.

26. „107, carniol, túlja kávas, az előlap igen gyengén domború”, $1,1 \times 1,5$ cm
 Lóháton jobbra rohanó alak, fölemelt jobbujában lándzsa.
 A típushoz vö.: *Xanten II* Nr. 107.

27. „126, carniol, túlja domború”, $1,5 \times 1,8$ cm
 „Imperator lovon, két oldalt gyalog katonai alak, mindnyájuknál lándzsa.”

28. „61, carniol”, $1,2 \times 0,9$ cm
 „Ifjabb Faustina, Marcus Aurelius nejeének feje, jobbra.
 Kontyos hajviselete alapján nem elképzelhetetlen.
 A típushoz vö.: AGWien III Nr. 1749; Dreikönigenschrein Nr. 300;
 Carnuntum Nr. 661.

Állatok

29. „121, carniol, tört, túlja kává, lapos”, $1 \times 1,2$ cm
 „Oroszlán jobbra lépdelve.”
 Az oroszlán jobb mellső lábát bikafejre helyezi.
 A típushoz vö.: Aquileia Nr. 1142–1154; Gaule Nr. 647; Dreikönigenschrein
 Nr. 150.

30. „117, szép fekete onyx, kék előlappal”, $1,1 \times 1,3$ cm
 „Jobbra lépdelő lno, tehén alakban.”
 Eltűzött értelmezés, semmi okunk sincs rá, hogy a mitológiai alakot
 lássuk benne, akit Jupiter tehénné változtatott, hogy így rejtse el luno
 haragja elől.
 A típushoz vö.: Xanten Nr. 86; Gaule Nr. 674–677.

31. „118, chalcedon onyxszá szállagosodva”, $1 \times 1,5$ cm
 „Legelő bika, arccal jobbra.”
 A típushoz vö.: Gaule Nr. 674; Britain Nr. 598.

32. „119, vörös jáspis”, $1,2 \times 1,5$ cm
 „Jávor jobbra lépdelve.”
 A típushoz vö.: AGWien III Nr. 1862; Carnuntum Nr. 770.

33. „122, fekete onyx, kékesfehér elővel, kává előlap”, $1,1 \times 1,3$ cm
 „Disznó jobbra, Bacchus tiszteletére.”
 Sörtés vadkan, nincs okunk Bacchus áldozati állatát látni benne.
 A típushoz vö.: Aquileia Nr. 1092; Xanten Nr. 92; AGWien II Nr. 1147.

34. „124, carniol, kávas előlap, hátoldala lapos, vastag”, $0,9 \times 1,4$ cm
„Nyulat hajtó eb, jobbra, vadászemlék.”

Valójában gazellát üldöző oroszlán.

A típushoz vö.: *Aquileia* Nr. 1200; *Britain* Nr. 638; *Carnuntum* Nr. 828.

37. „120, fekete onyx, kékellő elővel, túlja kávas, lapos”, $0,8 \times 1$ cm
„Madár, jobbra néző szájában virágokkal.”

Az ábrázolt madár egy papagáj, mely szájában mákfejet és egy kalászt tart.

A típushoz vö.: AGWien III Nr. 1959: kakas, előtte kalász és mákfej; *Genève* Nr. 457: papagáj, előtte mákfej, mögötte lepke.

35. „146, tejkvarc, domború előlap”, $1,2 \times 1,4$ cm
„Balra lépdelő, jobbra visszatekintő sas, túlságig mély metszéssel.”

A típushoz és stílushoz vö.: AGUN Nr. 218.

38. „145, heliotrop, gyengén domború”, $2 \times 1,8$ cm
„Az állatöv jegyei, skorpió és rák.”

Weszprémi Biogr. Med. III 446: „6. Jaspis maculata cum insculptis signis zodiaci, scorpione et cancro.”

A heliotropot varázsgemmák készítésére használták.

36. „11/3, onyx bicolor, pecsétgyűrű roppant izmos karikával, köve kiálló”, $0,7 \times 1$ cm

„Jobbra siető madár, szájában virággal, felül CIC, alul CC visszásan.”

Weszprémi Biogr. Med. III 446: „9. Onyx bicolor, cui insculpta forma columbae, ramum olivae rostro tenentis, ante et post se pullos habentis, cum inscriptione litterarum inversa CIC forte Christus Iesus crucifixus: Militis christiani annulum fuisse existimamus.”

Weszprémi fantáziája meglódult a felirat feloldását illetően. Semmi okunk arra gondolni, hogy keresztény katona gyűrűjéről volna szó.

A típushoz vö.: AGWien III Nr. 1958; *Genève* Nr. 445: mindkettőnél kakas szájában kalászt tart.

39. „123, heliotrop, domború előlap”, kerek, $1,3$ cm
„Skorpió balra.”

Weszprémi Biogr. Med. III 446: „7. Iaspis aequae maculata cum insculpto solo scorpione.”

A skorpió ábrázolású gemmákat skorpiómarás ellen viselték. Vö.: Barb, *Gnomon* 41, 1969, 305).

A típushoz vö.: AGD I/2 Nr. 2080; III Kassel Nr. 191; AGUN Nr. 238; Carnuntum Nr. 848–852.

Szimbólumok

40. „34, fekete onyx, szemköztje kék, túlja tarka színnel, kávas előlap” 1,3 × 1 cm

„Szakállas, hátranyúló nagykontyú fej, arcéllal jobbra. Alatta kakas, tán virágok közt. Farka egyszersmind a fej szakállát képi.”

Maszk-állat kombináció: balra fordulva álló kakas, rajta a maszk jobbra néz, tarkójánál kosfej, fején balra néző elefántfej hosszú ormánnyal.

A típushoz vö.: *Aquileia* Nr. 1005: elefántfej maszkkal kombinálva; AGWien III Nr. 2102: elefántfej két maszkkal kombinálva.

41. „48, sötét carniol”, kerek, 0,8 cm
„Durva vésetű fej nyak nélkül, arcéllal jobbra.”
Maszk.

42. „130, carniol, kávas, lapos, szélei kitöredeztek”, 1,3 × 1 cm

„Diadal és emlékemelvény. Szép mű.”

Alul kézfogas, melyből két bőségszaru emelkedik ki. Középen kantharos, melyből egy mákgubó és két kalász emelkedik ki. Bőségszimbólumok.

A típushoz vö.: *Britain* Nr. 401, App. 36; *Xanten II* 189; *Carnuntum* Nr. 1015a, 1017.

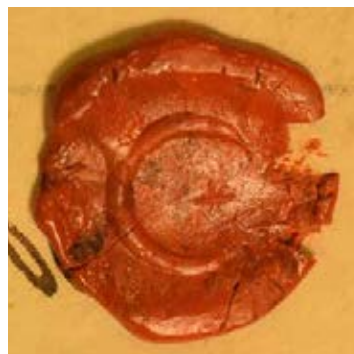

43. „144, carniol”, előlapja domború, 1,1 × 0,4 cm

„A rajta volt alak a törés miatt ki nem vehető.”

Bőségszaru, alatta kalász(?).

A típushoz vö.: *Aquileia* Nr. 1422; *Genève II* Nr. 426; *Bari* Nr. 25.

44. „131, carniol, domború”, 1,3 × 1 cm

„Holdújság és 7 csillag (kettő letört) ti. a 7 planéta. Asztrológiai célzatú abraxas, nyakbavető varázsszer.”

A lenyomaton 2 csillag vehető ki.

A típushoz vö.: *Aquileia* Nr. 1497; *Debrecen* Nr. 71; *Carnuntum* Nr. 1024.

45. „133, fekete onyx, kávás, lapos”, $1,5 \times 1,3$ cm
 „Valamelyik Seleucusnak pecsétnyomója vasmacskával. Nagy régiségű ritkaság.”

Kérdéses, hogy antik-e. A korai kereszténység használta a remény szimbólumaként. Vö.: F. J. Dölger, *Das Fischsymbol in frühchristlichen Zeit.* 1910, 318, 353.

A típushoz vö.: *Madrid* Nr. 474; *Carnuntum* Nr. 959-960: ráakasztott halakkal.

48. „70, lazur, túlja domború”, $1,4 \times 1,2$
 „Amor koszorúsán, ívvel s nyíllal szárnyasan, jobbra lépdelve.”

A típushoz vö.: *AGWien III* Nr. 2673; *Tassinari*, Filone 1, gruppo C.

46. „125, fekete onyx lazurkék szemközttel, kávás”, kerek, 2,4 cm

„Concordia három alakból álló, fölöttük két gally. Igen durva mív.”

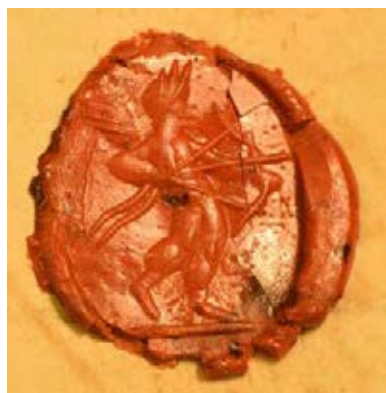
Alsengemma (P. Zazoff, *Die antiken Gemmen* (1983) 380 sk.): nevüket a dániai Alsenről kapták, a 8-13. sz. között készültek. Kemény tűvel vés-ték az üvegnicolo kék felületébe a vonalából álló alakokat. Amulettként viselték.

49. „84, heliotrop, túlja domború”, $1,2 \times 1$ cm
 „Szárnyas Cupido ívvel és fáklával.”

A típushoz vö.: *AGWien III* Nr. 2674; *Madrid* Nr. 119, 126 skk.; *AGUN* Nr. 294; *Tassinari*, Filone 1, gruppo C.

Újkori gemmák

47. „94, carniol, túlja domború”, $1,3 \times 1$ cm

„Borostyánkoszorús, szárnyas Cupido alak, jobbra lépdelve, felvont íjjal.”

A típushoz vö.: *Aquileia* Nr. 912; *AGWien III* Nr. 2661-2; *Madrid* Nr. 110-118; *Tassinari*, Filone 1, gruppo B.

50. „91, chryzopraz, dombordad előlap”, $0,8 \times 0,5$ cm

„Balra lépdelő Cupido alak, hátán tegezzel, jobbában nagy nyíllal.”

Mintája a botjára támaszkodva pihenő Amor (*Dreikönigenschrein* Nr. 88). A típushoz vö.: *Tassinari*, Filone 1, gruppo C.

51. „81, braziliai topáz, 8 szögű, briliánsra metszve, kávas előlap”, 1,3 × 1 cm
 „Apollo szép sugár termete, jobbra lépdelve, kezében lant.”
 A típushoz vö.: E. Simon, Apollon/Apollo. LIMC II (1984) Nr. 179–82; AGD IV Hannover Nr. 245; Madrid Nr. 7.

54. „77, vörös jaspis, kávas előlap”, 1,1 × 0,8 cm
 „Meztelen, de kalapos alak, jobbjával botra támaszkodik, baljában virágot? tart lefelé.”
 Igen hasonló a Bacchus ábrázolásokhoz, de ő a jobbjában kantharost tart, nem virágot vagy gyümölcsöt.

52. „110, carniol”, 1,2 × 0,9 cm
 „Szárnyas alak balra, lanttal.”
 Apollo, akinek hosszú köpenye a válláról hullik alá.
 A típushoz vö.: Tassinari, Filone 2.

55. „98, carniol, túlja domború”, 1,3 × 0,9 cm
 „Thyrsussal jobbra lépdelő Bacchus.”
 Mintáját feltehetően a Bacchansnő-ábrázolások jelenthették.
 A típushoz vö.: Tassinari, Filone 5.

53. „109, lazur, domború”, 2 × 1,6 cm
 „Mars jobbra lépdelve, borostyános fővel, jobbjában nyíl, hátán hegyes köldökű pajzs lándzsával.”
 Mintája a Mars-hadvezér ábrázolások lehetnek.

56. „103, fekete onyx, lazur szemközztel, lapos érczel fedett, kávas előlap”, 1,5 × 1,3 cm
 „Bottal jobbra lépdelő meztelen alak, utána kisebb – mintegy gyermek – alak, vagy fa, mert nem kivehető.”
 A meghatározhatatlan alak mögött inkább növény, mint egy gyermek látható.
 A típushoz vö.: AGWien II Nr. 1111.

57. „72, carniol, túlja domború”, 1,3 × 1 cm
 „Alak balra fordultan, jobbában bárd, baljában vért és nyíl.”
 Mintája Mercurius ábrázolása lehetett, bal kezében a caduceushoz hasonló tárgyat tart.
 A típushoz vö.: *Tassinari, Filone 6.*

60. „85, onyxszerű chalcedon, túlja kávas, lapos”, 1,7 × 1,4 cm
 „Jobbra lépő hosszú ruhás nő, jobbában bárd vagy thyrsus? Zavaros attribútumok.
 A típushoz vö.: AGWien III Nr. 2656.
 A típushoz vö.: *Tassinari, Filone 5.*

58. „89, carniol, túlja domború”, 1,2 × 1 cm
 „Silvanus isten.”
 Az előbbihez nagyon hasonló ábrázolás. A baljában tartott tárgyat bizonyára gallynak nézte a jelenet leírója, ezért nevezi Silvanusnak.
 A típushoz vö.: *Tassinari, Filone 6.*

61. „76, carniol, túlja domború”, 1,7 × 1,4 cm
 „Pallas alakja féljobbra fordulva, jobbában nyíl, baljában pajzs.”
 Minerva nyíllal sohasem jelent meg.
 A típushoz vö.: *Tassinari, Filone 5.*

59. „93, fehér, tán porcellán fajúú?! túlja kávas, lapos”, 1,2 × 1 cm
 „Thuribulummal kezében balra futamodott alak.”
 Nem állapítható meg, hogy valóban tömjéntartóval kezében fut a meghatározhatatlan alak.
 A típushoz vö.: *Tassinari, Filone 6.*

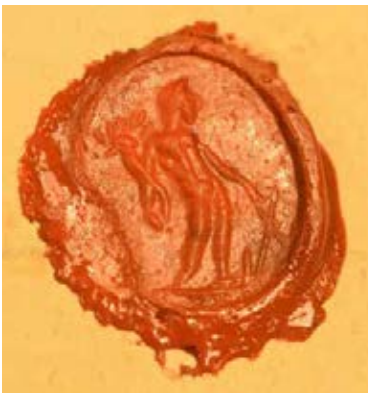
62. „112, lazur, túlja domború”, 1,4 × 1,2 cm
 „Koszorús, szárnyas Fama, jobbra lépdelve, trombitán harsogva, előtte csillag.”
 Mintája az antik Victoria-ábrázolás lehetett, Fama ábrázolása nem fordult elő.
 A típushoz vö.: AGWien III Nr. 2658; *Tassinari, Filone 5.*

63. „92, onyx tejsíkkal, túlja kávas, lapos”, 2, 1,7 cm
 „Kígyókkal övezett meztelen női alak, futva egy égő oltárhoz jobbra, kezében egyik elszakított kígyó.”
 Mintája a Bacchánusnő ábrázolás lehetett.

66. „75, carniol, kissé domború előlap”, 1,1 × 0,9 cm
 „Törzsön ülő alak, jobbában hal?”
 A típushoz vö.: AGUN Nr. 315.

64. „73, lazur”, 1,2 × 1 cm
 „Alak, jobbában evező, baljában bőségszaru. Ez a Fortuna istennő alakja. Bár az attribútumok egyértelműek, az alak tartása nem antik darabra vall, és az is elképzelhetetlen, hogy Fortuna meztelen legyen.
 A típushoz vö.: *Bologna* Nr. 321; *Tassinari*, Filone 5.

67. „74, carniol, kávas, kissé domború előlap”, 1,1 × 0,9 cm
 „Törzsön ülő alak, balra fordulva, baljában pálmagally.”
 A típushoz vö.: AGUN Nr. 304.

65. „95, carniol, túlja kávas, lapos, tört”, 1,5 × 1,2 cm
 „Fa mellett, törzsön ülő balra fordult alak, baljában gally. Felső része eltöredzván bővebben kivenni nem lehet.”

68. „97, carniol, túlja kávas, lapos”, 1,4 × 1,3 cm
 „Széken jobbra fordultan ülő, övig leplek alak, baljában?? sépia? spica?”
 A kezében tartott tárgy leginkább kalász, az egész jelenet mintája leginkább Ceres-ábrázolások lehettek.

69. „88, heliotrop, kávás, gyengén domború”, 1,5 × 1,3 cm
 „Atlasz, féltérdén – vállán az éggömböt emelve.”
 A típushoz vö.: *Nijmegen* Nr. 226B: 16–17. sz.

70. „28, rubint vagy üveg. Weszprémi szerint Rubinus orientalis pretiosissimus. Üveg! szép rubin színűre füstve.” Kerek, 1,2 cm
 „NICOMAC azaz Nicomachus. Borostyámkoszorús meztelen alak, kezével állát támasztva s gondolkodva ül a földön, lábainál két furulya. Nicomachus volt a mester, ki e gemmát metszette.”
 Schönvisner István 1781. máj. 7–9 között felvett leltára Kazzay Sámuel gyűjteményéről: „Inter gemmas seu lapides pretiosos antiquitate, caritate ac praestantia eminentis, qui rubinus orientalis esse videtur, magnitudine ferme avellanae nucis: huic incisus et Sylvanus cum addito sculptoris nomine Nikomachus, cujus meminit Plinius Hist. Natur. I. 37 cap. 1.”
 Weszprémi Biogr. Med. III 446: „8. Rubinus orientalis pretiosissimus, cui affabre insculpta effigies Tityri nudi in gramine sedentis, dextra mentum suffulcitur, sinistram genu suo imponentis, inter pedes fistulas duas longiores erectas habentis, adiecto famosi gemmarum sculptoris Nicomachi nomine, lecto inverso sic litterarum ordine NICOMAC.”
 Nem fogadható el sem Schönvisner Sylvanus, sem Weszprémi Tityrus meghatározása. Ehelyett egy ifjú szatírt láthatunk benne – amit kicsiny lófarka is megerősít –, akinek kettős sípja van.
 Publikálva: Gesztelyi T., Ülő szatír kettős sípjal. *Déri Múzeum Évkönyve 1980*, Debrecen 1982, 87–93.
 A típushoz vö.: AGWien III Nr. 2574: Silenos NICOMAC felirattal, 18. sz.; *Madrid* Nr. 373: sárga üveg.

71. „127, carniol”, 1,1 × 1 cm
 „Két alak, jobbjukban lándzsa, baljukkal közösen egy koszorút tartanak.”
 A típushoz vö.: *Xanten II* Nr. 365: egy alak bottal és koszorúval.

72. „129, tejszalagos onyx, kávás előlap”, 1,5 × 1,3 cm
 „Férfi és nőalak ölelkeznek.”
 Talán az ölelkező Amor és Psyche mintájára készült, vö.: AGUN Nr. 263–264.

73. „115, carniol, túlja kávas lapos”, 1,9 × 1,6 cm
 „Hátrafordított kézzel fához kötözött meztelen alak, testébe nyilak löve mintegy Sz. Sebestyénnek.”

Újkori portrék

74. „54, lazur”, 1 × 0,8 cm

„Keletiesen sugárkoronás szakálltalan női fej, jobbra. Nyaka három gömbön végződik.”

Sugárkoronás férfifej.

A típusozh vö.: *Gaule* Nr. 53–4; *Nijmegen* Nr. 175–6; *Madrid* Nr. 1–33; *Tassinari*, Filone 10 Gruppo A.

77. „39, chalcedon-carniol, 8 szögű, metszetten domború”, 1,2 × 1 cm

„Turbánkoronás szakálltalan fej jobbra.”

Bizonyára a hajat tekintette turbánnak a képleíró.

78. „42, chalcedon-carniol”, 1,5 × 1,2 cm

„Durva mívű, sugárkoronás szakállas fej, arcéllal jobbra.”

75. „56, barna tarkás onyx”, 1,5 × 1,1

„Sugárkoronászerű tört süveges szakálltalan fej, arcéllal jobbra.”

Nero vonásait idéző portré.

79. „31, chalcedon átmenetben carniolra”, 2,2 × 2 cm

„Szakálltalan fej, arcéllal balra, sugárküllös sisakú.”

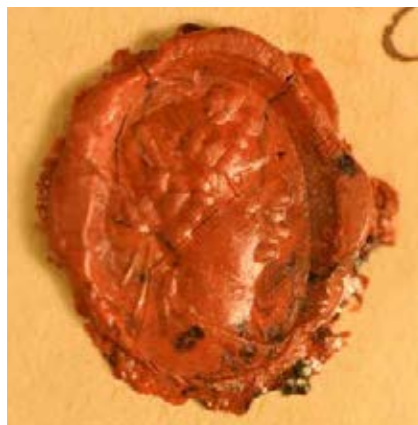

76. „52, hússzín, áttetszetlen chalcedon”, 1,2 × 1 cm

„Sugárküllös koronájú, szakálltalan fej, jobbra.”

80. „59, carniol”, $1,3 \times 1$ cm
 „Borostyánkoszorús, szép, szakálltalan fej, jobbra arcéllal.”
 Babérkoszorús.
 A típushoz vö.: *Gaule* Nr. 481; *Nijmegen* Nr. 172–4; *Madrid* Nr. 34–59;
Tassinari, Filone 11.

83. „53, hússzín, áttetszetlen chalcedon”, $1,4 \times 1$ cm
 „Tisztátalan metszetű, diadémós szakálltalan fej, arcéllal jobbra.”
 Babérkoszorús.

81. „58, carniol”, $1,2 \times 0,9$ cm
 „Diadémós, szakálltalan fő, arcéllal balra, durvácska mű.”

84. „50, carniol” kerek, $1,2$ cm
 „Diadémós szakálltalan fej jobbra.”
 Babérkoszorús.

82. „57, carniol”, $1,3 \times 1$ cm
 „Durva mívű, keleti fejkű, szakálltalan arc, jobbra.”
 Babérkoszorús.

85. „36, amethyst”, $1,8 \times 1,4$ cm
 „Szakálltalan, borostyánkoszorús fej, arcéllal jobbra.”
 Babérkoszorús.

86. „38, tej chalcedon”, kerek, 1,5 cm
 „Szakálltalan, borostyánkoszorús fej, arcéllal jobbra.”
 Babérkoszorús.

89. „65, carniol”, kerek, 1,6 cm
 „Szalagövezte szakálltalan fej, jobbra.”
 A típushoz vö.: *Madrid* Nr. 60–81: soványabb arc, kettős szalag; *Tassinari*,
 Filone 11, Gruppo B.

87. „41, onyx”, 1,8 × 1,4 cm
 „Borostyánkoszorús szakálltalan fej, arcéllal jobbra.”
 Babérkoszorús fej, Antonius vonásait idézi.

90. „55, chalcedon átmenetben carniolra”, 1,3 × 0,8 cm
 „Szalagövezett szakálltalan fej, arcéllal balra.”
 Sugárkorona babérkoszorúval vagy diadémmal kombinálva.

88. „35, chalcedon-carniol”, 1,6 × 1,5 cm
 „Szakállas, borostyánkoszorús fej, arcéllal balra.”
 Babérkoszorús. A típushoz vö.: *Bari* Nr. 100.

91. „37, szép onyx tejcikkokkal”, 1,7 × 1,4 cm
 „Szakálltalan, törtsüveges fej, arcéllal jobbra.”
 Diadémus fej.

92. „32, chalcedon átmenőben carniolra”, $2,1 \times 1,8$ cm
 „Tarajos sisakú szakállas fej, arcéllal balra.”
 A típushoz vö.: *Xanten II* Nr. 380–81.

95. „47, vörös csikú, s ezáltal carniolra hajló chalcedon”, $1,6 \times 1,4$ cm
 „Kerek sípkával fedett szakálltalan fő, arcéllal balra.”
 A típushoz vö.: *Bari* Nr. 116.

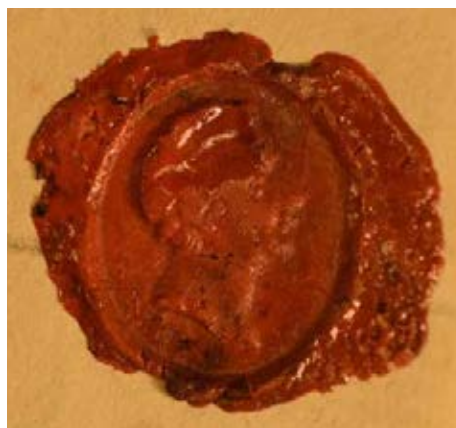
93. „45, carniol”, $1,3 \times 1,1$ cm
 „Szakállas fej, arcéllal balra, taréjtalán sisakkal, melynek eleje nőarcot képez.”

96. „11/5, sigillorium crystallinum, nyolcszögű igen szép kristálypecsét, mély metszettel – hátlapja brilliantszerűleg metszve”, $1,2 \times 1$ cm
 „Előlapján jobbra néző szakállas kámzsás fej.”

94. „33, carniol”, $1,8 \times 1,6$ cm
 „Szakállas, sípkás fej, arcéllal balra.”
 Turbánszerű fejfedő.

97. „40, borsárga üveg”, $1,4 \times 1,3$ cm
 „Mórfej, arcéllal jobbra.”

98. „44, barna onyx, Igen mély véset, mely törést okozott”, 1,6 × 1,4 cm
„Szakállas hajadon fej, jobbra.”

101. „62, carniol”, 1,2 × 1 cm
„Leples női fej, jobbra.”
Hátul a haja kontyba van kötve.

99. „49, tej chalcedon”, kerek, 1,1 cm
„Hajadon szakálltalan fej, arcéllal balra.”

102. „66, szép rózsaszín üveg, gyengén domború”, 1,8 × 1,4 cm
„Leplezett, szemérmes női fej, mély vésetű, arcéllal balra.”
A típushoz vö.: *Bologna* Nr. 341.

100. „11/10, ezüst nyélbe foglalt antik mívű sötétvörös nyolcszögű carniol metszvény”, 1,3 × 1,1 cm
„Rajta Sokrates elől kopasz, szakállas alakja, balra fordultan.”

103. „68, chalcedon átmenetben carniolra”, 1,5 × 1,3 cm
„Leples női fej, mintegy Lucilláé, arcéllal balra.”
A típushoz vö.: *Dreikönigenschrein* Nr. 299.

104. „60, kristály, kávas”, 1,3 × 1,1 cm
„Kereksapkás szakálltalan, női vagy gyermekded fej, mellképben, balra arcéllal.”

105. „63, chalcedon átmenetben carniolra”, 1,6 × 1,4 cm
„Női fej, női fejjel, balra.”

106. „64, halvány carniol”, 1,1 × 1 cm
„Kövr, tán női fej, kontyitalan, jobbra.”

A lenyomatok alapján vizsgálható gemmák számszerű megoszlása a következő: 45 antik, 61 újkori, ezen belül 28 teljes alakos és 33 portré. Az újkori gemmák teszik ki tehát a gyűjtemény nagyobbik felét, a portrék pedig ezen belül is dominánsak. A kameo-portrékkal együtt elérik az antik darabok számát. A 18. században kétségtelenül nagy divatja volt a portrégyűjtésnek, ezzel függhet össze a nagy számuk. Feltehető, hogy az

antik és az antikizáló portrékat nem tudták megkülönböztetni egymástól, vagy nem is helyeztek rá különösebb hangsúlyt.

Az újkori portrék nem korabeli személyeket ábrázolnak, nem az egyénítés jellemző rájuk, hanem bizonyos típusokat képviselnek, melyek jobbára az antik pénzérmék császárportréi alapján készülhettek. Ez a magyarázata annak, hogy az egyik leggyakoribb jelvényük a sugárkorona (74–79). Ezek csekély kivétellel (78) szakálltalan ifjúarcok rövid egyenes frizurával. Olykor felismerhető a konkrét minta is, pl. Nero (75). A másik igen kedvelt attribútum a babérkoszorú (80–88). (Ezt a leltár készítője tévesen mindig borostyánnak tartja.) Ez esetben is egy kivétellel (88) szakálltalan ifjúarcokról van szó, többnyire szép szabályos arcéllal. Az arcok többnyire szikarak, de néha teltebb is megjelenik köztük (83, 84). A babérkoszorúsak csoportjában is feltűnik egy jellegzetesen antik arc, mégpedig Antoniusé (87). A harmadik kedvelt attribútum a diadém (szalag), az arcok mind szakálltalanok, és gyakoribb a telt arc (89, 90), mint a szikárabb (91). Előfordulnak sisakos fejek is (92, 93). Ezek érett korú, szakállas férfiak, mintájuk az antik Mars ábrázolások lehettek. Előfordulnak nem antik fejedőt („sipkás”, „kámzsás”) viselő portrék (94–96), és fejedő nélküliek (97–100). Az arcok ezeknél a legváltozatosabbak. Itt lehet feltételezni leginkább, hogy korabeli személy ábrázolásáról van szó. Bár a leltár készítője maga is felfedez köztük antik minta alapján készült portrét, mégpedig Sókratését (100). Női portrék sokkal kisebb számban fordultak elő (101–106), ahogy a császárkori pénzérméken is ritkábbak. Legjellemzőbb viseletük a lepel (101–103), de előfordul nehezen meghatározható fejedő is (104: „kerekisapkás”), ill. anélkül (105–106).

Az egész alakos újkori gemmák a 16–18. sz. közötti időszak tömegtermelésének jellegzetes példái, mint pl. a nyilazó vagy nyilazni készülő Amor (47–49), a zavaros attribútumokat tartó ülő (65–67) vagy álló (57–61) alakok. Jellemző attribútum a kígyószzerűen hullámzó (63, 66) vagy az x-szel díszített botszerű tárgy (53, 60) vagy a gally (65, 67). Ezek gyakran társulnak heves mozgással (63) vagy erősen S kanyarulatú testtartással (47–48, 52). Ez utóbbi akkor is árulkodó, ha egyébként az attribútumok rendben volnának, ahogy az Apollo (52) vagy Fortuna (64) ábrázolás esetében. Máskor viszont a testtartás van rendben, de az attribútum nem megfelelő, mint pl. Bacchus esetében (54). De lehet önmagában a fej- és a hajábrázolás árulkodó sajátos formájával, mint pl. Ceres esetében (68). De árulkodó lehet a kő anyaga és csiszolása is, ahogy az egyébként gyanút nem keltő Apollo ábrázolásnál (51), melynek anyagát brazíliai topáznak nevezi, és brilliánsra van metszve.

A legszebb kivitelű darab valamennyi közül a földön ülő ifjú szatír, kezében kettős síppal. Ez egy kora császárkori antik minta pontos másolata, mely több másodpéldányból is ismert. A felirata kétféleképpen is előfordul: NICOAAC és NICOMAC. Ez utóbbi feloldása Nikomachos, mely név előfordul az id. Pliniusnál, mint gemmametsző. A vele való azonosítást azonban már Brunn elvetette. A felirat valószínűleg később kapcsolódott hozzá az ábrázoláshoz.

Az antik ábrázolások tematikáját és stílusát illetően különleges darabot nem találunk a gyűjteményben. A császárkorban kedvelt témák a jellemzőek, mint pl. Jupiter (1–3), Mars (6–7), Mercurius (8–9), Venus Victrix (10–11), Victoria (14–15), Fortuna (17), Bonus Eventus (18), oroslán (29–30), sas (35) stb. Feltűnő, hogy Jupiternél a portrék dominálnak, és nem a sokkal gyakoribb trónoló típus. Serapis (4–5) jelenléte a keleti hatás következménye, ami Pannoniában nem meglepő, és nem is példa nélküli. Feltűnő, hogy hiányzik Minerva, aki a leggyakoribb ábrázolások közé tartozik a provinciában. Különlegesnek mondható a két Diana ábrázolás. Egyik a lábánál látható két szimmetrikusan elhelyezett állat révén (12), a másik az istennő oszlopra támaszkodó tartása révén (13), melyre nem ismerünk analógiát. Mars és Victoria Pannoniában és ezen belül Brigetióban is igen kedveltek voltak. Ugyanez mondható Fortunáról és Bonus Eventusról, ehhez képest csak 1–1 darabbal vannak képviselve. A maszkot tartó színész (23) a párhuzam nélküli ábrázolások közé tartozik Pannoniában. Nem találunk példát a fegyveres gyalogosoktól kísért lovas ábrázolásra sem (27).

A gemmák anyagának összesítéséből az derül ki, hogy a karneol (carniol) mindkét korszaknál dominált: antik 24, újkori 21 készült ebből az ékkőből. Feltűnő a jáspisok alacsony száma: antik 2, újkori 1. A második leggyakoribb kőfajta az antik daraboknál a „fekete onyx, szemköztje kék” megnevezésű, amit a nicolóval azonosíthatunk (10 db). Az újkori portréknál jellemző a „chalcedon átmenetben carniolra” vagy „onyx tejcsíkokkal” (14 db). Ilyen mintázatú kövekkel ókori gemmákon elvéve találkozunk, az újkorban viszont igen gyakoriak. Ugyancsak az újkorban kedvelt kőfajta volt a lapislazuli (lazúrkő), amiből 5 db van a gyűjteményben.

Egészében véve a gemmák eredetéről megállapítható, hogy Weszprémi közlése a komáromi lelőhelyet illetően csak néhány darab esetében valószínűsíthető, a többségénél viszont nem. Úgy tűnik, hogy a közkézen forgó darabok között a 18. században több volt az újkori eredetű, mint az antik. Ezzel magyarázható, hogy a spontán gyűjtés folyamán ezek halmozódtak fel nagyobb számban.

IRODALOM

AGD

Antike Gemmen in deutschen Sammlungen I–IV. 1968–1975.

AGUN

T. Gesztelyi, Antike Gemmen im Ungarischen Nationalmuseum. Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Series Archaeologica III. Budapest 2000.

AGWien

E. Zwierlein-Diehl, Die antike Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien. I. München 1973, II. München 1979, III. München 1991.

Aquileia

G. Sena Chiesa, Gemme del Museo Nazionale di Aquileia. Padova 1966.

Bari

G. Tamma, Le gemme del Museo Archeologico di Bari. Bari 1991.

Bologna

A. R. Mandrioli Bizzarri, La collezione di gemme del Museo Civico Archeologico di Bologna. Bologna 1987.

Britain

M. Henig, A Corpus of Engraved Gemstones from British Sites. BAR 8. Oxford 1974, 1978.

Carnuntum

G. Dembski, Die antiken Gemmen und Kameen aus Carnuntum. Wien 2005.

Debrecen

T. Gesztelyi, A Déri Múzeum gemmagyűjteménye. Déri Múzeum Évkönyve 1986, Debrecen 1987, 87–178.

Dreikönigenschrein

E. Zwierlein-Diehl, Die Gemmen und Kameen des Dreikönigenschreines. Köln 1998.

Gaule

H. Guiraud, Intailles et camées de l'époque romaine en Gaule. Suppl. Gallia 48. Paris 1988. II. Paris 2008.

Genève

M.-L. Vollenweider, Catalogue raisonné des sceaux, cylindres, intailles et camées. Musée d'Art et d'Histoire de Genève. I. Genève 1967, II. Mainz 1979, III. Mainz 1983.

HENKEL 1913

F. Henkel, Die römischen Fingerringe der Rheinlande und der benachbarten Gebiete. Berlin 1913.

Madrid

R. Casal Garcia, Coleccion de gliptica del Museo Arqueologico Nacional I–II. Bilbao 1990.

Napoli I–II

U. Pannuti, Museo Archeologico Nazionale di Napoli. Catalogo della Collezione Glittica. I Roma 1983, II Roma 1994.

Nijmegen

M. Maaskant-Kleibrink, The Engraved Gems. Roman and Non-Roman. Nijmegen 1986.

RICHTER 1971

G. M. A. Richter, The Engraved Gems of the Greeks, Etruscans and Romans. I. Engraved Gems of the Greeks and the Etruscans. London 1968. II. Engraved Gems of the Romans. London 1971.

TASSINARI 2010

G. Tassinari, Alcune considerazioni sulla post-antica: la cosiddetta «produzione dei lapislazuli». Rivista di Archeologia 35, 2010, 67–143.

Xanten

G. Platz-Horster, Die antiken Gemmen aus Xanten. Köln–Bonn 1987, II. Köln–Bonn 1994.

RESUME

Tamás Gesztelyi

The gem collection of Samuel Kazzay

Debrecen pharmacist Sámuel Kazzay's (1711–1797) collecting activity can be considered significant even from the aspect of the history of the entire Hungarian antique collecting. In Hungary this activity began in the second half of the 18th century, partly with collections created in schools, and partly with barons' and abbots' antique collections. At this time the bourgeoisie had only a limited role in this process. Kazzay, who was of noble origin but pursued a civil job, was one of its first representatives. The original collection of gems did not survive, however, their description exists in the 1863 inventory of the Reformed College of Debrecen together with wax seal imprints. Numerically, the figurative gems show the following distribution: 45 antiques, 61 from the modern era, of which 28 show full figures and 33 are portraits. Thus, modern era gems account for the larger part of the collection, with portraits being predominant among them. This proves that the assumption that they originate from Brigetio may be true for only a portion of them.

ELEFÁNTVADÁSZAT HÓHÉRPALLOSSAL – EGY MŰTÁRGY, KILENC TÖRTÉNET

Egy évvel ezelőtt, 2022. április 10-e és június 25-e között volt látható a Déri Múzeumban az *EgyediLEG – Tárgyak szubjektíven* című kiállítás, melyen az intézmény muzeológusai ritkán látható, de érdekes történettel bíró műtárgyakat mutattak be. A tárlat különlegessége a felvállaltan szubjektív tárgyválasztás volt, és a tudományos magyarázatok helyett alkalmazott személyes hangvételű tárgybemutató. Számos műtárgy elmentépként jelent meg, míg akadt néhány, mely önmagában hordozott többszörös, akár egymásnak ellentmondó jelentéstartalmat. Ilyen tárgy volt jelen tanulmány főszereplője, a Deibler-féle hóhérpallas is, amelynek különleges és jelentős volta csak ekkor kezdett megmutatkozni.

A tárgy 2022-es bemutatása és értelmezése számomra felvetette azt az izgalmas kérdést, miszerint megismerhető-e az adott műtárgy a maga teljes valójában. Amint erre a kiállítást megnyitó Kotics József is rámutatott, a tárlat magában hordozta azt a posztmodern szemléletet, ami szerint „nincsen többé nagybetűs igazság, hanem kizárólag »parciális, részleges igazságok« vannak és ezeket az igazságokat is a megfigyelő [...] hozza létre.”¹ Ezt a megközelítést, bár némiképp szemben áll sok történész véleményével,² nézetem szerint érdemes végiggondolni, mivel egészen újszerű muzeológiai interpretációs lehetőségeket nyithat meg.

Kotics József beszédében egy inuit történetet elevenített fel a posztmodern antropológia példaként.³ A gondolatot továbbfűzve, a bevezetőmben szeretném felidézni a közismert indiai tanmesét, mely szintén a valóság megismerésének nehézségeit hivatott példázni.

„Egyszer régen, élt hat vak ember egy faluban. Egy nap hallották, hogy a király átutazóban a falu mellett táborozott le, és van több elefántja is. Még soha nem hallottak ilyesméről, felkerekedtek hát, hogy megtalálják és megismerjék.

Fogalmuk sem volt, hogy milyen egy elefánt. Csak a hangját hallották, közelebb mentek, és elkezdték tapogatni.

– Hé, az elefánt egy oszlop – mondta az első férfi, aki megérintette a lábát.

– Ó, nem! Olyan, mint egy kötél – szólta a második, aki a farkát emelte meg.

– Dehogy! Egy rücskös falhoz hasonlít – kiabálta az, aki az elefánt hasát tapogatta.

– Olyan, mint egy nagy legyező – állapította meg a negyedik, aki a fülénél állt.

– Vigyázzatok, az elefánt egy hegyes lándzsa! – rikoltotta az ötödik ember, aki megérintette az elefánt agyaráját.

– Ugyan, ne féljete, csak egy hosszú cső – nyugtatta a többieket a hatodik férfi, aki megérintette az elefánt ormányát.

Elkezdtek vitatkozni, mert mindegyikük ragaszkodott az igazához.

Arra járt egy bölcs ember, és megkérdezte tőlük: Mi a baj? Miért veszekedtek?

– A másik nem fogadja el, hogy az elefánt olyan, amilyennek mondom, pedig megtapogattam, és tudom, mit beszélek – mondta mindegyik.

A bölcs ember nyugodtan válaszolt:

– Mindenkinek igaza van. Mindnyájan csupán egy kis részletet érzékeltetek a hatalmas elefántból. Tehát valójában az elefántra mindaz jellemző, amit megállapítottatok.”⁴

A kiállítás újszerű gondolatiságán és a mese tanításán felbuzdulva kíséreltettem arra, hogy a hagyományoktól némiképp eltérő módon mutassam be a választott műtárgyat, a Deibler-pallosot. Hiszen „vannak pillanatok, amikor úgy érzi a muzeológus, hogy a rábízott tárgyaknak titka van, amelyhez csak úgy férhet hozzá, ha sutba vágja a jól fölépített nyilvántartási rendszert, kilép az osztályozás rendjéből, és a maga egyediségében, konkrétságában veszi szemügyre. Nem kategorizálja, hanem tapasztalatot szerez róluk, nem besorolja, hanem felfedezi. Hagyja, hogy megmutassák magukat, föltárják titkukat.”⁵

A pallos múltját és szimbólumrendszerét kutatva, kiválasztottam kilenc olyan részletet, melyek között található hosszabb és rövidebb, véresebb és békésebb, a műtárgyhoz jobban, vagy csak áttételesen kapcsolódó leírás. A hóhérpallas egy-egy jelentéstartalmát bemutató történetek külön-külön is értelmezhetőek, ugyanakkor egymás mellé állítva, reményeim szerint, képesek bemutatni az „elefánt” többé-kevésbé jól látható kontúrvonalait.

A tanulmány létrejöttében nagy segítségemre volt dr. Christoph Emmendorffer, az augsburgi Maximilianmuseum vezetője és dr. Barbara

1 Kotics József: *EgyediLEG – Tárgyak szubjektíven. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022*. Debrecen, 2022. 166–167.

2 Bővebben lásd: Romsics Ignác: *Mi a történelem?* In *Mindentudás Egyeteme 1*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2003. 57–79. <http://real-eod.mtak.hu/1022/1/04%20Romsics%20Ign%C3%A1c.pdf> (Letöltés: 2023. 04. 21.)

3 Kotics: *i. m.* 166–167.

4 Forrás: <http://tanmesek.hu/?p=80>. (Letöltés: 2023. 04. 16.)

5 Kotics: *i. m.* 168–169. Idézet a Lakner Lajos által írt tablósövegéből.

Rajkay, az augsburgi Városi Levéltár munkatársa, akik értékes információkkal láttak el Augsburg történetével és a Deibler család életével kapcsolatban. Támogatásukat ezúton is köszönöm!

I. A hóhérpallos, mint a fegyvertörténet mostohagyereke

A halálbüntetések történelmében sokáig a legirgalmasabb és legtisztább kivégzési módnak a pallossal történő lefejezés számított. A kegyelmes halál lehetősége eleinte csak az arisztokratákat és a társadalom egyéb rangos tagjait illette meg, de a 17. századtól kezdve az alsóbb osztályok tagjai is részesülhettek a „pallos kegyelmében”. A vérpadon ily módon tapasztalható társadalmi egyenlőség annak köszönheti létrejöttét, hogy az ítélezési gyakorlatból fokozatosan kikoptak a régi, meglehetősen kegyetlen büntetési módszerek (például a megégetés, vízbe fojtás, kerékbetörés stb.), és az akasztás mellett a lefejezés vált a fő kivégzési móddá.

A lefejezés elterjedésével párhuzamosan a 15. század elején megfigyelhető a hóhérpallos, mint önálló kardtípus kialakulása is, elsősorban a német területeken.

A hóhérpallosok elődjei minden bizonnyal az egyenes, kétélű lovagi kardok voltak, melyek széles keresztvassal rendelkeztek, valamint kellően hosszú markolattal, hogy két kézzel is meg lehessen markolni. A kivégzésnél használt pallosok formája és mérete a 15. századtól kezdve nagyjából változatlan maradt egészen a 19. századig. Általános jellemzőjük a viszonylag hosszú penge (85–90 cm), melyet kizárólag sújtásra használtak. A hatékony vágást segítette elő a jellemzően nagyobb súly (nem ritkán 2 kilogrammnál is nehezebb volt a kard), és az a kialakítás, aminek köszönhetően a penge súlypontja a hegyhez volt közelebb. Utóbbit a vércsatornák mélyítésével próbálták elérni, illetve esetenként a hegyhez közel ólomgolyókat rögzítettek a pengére. Szintén a hatékonyságot növelte, hogy a kardot a hegyétől a keresztvasáig, végig borotvaélesre fenték.

A hóhérpallosok további jellegzetessége a hegy speciális kialakítása volt, ugyanis a legtöbb példány lekerekített, tompa hegygel rendelkezett – igaz, kis számban előfordultak hegyes pengéjű darabok is. Ha a kard valamilyen okból elvesztette „igazságszolgáltatási funkcióját”, előfordult, hogy harctéri fegyverként szolgált tovább. Ezekben az esetekben a tompa hegyet hegyesre köszörülték.

Általában elmondható, hogy a hóhérpallosok pengéje kiváló minőségű volt. Ha lehetőség volt rá, a városok és a tehetősebb hóhérok Európa legjobb kovácsműhelyeiből (például Passau, Solingen) szereztek be az ítéletvégrehajtó kardokat. A pengék felületét gyakran díszítették maratóssal, véséssel és poncolással, de az igazán művészi darab ritka közöttük. A leggyakrabban használt motívumok a kivégzéshez kapcsolódó jelképek (például a hóhérkerék és az akasztófa), a törvényességet igazoló feliratok, illetve különböző keresztény szimbólumok (például alexandriai Szent Katalin, a lefejezett szent).

Annak ellenére, hogy a hóhérpallosok előképei egyértelműen a harctéri pallosok voltak, ráadásul sok esetben (átalakítva) feltűntek a katonák

fegyverzetében, a fegyvertörténeti kutatások és összefoglaló munkák a legtöbb esetben kihagyják ezeket a kardtípusokat az összesítésekből. Pedig kialakításuk, pengéjük minősége, és olykor díszítettségük mindenképpen indokolná, hogy legalábbis a szertartási és díszfegyverek nyilvántartásában helyet kapjanak. Remélhetőleg a jövőben megjelenő szakkönyvek orvosolni fogják ezt a hiástust.

II. „Hit és hiedelem” –

A pallos, mint egyházi és népi szimbólum

A pallos szimbolikájával kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a keresztény hitvilág egyik legfontosabb jelképeként számít. Mint szimbólum „... az erő, a hatalom, a hősiesség és a hadiállapot jelképe. Királyi jelvény, biztosítja a békét és az igazságosságot. Az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódva elválasztja a jót a rossztól, lesújt a bűnösre.”⁶

Bibliai értelemben elég, ha csak az Édenkertet lángpallossal őrző Kerubokra gondolunk, vagy Szent Mihályra, aki kardjával győzte le a gonoszt. Luther egyenesen így fogalmaz:

„Isten a pallost oly nagyra tartja, hogy azt saját parancsolatának nevezi, és akarata ellen van, hogy bárki azt emberi találmánynak vagy eszköznek merje mondani. Mert a kéz, mely a pallost markolja és öl, már nem emberi kéz, hanem Isten keze és nem ember akaszt, fejez, tör kerékbe, öl és harcol, hanem Isten, mindez az ő műve és ítélete.”⁷

A hóhérpallosokhoz nem csak egyházi hiedelmek, hanem legalább annyira népi babonák is kapcsolódtak, melyek többsége közvetve vagy közvetlenül varázserőt tulajdonított az eszköznek. Sokan úgy tartották, hogy ha a bőrt hóhérpallossal karcolták meg, az ellenállóvá vált a szúrásokkal és vágásokkal szemben. Egy másik hiedelem szerint, ha egy csecsemőnek (jellemzően harántfekvéses gyermeknek) azt jóslták, hogy felnőtt korában összeütközésbe fog kerülni a törvénnyel, a hóhér apró, vérvörös sebet ejtett kardjával a csöppesség bőrén, így hátrítva el a vészterhes jövőt. Közvetve szintén a palloshoz kapcsolódik az a – mai ember számára – megdöbbentő hiedelem, ami a vérhez kapcsolódó egyik középkori/kora újkori rituálé volt: a lefejezett „vérét a hóhér a hatóság engedélyével felfoghatta egy edényben, hogy abból a nyomorult, különféle nyavalyokban szenvedő embereknek, kiket gyengeség vagy kórság gyötör, inni adjanak, ami által azok meggyógyulnak, épek és egészségesek lesznek...”⁸

6 Bővebben: Pál József – Újvári Edit: *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. 198.

7 Luthert bevezetőjében idézi: van Dülmen, Richard: *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrítuálék a kora újkorban*. Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Budapest 1990. 7.

8 van Dülmen: *i. m.* 142.

III. „DF.9.II.A.66.” –

A hóhérpallos, mint a Déri-gyűjtemény műtárgya

A műtárgyat a múzeum alapítója, Déri Frigyes vásárolta, feltételezhetően német nyelvterületen. A vásárlás részleteiről nem sokat tudunk, annak ellenére, hogy gyűjtőmunkájáról vásárlási naplót⁹ vezetett. Feljegyzései között nem találunk utalást hóhérpallos megszerzésére, és a felsorolt műtárgyak között sem olvasható olyan tétel, ami egyezne vele. Naplójában mindössze egy hóhérbárd (Richtbeil) vásárlásáról találhatóak adatok, azonban ismerve Déri műtárgyvásárlói tapasztalatát, nem feltételezhető, hogy a szakkifejezést eltévesztve összekeverte volna a hóhérpallossal (Richtschwert).

Fizikai paramétereit tekintve a műtárgy a klasszikus, közepes méretű hóhérpallosok közé tartozik. Teljes hossza 106,5 cm, amiből a penge 85 cm, a fából készült és bőrrel bevont markolat pedig 16 cm hosszú. A spirálvonalakkal díszített keresztvas hosszúsága 24 cm, a hasonló dízítésű, körte formájú markolatgomb hossza 5 cm, átmérője 4,5 cm. (A markolat díszítőmotívuma a keresztvashoz és a markolatgombhoz igazodik). A fegyver súlya mindössze 1490 gramm, ami a két kézzel forgatható kardok esetén nem számít soknak.

A penge kiváló minőségű acélból készült, amit a keresztvastól a hegyig rendkívül élesre köszörültek. Szélessége a keresztvasnál 5,5 cm, a hegy felé enyhén keskenyedik, a csúcsa alatt 4,5 cm. Az anyag vastagsága a penge tövénél 6,5 mm, a közepénél 3 mm, a hegyénél 2 mm. A pengén egyetlen rövid, széles, de sekély vércsatorna található. A pengeélen látható sérülések jellegükénél fogva feltételezhetően modern kori rongálódások. A penge kialakításának különlegessége a hegy csúcsos kialakítása, ami a hóhérpallosok között ritkának mondható.

A pallos díszítése rendkívül gazdag, és egységes (az akasztófa jelkép kivételével, ami későbbi, meglehetősen elnagyolt kiegészítés). A vércsatornába maratra olvasható Michael Deiblernek, a pallos tulajdonosának neve, valamint az 1610-es évszám – feltételezhetően a penge kovácslásának dátuma. A feliratot vésett díszítőmotívumok veszik körbe.

A penge keresztvastól számított első harmadán számos vésséssel, illetve poncolással készített ábra és szimbólum található: egy arckép (feltételezhetően Michael Deibler portréja), a Német-római Birodalom címere, egy hóhékerék és az említett akasztófa-szimbólum.

A pallost Déri Frigyes fegyvergyűjteményének részeként kezelte. Műtárgyleírása az általa írt és szerkesztett, 1922-ben megjelent Katalógus európai fegyvereket bemutató, 9. fejezetében található.¹⁰ Leltári száma: DF.9.II.A.66.

A hóhérpallos a múzeum 1930-as megnyitásától egészen 2010-ig látható volt. Jelenleg nem képezi részét az állandó fegyvertörténeti kiállitásnak.

9 Déri Frigyes: *Erwerbungen für die Sammlungen*. Déri Múzeum, Művészeti tár, Iparművészeti gyűjtemény, Adattár

10 Déri Frigyes: *A debreceni Déri Múzeum gyűjteményeinek leírása*. Debrecen, 1922. 133.

IV. „Mesterségem címere” –

A hóhérpallos, mint a hóhérok és a hóhérság jelképe

A palloson látható legfontosabb szimbólum szinte eltűnik díszítések között. Egy hatküllős kerékről van szó, mely szerényen és félig elhalványodva húzódik meg a többi ábra között.

A penge hóhékerékkel

Ez a kerék nem más, mint a híres-hírhedt hóhékerék (Richtrad), ami – sok egyéb mellett – a hóhérok és a hóhérság intézményének egyik szimbólumaként is ismert. Ezt az értelmezést erősíti az a tény is, hogy egy hóhérpalloson szerepel, ami így együtt a hóhérmesterség egyfajta materializálódott címerének is tekinthető.

A hóhér alakja, mint a világi és egyházi hatalom által kirótt halálbüntetés hivatalos végrehajtója, a Római Birodalomban tűnik fel először, ráadásul társadalmilag meglehetősen differenciált formában. A kivégzésnél ugyanis nem volt mindegy, hogy milyen társadalmi és jogi státuszban volt az elítélt, illetve azt is figyelembe vették, hogy férfiről vagy nőről van-e szó. Az alacsony rangú személyeket és a római polgárjoggal nem rendelkezőket (például rabszolgákat és idegeneket) a *carnifex* végezte ki, a római polgárjoggal rendelkezők lefejezését pedig a *lictor* hajtotta végre. A nők kivégzése általában a börtönben, a nyilvánosság kizárásával történt. Őket a segéd személyzet (*tresviri capitales*) fojtotta meg hurokkal.¹¹

A középkori és korai újkorai hóhérok társadalmi helyzete rendkívül különössé és különlegessé vált. Ők voltak azok, akik szakmájuk és tudásuk miatt nélkülözhetetlenek voltak a társadalom működtetésében, és akiket ennek ellenére a társadalom olyannyira nem fogadott be, hogy mindenki kerülte a velük való bármiféle szociális kapcsolatot – legalábbis nyilvánosan.

Ha közelebbről megvizsgáljuk helyzetüket, azt láthatjuk, hogy tevékenyen részt vettek a bírósági eljárásokban, majd az igazság ökleként

11 Bővebben: Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés az ókori államok jogában*. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica 70. Szeged, 2007. 51.

fizikailag is ők sújtottak le a jogerősen elítélt bűnösökre. Emellett számos olyan – gyakran közegészségügyileg létfontosságú – munkát is elvégeztek, ami alantasnak számított a többi polgár számára. Ide tartozott például a hullaszállítás, sírásás, állati döögök eltakarítása, öngyilkosok holttestének eltüntetése a városból, latrinák pucolása stb.

Mindezek mellett gyógyítottak is. Mivel a tehetséges hóhérok idővel az emberi anatómia legjobb ismerőivé váltak, emiatt (titokban) nagyon sokan fordultak hozzájuk orvosi tanácsért. Ezzel kapcsolatban igen érdekes feljegyzés olvasható a híres, 16. századi niürnbergi hóhér, Franz Schmidt naplójában, aki arról ír, hogy miközben 394 embert végzett ki pályafutása során, „15.000 embernél is többet kezelt orvosként”.¹² Meg kell jegyezni, hogy Franz mester tudása nem volt egyedülálló. Frey János debreceni hóhér például sikeres orvoslásainak köszönhetően 1737-ben városi polgárjogot nyert és „felvetetett a tisztos polgárok közé”.¹³

Az egyház hóhérokkal kapcsolatos álláspontja a társadalomhoz hasonlóan ambivalens volt. Sokszor előfordult, hogy a bakók a templomban csak elkülönített helyen foglalhattak helyet (ha egyáltalán beengedték őket és családjukat), és gyakori eset volt, hogy egyházi rítusokat is megtagadtak tőlük (például az esküvőt). Ugyanakkor a világi hatalomhoz hasonlóan a papságnak is szüksége volt biztoskezü ítéletvégrehajtókra.

Mivel a büntetés végrehajtása minden felekezeti szinten történt és a gonosz feletti győzelem szimbólumaként is értelmezhető volt, ugyanezen logika szerint a hóhér munkája is igaznak és szükségszerűnek minősült (lásd Luther fentebb idézett szavait). Szintén fontos feladat hárult a hóhérokra az eretnekek elleni harcban is, hiszen az inkvizíció eljárások során hangsúlyos szerepet kapott a kínvallatás. Az egyház és a hóhérok kapcsolata mindezekon túl a kivégzési rituálékban is megjelent. A papság ugyanis nagy gondot fordított az elítéltek lelki gondozására, az utolsó pillanatig mellettük álltak, ezzel pedig jelentős mértékben megkönnyítették a hóhérok munkáját: egy nyugodt – de legalábbis a sorsába beletörődött – halálraítéllettel kevesebb gond volt. Emellett pedig az egyházi jelenlét egyfajta feloldozást is nyújtott a bakónak, miután kivégezte az elítéltet. (A francia katolikus egyház például a bakókat előre felmentette az emberölés bűne alól, így a végrehajtás után nem kellett gyónniuk).¹⁴

Összefoglalva, a hóhérok munkája nélkülözhetetlen volt mind világi, mind egyházi szempontból, fontos közegészségügyi feladatokat is elláttak, gyógyították a lakosokat, és fontos szereplői voltak a korai újkori babonás rítusoknak is. Az ügyes és szorgalmas bakók így jelentős bevételre tehettek szert, ráadásul gyakran ingyen lakhatást biztosítottak nekik, va-

lamint vám- és adómentességet is kaphattak. Mindezek ellenére, szinte senki nem akart önként hóhérnak állni.

Annak magyarázatát, hogy a városi hóhér pozícióját miért volt olyan nehéz betölteni, három alapvető körülményben kereshetjük.

Az első, és talán legegységertelműbb ok a lelkiismeret volt. Az emberek többsége alapvetően irtózik attól, hogy fájdalmat okozzon vagy hidegvérrel megöljön másokat, különösen akkor, ha még esetleg ismerheti is az illetőt, ami a korai újkori kisebb településeken gyakran előfordulhatott. Így sokan egyszerű gyilkosoknak tekintették a bakókat, és hiába kaptak egyházi felmentést az emberölés bűne alól, a nép szemében vallási értelemben továbbra is bűnösnek számítottak.

A második (már többször említett) érv a hóhéri munka ellen, a várható társadalmi megvetés és kiközösítés volt, ami szintén több ténnyezőre vezethető vissza. Sok polgár megvetette a bakót, mert pénzt kért és kapott a kínzásokért, kivégzésekért.¹⁵ A hóhérok ugyanis gyakran részletes számlát állítottak ki az elvégzett munka után, ami az összes felhasznált eszköz és alkalmazott technika árát tartalmazta. Az sem volt ritka, hogy egy-egy sürgetős ügyben az ítéletvégrehajtók komoly extraköltségeket is felszámoltak, kihasználva különleges státuszukat. Ez a körülmény pedig sokak számára elegendő volt, hogy érzéketlenséggel és kapzsisággal vádolhassák a hóhért. Ezzel összefüggésben nagyon fontos megjegyezni, hogy a kor emberei meglepően elutasítóak voltak a felesleges kínzásokkal szemben. Bár a kivégzéseknek mindig volt egyfajta néppünnepegy hangulata, a nézők nehezen viselték, ha az elítélteknek a kiszabottnál több szenvedést kellett kiállniuk. Így az ügyetlen hóhér, aki nem elég gyorsan és tisztán végezte munkáját, gyakran már a helyszínen életével fizetett, ha a városörök nem tudták feltartóztatni a felháborodott tömeget. Ez az életveszély, vagyis a meglincselés lehetősége, nyilvánvalóan még tovább apasztotta a hóhéri pozícióra pályázók amúgy is szűk körét.

Az említett „aljamunkák” elvégzése szintén csökkentette a bakók népszerűségét. Ennek egyik fontos következménye egyébként az volt, hogy a hasonló munkát végzők köre, vagyis a kirekesztettek gyakorlatilag egy párhuzamos társadalmat hoztak létre, amibe olykor – némiképp ironikus módon – hóhérok és bűnözők egyaránt beletartoztak!

A bakói hivatás népszerűtlenségének harmadik oka összefügg a másodikkal, ugyanis a hóhérral szembeni ellenérzések átsugároztak annak családtagjaira is. Így, ha valaki az ítéletvégrehajtó szerepét elvállalta, tudnia kellett, hogy ezzel családjának társadalmi helyzetét nagy mértékben meg fogja nehezíteni. Tisztességes családok éppen ezért nem adták lányukat feleségül hóhérhoz, hiszen így ő is megbélyegzetté vált volna. A hóhércsaládok emiatt inkább csak egymás között házasodtak, kiterjedt dinasztikiákat létrehozva, melyek alkalmanként akár egy-egy földrajzi régiót is uralhattak.

A hóhér gyermekeinek is meg kellett küzdeniük a kirekesztéssel. Apjuk becstelenné tartott hivatása miatt szinte semmi esélyük sem volt, hogy hagyományos, tisztességes polgári foglalkozást válasszanak. Olykor

12 Lévai Judit: *Hóhérnak lenni*. www.tessloff-babilon.hu/hohernak-lenni. (Letöltés: 2023. 04. 20.); Franz Schmidt életét Joel Harrington dolgozta fel két könyvében: *The Faithful Executioner: Life and Death, Honor and Shame in the Turbulent Sixteenth Century*. Picador, 2013.; *The Executioner's Journal – Meister Frantz Schmidt of the Imperial City of Nuremberg*. University of Virginia Press, 2016.

13 Molnár Adél: Hóhérok. A bakó alakja a feudális Magyarország mindennapi életében. *Börtönügyi Szemle* (14.) 1995. 1. 78–83.

14 10 tény a középkori hóhérokról. <https://mult-kor.hu/10-teny-a-kzepekori-hoherokrol-20190424> (Letöltés: 2023. 04. 20.)

15 van Dülmen: *i. m.* 84.

A penge névvel és évszámmal

sikerült bekerülniük valamelyik céhbe vagy egyetemre, hogy szakmát tanuljanak, azonban, ha társaik tudomást szereztek származásukról, legtöbbször elüldözték őket. Így a legtöbb fiúgyermeknek nem maradt más választása, minthogy folytassa a családi hagyományokat, és kövesse apja hóhéri pályafutását. (Természetesen előfordult kivétel is. Az említett Franz Schmidt kivételesen akkora tekintélynek örvendett, hogy visszavonulása után kérelmeinek özönével sikerült elérnie, hogy a fiait felmentsék a hóhéri kötelezettség alól).

A társadalmilag becstelennek tartott hóhérmunka népszerűtlensége, veszélyessége és a család kirekesztése miatt nem meglepő tehát, hogy igen ritkán tudtak új embereket toborozni egy-egy megüresedett ítéletvégrehajtói pozícióra. A koraujkorban a probléma megoldására alapvetően két megoldást találtak. Az első lehetőség nyomokban megőrizte az önkéntesség látszatát: többnyire halálraítélteknek ajánlották fel, hogy a hóhéri munka vállalásáért cserébe kegyelmet kapnak. A másik módszer minden bizonnyal a szükség szülte. Ha ugyanis sem önkéntes, sem „kellően motiválható” ember nem állt rendelkezésre, valakit kijelöltek a feladat elvégzésére. Ez olykor sorshúzással dőlt el, de sokszor a helyi hentes vagy az orvost kényszerítették az ítélet végrehajtására, generációkra meghatározva családjának sorsát.

V. „Az augsburgi főhóhér” – A hóhérpallos, mint Michael mester életének jelképe

A hóhérpallos egykor Michael Deibler, Augsburg hóhérijának tulajdonában állt. Erre utal a penge mindkét oldalán olvasható, maratással készült felirat: „*Michell Deibler Anno 1610*”.

A Michell keresztnév a Michael egyik névváltozata, az 1610-es év megjelölése pedig azért fontos, mert a német hóhérok életét bemutató tanulmányok szerint ebben az időben a Deibler dinasztia fent említett tagja hajtotta végre az ítéleteket Augsburgban.¹⁶ Éppen ezért több mint

A penge portréval

valószínű, hogy a pengén látható portré sem ábrázolhat mást, mint Michael Deibler.

Michael Deibler egy német hóhérdinasztia sarjaként látta meg a napvilágot 1573-ban. Édesapja, Hans Deibler képzett és elismert hóhérnak számított. 1561 és 1571 között Memmingen ítéletvégrehajtója volt, ezután Augsburgba került, ahol egészen 1593-ig ő látta el a hóhéri teendőket.

Az ifjú Michael minden bizonnyal a kor szokásainak megfelelően az apja mellett, hóhérségdként tanulta el a hóhérszakma fogásait és fortélyait, így nem meglepő, hogy Hans visszavonulása után ő örökölte meg az augsburgi főhóhér pozícióját, és hajtotta végre az ítéleteket egészen 1623-ig.

Munkáját feltehetőleg a köz legnagyobb megelégedésére láthatta el, hiszen jelentős mértékben növelni tudja családja vagyonát. Bár Hans Deibler sem számított szegénynek, hiszen 400 gulden értékű ingatlan

16 Michael Deibler és családjának életéről bővebben Kathy Stuart könyveiben: *Unehrlche Berufe: Status und Stigma in der Frühen Neuzeit am Beispiel Augsburgs*.

Studien zur Geschichte des Bayerischen Schwaben 36. Augsburg, 2008.; *Defiled Trades and Social Outcasts: Honor and Ritual Pollution in Early Modern Germany*. Cambridge University Press, 2009.

után fizetett adót, Michael még az apjánál is jobban keresett. A feljegyzések szerint legalább három ház után fizetett adót, és ingatlanvagyonra több mint 800 guldent tett ki.¹⁷ Ennek fényében nem meglepő, hogy Michael Deibler ki tudta fizetni a meglehetősen borsos árát egy saját, jó minőségű pengével felszerelt hóhérpallosnak. Ezt azért érdemes megjegyezni, mert sok hóhér nem rendelkezett saját pallossal, hanem a város tulajdonában álló kivégzőeszközt használta, amit csak az ítéltvégrehajtás idejére adtak át neki.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy honnan származtak Michael mester bevételei. A legkézenfekvőbb válasz az, hogy a kivégzésekéből, hiszen a téma kutatói között elfogadott álláspontnak számít, hogy a hóhérokat jól megfizették szolgálataikért. Azonban, ha megvizsgáljuk a Deiblerék idején végrehajtott halálos büntetések számát, már nem ennyire egyértelmű a kép.

Bár Richard van Dülmen, a büntető jogszolgáltatás és a hóhérok történetének nemzetközileg elismert szakértője arra a következtetésre jut könyvében, hogy a korújkorban a kivégzések száma a lakosság-számhoz viszonyítva nagyon magas volt,¹⁸ a szintén általa közölt adatok¹⁹ nem ezt látszanak alátámasztani. Augsburgban ugyanis 1545 és 1806 között mindössze 327 kivégzést hajtottak végre, ami azt jelenti, hogy évente átlagosan „csak” 1–2 elítéltet küldtek a verpadra. Igaz, voltak véresebb időszakok is, mint például Hans Deibler idején, amikor a 30.000–40.000 lakosú városban előfordult évi 4–5 kivégzés is, azonban általánosságban megállapítható, hogy Augsburgban – sok német településhez hasonlóan²⁰ – viszonylag ritkán küldtek embereket a halálba. Ennek köszönhetően Michael Deibler pályafutása során „mindössze” mintegy 67 embert végezhetett ki. Ez a szám különösen a hasonló méretű népességgel és szintén pallosjoggal rendelkező Nürnberg adataival összehasonlítva törpül el, ugyanis Michael mester kortársa és kollegája, a legendás Franz Schmidt 1578 és 1617 között 271 (!) kivégzést hajtott végre városában.

Amennyiben tehát kevés volt a kivégzés, adott a kérdés, hogy honnan lehetett még bevétele az augsburgi hóhérnak? Feltehetőleg úgy szerzett pénzt, mint a többi kortárs hóhér: részben az egyéb igazságszolgáltatási feladataival (például a kínváltások és a megszegyénítő büntetések végrehajtásáért kapott javadalmazással), részben pedig a városban végzett „egyéb” tevékenységeiből és szolgáltatásaiból. (Utóbbiak pontos mibenléte nem ismert Michael Deibler esetében). Mindezek mellett – bár erre vonatkozóan is csak találgathatunk – a szorgalmas ítéltvégrehajtókhöz hasonlóan vállaltott hóhérmunkát olyan településeken, ahol nem alkalmaztak állandó jelleggel bakót.

Azonban annak ellenére, hogy Michael mester Augsburg tehetősebb lakói közé tartozott, neki is együtt kellett élnie azzal, hogy a társadalmi előítéletek miatt nem igazán fogadták be. Hiába számított gazdag embernek, egy szinten tartották számon a város legalantasabb rétegeivel,

amit közvetve igazolnak szociális kapcsolatai is, hiszen legszorosabb viszonyban a nyúzókkal és latrinapucolókkal állt.²¹

Amit hóhéri pályafutásáról még tudunk, az az, hogy idősödve – érthető módon – egyre kevésbé bírta a kivégzésekkel járó fizikai terhelést. Erre utal az 1618-ban írt kérelme, melyben a városi tanácstól egy segédet kért a nehezebb munkákhoz. Ezt követően még öt évig a hivatalában maradt, majd 1623-ban nyugalomba vonult. Utódja unokaöccse, Dietrich Metz lett, aki egyben lányának, Barbarának a férje is volt.

Michael Deibler három évvel később, 1626-ban hunyt el. Özvegye, Sabina Scheibenhart még ebben az évben feleségül ment Georg Leichnamhoz, a nördlingeni hóhérhoz. (Érdekesség, hogy Georg annak a Martin Leichnam nyúzómasternek volt az egyik fia, aki még Michael mester édesapjával, Hans Deiblerrel együtt érkezett Augsburgba. A két család később is szoros kapcsolatban maradt egymással).

Mestere halála után a pallos továbbra is használatban maradt, legalábbis erre utal a pengébe meglehetősen durván belevéselt akasztófa szimbólum, amit minden bizonnyal az új gazdája készíttetett.

A penge akasztófával

A véset egyértelműen az eredeti díszítések után készült, hiszen láthatóan mind stílusában, mind kidolgozottságban lényegesen elűt a korábbi mintáktól. Emellett az ábra túlél a számára kijelölt üres mezőn, és a korábbi véseteket is eltorzítja.

Annak megállapítása azonban, hogy Dietrich Metz vagy Georg Leichnam volt-e az örökös, és hogy ők készíttették-e az akasztófa-szimbólumot, ma már nem lehetséges.

VI. A hóhérpallós, mint a Német-római Birodalom büntetőjogának és a pallosjognak jelképe

Mielőtt rátérnénk a hóhéri munka lényegének tekinthető vallatási és végrehajtási procedúrák részleteinek ismertetésére, fontos, hogy megismerjük azt a jogi környezetet, ami e tevékenységek alapját és legiti-

17 Stuart: *Unehrlche Berufe*, 88.

18 van Dülmen: *i. m.* 101.

19 Uo. 101–107.

20 Uo. 101–107.

21 Bővebben lásd Kathy Stuart vonatkozó munkáit.

mitását adta. Ezt a törvényes rendet jelképezi a Német-római Birodalom címere, mely a palloson is kiemelt helyen látható:

A penge Birodalmi sassal

A korai középkori Németországban a büntetőjog jelentős átalakuláson ment keresztül. A középkori ítélkezési gyakorlatra jellemző jogi partikularizmus, a bírói önkény, a törvényes ítéleteket lerontó szokásjog és az istenítéletek visszaszorultak, és fokozatosan előtérbe kerültek azok a törekvések, melyek célja a kiszámíthatóság megteremtése, az állami szerepvállalás elsődlegességének elismertetése és az egységes jogrendszer létrehozása volt. Ennek a jogalkotási folyamatnak volt az egyik legfontosabb állomása az V. Károly német-római császár által 1532-ben kiadott *Constitutio Criminalis Carolina*.

A *Carolina* sok szempontból még magában hordozta a középkori büntetőelveket. Büntetési célja ugyanis továbbra is az elrettentés és a megtorlás volt, emellett az ártatlanság védelméről sem ismert. Ráadásul minden bűntett esetén lehetővé tette a halálos ítélet kiszabását: élet, testi épség, állam, egyház, vallás, erkölcs és vagyon elleni bűncselekmények esetén egyaránt.²²

A középkori elemek mellett azonban számos olyan újonságot tartalmazott, melyek jelentősen átalakították a Birodalom büntető anyagi-, eljárási- és végrehajtási jogát, és így közvetve a hóhéri munka jogi kereteit is szabályozta. A tanulmány tartalmi kereteire tekintettel ez utóbbiakat érdemes röviden megvizsgálnunk.

Az első és legfontosabb változtatás, hogy a „*procedúra minden szakszót az állami szervek uralják, annak megindításától a bizonyítási és egyéb perbeli cselekmények meghatározásán és az ítélet meghozatalán át a végrehajtásig*”.²³ Ezzel a jogelvvvel a hóhéri munka is hivatalos, államilag elismert részévé vált a büntetőjog rendszerének.

A jogi fejlődés másik, meghatározó lépése a beismerő vallomások súlyának megnövelése volt. Bár a vallomások a korábbi időszakokban is meghatározó jelentőséggel bírtak, a *Carolina* rendelkezései alapján többé nem lehetett elmarasztaló ítéletet meghozni beismerő vallomás nélkül. A bűn beismerésének kicsikarásához a jogrendszer természetesen eszközöket is adott a bíróság kezébe a kínvallatás intézményének támogatásával és szabályozásával. A beismerés kiemelt szerepe és a tortúra széleskörű alkalmazása a bizonyítási eljárás során együttesen megnövelték a hóhérok szakértelmének fontosságát.

A *Carolina* által bevezetett harmadik, a bakók tevékenységét meghatározó újítás a halálbüntetések fajtáinak és végrehajtási módjainak egységesítése volt. A törvénykönyv a halálbüntetés hét módozatát nevesítette és legalizálta: a megégetést, vízbe fojtást, élve eltemetést, akasztást, lefejezést, kerékbetörést és felnégyelést.²⁴ Mindezek mellett a jogszabályok lehetőséget adtak az ítélet enyhítésére és a súlyosbítására is. Fontos felhívni arra a figyelmet, hogy a különböző, nem halálos ítéleteket (például: kalodába zárás, csonkítás, városból kikorbácsolás stb.) szintén a hóhér hajtotta végre, melynek jogi kereteit és lebonyolítását is törvény szabályozta.

A *Carolina* továbbra is elismerte a pallosjogokat (*Blutbann*) is. Augsburg, mint birodalmi város, rendelkezett ezzel a jogosítvánnyal, melyet a legkézzelfoghatóbban a főhóhér, így Michael Deibler pallosa is jelképezett. A kard ugyanis – különösen német területeken – állandó szimbóluma volt a bírósági eljárásoknak, valamint a halálbüntetés esetén a végrehajtásnak. A hóhérpallos mellett hasonló jelentéstartalommal bírtak az észak-németországi városok főterein kivont karddal felállított ún. Roland- (vagy Rutland) szobrok, valamint a főképpen osztrák területeken használt jelvénykardok (*Marktschwerter*).²⁵

A pallos mindemellett állandó színpadi kelléke volt mind a bírósági eljárásnak (lásd *Lustitia* ábrázolások), mind a végrehajtási rituálénak. A bírói hatalom jelképeként gyakran hordozták a bíró előtt vagy helyezték el őket a tárgyalóterem falán. A nyilvános ítélethirdetésekor pedig a periratokon szintén egy kardot (jelképes hóhérpallost) fektettek keresztben, a pallosjog szimbólumaként.

VII. „Fortély és gyötrelem” – A hóhérpallos, mint a kínvallatás jelképe

A hóhérpallos, mint a törvény és a hóhérmunka szimbóluma szükségszerűen a kínvallatást is jelképezte, hiszen a bakó már a büntetés végrehajtása előtt aktívan részt vett a bírósági eljárásban. A *Carolina* által részletesen szabályozott kihallgatási szakasz során elrendelt tortúra volt ugyanis az a pont, ahol a hóhér először bekapcsolódott az ügybe és találkozott az elítélttel.

A kínvallatást „*az emberben rejlő gonoszság elleni harc eszközének tekintették, mely hozzásegít ahhoz, hogy a bűncselekmény kapcsán az igaz-*

22 Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés szabályozása a középkorban, különös tekintettel a Német-római Birodalomra. *Jogtörténeti Szemle*, 2006. 4. 73.

23 Uo. 72.

24 Uo. 73.

25 Pandula Attila: A hóhérpallos. *Jogtörténeti Szemle*, 1987. 2. 75.

ság kiderüljön”²⁶ Ennek megfelelően két esetben kerülhetett rá sor: ha elég bizonyíték gyűlt össze, de a gyanúsított nem tett beismerő vallomást, vagy ha másképpen nem tudtak bizonyítékokat szerezni.

A jogszabály értelmében csak hatósági engedéllyel rendelhették el, és kizárólag a második kihallgatás után. Nem lehetett alkalmazni fiatalok, betegek, elmebetegek, öregek és várandós nők ellen. Végrehajtása során a hóhéron kívül jelen volt egy bíró, két esküdt, egy jegyzőkönyvvezető és egy orvos.

A kínzás során a hóhérnak nagyon gondosan és körültekintően kellett eljárnia. Úgy kellett kicsikarnia a beismerő vallomást, hogy a gyanúsított ne haljon meg, és ne szenvedjen maradandó sérüléseket sem, hiszen később, ha bűnösnek találtatott, saját lábán kellett a vesztőhelyre felmennie. Emellett a bíróság tekintélyét csorbította az is, ha a megkínzott személy az átélt traumák hatására öngyilkos lett a börtönben. Nem könnyítette meg a vallomás megszerzését a *Carolina* sem, legalábbis abban a tekintetben, hogy a kínzás mértékét mindig a bűncselekmény súlyához kötötte. Emiatt a hóhér sokszor nem használhatta teljes eszköztárát, és csak a tapasztalatára és kreativitására támaszkodhatott.

Maga a kínvallatás jellemzően öt szakaszból állt. Első lépésként a hóhér bemutatta a kínzóeszközöket a vádlottnak, és elmagyarázta neki a használati módjukat. Ezután levetkőztette őt, és felhelyezte rá az első eszközök valamelyikét, jellemzően az ujj- vagy lábszorítót. (Ekkor még fájdalommentesen). A legtöbb gyanúsított általában már az első két lépés valamelyikénél megtört, és beismerte tettét. A tényleges kínzás tehát igazából azokra várt, akik továbbra is tagadták bűnösségüket.

Először a már említett szorítókkal kezdték vallatni őket, és összezúzták hüvelykujjait és lábait. Ha ezután sem vallottak, következett a nyújtó, vagyis hátracsavart karjaiknál fogva addig lógatták őket, amíg ki nem ficamodtak az ízületeik. Amennyiben a vádlott továbbra is tagadta bűneit, következett a kínvallatás legkegyetlenebb szakasza, amikor a hóhér

Ismeretlen alkotó: Kínzókamra²⁷

szabadkezet kapott a vallomás kicsikarásához. A gyanúsítottnak ekkor már a legkeményebb, válogatott kínzásokat kellett kiállnia: korbácsolást, égetést és különböző szorító-feszítő eszközök kegyetlen alkalmazását. Ha a vádlott elájult, az orvos vagy a hóhér látta el a sérüléseit.

A legtöbb gyanúsított érthető módon nem bírta ki a tortúrát, és beismerő vallomást tett. A szabályok értelmében a vallomásnak „szabad elhatározásból” kellett megtörténnie, így azt másnap, immár a kínzókamrán kívül is meg kellett ismételni. Ha a vádlott ezt nem tette meg, a kínvallatás kezdődött elölről.

Azon kevesek, aki kibírták a kínzást, ártatlannak minősültek és szabadon távozhattak. Ugyanakkor békeesküt kellett tenniük, hogy sem a bírónak, sem pedig a hóhéronak nem állnak bosszút. Azonban érdemes tudni, hogy a kínvallatásnak önmagában is becsületvesztő hatása volt, hiszen a gyanúsított fizikai kapcsolatba került a hóhérral, akinek az érintése „rajta maradt”. Így, ha végül szabadon is távozhatott a kínzókamrából, nem térhetett vissza régi, megszokott életéhez. Sokan éppen ezért választották inkább a beismerő vallomást és így a gyors halált, mintsem a társadalmi kirekesztettséget.

VIII. „Poena capitalis” – A hóhérpallos, mint a halálbüntetés jelképe

Mint a pallosjog elsőszámú jelképe, a hóhérpallos a halálbüntetés kiszabásának és végrehajtásának is (módozattól függetlenül) szimbóluma volt. Ahogyan Bódiné Beliznai Kinga fogalmaz könyvében, „*a kard fel-emelése az ítéletben kiszabott halálbüntetést, a kard átadása és a hóhér általi elfogadása pedig az ítélet végrehajtását, a kivégzést jelképezte*”²⁸

A halálos ítélet kiszabása a jogszabályok szerint csak a beismerő vallomás után történhetett meg. Azonban az ítélethozatal előtt a bírók figyelembe vehették a vádlott korát, egészségi állapotát, társadalmi státuszát, becsületét és az eljárás során tanúsított együttműködésének mértékét. Mivel a cél az elrettentés volt, azt is vizsgálták, gyakori-e az adott bűncselekmény. Ha igen, akkor még szigorúbb büntetésre lehetett számítani. Ha az ügy megítélésben kérdések vagy ellentmondások merültek fel, rendszerint a jogi egyetemek szakvéleményét kérték ki.

Az ítéletet akkor vált hivatalossá, amikor nyilvánosan, az összegyűlt tömeg előtt hirdették ki. Ez adott alkalmat arra is, hogy a vádlott az emberek előtt beismerje tettét és bocsánatot kérjen. (Természetesen számtalan példa van arra is, hogy az elítélt a legkisebb hajlandóságot sem mutatta az együttműködésre).

Az ítélethirdetés után kerülhetett sor az esetleges kegyelmi eljárásra. Ilyenkor rokonok és befolyásos patrónusok kérhették a joghatóságot a büntetés elengedésére vagy mérséklésére. Minél többen támogatták a kegyelmet, annál nagyobb esély volt annak megszerzésére. Azonban a halálbü-

²⁷ Feltételezhetően a szepesi vár kínzókamráját ábrázolja. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c6/Spisska_Hrad_048.jpg (Letöltés: 2023. 04. 21.)

²⁸ Bódiné Beliznai Kinga: *A bíbor a méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Budapest, 2015. 132.

tetés megváltoztatására ritkán volt mód, így legtöbbször csak a végrehajtás módját enyhítették (lásd lentebb). Ugyancsak kegyelemnek számított, ha a kivégzés kevésbé becsületsértő módon történt, például a hóhér kezével nem érintette meg az elítéltet. Érdekes adat, hogy a nők gyakrabban részesültek a kegyelem valamilyen formájában, mint a férfiak.²⁹ (Különleges helyzetet eredményezett, amikor az elítéltek a városba érkező uralkodóhoz fordultak kegyelemért. Mivel a város vezetői érthető módon nem szerették, ha a döntéseiket felülbírálják, a császári látogatások idején gyakran felfüggesztették az ítélezést és végrehajtást).

Ezek után tekintsük át, hogy a *Carolina* rendelkezései alapján Michael Deibler és kortársai mily módokon hajtották végre a halálos ítéleteket.

Mint olvashattuk, alapvetően hétféle halálbüntetés létezett a koraiújkori Német-római Birodalomban: megégetés, vízbe fojtás, élve eltemetés, akasztás, lefejezés, kerékbetörés és felnégyelés. Ezeket a kivégzési módokat alapvetően két kategóriába sorolták.

Az elsőbe az ún. megtisztulási rituálék tartoztak, melyek során a vérontás nélküli teljes megsemmisítés volt a cél, és főleg nőkkel szemben alkalmazták. Ide tartozott az élve eltemetés, a vízbe fojtás és a máglyahalál.

Az élve eltemetéssel rendszerint az eretnokséget, a házasságtörést, valamint a férj- és csecsemőgyilkosságot büntették. „Az elítélt asszonyt levetkőztetve, a hátára fektetve a bitó alatt ázott gödörbe tették, megkötötték és tövisekkel borították, végül pedig lábánál kezdve betemették.”³⁰ Ennél az eljárásnál kegyelemnek számított, ha az elítéltet az eltemetés előtt szíven szúrták, így kímélve meg a lassú megfulladás szenvedéseitől. Az eljárás annyira kegyetlen volt, hogy sokszor még a hóhérok is felemeltek szavukat ellene.

Jan Luyken (1649–1712): Anna Utenhoven élve eltemetése³¹

A vízbe fojtást az élve eltemetéshez hasonló vétségek esetén, valamint egyházellenes bűncselekmények esetén használták. A kivégzés lehetőség

szerint folyónál történt, Augsburgban ez a Wertach folyó partján zajlott le. „Az elítélt asszonyt részben levetkőztették, majd guggoló helyzetbe kényszerítették, hogy botot dughassanak át térdhajlatai alatt. Miután a bot mögött kezét és lábát megkötötték, a vízbe lökték. A biztonság kedvéért az egyik hóhérségéd hosszú bottal igyekezett a víz alá nyomni.”³² A vízbe fojtás a történelem során mindvégig megőrizte egyfajta istenítélet jellegét. Ezt bizonyítja az az íratlan törvény, miszerint, ha a végrehajtás szabályosan megtörtént, az elítélt mégis életben maradt, el kellett engedni.

Vízbe fojtás.³³ Az egyik végrehajtó kezében a halálbüntetést jelképező pallos

Máglyára általában a boszorkányság, eretnokség, méregkeverés, szodómia és pénzhamisítás miatt elítéltek kerültek. „Megégetésnél általában egy földbe vert oszlopot hordtak körül rönkökkel, szalmával, rőzsével. Az elítéltet nyakára vagy derekára tett vasláncsal kötötték az oszlophoz. Ilyenkor vagy rőzsehalomra vagy egy sámlira állították. A tűz egészen addig égett, amíg magától el nem hamvadt. Ha a csontok nem égtek el, porrá zúzták őket. Ezután a maradványok a bitó alá vagy a folyóba kerültek.”³⁴ A máglyahalál gyakran hosszú és rendkívül fájdalmas volt. Kegyelemnek számított, ha az elítéltet már az égetés előtt megfojtották, vagy a nyakára lőporos zacskót kötözték, hogy ne szenvedjen sokáig.

Máglyahalál a 16. században³⁵

29 van Dülmen: *i. m.* 42.

30 Uo. 111.

31 Forrás: <https://www.rijksmuseum.nl/collectie/RP-P-0B-78.459> (Letöltés: 2023. 07. 12.)

32 van Dülmen: *i. m.* 112.

33 Forrás: <https://www.bbc.com/news/world-europe-60149778> (Letöltés: 2023. 04. 21.)

34 van Dülmen: *i. m.* 113.

35 Forrás: <https://www.spiegel.de/international/germany/burned-for-spoiling-beer-gemany-rehabilitates-persecuted-witches-a-804288.html> (Letöltés: 2023. 04. 21.)

A kivégzések másik csoportjába az ősi, sok esetben a régi csonkító büntetéseket megidéző halálnevek tartoztak. Jellemzőjük, hogy elrettentés és megtorlás céljából alkalmazták őket, elsősorban férfi elítéltekkel szemben. Ide tartozott a felnégyelés, kerékbetörés, akasztás és lefejezés. Talán nem véletlen, hogy a Deibler-pallos is az ezekhez szükséges eszközök szimbólumait hordozza vagy testesíti meg: az akasztófát, a hóhérekereket és a fővételhez szükséges borotvaéles pengét.

Az egyik legvéresebb, gyakorlatilag nyilvános mézárásnak beillő kivégzésmód a felnégyelés volt. Viszonylag ritkán alkalmazták, tekintve, hogy csak a hazaárulókat és királygyilkosokat végezték ki ily módon. A legtöbb ábrázoláson lovakkal szakították szét az elítéltet, azonban a valóságban az emberi test anatómiája erre kevésbé alkalmas. Így a gyakorlatban ez a módszer csak akkor működött, ha a hóhér előzőleg a hajlatokat már szétvágta. „Ehelyett a hóhér és segédei a meztelen elítéltet egy facipccszerűségre fektették [. . .], minden tagját rögzítették, majd egy nagy, kifejezetten erre a célra készített késsel alulról fölfelé felvágták a mellkasát, hogy kivigyék a beleit, a szívét a tüdejét és a máját, illetve mindent, ami testben található, hogy azt a Szegény Bűnös képébe vágják, majd a földben alkaparják. Ezután a férfit asztalra, padra vagy bakra fektették, és egy különleges fejszével levágták a fejét, testét pedig felnégyelték. A darabokat egyenként tölgyoszlopokra vagy a főbb utak mentén felállított alkalmi bitókra szögezték.”³⁶ Ebből az igen plasztikus leírásból érthető meg igazán, hogy a hóhérok milyen komoly anatómiai ismeretekkel kellett rendelkezniük az ítélet minél precízebb végrehajtásához.³⁷

Jan Luyken (1649–1712): Thomas Armstrong kivégzése³⁷

36 van Dülmen: *i. m.* 115.

37 Forrás: <https://www.rct.uk/collection/750172/execution-of-thomas-armstrong-1684> (Letöltés: 2023. 04. 21.)

A felnégyeléshez hasonlóan a kerékbetörés is rendkívül kegyetlen büntetésnek számított, amivel rablógyilkosokat és hitvesgyilkosokat büntettek. „A meztelenre vetkőztetett bűnözőt általában vagy földbe vert karókhöz kötötték és nehéz kereket gördítettek tagjaira, vagy egy kerék-szerű szerkezetre fektették és tagjait lenről felfelé vagy fentről lefelé összetörték. [. . .] a kerékhez kötözött vagy kerékre font haldoklót, vagy holtat felállították, hogy mint a bitón lógó akasztottat a madarak prédájául hagyják.”³⁸ Kerékbetörés esetén kegyelemnek számított, ha az elítéltet a végrehajtás előtt megfojtották vagy lefejezték. Érdekes módon a többi kegyetlen kivégzési módtól (pl. élve eltemetés, felnégyelés) eltérően a kerékbetörést egészen a 19. századig alkalmazták kirívóan súlyos bűncselekmények megtorlására.³⁹

Jacques Callot (1592–1635): Kerékbetörés³⁹

A korai német területeken, így Augsburgban is a leggyakoribb kivégzési nemek az akasztás és a lefejezés voltak

Az akasztás a legmegszégyenítőbb kivégzési forma volt, mivel nem csak az elítélt veszítette el becsületét, hanem a családja is. A szegényt ráadásul tovább lehetett fokozni például a holttest bitófán hagyásával vagy a tetem eltemetésének tilalmával. Nem véletlen, hogy az érintettek mindent megtettek, hogy a jóval könyörületesebb lefejezés kegyelmében részesüljenek.

A rendszerint csalásért vagy lopásért halálraítélt személy kivégzése kétféleképpen történhetett. „Vagy maga a megkötözött elítélt mászott fel – méghozzá háttal – a létrán, hogy a hóhér letaszítsa onnan, miu-

38 van Dülmen: *i. m.* 117.

39 Forrás: <https://www.meisterdrucke.de/fine-art-prints/Jacques-Callot/1274783/The-Large-Miseries-of-War-Execution-on-the-Wheel.html> (Letöltés: 2023. 07. 12.)

tán a hurkot a nyakába tette, vagy a hóhérsegédek emelték a magasba az úgynevezett hám segítségével, hogy azután az előzőhöz hasonlóan, hurkkal a nyakában lelökjék onnan.” Fontos megjegyezni, hogy az akasztás nem kevés szakmai tapasztaltot igényelt a hóhér részéről, ugyanis ennél a kivégzési módnál sok hiba csúszhatott a végrehajtásba, ami megnövelhette az elítélt szenvedéseit. Például a túl rövid kötél miatt különösen hosszú ideig tarthatott a fulladás, a rossz csomózás (vagy a gyenge kötél) következtében pedig a halálraítéltek leeshettek a bitóról, így szükségtelemül elhúzódott a kivégzés.

A Deiblerek egykori városában az akasztások helyszínére emlékeztet a Kriegshaber területen található Im Galgental utcánév, amit talán Akasztófa-völgynek lehet fordítani. Ugyancsak az augsburgi akasztások emlékét őrzi az alábbi kép, melyen vélhetően maga Hans Deibler végzi ki a sikkasztásért elítélt legendás vívőmestert és kincstárnokot, Paulus Hector Mairt 1579-ben.⁴⁰

Akasztás

A lefejezés a legkevésbé megszégyenítő kivégzési mód volt, ami ráadásul, a többihez képest, a legkevesebb fájdalommal járt. „Akárcsak az akasztásnál, itt is bekötötték az elítélt szemét, kezét hátrakötötték, és lecsupaszították a nyakát, hogy ezzel is segítsék a kivégzést. Az elítélt térdelve, állva vagy széken ülve várta a lefejezést.”⁴¹

Meg kell jegyezni, hogy a lefejezés az akasztáshoz hasonlóan nagyfokú jártasságot és biztos kezet igényelt a hóhértól, ugyanis nem volt könnyű egyetlen csapással levágni az elítélt fejét. Mivel a pallossal történő kivégzés esetén az elítélt nyaka nem stabil ponton nyugodott (például tőkén), a lesújtás pillanatában célpont bármikor elmozdulhatott. Különösen nehéz volt például a végrehajtás remegő vagy ittas emberek kivégzése esetén. Ha pedig a vágás félrement, és a lefejezés csak sokszori

Franz Schmidt lefejezi Hans Fröschelt⁴²

próbálkozás után sikerült, a hóhér gyakran a népharag áldozatává vált, hiszen a tömeg gyors és tisztá munkát várt a bakótól. Erre utal az egyik legkorábbi, éppen Augsburgból származó feljegyzés is, mely szerint „az elhibázott csapás után a nép előbb rögökkel, majd kövekkel dobálta meg a hóhért, végül egy posztófehérítő legény fadoronggal agyon is verte.”⁴³

Érdekes gondolat kísérlet, ha a rendelkezésünkre álló adatok alapján megpróbáljuk megbecsülni, hogy a tanulmányunk középpontjában álló pallossal hány embert fejezett le Michael mester. Ennek megállapításához meg kell vizsgálnunk, hogy (1) meddig volt használatban a kard, (2) összesen hány embert végeztek ki az adott időszakban és (3) a halálbüntetések között milyen arányban szerepelt a lefejezés.

Tudjuk, hogy a pallost Michael Deibler csak 1610 (a penge elkészítésének éve) és 1623 (a visszavonulásának éve) között használta. A korábban említett, Richard van Dülmen által közölt adatok alapján ugyancsak kiszámolható, hogy a vizsgált időszakban hozzávetőlegesen 24 főt végeztek ki. Bár az augsburgi feljegyzések hiányosak, a nürnbergi és a frankfurti adatok alapján az is ismert, hogy a halálbüntetések jelentős részét (olykor kétharmadát) pallossal hajtották végre. Feltételezve, hogy ez az arány Augsburgban sem lehetett nagyon eltérő, valamint ismerve a 17. században fokozatosan reformálódó ítélkezési gyakorlatot, aminek következtében egyre inkább a lefejezés vált az elsősorú halálbüntetés-sé, talán nem járunk nagyon messze az igazságtól, ha azt vélelmezzük, hogy a Deibler-pallossal lefejezettek száma a 16 főhöz közelít.

A halálos ítéleteket természetesen nem csak enyhíteni, hanem súlyosítani is lehetett. Ennek megfelelően a halálbüntetés rituáléjához gyakorlatilag bármilyen megszégyenítő és megcsonkító büntetést hozzá lehetett rendelni, melyeket többnyire a kivégzés előtt hajtottak végre. Különleges esetekben, ha a bűncselekmény különösen súlyos volt, előfordult, hogy a halálbüntetések módzatait is kombinálták. Ez fordult elő Michael Deibler kortársával, Peter Stumpp-pal is 1589-ben. A hírhedt sorozatgyilkost Kölnben végezték ki, meglehetősen kegyetlen módon:

40 Képforrása: <https://hroarr.com/community-news/illustration-showing-the-hanging-of-paul-hektor-mair> (Letöltés: 2023. 04. 14.)

41 van Dülmen: *i. m.* 115.

42 Korabeli bírósági irat szélén fennmaradt rajz. Forrás: <https://slate.com/news-and-politics/2013/05/executioners-in-medieval-europe-history-of-capital-punishment.html>. (Letöltés: 2023. 07. 12.)

43 van Dülmen: *i. m.* 134.

Peter Stumpp kivégzése⁴⁴

megkínzása után először kerékbe törték, majd lefejezték, végül pedig máglyán elégették.

IX. „400 év a vérpadon” – A hóhérpallos, mint a Deibler-dinasztia jelképe

A Deibler család a Német-római Birodalom egyik legrégebbi és legismeretebb hóhérdinasztiája volt. Elsősorban dél-németországi városokban vállaltak hóhérmunkát, például Augsburgban, Münchenben, Württembergben, Ulmban, Straubingban, Memmingenben, Donauwörthben, Landshutban, Rothenburg ob der Tauberben, Biberachban, Nördlingenben. Azt is mondhatjuk, hogy kevés olyan település lehetett Svábföldön, ahol legalább egyszer ne egy Deibler-leszármazott lett volna a főhóhér. Érdekes módon ennek ellenére a család nem Németországban, hanem Franciaországban ért az ítéletvégrehajtói karrier csúcsára.

A dinasztia egyik ága ugyanis Franciaországban telepedett le, és ott folytatta ősei munkáját. Feladataikat minden bizonnyal a családi hagyományokhoz híven, precízen és szakszerűen láthatták el, aminek köszönhetően 1879-ben közülük nevezték ki az új „Monsieur de Paris”-t, azaz Franciaország állami hóhérját. (1870-től a Francia Köztársaságban csak egyetlen hóhért alkalmaztak, akinek a feladatává tették az ország összes halálos ítéletének végrehajtását).

A családból a rangos pozíciót először Louis Deibler (1823–1904) nyerte el, az említett évben. Kinevezése előtt, apja örököseként, Rennes és Bretagne tartomány főhóhéra volt. *Monsieur de Paris*-ként 1898-ig kezelte a *Nemzet borotvájának* is nevezett guillotine-t.⁴⁵

A Párizsból tudósító Ady Endre a következőképpen emlékezett meg a visszavonult Louis Deibler-ről:

„Mióta Deibler Lajos Antal Szaniszló nyugalomban élt, nevezetessége még egyre nőtt. Az újságírók gyakran keresték föl, bár Deiblernek nagy diplomata-khoz méltó elvei voltak a sajtóval s az újságokkal szemben. Friss és egészséges volt mindvégig. Maga főzte meg az élelmét, emlékiratain dolgozott vagy kisebb és nagyobb kirándulásokat tett. Özvegyember volt. Felesége, Raseneuf, algériai hóhér leánya, már régebben meghalt. Egy fiuk és egy leányuk volt. A fiú a mai *Monsieur de Paris*. Nem volt hatalmas, vad külsejű férfiú, mint amilyenek a romantikus képzelődés a hóhért rajzolja. Jámbor, burzsoá megjelenése volt. Naiv, egyszerű és takarékos, mint egy kis párizsi szatócs. A párizsi újságok hasábkot írnak róla. Arcképét, autogramját közlik.”

Louis Deibler
(1823–1904)⁴⁵

44 Forrás: <http://scih.org/peter-stumpp-werewolf/> (Letöltés: 2023. 07. 12.)

45 Forrás: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4723250j/f1> (Letöltés: 2023. 07. 12.)

46 Ady Endre: A hóhér halála. *Budapesti Hírlap*, 1904. szeptember 11. (254.) 18.

Louis Deibler-t 1898-as nyugdíjba vonulása után fia, Anatole követte a *Monsieur de Paris* pozíciójában. Ő eredetileg, sok hóhérlaszármazotthoz hasonlóan, nem szerette volna apja hivatását követni. Megpróbált a katonaságnál elhelyezkedni (a megbélyegzés elkerülése végett álnéven), azonban az apja és az igazságszolgáltatás döntéshozóinak nyomására visszatért ősei mesterségéhez. Hóhérségként a szakma fogásait édesapja mellett tanulta el, majd, immár főhóhéreként, 1898 és 1939 között 400 elítéltet kísért a guillotine alá. A kivégzésekről aprólékos feljegyzéseket írt és fotókat készített. A *Carnets d'exécutions, 1885–1939* című 2000 oldalas, 14 kötetes memoárját 2003-ben árverezték el.⁴⁷

Anatole Deibler
(1863–1939)⁴⁸

Személyéről így írtak a magyar lapok a Párizsból kapott jelentések alapján:

„Deibler úr rendkívül előkelően öltözve, cilinderrel a fején jelent meg a vesztőhelyen. Segédei körében egy gentleman könnyedségével forgolódott. Az új hóhér az összes jelenvoltakra kiváló hatással (une excellente impression) volt.”⁴⁹

„Francia lapok jelentik, hogy Deibler Anatole, az új hóhér, lelkes híve a bicikli-sportnak és egy kerékpáregylet tagja. Ki akar beiratkozni a Société vélocipédiquebe?”⁵⁰

„Az a két nyaktiló ugyanis, amellyel Franciaországban a halálos ítéleteket végrehajtják, Deibler magántulajdonába tartoznak. Mindkettőt maga készítette és saját költségén tartja használható állapotban. Az egyik, a nehezebb állandóan Párisban van, míg a másik, úgynevezett portable-típussal jelenik meg Deibler egy-egy vidéki kivégzésen. Deiblernek nincs ugyan fix fizetése, de minden egyes kivégzés után körülbelül hatezer frankot kap, ami elég tekintélyes jövedelmet biztosít számára.”⁵¹

„Deibler mester magánéletét egyáltalán nem befolyásolta véres mestersége. Amikor nem volt munkában, szeretett feleségével és leányával színházba és moziba járni. Különösen szerette a szentimentális filmeket és az olyan színdarabokat, amelyeket Ohnet írt. Szerette azonkívül a barát-ságos kártyapartikat és néha ellátogatott a lóversenyekre is.”⁵²

Érdekes modernkori társadalmi jelenség, hogy a hóhérok, a korábbi közmegegyezéssel ellentétben, a 19–20. századi Franciaországban egyfajta „celebstatust” élveztek. A két utolsó Deibler sem volt kivétel ez alól, ami számos módon nyilvánult. „Louis és Anatole Deibler nevét gyakran skandálták az utcákon, míg öltözködésükkel valóságos divatirányzatokat indítottak el a párizsiak között. Még a helyi alvilág soraiban is kultusz épült köréjük, és számos gengszter a következő szavakat tetováltatta magára: „Az én fejem Deiblerhez tartozik.”⁵³ Ezt az utóbbi feketehumort örökíti meg Rejtő Jenő is *Az ellopott futár* című könyvében, mellyel emléket állít nevezett hóhéroknak:

„Kicsi Bob gázt adott. Őrületes tempóban robogtak a Szivarvágóhoz. Hatalmas, rosszul mázolt tábla függött kint:

„Nézd csak!
Megjött a Deibler úr!”

Ez volt az étterem neve. A népszerű hóhér érkezését jelző cégtábla egy jökora, kikötött vitorlás bárka oldalán függött, és természetesen tréfa volt, mert Deibler úr ezekkel a törzsvendégekkel csak hivatalos úton került érintkezésbe, ha a kegyelmi kérvényt elutasították.”⁵⁴ (Megjegyzés: a Szivarvágó elnevezés a guillotine-ra utal.)

Anatole Deibler 1934-ben, 71 éves korában megpróbált nyugdíjba vonulni, és a Párizs melletti Auteil-ben letelepedni „feleségével, leányával és kis kedvenceivel, két teknősbékával”. Az Igazságügyi Minisztérium azonban nem fogadta el lemondását, így a főhóhér szó szerint a haláláig alkalmazásban maradt:

„Anatole Deibler állami hóhér csütörtökön reggel kivégzésre akart utazni Rennes-be. A Porte de Saint Cloud végállomáson be akart szállni a földalatti vonatba, hogy a pályaudvarra menjen. A szerelvény éppen berobogott, amikor Deibler hirtelen szívéhez kapott és holtan esett össze. Hetvenöt éves volt.”⁵⁵

47 <https://www.antiquestradegazette.com/news/2003/executioner-s-tales-offered-a-slice-of-life-a-century-ago> (Letöltés ideje: 2023. 04. 18.)

48 Forrás: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anatole_Deibler_\(1863-1939\)_-_photographi%C3%A9_en_juillet_1900.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anatole_Deibler_(1863-1939)_-_photographi%C3%A9_en_juillet_1900.jpg) (Letöltés: 2023. 07. 12.)

49 Egy hóhér debutje. *Pesti Napló*, 1899. február 7. (38.) 15.

50 Bickliköz hóhér. *Pesti Hírlap*, 1899. január 4. (4.) sz. 10.

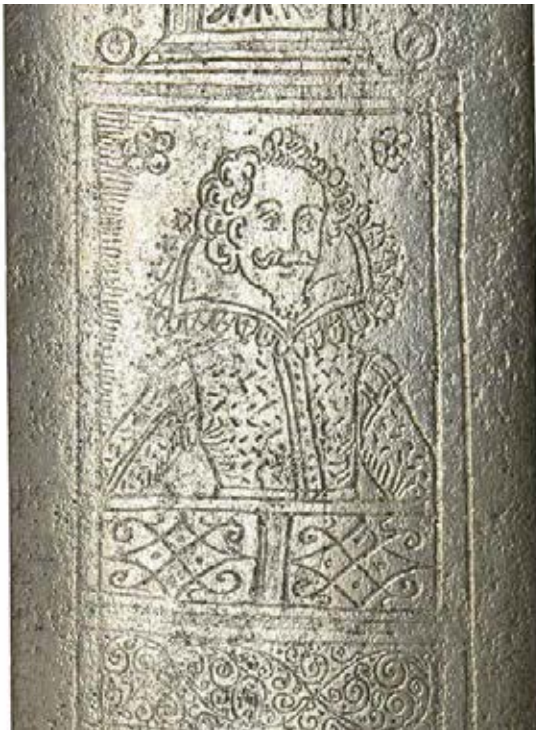
51 Nyugalomba vonul a párisi hóhér. *8 órai újság*, 1932. január 12. (8.) 6.

52 Nyugalomba vonul Franciaország hetvenhat-éves guillotin-mestere. *Magyarország*, 1934. május 19. (112.) 5.

53 „A nemzet borotvája” – 8 kevésbé ismert tény a guillotine történetéből. <https://mult-kor.hu/a-nemzet-borotvaja-8-kevesse-ismert-teny-a-guillotine-trtenetebol> (Letöltés: 2023. 04. 18.)

54 Rejtő Jenő: *Az ellopott futár*. <https://mek.oszk.hu/01000/01033/01033.htm>. (Letöltés: 2023. 04. 18.)

55 Hirtelen meghalt a francia állami hóhér. *Pesti Hírlap*, 1939. február 4. (28.) 10.

Anatole Deibler személyével, fiú örökös híján kihalt a Deibler nevet viselő, többszázéves hóhérdinasztia is, ezzel lezárva Európa történetének egyik leghosszabb és legérdekesebb büntetésvégrehajtási fejezetét.

Felhasznált irodalom

Bódiné Beliznai Kinga: *A bíbor a méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Balassi Kiadó, Budapest, 2015.

Déri Frigyes: *A debreceni Déri Múzeum gyűjteményeinek leírása*. Debrecen, 1922.

Déri Frigyes: *Erwerbungen für die Sammlungen*. Déri Múzeum, Művészeti társ, Iparművészeti gyűjtemény, Adattár (kézirat)

Harrington, Joel: *The Executioner's journal. Meister Frantz Schmidt of the Imperial City of Nuremberg*. University of Virginia Press, 2016.

Harrington, Joel: *The Faithful Executioner: Life and Death, Honor and Shame in the Turbulent Sixteenth Century*. Picador, 2013.

Kotics József: EgyediLEG – Tárgyak szubjektíven. Kiállítás megnyitó. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022*, Debrecen, 2022. 166–169.

Mezey Barna: Adalékok a büntetés-végrehajtás szimbólumrendszerének alakulásához. *Jog, állam, politika*, 2020. 12. (különszám), 145–152.

Molnár Adél: Hóhérok – A bakó alakja a feudális Magyarország mindennapi életében. *Börtönügyi Szemle*, 1995. 1. 78–83.

Moore, Jonathan J.: *A halálbüntetés*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2021.

Pál József – Újvári Edit: *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.

Pandula Attila: A hóhérpallos. *Jogtörténeti Szemle*, 1987. 2. 74–84.

Stuart, Kathy: *Defiled Trades and Social Outcasts: Honor and Ritual Pollution in Early Modern Germany*. Cambridge University Press, 2009.

Stuart, Kathy: *Unehrlüche Berufe: Status und Stigma in der Frühen Neuzeit am Beispiel Augsburg*. Studien zur Geschichte des Bayerischen Schwaben 36. Augsburg, 2008.

Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés szabályozása a középkorban, különös tekintettel a Német-római Birodalomra. *Jogtörténeti Szemle*, 2006. 4. 68–74.

Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés az ókori államok jogában*. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica 70. Szeged, 2007.

van Dülmen, Richard: *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*. Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Budapest, 1990.

Internetes források

www.augsburg.de/kultur/stadtarchiv-augsburg

Harrington, Joel F.: The Director of the Theater of Horror. What was it like to be an executioner in the 16th century? <https://slate.com/news-and-politics/2013/05/executioners-in-medieval-europe-history-of-capital-punishment.html> (Letöltés: 2023. 07. 12.)

Lévai Júlia: Hóhérnak lenni. 2020. július 4. www.tessloff-babilon.hu/hohernak-lenni (Letöltés: 2023. 04. 20.)

Romsics Ignác: Mi a történelem? In *Mindentudás Egyeteme 1*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2003. 57–79. <http://real-eod.mtak.hu/1022/1/04%20Romsics%20Ign%C3%A1c.pdf> (Letöltés: 2023. 04. 21.)

10 tény a középkori hóhérokról. *Múlt-kor*, 2019. április 24. <https://mult-kor.hu/10-teny-a-kzepkori-hoherokrol-20190424> (Letöltés: 2023. 04. 20.)

„A nemzet borotvája” – 8 kevésbé ismert tény a guillotine történetéből. *Múlt-kor*, 2017. augusztus 28. <https://mult-kor.hu/a-nemzet-borotvaja-8-kevesse-ismert-teny-a-guillotine-trtenetebol-20170828> (Letöltés: 2023. 04. 20.)

Képzettség, kirekesztettség és erőszak: milyen volt egy középkori hóhér élete? *Múlt-kor*, 2019. augusztus 29. <https://m.mult-kor.hu/kepzetseg-kirekesztettseg-es-eroszak-milyen-volt-egy-kzepkori-hoher-elete-20190829> (Letöltés: 2023. 04. 20.)

Executioner's tales offered a slice of life a century ago. *Antiques Trade Gazette*, 2003. március 5. <https://www.antiquestradegazette.com/news/2003/executioner-s-tales-offered-a-slice-of-life-a-century-ago> (Letöltés ideje: 2023. 04. 18.)

Képek

Allen, Kristen: Germany Rehabilitates Its Persecuted, Witches'. *Spiegel International*, 2011. december 16. <https://www.spiegel.de/international/germany/burned-for-spoiling-beer-germany-rehabilitates-its-persecuted-witches-a-804288.html> (Letöltés: 2023. 04. 21.)

Catalonia pardons women executed for witchcraft. *BBC News*, 2022. január 27. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60149778> (Letöltés: 2023. 04. 21.)

Tietz, Tabea: Peter Stumpp – the Werewolf of Bedburg. *SciHiBlog*, 2021. október 28. <http://scihi.org/peter-stumpp-werewolf/> (Letöltés: 2023. 07. 12.)

<https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-78.459> (Letöltés: 2023. 07. 12.)

<https://www.rct.uk/collection/750172/execution-of-thomas-armstrong-1684> (Letöltés: 2023. 04. 21.)

<https://www.meisterdrucke.ie/fine-art-prints/Jacques-Callot/1274783/The-Large-Miseries-of-War-Execution-on-the-Wheel.html> (Letöltés: 2023. 07. 12.)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c6/Spiska_Hrad_048.jpg (Letöltés: 2023. 04. 21.)

<https://hroarr.com/community-news/illustration-showing-the-hanging-of-paul-hektor-mair>. (Letöltés: 2023. 04. 14.)

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4723250j/f1> (Letöltés: 2023. 07. 12.)

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anatole_Deibler_\(1863-1939\)_-_photographi%C3%A9_en_juillet_1900.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anatole_Deibler_(1863-1939)_-_photographi%C3%A9_en_juillet_1900.jpg) (Letöltés: 2023. 07. 12.)

A műtárgyfotókat Lukács Tihamér (Déri Múzeum) készítette.

MÚZEUMPEDAGÓGIA

ARANYI FRUZSINA

SZÍNÉRŐL SZÍNRE PETŐFI

Egy sokszínű múzeumpedagógiai program

A *Színéről színre Petőfi* című múzeumpedagógiai tárlat a Déri Múzeum első, kizárólag múzeumpedagógiai célból született időszaki kiállítása. Ebből fakadóan változatos pedagógiai célokat képes kiszolgálni. Létrehozásának gondolata abban az időszakban született, amikor az energiaárak elszabadulása miatt, a többi kulturális intézményhez hasonlóan, a Déri Múzeum is fokozott energiatakarékosságra kényszerült, s tagintézményét, a Debreceni Irodalom Házát emiatt ideiglenesen bezárta. Ebben a bizonytalansággal teli időszakban olyan „okos kiállításra” volt szükség, ami széleskörű felhasználhatósága révén képes alkalmazkodni a különböző váratlan helyzetekhez. Ezért nem pusztán pedagógiai, de praktikus szempont is volt, hogy ne csak behozza a látogatókat a térbe, de vezesse is ki belőle, vagyis a hozzá kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozás rövidebb időt igényeljen az adott térben (fűtetlenség esetén), ami kabátban még kényelmesen vállalható, utána pedig kivezessen a térből egy átmozgató városi sétára. Ez volt az alapkonceptió, de többféle foglalkozás kidolgozására is sor került, más-más szempontok és célok figyelembe tartásával.

A kiállítás arra vállalkozik, hogy egy, vonatkozó tudományterületét tekintve jól feldolgozott, publikált témát megkíséreljen a múzeumpedagógia eszközeivel újszerűvé és érdekessé tenni széles látogatói réteg számára, s a tudományos eredményeket beemelni a közoktatásba is. Újszerűségét az adja, hogy rugalmas, ezáltal könnyen alakítható minden helyhez és helyzethez, hiszen a múzeumoknak az elmúlt időszak tanulságai alapján a legmeglepőbb rendelkezések betartására is készen kell állniuk. Összeállítása más típusú gondolkodásmódot igényel, hiszen a tárlat egyszerre készül a foglalkozásokkal, azokhoz alakul, így szimultán átlátásra van szükség. A minél szélesebb körű felhasználhatóság érdekében a kiállítás esetében a Déri Múzeum összes tárvezető muzeológusával egyeztetve jött létre, s egyaránt tartalmaz néprajzi, numizmatikai, irodalomtörténeti, képzőművészeti, fotótörténeti vonatkozásokat. Maga a váratlan helyzetekre kitalált módszer azonban könnyedén adaptálható más múzeumok számára is.

A tárlat Petőfi Sándor debreceni időszakaiból mesél el három történetet, általuk mutatva be Petőfit, mint színészt, költőt és katonát. Petőfi számos szállal kapcsolódik Debrecenhez. 1843-ban azért érkezett a városba, hogy az itt működő színtársulathoz csatlakozzon. Így remélt eljutni Erdélybe, az ottani társulathoz. A kiállítás központi tematikája Petőfi színész-mivolta, hisz ebben az időszakban színészként tekintett önmagára. Ehhez a tematikához kapcsolódó helyszín a Harmincados közben (a mai

Batthyány utcán) található, magtárból átalakított Nánássy-színkör, ahol a költő maga is fellépett, majd évekkel később itt kérte meg Prielle Kornélia kezét. E helyszínről nem maradt fenn fénykép, így a kataszteri térképen látható alak és méret, környékbeli magtárépületek analógiája, illetve korabeli beszámolók és színikritikák alapján készítette el Szabó Anna Viola muzeológus a színház makettjét. Az elkészítés során fontos szempont volt, hogy használható, tapintható legyen, így a makett teteje levehető és nézőkkel megtölthető. A korabeli öltözetet viselő nézők kivágható figurát a *Gondy és Egey fényképeszeti műintézete Debrecenben* című digitális kiadvány archívuma szolgáltatta.¹

Két évet ugorva az időben, 1846-ban Petőfi, ezúttal költőszerepben, azzal a céllal érkezik Debrecenbe, hogy egy itt induló új lap előkészületeibe bekapcsolódjon. A tervezett kiadványban politika és költészet is megjelent volna. Látogatása elhúzódik, és több verse is születik ezekben a napokban. Így a *K. J. kisasszony emlékkönyvébe* című is, aminek kéziratát a Déri Múzeum Irodalmi Tára őrzi. E tematika mentén Petőfi költészete kerül előtérbe. Kapcsolódó helyszíneként Erdélyi József professzor háza jelenik meg a kiállításban fényképeken, ugyanis Petőfi ekkor írt versei az ő lányainak, valamint a lányok barátnőjének szólnak. Az azóta eltelt időben a városkép jelentősen megváltozott ott is, ahol a professzor lakott, így a városi séta során markáns különbség mutatkozik a jelen állapot és aközött, ahogy Petőfi azt a városrészt láthatta.

Újabb két évet ugorva az időben, 1848 őszén kiképzőtisztként találkozhatunk Petőfivel Debrecenben. Így felidézük Mészáros Lázárral kapcsolatos nézeteltérését és azt a debreceni Rickl családban fennmaradt történetet, miszerint azt a kardot, amit 1848. március 15-én használt, és amit méretei miatt a kortársak csak guillotine-nek hívtak, elcserélte Rickl József nemzetőr főhadnagy könnyű, tiszti kardjával. A kardcsere a Rickl-házban történt meg, mely így fontos kapcsolódó helyszín. Fényképek révén a kiállításban is megjelenik, a múzeumpedagógiai feldolgozás során pedig fel is keressük.

Az egyes tematikák végig reflektálnak a költő személyiségének vonásaira is, hiszen fontos cél volt, hogy a piedesztálra állítás helyett, ami a közoktatásban óhatatlanul megtörténik, a múzeumban emberközelből szemléljük a költőt. Ehhez hívtam segítségül a levelezését, melynek révén jól bemutatathatók személyiségének rétegei.

Az első perctől kezdve elvárás volt a tárlattal szemben a miliőteremtés. Ezt a kis költségvetés miatt egy stilizált miniszínpaddal és a színházi

1 <http://gondy-egey.derimuseum.hu/>

Színról színre Petőfi – komplex múzeumpedagógiai program /
fotó: Bélteki-Dolhai Réka

atmoszféra elengedhetetlen elemével, a sötétséggel igyekeztem elérni. A múzeumpedagógiai foglalkozásra bejelentkezett iskolás csoportok egy sötét térbe érkeznek, ahol csak a hangom hallják. Így hallgatják meg Petőfi Sándor *Búcsú a színészettől* című versét. A színpad úgy van berendezve, ahogy Orly Petrics Soma *Petőfi Debrecenben* című képén a költő szállását megfestette. Egy utazóláda, debreceni cseréppipa, lúdtoll, kalamáris, kézíratszövegek jelennek meg a színpadközeleli térben, felidézve 1843–44 hideg telét, amit a költő nélkülözve volt kénytelen Debrecenben eltölteni. A tárlathoz általános iskolások és középiskolások részére is készült foglalkozás. A színpadot a foglalkozások alatt is használjuk, a legkisebekkel itt jelenítünk meg különböző érzelmeket, így ez a tér is többfunkciós. A sötétség az idősebb korosztály esetében a kiállítóteremben eltöltött idő zömében jelen van, ugyanis a tárlat megismerése zseblámpás felfedezéssel történik. Ezáltal egyrészt nem törik meg a színház-atmoszféra, másrészt lehetőség adódik a koncentrált, célzott megismerésre. A fények csak a tér teljes felfedezését követően gyúlnak fel, amikor a foglalkozás végén sor kerül a színházmakettel történő megismerkedésre, játékra. Így a gyerekeknek lehetősége lesz a tér egyben történő befogadására is.

A kiállítást úgy állítottam össze, hogy bizonyos részeiben tapintható legyen. Erre külön hangsúlyt fektettünk az installálás során. A nem tapintható tárgyakat biztonságosan a falon rögzítettük, olyan magasságban, ami kedvez a gyermekszemnek. A tapintható tárgyakat ellenben szabadon helyeztük el a térben. Erre felhívtuk a figyelmet a tárlat egyértelmű kommunikációjában is. Az anyag összeállításakor nem csak arra figyeltem, hogyan mutat a térben, de arra is, hogy könnyen utaztatható legyen. Ennek érdekében tárgymásolatokat, a kéziratokról nemesmásolatokat készítettem. További forrás rendelkezésre állása esetén egy arra alkalmas, egy az egyben tároló- és kiállítóeszközben még kompaktabb módon lehetne utaztatni. Az egyetlen, amire célszerű figyelni, az a sötét. A teret illető más igényei a tárlatnak nincsenek.

A kiállítóteremben töltött 20–30 percet követően városi sétára kerül sor, melynek útvonalát úgy állítottam össze, hogy minél több olyan helyszínt érintsen, ami a kiállításban fényképeken látható, így a múzeumban a gyerekek képet kapnak arról, milyennek láthatta Petőfi a várost, a séta során pedig összehasonlíthatják azt a jelennel. A séta nem hosszú, nem megerőltető. Körülbelül 15 perc, mely az egyes helyszíneken eltöltött idővel 30 percre nyúlik. A séta állomásai: Kálvin tér (ahol Erdélyi professzor háza állt), Nagytemplom és Kossuth szobor, a régi városháza, a Rickl-ház.

Máshová kerül a fókusz a legkisebbek esetében. Az óvodásoknak és az 1.–2. osztályosoknak kidolgozott foglalkozás a színész és a katona Petőfit helyezi előtérbe. Ennek kapcsán érzelmeket játszunk el, megismerkedünk a pennával és a kalamárisal. Majd a fókusz áttevődik március 15-e eseményeire. Barabás Miklós Petőfi-rajza alapján atillát öltünk és hadba is vonulunk. A foglalkozás a Debrecen határában lezajlott csata eseményeivel zárul, melyet egy általam írt mese formájában dolgozunk fel a gyerekekkel. A mese szereplőiről illusztráció is készül, melyért cserébe a gyerekek egy kis Petőfi matricát kapnak.

A Debreceni Irodalom Házában évek óta sikerrel működik a múzeumi nyomozás, mint módszer. Így ehhez a kiállításához is készült nyomozós foglalkozás egyéni látogatók és be nem jelentkezett iskolás csoportok számára. A tárlatba a nyomozás megvalósíthatósága miatt, tudatosan nem került sem tablószöveg, sem tárgycímke. A nyomozás célja ugyanis az információszerzés, eszköze pedig a játék. Így az egyetlen tabló, ami a kiállításban található, magának a játéknak a bevezetése. A játékleírás pedig már tartalmazza is az első nyomot, amit követve kezdetét veszi a játék. A tablószövegben helyesírási hibának vagy elgépelésnek tűnő plusz betűkből az a szó olvasható ki, hogy lyukkártya, amit fizikailag is meg kell találni a következő feladathoz. Egyidejűleg három csoport tud nyomozni a térben, annak befogadóképessége miatt. A feladatok nem összetettek és nincs belőlük sok, hogy a nyomozók ne fáradjanak el, legyen kapacitásuk a nyomozással megszerzett információk, az új tudásanyag befoga-

A Nánássy-színkör makettje
/ fotó: Lukács Tihamér

dására. A megszerzett címek segítségével pedig felkereshetik a városban a nyomozásba bevont egyes helyszíneket: Erdélyi professzor házának helyét, a Rickl-házat, a Nánássy-színkör helyét. Mivel jól elkülönülnek azok a tárgyak, amelyekhez hozzá szabad nyúlni, azoktól, amelyekről az installálás módja is mutatja, hogy nem lehet megérinteni, a nyomozók bátrabban mozoghatnak a kiállítóterben.

Vak felnőttek számára a Látássérültek Északalföldi Regionális Egyesülete részéről Suhajda Istvánnal és a Kézzelfogható Alapítvány részéről

Petneházi Emőkével együttműködésben dolgoztunk ki egy olyan megismerő módszert, amelynek segítségével a diákok képesek lesznek leírni egy számukra is ismeretlen kiállítást vakok számára. A próba során egy diák egy vak személyt kísért fel a kiállítóterbe, amit részletesen leírt neki. Ehhez a diákokat előzetesen fel kellett készíteni arra, hogyan vezessenek egy vak személyt, majd arra is, hogyan írjanak le számukra különböző műtárgyakat, legyen szó fényképekről/festményekről, kéziratokról vagy más, eltérő anyagú műtárgyról. A diákok csak arról rendelkeztek ismerettel, hogy maga a kiállítás hogyan épül fel, mi a témája, mik az egyes főbb altémái. A módszer sikerességét kérdőívvel mértük, mely adatokkal szolgált az információátadás mélységéről is. A kérdések között akadt olyan, ami egy látó számára első ránézésre megválaszolható a kiállítás ismeretében, de olyan is, amire a válasz csak a tárlat tüzetesebb átböngészése után derül ki. A módszer tesztelésébe bevont vak személyekkel a programot követően elbeszélgettünk a kiállítóterben szerzett tapasztalataikról. Javasolták, hogy egy kisebb térben kevesebb fő legyen egyszerre jelen.

Szórol szóra Petőfi / fotó: Debreczeni-Veisz Bettina

A kiállításhoz szervesen illeszkedő módon a Debreceni Bárczi Gusztáv Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény gyógypedagógusainak bevonásával családi felfedező és oktatási segédfüzet készült. A füzetet azzal az elvárással állítottam össze, hogy az időszaki múzeumpedagógiai kiállítás lebontása után, önmagában is értelmezhető legyen. Így egyrészt épít a kiállításra, másrészt plusz tartalmak bevonásával kiegészíti azt. Tíz Petőfi-vers kapcsán, melyeket a költő Debrecenben vagy Debrecenről írt, tíz műtárgy bevonásával tíz történet szerepel benne Petőfi életéből. A tíz történethez két-két feladat kapcsolódik, néha a műtárgyhoz, néha a vershez, néha a történethez illeszkedve. Máskor a feladat kivezet a városba, és egy-egy helyszín felkeresésére ösztönöz. A feladatokat úgy találtam ki, hogy lehetőség szerint ne ismétlődjenek, minél változatosabbak legyenek, valamint kedvezzenek mindazoknak a gyerekeknek, akik akár a kognitív, akár a kreatív, akár a fizikális feladatokat részesítik előnyben. A

Színről színre Petőfi – múzeumpedagógiai tárlat / fotó: Lukács Tihamér

fűzet ötletének felmerülésétől kezdve összedolgoztam a gyógypedagógusokkal, így a gyógypedagógiai szempontok a versválasztástól kezdve az egyes történetek megfogalmazásán át a feladatokig, sőt a kiadvány grafikai összeállításánál is fontos szerepet kaptak.

A tárlat és a hozzá kapcsolódó komplex program csak együtt értelmezhető, amelynek különböző rétegeiben különböző módszerekkel, változatos formában valósul meg a múzeumi nevelés, az adott korosztálynak legmegfelelőbb módokon. Bízom benne, hogy az emlékévként elmúltával is sok helyre tud eljutni a tárlat és az online/offline foglalkozás.

Felhasznált irodalom

- Szűcs Ernő: *A debreceni csata*. Újkerti Közösségi Ház, Debrecen, 1998.
 Németh György: Petőfi Sándor lemond szazadosi rangjáról. https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/petofi_sandor_lemond_szazadosi_rangjarol.html
 Várhelyi Ilona: *Hej, Debrecen, ha rád emlékezem...* Debrecen, 1999.

Utazó tárlat / fotó: Bélteki-Dolhai Réka

Nyomozás / fotó: Lukács Tihamér

Városi séta – a Rickl-ház előtt / fotó: Béltéki-Dolhai Réka

Foglalkozás óvodásoknak / fotó: Bélteki-Dolhai Réka

Látva láttatni – Suhajda István / fotó: Lukács Tihamér

SAJTOS ANNA

HINNI A HÍDBAN

A kreatív írás és a festmények kapcsolódásának lehetőségei

„Gondold erősen, hogy ott lesz a híd, és akkor biztosan ott lesz” – hangzik a mondat Csodabogár szájából a *Kelly hősei* című filmben. Talán kissé különös ez az idézetválasztás egy múzeumi évkönyvben, de amikor azon gondolkodtam, milyen mottót válasszak ehhez a témához, ez a mondat volt az első gondolatom. A következőkben ismertetett módszertanból jól látszik majd, hogy az egyéni asszociációknak fontos szerepe van az óráimon, így én is maradtam az első megérzésnél. Továbbá ez a mondat azt is jelenti számomra, hogy a képzelőerő előremozdítója lehet az élményszerűségnek, és hogy mint pedagógus a megfelelő módszer és eszközök használatával hidat hozhatok létre a múlt és a jelen, a gyerekek és a műtárgyak között.

Mielőtt múzeumpedagógusként kezdtem volna dolgozni, több évfolyamon tanítottam vizuális kultúrát, illetve alsós tanítóként az anyanyelvi nevelés is minden tantárgyba ágyazva fontos és sarkalatos pont volt a mindennapjaimban. A Déri Múzeumba érkeve, úgy gondoltam, a festményekhez kapcsolódó órák megalkotása és megtartása lehet az a megfelelő közeg, amelyben hasznosulni tud a képzőművészet és az anyanyelv iránti szeretetem, valamint a szövegalkotási készség fejlesztésével kapcsolatos ambícióm. Természetesen ez semmiképp sem öncélú megvalósítás, hanem leginkább azért döntöttem emellett a forma és módszer mellett, mert szakmailag is úgy gondolom, hogy ez a két terület fejleszthető és eredményesen tud összekapcsolódni.

A Munkácsy-trilógiához korábban is volt múzeumpedagógiai foglalkozás, azonban szerettem volna hozzá egy más típusú órát, így némiképp ezt is átalakítottam. Itt leginkább drámajátékok kerülnek fókuszba: állóképeket alkotunk, szinkronizálunk, bábokat használunk. A másik három téma, melyhez jelenleg múzeumpedagógiát lehet kérni:

KÉPzeld el! – Képzletjáték és szövegalkotás festmények között (népi életképek)

Harapj bele a képbe! – A csendéletektől az Instagram-posztig

Portré a szelfi előtt – Öltözz be és válj festménnyé!

Ezek az órákon sokfajta feladattípus ötvöződik a minél élményszerűbb tudásátadás érdekében. Vannak mimetikus játékok, kompozíciós feladatok, analízáló-szintetizáló készséget igénylő és fejlesztő feladványok, valamint megismernek a résztvevők festészeti eszközöket és anyagokat is. A teljesség igénye nélkül soroltam fel most csupán néhányat, mivel a következőkben inkább egy konkrét csoportot, a szövegalkotási készséget mozgósító feladattípusokat szeretném részletesebben bemutatni, mely minden képzőművészeti órán jelen van változó arányban és változatos formában.

Hogyan fessünk szöveget, hogyan írjunk festményt?

A szövegalkotási feladatok egy részét *grafikai szervezők* alkalmazása segíti, melyek az RWCT- módszer részét képezik. A mozaikszó a *Reading and Writing for Critical Thinking* kifejezésből ered: olvasás és írás a kritikai gondolkodásért. A programot a *Nemzetközi Olvasástársaság* (IRA) dolgozta ki. Olyan módszerek és technikák alkotják az RWCT-t, melyek fejlesztik a kritikai gondolkodást. Ez a komplex gondolkodási folyamat valamilyen

Fent- lent találkozó vers

Írj szavakat, szó szerkezeteket a kulcsszó betűinek felhasználásával!
Szabály: A kulcsszó első és utolsó betűjéhez írt szó, szó szerkezet, mondat ugyanazt fejezze ki.

	E	
	M	
	B	
	E	
	R	

ismeret megszerzésével indul, és saját álláspont kialakításával fejeződik be. Az alkalmazáshoz egy keretet is ad a program, ez az úgynevezett RJR-modell. Ennek a modellnek a felhasználásával építem fel a múzeumi óráim többségét. Ez a mozaikszó az óra három egységének nevéből tevődik össze: Ráhangolódás, Jelentésteremtés, Reflexió. A *ráhangolódás* rész lehetőséget ad az óra alaphangulatának megadására, a gyerekek előzetes ismereteinek feltérképezésére, valamilyen személyes kapcsolat megkeresésére az adott témával kapcsolatban. A *jelentésteremtés* részben hangzanak el a konkrét ismeretek, definíciók, majd a *reflektáló*, lezáró rész az, ahol a saját vélemény, a saját nézőpontból való megközelítés leginkább helyet kap. Ezeket nem lehet és nem is érdemes múzeumi keretek között ennyire élesen elhatárolni, de ha maga a saját vélemény kialakítása, a saját előzetes élmény beépítése és a kritikai szemléletmód használata lebeg az óra megalkotásánál a szemünk előtt, úgy jó eséllyel sikeres lesz az ezen a rendszeren alapuló tudásátadás és ismeretszerzés.

A már említett *grafikai szervezők* abban nyújtanak segítséget, hogy a gondolkodási folyamatot vizualizáljuk. Az óra felépítésében bárhol alkalmazhatóak ezek a feladatok, s a legtöbb esetben nem egyéni szövegalkotásról van szó, hanem csoportokban vagy párban dolgoznak a gyerekek.

Gyémánt

1 sor: A téma megfogalmazása egy szóval.
 2 sor: Két szóval a témáról.
 3 sor: Három ige, témával kapcsolatosan.
 4 sor: Négy tárgy, mely kapcsolódik a témához.
 5 sor: Három ige, ami a témával köthető.
 6 sor: Két szóval egy melléknév igénév.
 7 sor: Egy utolsó szó.

1. **vitorlás**
főnév

2. _____
melléknév, melléknév

3. _____
ige, ige, ige

4. _____
Amit a témáról gondolsz egy négyszavas mondatban.

5. _____
ige ige ige

6. _____
melléknév, melléknév

7. _____
főnév

TÖRTÉNET PIRAMIS

1. _____
 2. _____
 3. _____
 4. _____
 5. _____
 6. _____
 7. _____
 8. _____

1. A főszereplő neve
 2. A főszereplő leírása két szóval
 3. A helyszín leírása három szóval
 4. A probléma vagy a válság egy szóval
 5. Az első esemény leírása öt szóval
 6. A második esemény leírása hat szóval
 7. A harmadik esemény leírása hat szóval
 8. A megoldás köztisé egy szóval

_____ A diák neve
 _____ Cím
 _____ Szerző

- << Fent-lent találkozó vers
- < Gyémánt
- Λ Történetpiramis

A grafikai szervezők kitöltése során valamilyen formát követve kell szöveget létrehozni. Ez a keret lehet képi, szófaji, szó- illetve szótag-számi kötöttség, vagy mindezek együttesen, de mégsem szorít túlzott mértékben korlátok közé, inkább egy vezérfonalat ad, amely mentén alkotni kell, így a pszichés blokkok oldódhatnak és könnyebben homlokra csúszhat a múzsa . . .

Tanítói éveimben ezeknek a feladatoknak jótékony és fejlesztő hatását magam is tapasztaltam a hosszútávú alkalmazás során, de itt múzeumi körülmények között, amikor csak egy-egy alkalmon vesz részt az adott osztály, sokkal inkább a kreativitás felébresztését szolgálják. Habár több esetben arra is volt példa, hogy a pedagógus elvitte magával a feladatlapokat és a látottak alapján a későbbi órái során tervez hasonló feladatokat végeztetni diákjaival.

A másik fő feladattípus, amelyekkel szövegalkotásra, saját történet megalkotására próbálom ösztönözni a hozzánk érkező diákokat, az eredeti festmény koncepciójának megváltoztatása a fényképszerkesztés segítségével. Ha kicserelek egy tárgyat például a képen szereplő alak kezében, vagy megváltoztatom a háttérrel és más helyszínre helyezem a személyeket, vagy akár egy másik korszakba „utaztatom” őket, megfelelő választással közelebb hozható a gyerekekhez akár egy régebbi korszak is, ha a ma szemközéből, ismerősebb tárgyak, helyszínek vizsgálatán keresztül szemléljük azt. Fontosnak tartom tisztázni, hogy mindig minden esetben elemezzük az eredeti alkotást is és csak ezután következnek a fantáziát mozgósító feladatok.

Egy másik fajta, az eddig említett két csoportba nem sorolható szövegalkotást segítő feladattípust is bemutatok az alábbiakban, mely a véletlenszerűsége alapszik és ehhez a módszerhez eszközként egy dobókockát használunk.

Az eddig felsorolt feladatok biztos íráskészséget és szövegértési képességet igényelnek, illetve szófaji ismeretek is szükségesek a megoldáshoz, így 3. osztálytól kezdve érkehetnek az ilyen elemeket tartalmazó foglalkozásokra a diákok.

Az eddig alkalmazott feladatok gyűjteménye

A Magyar Géniusz vándorkiállítás Déri múzeumi vendégeskedése idején a képzőművészeti szekcióhoz készült feladatok

Egy József: Szivárvány (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)

A Háromszavas vers grafikai szervező segítségével egy szabadverset írhatnak a gyerekek. A főneveket megadom a festményhez kapcsolódó

1. Olvasdátok el a háromszavas verset! Foglaltok meg, hogyan kiemelhet!

Melléknév (visszatérő)	Főnév (visszat)	Ige (visszat érve)
édesen	lenti	szöveg
szépen	lák	szövegszerű
lenti	lengerek	szövegszerű
szövegszerű	ig	szövegszerű
szövegszerű	szövegszerű	szövegszerű
szövegszerű	szövegszerű	szövegszerű

2. Alkossátok a szerkezet háromszavas verset! Adjátok címet is!

Melléknév (visszatérő)	Főnév (visszat)	Ige (visszat érve)
_____	lenti	_____
_____	lák	_____
_____	lák	_____
_____	szövegszerű	_____
_____	szövegszerű	_____
_____	szövegszerű	_____

Háromszavas vers

szavakkal, majd ezeket a megfelelő szófajú szavakkal kiegészítve jön létre a vers. Egyik alkalommal az 5. osztályosok a következőt írták:

*Fehér felhő lebeg.
Csillogó tó hullámszik.
Rügyes fa susog.
Füves domb magasodik.
Hűvös eső hullik.
Ragyogó szivárvány fénylik.
Kulturált emberek sétálnak.*

Mertz János: *Kislány íróábrával* (Wosinszky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd)

Egy időgép segítségével 1780-ból napjaink Debrecenjébe utazott a képen szereplő kislány. A helyszínek: Nagytemplom, színház, stadion és a strand voltak. Egy napját kellett leírniuk röviden, hogy kikkel találkozott, mit evett, mit csinált ezeken a helyeken. Egyes szám első személyben kellett fogalmazniuk, hogy behelyezkedjenek a szereplő karakterébe.

Stadion

Szőnyi István: *Zebegényi dombok* (Szőnyi István Emlékmúzeum, Zebegény)

Pláza

A feladat megoldása előtt a festményt elemezve megismerkedtek a gyerekek Szőnyi István Zebegényhez fűződő viszonyával, beszélünk a természeti és épített környezet kölcsönhatásáról. Ehhez kapcsolódott egy érvelő szöveg megírása, mely egy elképzelt situációban szövődött: plázát szeretnének építeni az egyik dombra. Ellenérveket kellett sorolniuk, miért lenne rossz, ha ez megtörténne. A probléma mindkét pólusa megragadható, így mellette szóló érveket is írhatnak. Az óra időtartami kötöttségei miatt én ez esetben csak az előbbit kértem.

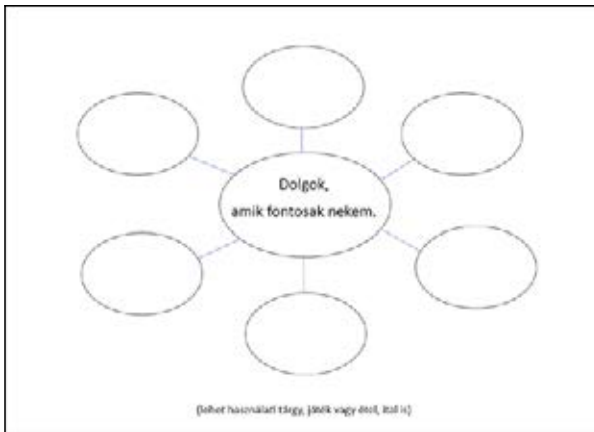
A Déri Múzeum képzőművészeti kiállításaihoz készült szövegalkotási feladatok

A csendélet műfaj definícióját egy *Gondolattérkép* grafikai szervező előzi meg. A résztvevő diákok olyan dolgokat írnak a formába, melyek valamiért fontosak nekik: karate ruha, plüss póni, nyuszis bögre, focilabda stb.

Csendélet

Miután ezeket felolvassák, megbeszéljük, hogy a csendéleteken a meghatározott rendben megörökített dolgok utalhatnak a vagyoni helyzetre, a megrendelő szabadidős tevékenységére, személyiségvonásaira, illetve a festő életébe is bepillantathatunk, ha például a saját környezetében lévő tárgyakat festi meg. Így, ha az általuk leírt elemeket egymás mellé tennénk a valóságban és megörökítenénk csendéletként, az ő életükbe nyernénk bepillantást, róluk szerezhetnénk információkat. A kiállítás anyagából hat festményt vizsgálunk meg részletesebben, majd a reflektálás során, lezárásként, a csoportok egy-egy szabadverset alkotnak, valamelyik, a képen szereplő növény, étel vagy élőlény bőrébe bújva. Ezúttal a *Szélsziporka* grafikai szervezőt használtuk a versíráshoz a következő hívószavakkal: *hal, cseresznye, pillangó, katicabogár, dió, tulipán.*

Gondolattérkép

Szélszíporka
Szabadvers a témával kapcsolatban

1. Azt álmódtam „_____ **HAL** _____” voltam (valaki vagy valami)

2. _____ Hol?

3. _____ Mi történt?(esemény)

4. _____ Hogyan?

Szélszíporka

A portrék témájának esetében Barabás Miklós négy festményét tekintjük meg és oldunk meg feladatokat hozzájuk kapcsolódóan. Ezt megelőzi egy portrétörténeti áttekintés, melynek során az emberábrázolás régebbi és mai formáit vetjük össze. Ezeket követi a történetalkotás, majd egy üres képkeret és jelmezek használatával a történetben szereplő karakterre átlényegülés a beöltözés segítségével. Az órán négy főszereplőhöz készülnek történetek: *lovag, gésa, pásztor, szakácsnő*. Minden karakternek adott egy lap, melyen négy kategória szerepel és egy dobókocka használatával dől el, hogy melyik részből melyik elemet kell beépíteniük a történetükbe. Az első dobás megadja a helyszínt, a második a cselekmény egy mozzanatát, a harmadik egy befejezetlen mondatot ad, mely

SAKÁCSNŐ

szám	1. helyszín	2. cselekmény	3. érzés	4. egy szó
	királyi palota konyhája	az egerek kirágnak a lisztes zsákot	jókedvű, mert...	fakanál
	erdői fogadó	talál egy időgépet	szomorú, mert...	bogár
	kunyhó	találkozás egy boszorkánnyal	dühös, mert...	büntetés
	trónterem	elszózza a király ebédjét	éhes, mert...	recept
	folyópart	beleszeret a királyfiába	álmos, mert...	sültcsirke
	piac	elszökik a kecskéje	beteg, mert...	jégkrém

Dobókockás

Szakácsnő

valamilyen érzelmi állapotra utal, az utolsó pedig egy olyan szót mutat, melynek mindenképp szerepelnie kell valahol a szövegben. A történet felolvasása közben mozdulatlan élőképként a csoport egy tagja a keret mögött áll. A lehetőségek összeállításánál figyeltem arra, hogy olyan elemek legyenek a lapon, melyek mesei, humoros, vagy épp izgalmas történetek szövéseire adnak lehetőséget. A dobásoknak köszönhetően lehet, hogy a lovag egy hegyi barlangban meglát egy gyönyörű lányt, vagy a szakácsnő egy palota konyhájában elszózza a király ebédjét, és ezért szomorú, vagy a gésa épp egy templomban jár, mikor életre kel egy sárkányszobor. A véletlenszerű lehetőségek összekapcsolásához szükség van nagyfokú kreativitásra. Oldott, jó hangulat szokott lenni a szövegek írása és előadása közben. A pedagógusok és a gyerekek visszajelzései alapján kedvelik ezt a fajta szövegalkotási technikát.

Sokác leány

Az új képtári egységben a népi életképeknél alkalmazott feladatok

A képzőművészeti szekciók között ez az a kiállítási anyag, melynél eddig a leggyakrabban volt szükség életkori sajátosságoknak megfelelően differenciálni, épp ezért ehhez van jelenleg a legtöbb elkészült feladat.

Glatz Oszkár: *Sokác leány*

Megváltozik a kép koncepciója azáltal, hogy a gyapjúfonalat másra cserélem a lány kezében. A feladat, hogy egyes szám első személyben leírják, vajon mire gondolhat a lány, honnan kapta a virágot, vagy például hogyan repült be a szobába a madár.

Csók István: *Szénakazalban*

A koncepció a háttér megváltoztatásával is variálható. Más helyszínrre helyezhetőek a szereplők, így más történet kreálható. Két esetben teljesen elemelkedünk a kiállítástól, egy harmadik esetben a szomszédos képre kerülnek át a lányok. Képeslapot írnak a tengerpartról az egyikük megszemélyesítésével, másik esetben megadott kérdésekre válaszadás-sal szövődik történet, míg a harmadik opció egy képzeletbeli párbeszéd létrehozását inspirálja.

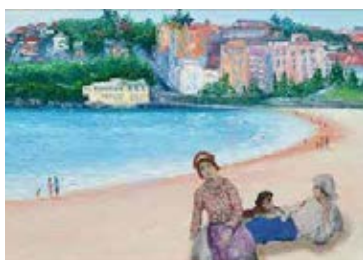

Szénakazalban

A teremben kiállított festményeken csak női alakokat láthatunk. A harmadik feladat ebben a témakörben egy elképzelt párbeszéd megírása egy pásztorral, akivel a festményen látható helyszínen találkozunk, és aki ott felejt a kiállításban a szűrét. A párbeszéd felolvasása közben egy férfi népi ihletésű portróját is megalkothatjuk, amikor valaki felveszi a kalapot és a szűrét.

Játszótér

Tenger

Szántás

Márton Lajos: *Keresztelő után*

Ennél a festménynél is párbeszédalkotás a feladat, azzal a különbséggel, hogy nem feladatlapra, hanem szóbuborékokra kell felírni a gyerekek által kitalált mondatokat, majd a fejük fölé tartva kell megszólaltatniuk a képen szereplő asszonyokat. Itt nem emeljük el a képen szereplő korszaktól a situációt, mert maga a keresztelő eseménye ismerős lehet a gyerekeknek, így valós élményekből meríthetnek ihletet.

- < Szúrportré
- Λ Λ Gyerekek a képtárban
- Λ Író gyerekek

Életút

Fényes Adolf: *Parasztleány* és Litteczky Endre: *Vasárnap reggel Körösön*

Az utolsó bemutatni kívánt feladat két festményt köt össze. Eljátszunk a gondolattal, hogy mi lenne, ha a két képen szereplő nőalak ugyanaz a személy lenne és az a fiatal lány öregedne meg. Milyen élete lenne? Mik történének vele? Megadott eseménypontokat kell kiegészíteni saját ötletekkel és egy fiktív életutat alkotni a két életkor között. Ez az út nem csak szövegben halad lépésről lépésre, hanem a festmények között valójában is egy színes festékfoltokból álló utat építenek és haladás közben olvassák fel az eseményeket, egyre közelebb kerülve az idős hölgyhöz.

^
Parasztleány

>
Vasárnap reggel Körösön

Összegzés és konklúzió

A kritikai gondolkodás fejlesztésében és az ismeretátadás során fontosnak tartom a feltett kérdéseket. A pedagógus és a gyerekek kérdéseit egyaránt. Én magam arra törekszem, hogy amit csak lehet, ők maguk fogalmazzanak meg, amire csak lehet, maguktól találják meg a választ, s ne én közöljem a kész információkat. A következő, gondolkodó képességeik mozgósítása által mélyebben rögzülhet az ismeret. A fent részletezett foglalkozások és feladattípusok lehetőséget adnak a szövegalkotási képesség és a fantázia fejlesztésére, aktivizálására, a szövegek előadása, felolvasása során pedig a prezentációs képesség és a saját vélemény felvállalása és megfogalmazása kap szerepet. Fontosak a személyes asszociációk, és hogy úgy érezzék, nincs rossz válasz, nincs rossz ötlet, hiszen biztonságos és motiváló környezetben hatékonyabban lehet alkotni. Az alkalmazott feladatok megoldásait csoportmunkában végzik

legtöbb esetben, ezáltal az együttműködő készség is fejlődhet. Egy-egy jó mondat a történetben tovább lendítheti a fogaskereket, más kreatív ötlete segíthet a sajátunk megfogalmazásában.

Az eddig megtartott foglalkozások során úgy éreztem, hogy a résztvevők könnyen és gyorsan bevonódnak az óra menetébe és hangulatába, élvezettel és jókedvvel végzik a kapott feladatokat, játsszák a játékokat. Az óra végén lezárásként értékelni is szoktuk a tapasztaltakat, hogy kinek mi, és főleg, hogy miért tetszett vagy nem tetszett. Örömmel tapasztalom, hogy a „Nekem az a kép tetszett a legjobban. – Miért? – Mert szép. / Mert színes. / Mert nagy.” párbeszéd helyett a válaszadások során valódi vélemények és indoklások születnek az órák végén és felsejlik annak a reménye, hogy valamilyen kapcsolatot sikerült kialakítani a gyerekek és a festmények között, és talán elkezdett épülni a híd.

SÁNDOR ZITA

A KÉKFOGÚ, A SZÉPHAJÚ ÉS KÉT ORRVÉDŐS SISAK

A Déri Múzeumban nem csupán az állandó tárlatokhoz, de a néhány hónapra a múzeum tereibe költöző és ott a kurátor(ok), valamint a kiállításrendező(k) szempontjai és elgondolásai mentén összefüggő egységet alkotó tárgyegyüttesekhez is igyekszünk múzeumpedagógiai foglalkozásokat kitalálni és tartani. Egy-egy alkalom létrejötté sok időt vesz igénybe: előbb pontosan meg kell ismernünk és tanulnunk a kiállított tárgyakat (és azok történeteit), majd egy olyan játékos, ugyanakkor ismereteket és információkat átadó foglalkozást kell összeállítani, mely változatos módszerekkel dolgozik, belefér az adott időkeretbe, s egy-egy megcélzott korosztály sajátosságaira is tekintettel van. Szem előtt tartjuk, hogy a múzeumpedagógiai foglalkozásokat kénytelenek vagyunk részben pedagógiai, részben „szórakoztatóipari” termékként felfogni. Célunk tehát, hogy egyaránt jól érezze magát a tanár és a diák, hogy újra eljőjenek hozzánk és megvegyék a felkínált szolgáltatást.

Egy időszaki tárlat jellegzetességei

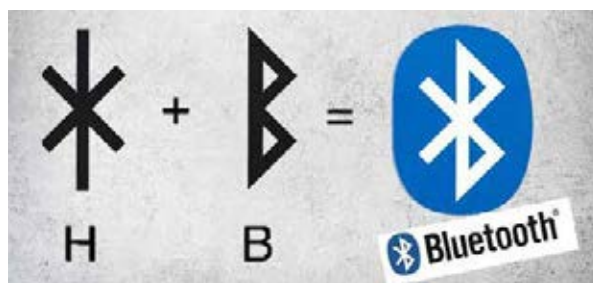
Egy, a fenti törekvéseknek megfelelni igyekvő, a múlttól szórakoztatva gondolkodtató foglalkozást készítettünk Sajtos Anna kolléganőmmel a *Vikingek a Kárpát-medencében és kora, A Nemija-sisak és köre, avagy Magyarország 10–11. századi skandináv és rusz kapcsolatai a régészeti leletek tükrében* alcímű kiállításához, mely a Déri Múzeum Zoltai termének galériáján és a Kupolateremben kapott helyet 2022. október 28. és 2023. május 7. között.

A kiállítás meglehetősen speciális témájú: létrehozói azokat a régészeti leleteket gyűjtötték össze, melyek a 10–11. századi Magyarország területéről származnak, s valamilyen-bármilyen módon a vikingekhez kapcsolhatók. A címből is kivilágló kettős fókusszal találtuk szembe magunkat: egyrészt egy aktuálisan a populáris kultúrába jól beágyazott és sok helyütt előforduló jelenség középpontba helyezését (vikingek) érzékeltük, másrészt a lokális emlékezet hangsúlyosságát, azaz nemzeti múltunkra történő utalásokat, nemzeti történelmünkön keresztül (vagy ahhoz képest) láttatott tárgyakat és jelenségeket. Ezen elvet követve a múzeumpedagógiai foglalkozás is szándékolatlan kettős arcú lett.

A foglalkozás megalkotása során igyekeztünk olyan fogódzókat keresni, melyek valamelyest ismerősek és könnyen érthetőek a hozzánk érkező gyerekek számára. A kijelölt korosztály az általános iskolák felső tagozata, mivel a nekik szánt iskolai tananyag tartalmazhat leginkább olyan elemeket, melyek kapcsolódnak a kiállításban tárgyalt korszakhoz és történelmi jelenségekhez.

A foglalkozás menete

A hozzánk ellátogató osztályt már a foglalkozás legelején egy fikciós keretbe léptetjük be. Nem mesélünk ugyan narratív formában történetet, de meghatározzuk a szereplőket. Miután tisztázzuk, hogy kit nevezünk vikingnek,¹ testőrséget, azaz viking gárdákat alakítunk, melyeknek különböző, viking korból származó uralkodók a vezetői. Egykor volt szemelyekből indultunk ki, viking sagákat és történeteket olvasva őket találtuk a játékhoz leginkább illő alakoknak. A csoportokra osztott gyerekek egy-egy viking harcost, illetve annak karakterlapját húzzák. A kapcsolódási pontot ennél a lépésnél a viking vezetők személye körül találtuk meg. Mindegyik vezetőről elmondunk egy-egy érdekes történetet, melyek általában beszédes gúnyneviük jelentését is felfedik. Kékfogú Harald esetében az uralkodó nevének leírásával is foglalkozunk: ha az angol Harald Bluetooth kezdőbetűit kikeressük a viking rúnáírás írásjegyei közül és azokat egymásra montírozzuk, nagy valószínűséggel minden felsős számára ismerős jelképet kapunk:

Ezzel a frappánsnak szánt jelmagyarázattal (természetesen a Bluetooth szabvány létrejöttét is tisztázzuk röviden) igyekszünk jó hangulatot teremteni, s a további kérdésekhez és lépésekhez kedvet csinálni. A foglalkozás további szakaszaiban is azt keressük, hogy mi köze van, vagy mi köze lehet a múzeumpedagógiai alkalomra érkezőknek a kiállításához, s hogy ezen közös érintkezési felület segítségével milyen képességeket fejleszthetünk vagy milyen jelenségekre (és esetleg azok továbbgondolására, későbbi analógiás használatára) ébreszthetjük rá a diákokat.

1 Skandináv származású kereskedők, hajósok és harcosok, akik a 8. és a 11. század között indultak rablóportyáikra vagy hódító hadjárataikra. Ismertek normann (északi ember), rusz és varég néven is. Sok esetben valamilyen király szolgálatában álltak katonaként, vagy a királyi testőrség tagjaként, zsoldosként felbérelték őket.

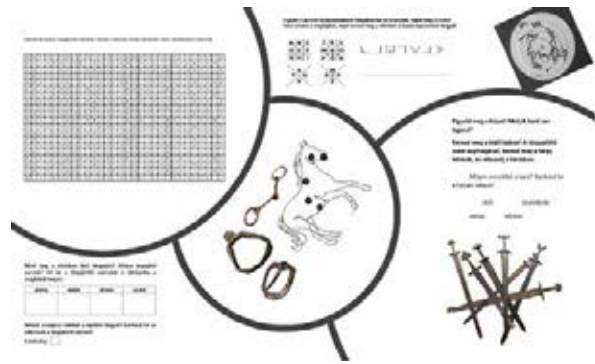
A bevezető szakaszt követően a foglalkozás első nagy egységében rövid feladatokat kapnak a csapatok, a megoldásokért különféle tárgyak kicsi, laminált képe a jutalom. Ezek olyan tárgyak, melyek vagy a kiállításban megfigyelhetők, vagy a vikingek számára gyakori és fontos, skandináv országokból származó, kereskedelmi értékkel bíró cseretermékek. Ezeket a jutalomképeket a korábban kihúzott viking harcos karakterlapjára kell helyezni. A nevek alatt hét viking erény olvasható, melyek erőssége a melljük kerülő cseretermékek számától függ. A gyerekek így a csapat ízlését tükrözve, közös döntések mentén építik fel a harcos vezető személyiségét. Az a tapasztalatunk, hogy a csoportok igen változó módon vonódtak be a foglalkozás ezen rétegébe: voltak, akik hosszú időt töltöttek el az erények erősségének variálásával és külön magyarázatot fűztek minden egyes tulajdonsághoz; mások nem bizonyultak ennyire tudatosnak, ők kevésbé törődtek a megalkotott karakter attribútumaival.

A feladatokat egymástól függetlenül kapják és oldják meg a csapatok (egy nagyobb létszámú osztály általában hat kisebb csoportra oszlik). A Kupolateremből a Zoltai terem galériájára átlépve minden viking gárda kézbe kap egy térképet, melyen csapatonként eltérő sorszámmal szerepelnek a felkeresendő vitrinek. Így a térképen meghatározott egymásutánban járnak be a kiállítást, elkerülve a tumultust egy-egy látnivaló előtt (és feladatmegoldás közben). Alkalmunk nyílik tehát a térképolvásás, vagy talán pontosabb kifejezéssel élve, a horizontális és a vertikális tájékozódás gyakorlására. Egyrészt meg kell találni a megfelelő vitrint – horizontális síkon történő tájékozódás a leegyszerűsített teremséma alapján –, másrészt egy-egy vitrinben meg kell találni általában egy, de olykor több tárgyat is. Ez utóbbi, a „vertikális tájékozódás” is kihívás, mivel az egy vitrinben belül több polcon elhelyezkedő tárgyak és a tárgyjelölő számhoz tartozó tárgyleírások egymástól viszonylag távol helyezkednek el, összekapcsolásuk némi kutakodást és gondolkodást igényel. Az első néhány vitrin után a résztvevők rendszerint ráéreztek a technikára, s zökkenőmentesen mindenki megtalálta a soron következő állomást.

Az egyes vitrineknél megoldandó rövid feladatok mindegyike más típusú. A kognitív készségek és képességek játékos fejlesztését a kódfejtő, a számkereső, a csoportosítást és fejszámolást megkövetelő feladatok éppúgy segítik, mint az áttetsző papírra nyomtatott párkereső, a szétvá-

gott betűk tekergetős kirakóját rejtő, vagy éppen a lószerszámok pontos helyére rákérdező feladványok.

A gyerekek versenyként fogták fel a párhuzamos csoportmunkát, s igyekeztek minél gyorsabban végezni, különböző taktikát kitalálni (nem volt ritka, hogy csoporton belül különböző felelősöket választottak maguk közül), így a Nemzeti Alaptantervben meghatározott fejlesztési feladatok közül az anyanyelvi kommunikáció, a matematikai és a természettudományos kompetenciák mellett a tanulás tanuláshoz és a személyközi kompetencia kialakításához és csiszolásához is hozzájárult a foglalkozás.

Miután minden feladványt mindenki sikeresen megoldott, a foglalkozások második nagyobb egységében újra, immár közösen végigjárnuk a vitrineket, s megkérdezzük a gyerekeket, hogy emlékeznek-e, egy-egy helyszínen mi volt a megfejtés. Ekkor a már a játék során szerepet kapott tárgyak sajátosságait, vagy egy velük kapcsolatos történetet ismertetünk. Így derül ki például, hogy a langsxax egy egyélű kard, s a vitrinben vele együtt megfigyelhető fegyverek szépen mutatják, hogyan alakulnak a honfoglaló magyarok görbe élű szabályai a szablyamarkolatú kardon át egészen Szent István kardjáig, amely a korban az egyik leghíresebb és legjobb minőséget biztosító, ULFBERHT mesterjeggel van ellátva. A foglalkozásra bevitt szemléltető képek és a tárgyakhoz fűzött magyarázatok között előkerül Szent István koronázási palástja és az első magyar pénzérme is (melynek házilagos reprodukcióját levegőn száradó gyurmából Sajtos Anna kolléganóm készítette el).

A foglalkozás utolsó, lezáró szakasza lehetőséget ad a reflexióra: a csapatok bemutatják viking harcosuk karakterének erősségeit és gyengeségeit. A végső megmérettetés során a viking gárdák a megszerzett cseretermékeket egy táblázat segítségével átváltják grammban mért ezüstre, így meg tudnak venni egy-egy olyan sisakot, mely a kiállítás központi vitrinjében látható, a nemijai sisak másolatát pedig fel is próbálhatják.

Összegzés

A fent leírt foglalkozást kifejezetten sikeresnek értékeljük. Egyrészt azért, mert szép számmal érkeztek osztályok és főleg szakkörök erre az időszaki kiállításra (mely csak nagyon lazán kötődik az iskolai tananyaghoz),

a versengő szakaszban a diákok kivétel nélkül aktívan és lelkesen vettek részt, illetve a feladatok sokféleségét és a fikciós keret ötletét több pedagógus is méltatta. Másrészt azért, mert Sajtos Anna kolléganőmmel úgy gondoljuk, hogy sikerült egy olyan formát kidolgoznunk, mely játékos és izgalmas, ugyanakkor cselekedtetve tanít, vagyis alkalmas a hatékony és emlékezetes információátadásra.

Véleményünk szerint ez a séma, azaz a karakterek megalkotása a megoldott feladatokért cserébe kapott, kicsinyített tárgyfotók segítségével, illetve a kisebb csoportok sorszámozott vitrinek közötti párhuzamos mozgásának elve adaptálható. Úgy gondoljuk, hogy más, hasonlóan berendezett múzeumi térben, azaz kisebb vitrinek szigetyszerű elhelyezése esetén, a témához illő fikciós kerettel, kisebb-nagyobb átalakításokkal talán más esetben is használható lehet.

A fenti módon összeállított feladat- és eseménysor a történelem, a történelmi események összetettségére kívánt rávilágítani. Ezt nem biztos, hogy tudatosították magukban a hozzánk érkező diákok (ez az 5–6. évfolyamosoktól nem is elvárható), ám mégis érzékelhették a tárgyakhoz kapcsolódó változatos megközelítéseken és a különféle feladatok szűrőjén keresztül. A foglalkozás úgy próbálta közel hozni hozzájuk a múlt egy szeletét, hogy nem azt hangsúlyozta, hogy a kiállított tárgyak mit mondanak el a múltról, hanem hogy mi az, ami egy diák számára érdekes lehet (akár a történelmi, narratív beágyazottságot kevésbé kidomborítva). Ilyen módon a múlt vikingeket megidéző feneketlen kútjának felszíni víztükre úgy csillant meg a szemünkben, hogy magunkat láttuk benne. Saját, nemzeti és személyes történetünket és meggyőződéseinket.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 2023

NOVÁK ÁDÁM

BESZÁMOLÓ A NUMIZMATIKAI GYŰJTEMÉNY 2023-AS MUNKÁJÁRÓL

A gyűjteményben az NKFIH által kiírt Mecenatúra pályázat támogatásával megvalósuló *Erdélyi pénzek a Déri Frigyes Numizmatikai Gyűjteményben* munkacímű katalógus szerkesztésével telt 2023 jelentős része. A közel hatszáz éremről készült fotók jórésze már 2022 során elkészült, a referenciakatalógusokkal való összevetés, meghatározás és pontos leírás azonban még váratott magára. Lektorként Kálnoki-Gyöngyössy Márton dolgozott a kötetben, míg a huszonkilenc fejezet bevezető szövegét Papp Klára készítette. A megjelenésében is modern, látványos kötetet nagy érdeklődés közepette, 2023 őszén mutattuk be. Büszkék vagyunk rá, hogy Déri Frigyes műgyűjteményének e kiemelkedő és különleges része végre önálló katalógusban tanulmányozható. A projekt keretében sor került a debreceni ATOMKI Örökségtudományi Intézetében kilenc darab érme XFR mérése is.

2023 elején a Magyar Numizmatikai Társulat összejövetelén jó visszhangokat kapott az első debreceni numizmatikai műhelybeszélgetés, melyre 2022 őszén az NKA támogatásával került sor. Képviseltette magát a miskolci Herman Ottó Múzeum, a szolnoki Damjanich János Múzeum, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum, a budapesti Pénzmúzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete. A programot egy gyűjteményismertető előadással nyitottam meg a Déri Múzeum Dísztermében. Ezt követően az egyes intézmények vonatkozó gyakorlatait, tapasztalatait osztottuk meg egymással. A második napon a Déri Múzeum Régészeti Tára mutatkozott be, Kolozsi Barbara és Szabó László régészek segítségével. A rendezvényről beszámoló jelent meg a *Magyar Múzeumok* portálon.

2023 során új leltározás nem történt, mivel a szerkesztési munkálatok, valamint a *Civisek világa* című állandó kiállítás projektvezetői feladatai megnyitói, és azon túl is sok időt vettek el a gyűjteményi munkától. Ajándékozás útján azonban így is gyarapodtunk, Bodó Gáborné forgalmi pénzeket és jelvényeket ajándékozott a gyűjteménynek. Ennek és Szentesi Sándor 2022-es őszi ajándékozásának leltározása a következő év feladata lesz.

2022 őszén a Hatvani István Szakkollégiumban *Pénzhamisítási történetek – A Becker-féle hamisítványok* címmel tartottam előadást, amit a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltár felkérésére online kiállítással fejlesztettem. A levéltár *Múltról mindenkinek* sorozatának *Epizódok a magyar numizmatika történetéből* című online programjában egy vetített képes előadás került fel a YouTube

videómegeosztó oldalra, valamint egy virtuális kiállítás a levéltár oldalán is láthatóvá vált, itt:

https://mnl.gov.hu/mnl/szszbml/virtualis_kiallitas/epizodok_a_magyar_numizmatika_tortenetebol

A Déri Múzeum épülete átadásának 93. évfordulója alkalmából rendezett 2023-as Déri-nap a *Minden szempontból PÉNZ* címet kapta, melyen magam előadást tartottam a gyűjtemény anyagára építve *Inflálódo korona. Érvek Déri Frigyes műgyűjtése mellett* címmel, valamint Sajtos Anna kolléganőnek köszönhetően elkészült az *Érmék 3D-ben* című digitális múzeumpedagógiai foglalkoztató is, amelyben az érmék képére kattintva azok a 3D technológia segítségével minden oldalukról megtekinthetők. Az éremképeken látható állapotokról további információkat adnak az egyes darabokhoz kapcsolódó leírások. A Déri-nap zárásaként az érdeklődők kipróbálhatták magukat élőszerplős numizmatikai társasjátékunkban is.

A 2023. június 21-én megnyitott új állandó helytörténeti kiállítás anyagába numizmatikai tárgyak is bekerültek. Az 1981-es józsai éremlelet restaurált korszója és 217 db Mátyás-denárja mellett III. Valentinianus szintén előkerült arany solidusa is helyt kapott egy-egy tárlóban. Emellett Mátyás király aranyforintja, I. Lipót dukátja, és Ferenc József-korabeli forgalmi pénzek is szerepelnek a kiállításon.

Folytatódott *A Hónap Érme* sorozat, illetve a múzeum új, *Helyi Érték* nevű helytörténeti portáljának elindulása nyomán tematikát is váltott. Az eddig is főképpen emlékérmekre építő sorozat az új fórumra költözött, és annak tematikájához kapcsolódva a továbbiakban Debrecen és a régió 20–21. századi történetéből merít ihletet. Már ennek jegyében készült el két első írásunk is, a debreceni Simonyi Lövész Egyesület, illetve a Nagyerdei Stadion 1934-es felavatására kiadott emlékérmekről. Gyűjteményi munkánk részletesebb beszámolóit a Múzeum irattárában olvashatóak éves bontásban.

TÁJÉKOZTATÓ – TAR SÁNDOR HAGYATÉKA A DÉRI MÚZEUM IRODALMI GYŰJTEMÉNYÉBEN

Tar Sándor író, ügynökmúltjának 1999-ben történt nyilvánosságra jutását követően az irodalmi szcéna perifériájára került; ugyanakkor azt, hogy életműve az ezredforduló magyar prózairodalmának egyik jelentős teljesítménye, mellyel a magyar irodalomtörténetírásnak is szükséges számot vetnie, talán még azok sem tagadhatták, akik személyét egyébként elítélték a történetek miatt. 2005. január 30-án bekövetkezett halálát követően ebből adódóan egyértelmű volt, hogy hagyatékának egyben tartása és megóvása közérdek, így azt – miután Tar élete nagy részét Debrecenben töltötte s a várost és a szűkebb régiót számos esetben szövegeiben is színre vitte – még ugyanebben az évben megvásárolta a Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteménye. A hagyaték 9/2005-ös gyarapodási számmal került a gyűjteménybe, 2005. június 30-án.

Az intézmény humán erőforrás- és kapacitáshiányából, illetve a korábban bekerült hagyatékok nagy számából adódóan Tar Sándor anyagának az előzetes hagyatéki lista alapján végbemenő aprólékos feldolgozása és leltári számokkal történő nyilvántartásba vétele csak az utóbbi években kezdődhetett meg, ugyanakkor a kéziratos és tárgyi anyag, valamint a fényképek közlésével, felhasználásával számos publikáció készült el az elmúlt, közel két évtizedben. Az *Ex Symposion* 2006/57-es, Tar Sándor-lapszámában fényképeket használt fel az anyagból (később a *Hévíz folyóirat* 2015/1-es lapszámában szintén). A *Debreceni Disputa* 2009/11–12-es lapszámában Tar 1975–1977 közötti naplójegyzeteit közölte Lakner Lajos rövid bevezetőjével, majd a következő évtized második felétől kezdődően a Déri Múzeum saját kiadásában jelentetett meg részleteket a Tar-hagyatékából. 2017-ben a Tar Sándor irodalmi pályáját elindító *Tájékoztató* jelent meg a hagyaték NDK-ból származó dokumentumainak szemelvényeivel, továbbá a *Szőke város* című hosszűzűvel egy kötetben,¹ Bartha Eszter, Deczki Sarolta és Kálai Sándor kísérőtanulmányaival, illetve Lakner Lajos előszavával. Lakner kezdeményezésére 2020-ban *A lehetőség* címen hangjáték is készült az 1976-ban díjnyertes szociográfia alapján, Markovits Ferenc rendezésében, amelyet a múzeum a Pro Progressione közreműködésével, CD-ROM formátumban bocsátott közre. A *Szőke város* Keresztes Tamás színész által felolvasott szövegére Németh Hajnal képzőművész készített *Szimultán város* címmel filminstallációt, amelyet 2021 októberében mutattak be a debreceni Csokonai Irodalmi Laborban. 2021-ben megújult az eredetileg 2010-óta létező, a Debreceni

Irodalom Háza által fenntartott és üzemeltetett honlap (www.tarsandor.hu) is, mely ugyancsak számos dokumentumot, fényképet tesz elérhetővé a szélesebb közönség számára az interneten. Ugyanebben az évben jelent meg a Tar Sándornak írt leveleket tartalmazó, Lakner Lajos által szerkesztett kötet² is. A 2022 áprilisában megtartott, *... az én országomban – Tar Sándor- napok* elnevezésű debreceni rendezvénysorozat keretében *Életképek az NDK-ból* címmel volt látható fotókiállítás Tar Sándor hagyatékából a Desz24 udvarán, emellett pedig a *Bibor füst – akkordok szivdobogásra* című, kéziratban maradt Tar-hosszűzű felolvasószínházi előadása is megtekinthető volt a Déri Múzeumban, Gelányi Bence és Orosz Csenge színművészek megvalósításában. A fotókiállítás Lakner Lajos által Tar-szövegekkel kiegészített, *A lehetőség* címmel megrendezett változata Németh Hajnal kísérleti előadásával együtt látható volt 2022 júniusában a berlini Collegium Hungaricum Debrecen-fesztiválján is. Az utóbbi évek legfrissebb fejleményeként, a Tar-recepció fontos állomásként készült el Deczki Sarolta monográfiája,³ aki az akkor még rendezetlen hagyaték dokumentumait is felhasználta kutatásai során.

Tar Sándor hagyatékát a Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteménye leltározási gyakorlatának megfelelően kéziratos, illetve dokumentum-jellegű egységekre (illetve ezek alatt további alegységekre) osztva vettük nyilvántartásba. Kéziratos hagyatékában a korai tinta és ceruza autográfák mellett gépiratok, illetve legnagyobb számban – Tar a 90-es évek elejétől már számítógépen dolgozott – nyomtatott szövegek találhatók. Közlésre szánt írásait (novelláit, tárcáit, hangjátékainak szövegváltozatát, körkérdésekre adott válaszait stb.) akkurátusan dokumentálta: ezeket az írásokat külön-külön dossziékban őrizte meg, rajtuk az adott szöveg címével, a legtöbb esetben a megírás dátumát is feltüntetve. A kéziratos prózaanyagban megtalálható Tar összes folyóirat-publikációként, illetve kötetben megjelent novellájának, továbbá a *Minden messze van* című kisregénynek, *A mi utcánk* című regény/novellafűzének, a *Szürke galamb* című „bűnregénynek” és a *Litea.hu*-n⁴ megjelent, *Az áruló* című „filmregénynek” a kézírata. A már említett *Tájékoztató* kézírata mellett megtalálható *A város* című, Leninvárosról írt, befejezetlen szociográfia kézírata és jegyzetanyaga is, utóbbiból Tar a *Mozgó Világ* 1980/5-ös lapszámában

2 „... most aztán nézhetek magam után...” – *Levelek Tar Sándorhoz*, szerk. LAKNER Lajos, Debrecen, Déri Múzeum, 2021.

3 DECZKI SAROLTA, *Tar Sándor*, Budapest, Osiris Kiadó, 2022.

4 TAR SÁNDOR, *Az áruló*. *Filmregény*, *Litera.hu*, <https://litera.hu/dosszie/tar-sandor-az-arulo-filmregeny.html>

1 TAR SÁNDOR: *Tájékoztató*, szerk. LAKNER Lajos, Debrecen, Déri Múzeum, 2017. – A kötet második, javított kiadása is elkészült 2022-ben.

közölt részletet. Ugyancsak fennmaradtak Tar hangjátékainak (*Friss szél, ócedn; Fehér habok; Hétköznapi történet; Szappanevők; Az éjszakai lány; A hang*), illetve számos olyan forgatókönyvnek és forgatókönyvtervnek a kézíratai, melyeken egyedül vagy alkotótársakkal együtt dolgozott. A szerző – az *Élet és Irodalomban*, a *Magyar Hírlapban*, a *Debreceni Disputában* és a *vagy.hu*-n publikált – tárcáiból szintén fennmaradtak kézíratos példányok; illetve számos, egyszeri alkalomra – Ottlik Géza vagy Ördög Szilveszter születésnapjára, Ottlik, illetve Csalog Zsolt halálára – írt szöveg is olvasható a hagyatékban, sőt Tar néhány (ritka) kritikája (Csalog könyvéről, Schiffer Pál filmjéről) is.

A 70-es évek végétől készült írásait Tar szinte kivétel nélkül publikálta folyóiratokban vagy kötetben, annak azonban nincs nyoma – néhány kivételtől eltekintve –, hogy egyes szövegeit jelentősen átírta volna, az életében közölt írásai döntő többségének tehát nincs több szövegváltozata. A hagyatékban található néhány, már számítógéppel – tehát legkorábban a 90-es évek elején – írt szöveg, melyek nem kerültek közlésre, ilyen például a *Sipos a hivatalban* című elbeszélés, melynek címszereplőjét vélhetően azonosnak kell tekintenünk *A te országod* című novella szereplőjével.⁵ Tar első, nyomtatásban megjelent prózai írásai (a *Tájékoztató* a *Profil* című szamizdatban és az *Örökké* című elbeszélés⁶ az ÉS-ben) 1977-ben láttak napvilágot (Tar ekkor 36 éves), ezt megelőzően 1970-ben közölt négy verset az *Alföldben*.⁷ Utóbbi versközlései, első publikációi talán nem is annyira közismertek, legalábbis a recepcióban kevésbé vált reflektálttá az, hogy a nyilvános, publikált életmű alapján nem tudható, hogy Tar milyen szövegeken dolgozott (írt-e egyáltalán) az 1970–1977 közötti években, illetve, hogy az 1970-et megelőző, korai írásairól sem lehetnek elképzeléseink. A hagyatékban viszont megtalálhatók egészen korai írásai is: 1960-ban, nővérének a katonaságból küldött leveléhez mellékelte két „glosszát” (legalábbis ő így nevezte őket) – ezek alighanem a legkorábbi fennmaradt szépirodalmi jellegű írásai, de számos egyéb (csak kisebb mértékben datált), feltételezhetően a 60-as évekből származó rövidpróza írás, töredék autográf kézírata és gépirata őrződött meg. Emellett szintén fennmaradt mintegy 60 darab jegyzet- és spirálfüzet, melyekben a vázlatok, piszkozatok, naplóbejegyzések mellett néhány nagyobb ívű korai írás is körvonalazódik: egyrészt az NDK-s regény, melyről a kint megismert barátok, ismerősök a hazatérés után váltott levelekben említést is tesznek;⁸ továbbá egy albérllőről, albérletekről szóló, illetve egy másik, *Feri-kém* című regénykezdemény. A fiatal Tar kísérletezőkedvét jellemzi, hogy egy, az NDK-ban szerzett élményeken alapuló drámatöredék, egy

Lenin című képvers, de egy Tar által írt (illetve egy másik, bizonytalan szerzőiségű) pornónovella is megtalálható a hagyatékban (valószínűsíthetően az első NDK-beli tartózkodás idejéből).

Külön szükséges részletesebben szót ejteni a Tar Sándor hagyatékában megőrződött versekről. Az említett, 1970-ben közölt négyet követően Tarnak életében nem volt olvasható több verse nyomtatásban. Halála után a *Literán* jelent meg hét,⁹ illetve a *Debreceni Disputában* két hátrahagyott verse,¹⁰ valamint 2017-ben a *Tájékoztató* posztumusz kiadásában az eredetileg 1969-ben írt hosszúverse, a *Szőke város*. A versírásról (pontosabban arról, hogy mikor hagyott fel vele) interjúiban ellentmondásosan nyilatkozott,¹¹ hagyatékában azonban megtalálható körülbelül 80 verse, melyek közül a legkorábbiak vélhetően (a versek esetében Tar csak nagyon ritkán jegyezte fel a megírás dátumát) szintén első németországi útja (1967–1970) körül keletkezettek. Tudatos szerzői döntésnek tűnik tehát, hogy Tar Sándor a verseit nem – ahogyan korai prózáit sem – tárta a szélesebb nyilvánosság elé. Talán nem tartotta eléggé jónak őket; poétikai-esztétikai kifogásai mellett ugyanakkor vélhetően – legalábbis prózájához képest – túlzott személyességük, alanyiségük is szerepet játszhatott abban, hogy nem törekedett publikálásukra; a két említett hosszúversből – *Szőke város*, *Bibor füst – akkordok szívdobogásra* – és további rövidebb művekből álló anyag azonban mindenképpen érdemes lehet a figyelemre.

A kézíratos hagyatékban az önéletrajzok, interjúválaszok és a kollégák, pályatársak számára írt ajánlások mellett megtalálható továbbá Tar néhány idegen nyelvre fordított művének kézírata: Csébi Ágnes és Martin Baker, valamint Ferenczy Judit angol, Patricia Moncorgé francia fordításai (a francia nyelvű novellaválogatás *Choucas* cím alatt jelent meg), illetve a *Lassú teher* című kötet német fordítása Hans Skirecki által. A francia és a német kiadó a kinti recepcióból is küldött fénymásolatokat Tarnak, ezek szintén kutathatók a gyűjteményben. A hagyatékban található idegen kéziratok között a Tar műveiből filmesek által írt forgatókönyvek mellett róla írt szakdolgozat, illetve kezdő szerzők (véltetően véleményezésre) neki küldött írásai szerepelnek. A Tar Sándornak írt (informális jellegű) levelek a – korábban már idézett – gyűjteményes kötetben jelentek meg Lakner Lajos szerkesztésében, aki kísérőtanulmányában, illetve utószavában alaposan feldolgozta a közzétett anyagot, illetve magyarázatot adott arra is, hogy miért nem kerültek közlésre a Tar Sándor által írt levelek. Tar nem (vagy legalábbis nem igazán) törekedett a saját maga által írt levelek archiválására (mintegy 100 különböző címzettnek írt, több mint 200

5 Elképzelhető, hogy Tar ez esetben is egy nagyobb szerkezetű műben gondolkodott, a hagyatékban szerepel még egy *Szigi története* című szinopszis is, melynek címszereplője az említett, nyomtatásban először 1988-ban megjelent novella másik szereplőjével lehet azonos.

6 Tar Sándor, *Örökké, Élet és Irodalom*, 1977/45, 14.

7 *Vers, amely az NPD nyugat-berlini kongresszusára szeretné a költők figyelmét felhívni; Keresztelő Szent János panasza, melyeket a biblia nem írt meg; Cím nélkül; Forró nyár, Alföld*, 1970/4, 13–14.

8 *Vö.: „... most aztán nézhetek magam után... i. m., 9–38.*

9 *Tar Sándor hátrahagyott versei [Sorsunk; Abszolút magány; Születésnap; Ergo; Szofizma; Ceterum censeo Carthaginem esse delendam; Szimbolikus vers, amelyben minden világos]*, *Litera.hu*, 2005. február 2., <https://litera.hu/irodalom/elsokozes/tar-sandor-hatrahagyott-versei.html>

10 *Debreceni Disputa*, 2005/3

11 *Vö.: „A tényekhez azért ragaszkodom”: Tar Sándorral beszélget Károlyi Csaba, ÉS, 1999/12, 6–7.; JENEI Gyula, „Nekünk már nem lesz forradalmunk... dologgá, tárgygyá váltunk”: (Levélinterjú Tar Sándorral)*, *Eső*, 2005/4, 67–73.

levele azonban így is fennmaradt, döntően a 90-es évek második feléből, de például a szüleinek az NDK-ból küldött képeslapok is megőrződtek). A Tarnak küldött – informális és formális – levelek közel 250 különböző feladótól származnak, összesen mintegy 1500 darabnyi.

Tar Sándor hagyatékának dokumentumai között megőrződtek az utókor számára igazolványai, tagsági könyvei, de például egy olyan – nem az ő nevére kiállított – katonai szolgálati könyv is, mely vélhetően inspirációul szolgálhatott *A te országod* című kötetben megjelent, *Gyuri* című novellához. Kitüntetései, díjai, oklevelei között a József Attila-, Márai Sándor-, vagy Alföld-díjához kapott plakettek mellett Aranykoszorús KISZ-jelvényt, és munkahelyén kapott Kiváló Dolgozó kitüntetést is találhatunk. Családi dokumentumai között megtalálhatók a családfájának visszavezetéséhez végzett kutatásainak eredményei, személyes dokumentumai között pedig például lakásigény-bejelentő űrlapja, motorvásárlásról tudósító számlák, a Medicortól való elbocsátásáról szóló határozat és számos egyéb irat is fellelhető. Ugyancsak nagy számban maradtak fent Tar Sándor nevére kiállított kiadói, publikációs, megbízási szerződések, továbbá pályázati űrlapok, számlakivonatok és egyéb igazolások, melyek alapján a későbbiekben akár a szakmai életút pénzügyi-gazdasági vetületei is kutathatók (munkahelyi iratai, bérpapírjai egy része szintén fennmaradt a hagyatékban). Külön leltári alegységet képeznek Tar NDK-beli dokumentumai, melyek kétszeri kint tartózkodásának idejéről, az 1970-es évek elejéről, illetve közepéről származnak. Ebben az anyaggyűttesben egyaránt megtalálhatók Tar személyes, munkájához kapcsolódó iratai, a KISZ Kelet-németországi alapszervezetében végzett tevékenységéhez, illetve otthonnevelői feladataihoz kapcsolódó dokumentumok, valamint egy nagyobb egységet tesznek ki Rekvényi György, az MSZMP Drezda megyei pártmegbízottjának dokumentumai, aki Tar kollégája és barátja volt (ezek egy része megjelent a *Tájékoztató* című kötetben). Mindemellett nagy mennyiségben kerültek be különböző aprónyomatványok – meghívók, plakátok stb. –, folyóiratszámok, tiszteletpéldányok, valamint az 1970-es, 1980-as évekből származó szamizdatkiadványok. Több mint 600 címből áll Tar Sándor könyvtára, melyben a világirodalom ismert és kevésbé ismert szerzőinek művei mellett legnagyobb számban kortárs magyar szerzők könyvei szerepelnek, számos neki dedikált példánnyal – mások mellett Bari Károlytól, Csalog Zsolttól, Ferdinandy Györgytől, Krasznahorkai Lászlótól, Márton Lászlótól és Závada Páltól.

A tárgyi hagyaték részeként a múzeum tulajdonába került többek között Tar számítógép-billentyűzete, magnója, asztali lámpája, az NDK-ban vásárolt söröskorsókészlete, szemüvege, karórája, öngyújtója. Szintén nagy számban található a megvásárolt anyagban VHS-kazetták, bakelitlemezek, diafilmek, magnókazetták és hangszalagok, továbbá floppylemezek, melyet tartalmának feldolgozása egyelőre csak részben valósult meg.¹² Több száz darabból áll az előhívott fényképek, illetve fényképnegatívok

gyűjteménye. A többségében fekete-fehér felvételek legnagyobb számban az NDK-ban töltött időszakot örökölték meg, az anyaggyűttesben végyesen vannak olyan fényképek, melyeket vélhetően Tar készített, illetve melyek őt ábrázolják, továbbá propagandakiadványból származó – a korabeli NDK-t ábrázoló –, Tar által vásárolt darabok. A később készült fotók között a hivatásos fényképészek által készített, többségében jól ismert portrék mellett számos, Tart a családja, barátai, ismerősei körében megörökítő, illetve irodalmi rendezvényeken készült felvétel is fennmaradt.

Tar Sándor hagyatékában nemcsak az utóbbi néhány évtized egyik legfontosabb helyi, Debrecenben élő szerzőjének, hanem az ezredforduló egyik legjelentékenyebb magyar prózaírójának életműve őrződött meg. A hagyaték kéziratos része teljes egészében reprezentálja Tar nyilvánosan hozzáférhető életművét, mindemellett – a korai írásai, versei stb. által – a recepció alapján jórészt homogénnek tűnő szerzői oeuvre árnyalásához is hozzájárulhat. A hagyaték kutathatóvá válása reményeink szerint az utóbbi években üdvözlendő módon megélenkülő Tar-recepciónak is újabb lendületet adhat, valamint a későbbiekben további szövegkiadások alapjaként szolgálhat.

12 A floppylemezekben többnyire a kinyomtatva is olvasható kéziratok fájllai találhatók, a hangszalagok és magnókazetták feldolgozása még folyamatban van.

MEZŐ SZILVESZTER

A TERMÉSZETRAJZI ÉS KÖRNYEZETISMERETI GYŰJTEMÉNY JELENTŐSEBB GYARAPODÁSAI 2022 MÁSODIK ÉS 2023 ELSŐ FÉLÉVÉBEN

I. Természetraxi (naturália) tárgyak

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Nyilvántartási azonosító (leltári szám, gyarapodási szám)
1	Szarvasmarha-csontok	Mező Szilveszter	6 darab	Gy. sz. 2023. 2.
2	Őztrófea (Capreolus capreolus)	Mező Szilveszter	Hajdúsámszon határából	2023. 2. 1.
3	Európai őz alsó állkapocsontja (mandibula) őrlőfogakkal	Mező Szilveszter	Agancs + koponyatető, pajzs nélkül	2023. 3. 1.
4	Kecske (Capra hircus) koponya (cranium) szarvakkal	Mező Szilveszter		2023. 4. 1.
5	Kék v. indiai páva (Pavo cristatus) farktollai	Mező Szilveszter	3 darab	2023. 5. 1.
6	Tüskés gömbhal (Diodon sp.)	Mező Szilveszter	Indopacifikus Felfűvódott állapotban preparálva	2023. 6. 1.
7	Cédrus-toboz	Mező Szilveszter		2023. 7. 1.

II. Történeti jellegű tárgyak és dokumentumok

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Nyilvántartási azonosító (leltári szám, gyarapodási szám)
1	Héber feliratos temetői fém mécses-tartók	Mező Szilveszter	Szemétből előkerült tárgyak 17 darab	Gy. sz. 2023. 1.
2	Sárgarézből készült, fa nyéllel ellátott régi kávékiöntő	Mező Szilveszter	20. sz. első fele	TTD. VI. 2022. 67. 1.
3	Lakatos Anna tanulmányi értesítője Magyarok Nagyasszonyáról Nevezett Debreceni R. K. Leánygimnázium	Mező Szilveszter	1941	TTD. VI. 2022. 68. 1.
4	Barna kerámia mangalica, rajta fehér betűkkel: Hajdúszoboszlói emlék	Mező Szilveszter	20. sz. első fele	TTD. VI. 2022. 69. 1.
5	Kézilabdapálya építéséért plakett	Mező Szilveszter	1968	TTD. VI. 2022. 70. 1.
6	Hajdú Kupa Debrecen plakett	Mező Szilveszter	1970	TTD. VI. 2022. 71. 1.
7	ÁHV (Állami Húsipari Tröszt) Debrecen feliratú üveg poharak Nagy méretű	Mező Szilveszter	20. sz. 6 darab	TTD. VI. 2023. 6. 1.
8	ÁHV (Állami Húsipari Tröszt) Debrecen feliratú üveg poharak Kis méretű	Mező Szilveszter	20. sz. 6 darab	TTD. VI. 2023. 7. 1.
9	Sárgaréz körző, BAJNOK feliratú dobozban	Mező Szilveszter	20. sz.	TTD. VI. 2023. 13. 1.
10	Régi konyhaszekrény üveges ajtószármái, rajtuk a természetábrázolás népies motívumai (madár, növények, stb.)	Mező Szilveszter	20. sz. első fele, régi debreceni lakóházból 2 darab	TTD. VI. 2023. 14. 1. TTD. VI. 2023. 15. 1.
11	Honvédségi térképtartó táska	Mező Szilveszter	20. sz. második fele	TTD. VI. 2023. 16. 1.

III. Eredeti fényképek

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Nyilvántartási azonosító (leltári szám, gyarapodási szám)
1	Régi fényképalbum a 2. világháború előtti Németországból és Ausztriából	Mező Szilveszter	62 darab fekete-fehér fényképfelvétel Hiányos	Gy. sz. 2023. 2.
2	Debrecen anno... Mező Szilveszter Debrecenben és Debrecenről készített digitális felvételei (városkép változásait megőrkítő fotók, utcaképek, épületek, rendezvények, növények, állatok stb.)	Mező Szilveszter	5000 db felvétel	Gy. sz. 2023. 3.

IV. Gyűjteményi könyvtár

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Nyilvántartási azonosító (leltári szám, gyarapodási szám)
1	Különböző szak- és ismeretterjesztő könyvek	Mező Szilveszter	3 darab	118/2022; 13/2022; 3/2023
2	Különböző szak- és ismeretterjesztő könyvek	Korompai Balázs	13 darab	119/2022 – 129/2022 1/2023 – 2/2023
3	National Geographic Magazin	Lukács Tihamér	34 darab	4/2023 – 37/2023

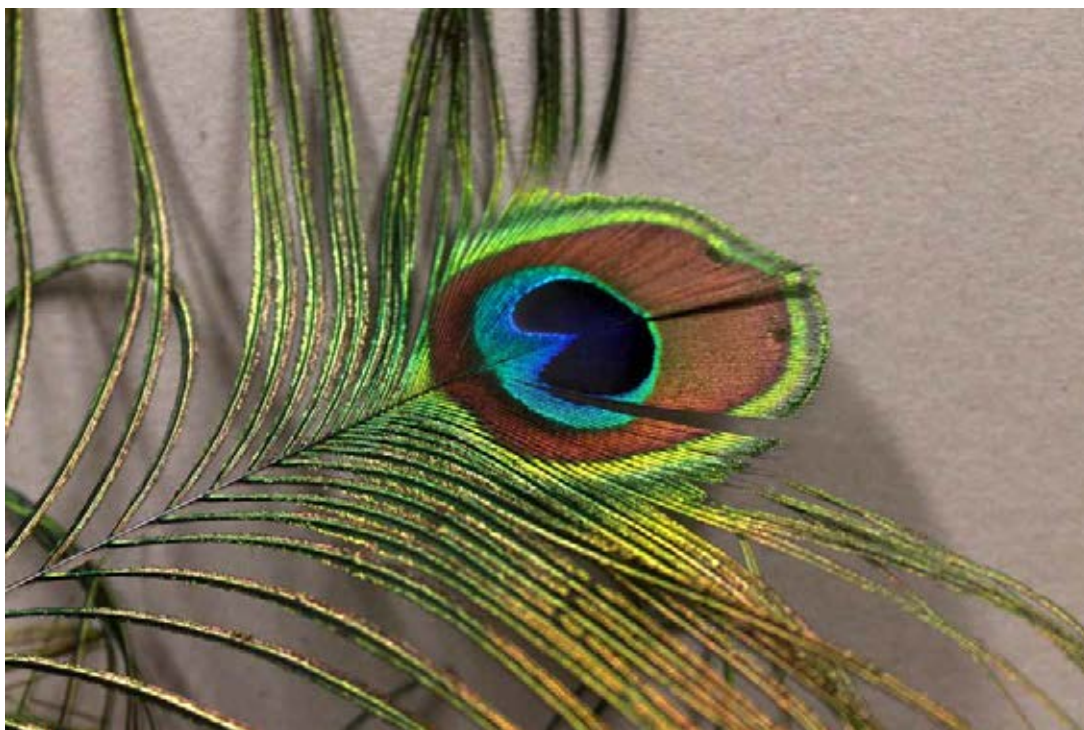
V. Egyéb tárgyak

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Nyilvántartási azonosító (leltári szám, gyarapodási szám)
1.	Feketekömény (<i>Nigella sativa</i>) tartó fémdoboz	Mező Szilveszter	20. sz.	TTD. VI. 2023. 1. 1.
2.	A Marula-fa (<i>Sclerocarya birrea</i>) terméséből (marula) készült likőr díszdoboz, áttört elefántmintával. A növény az ún. Miombo-vegetáció része, tagja.	Mező Szilveszter	20. sz. Dél-Afrikai Köztársaság	TTD. VI. 2023. 2. 1.
3.	Amarula-likőrös üvegphár	Mező Szilveszter	Dél-Afrikai Köztársaság	TTD. VI. 2023. 3. 1.
4.	Politikai földgömb 1: 106 000 000	Mező Szilveszter	20. sz. Leipzig	TTD. VI. 2022. 72. 1.
5.	Köpadló töredékei régi debreceni lakóházból, a Boldogfalvai városrészről	Mező Szilveszter	6 darab	TTD. VI. 2022. 73. 1.
6.	Demonstrációs kőületminta-tábla a Fertőrákosi kőfejtőből	Mező Szilveszter	6 darab minta Hiányos	TTD. VI. 2022. 74. 1.

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Nyilvántartási azonosító (letári szám, gyarapodási szám)
7.	Fekete és fehér rum üvegpalackja A „Réunion – Egy sziget anatómiája” c. időszaki tárlat megnyitóján felszolgált rum üvegei	Mező Szilveszter	2 darab	TTD. VI. 2023. 3. 1. TTD. VI. 2023. 3. 2.
8.	Üvegdugók vegytani szertárból	Mező Szilveszter	14 darab 20. sz.	TTD. VI. 2023. 4. 1.
9.	Fém gyógyszeres doboz (Supradyn)	Mező Szilveszter	1987 Basel, Svájc F. Hoffmann – La Roche & Co. AG.	TTD. VI. 2023. 5. 1.
10.	Liesegang típusú diavetítő készülék (Fantax 500); 1: 2,8; f=85	Mező Szilveszter	20. sz. második fele Németország	TTD. VI. 2023. 8. 1.
11.	Üvegpohár harkálymotívummal	Mező Szilveszter	20. sz. 0,3 dl	TTD. VI. 2023. 9. 1.
12.	Vadászati motívumos konyakos pohár, róka és makkábrázolással	Mező Szilveszter	20. sz.	TTD. VI. 2023. 10. 1.
13.	Orvosi bőrtáska, rézből készült kiegészítőkkal, Chimneyzárral	Mező Szilveszter	20. sz. első fele	TTD. VI. 2023. 11. 1.
14.	Mosószappan / Flóra Minőségi Flóra mosószappan Ára 5 Ft felirattal	Mező Szilveszter	20. sz. első fele	TTD. VI. 2023. 12. 1.
15.	Hotel Aranybika feliratú, lila színű virágtartó váza Hollóházi porcelán	Mező Szilveszter	20. sz.	TTD. VI. 2023. 17. 1.
16.	Debreceni Postaigazgatóság feliratos üvegpoharai	Mező Szilveszter	20. sz. 17 darab	TTD. VI. 2023. 18. 1.
17.	Ganz villanyóra debreceni bontott épületből	Mező Szilveszter	20. sz.	TTD. VI. 2023. 19. 1.
18.	Indonéz kitüntetés	Korompai Balázs	1955	TTD. VI. 2023. 20. 1.
19.	Optima Elite 3 típusú (olivazöld) mechanikus írógép	Mező Szilveszter	1960-as évek Fémtokos szerkezet	TTD. VI. 2023. 21. 1.
20.	Székelykapu makett Erdélyből Felirata: Hargita	Mező Szilveszter	20. sz.	TTD. VI. 2023. 22. 1.
21.	Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) Kerámia emléklakett	Mező Szilveszter	1984	TTD. VI. 2023. 23. 1.
22.	Szatmárnémeti 1000 feliratú porcelán fedőlap	Mező Szilveszter	20. sz.	TTD. VI. 2023. 24. 1.
23.	Debreceni Dózsa csapatászló Kis méretű	Mező Szilveszter	20. sz.	TTD. VI. 2023. 25. 1.
24.	Régi kapucsengő elbontott debreceni lakóházból	Mező Szilveszter	20. sz. első fele	TTD. VI. 2023. 26. 1.
25.	Turán Írószergyár körzöttartó tokja	Mező Szilveszter	20. sz.	TTD. VI. 2023. 27. 1.

1. Tüskés gömbhal (*Diodon* sp.) / Fotó: Mező Szilveszter

2. Pávatóll / Fotó: Mező Szilveszter

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

3. Flora mosószappan / Fotó: Mező Szilveszter

4. Hollóházi porcelán virágtartó Hotel Aranybika felirattal / Fotó: Mező Szilveszter

5. A Debreceni Postaigazgatóság egyik pohara / Fotó: Mező Szilveszter

6. Sárgaréz kávékiöntő / Fotó: Mező Szilveszter

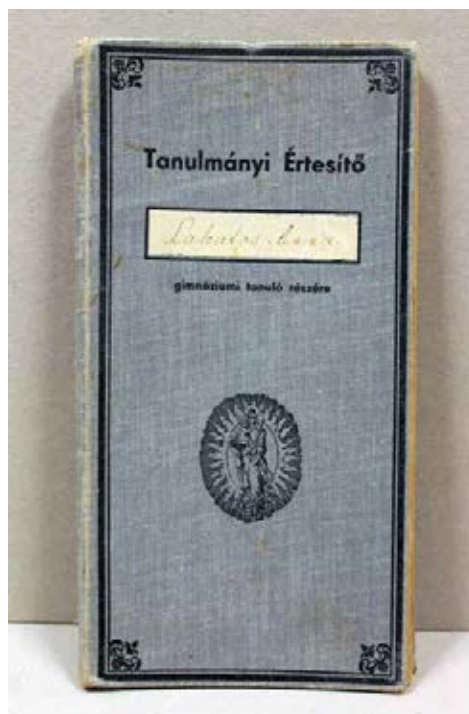
7. kép

8. kép

9. kép

10. kép

7. Sárgaréz-körző / Fotó: Mező Szilveszter

8. Turán írószergyár körzőtartó-tok / Fotó: Mező Szilveszter

9. Liesegang diavetítő / Fotó: Mező Szilveszter

10. Tanulmányi értesítő 1941-ből / Fotó: Mező Szilveszter

11. kép

12. kép

13. kép

14. kép

15. kép

11. Optima Elite 3 típusú írógép

Fotó: Mező Szilveszter

12. Debreceni sportplakett 1968-ból

Fotó: Mező Szilveszter

13. Kerámia mangalica Hajdúszoboszlóról

Fotó: Mező Szilveszter

14. Csengő régi debreceni lakóházból

Fotó: Mező Szilveszter

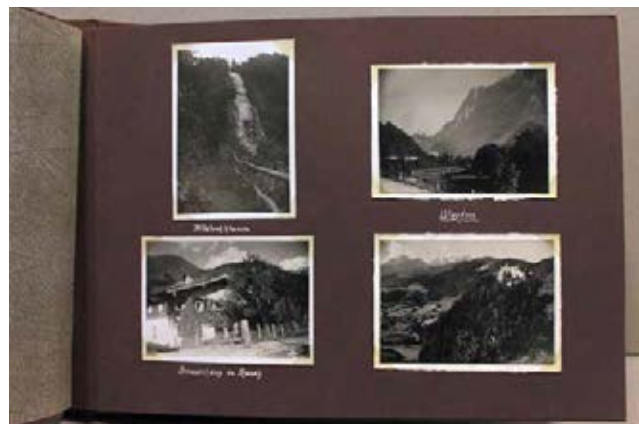
15. Régi orvosi tásk / Fotó: Mező Szilveszter

17. kép

16. kép

18. kép

19. kép

16. A gyűjteményi könyvtár egyik új szerzeménye

Fotó: Mező Szilveszter

17. Bemutató kövületgyűjtemény Fertőrákosról

Fotó: Mező Szilveszter

18. A német fotóalbum alpesi tájképeket megörökítő felvételei

Fotó: Mező Szilveszter

19. Az album alpi jégbarlangban készült felvételei

Fotó: Mező Szilveszter

20. kép

21. kép

22. kép

23. kép

24. kép

26. kép

27. kép

25. kép

28. kép

- 20. A Nagytemplom toronydísze / Fotó: Mező Szilveszter
- 21. A Piac utca fölött / Fotó: Mező Szilveszter
- 22. Kossuth utcai Református Templom / Fotó: Mező Szilveszter
- 23. Pusztuló kandeláber a Vágóhid utcai felüljárón / Fotó: Mező Szilveszter

- 24. Egykori trafik a Zsibogón / Fotó: Mező Szilveszter
- 25. Kirakat a közeli múltból / Fotó: Mező Szilveszter
- 26. Vasipari emlék / Fotó: Mező Szilveszter
- 27. Örökre bezárt üzlet / Fotó: Mező Szilveszter
- 28. Rég tovatűnt dicsőség / Fotó: Mező Szilveszter

KIÁLLÍTÁSOK 2023

BERG JUDIT

ELEFÁNTFOGÓ – GRELA ALEXANDRA ILLUSZTRÁTOR KIÁLLÍTÁSA

Kiállítás megnyitó / 2021. április 23.

Kiállítás címe: Elefántfogó – Grela Alexandra illusztrátor kiállítása

Helye: Debreceni Irodalom Háza/ Sziget-kék Tematikus Park

Időpont: 2021. április 23. – 2023. május 7.

Kurátor: Kónya Ábel

Társkurátor: Lakner Lajos

Látványtervező: Kónya Ábel, Orbázi Zoltán

Múzeumpedagógia: Aranyi Fruzsina

Egy vallomással kell kezdenem. Mielőtt felkértek ennek a kiállításnak a megnyitására, nem sokat tudtam Grela Alexandráról. Persze az alapokat igen, hiszen a magyar gyerekkönyv-szakma viszonylag kicsi – ha felszínesen is, de ismerjük egymást, tudunk egymás munkáiról. Nyáron én is értesültem róla, hogy idén Alexandra lett az Év Illusztrátora, méghozzá *A vakok és az elefánt* című meséhez készített papírszínház illusztrációival. Ezen kívül láttam már általa illusztrált könyveket, felületesen ismertem a korábbi papírszínház munkáit, hallottam a nevét itt-ott – szóval nem sokat tudtam róla.

Azt például egyáltalán nem tudtam, hogy eredetileg nem is illusztrátor, hanem festőművész, aki egyszer csak elkezdett érdeklődni az illusztrálás iránt, végül egészen belevetette magát, mint a tengerész, aki eleinte az Atlanti-óceánon hajózott, aztán gondolt egy nagyot és elindult meghódítani az Északi-tengert, a Vörös-tengert, de még a Maláj-tengert is. Grela Alexandra persze nem hajóskapitány, hanem sokoldalú művész, aki többféle stílusban, változatos módszerekkel alkot, akinek rengeteg műve jelent már meg, számtalan kiállításon mutatta be a munkáit szülőhazájában, Lengyelországban, újabb hazájában, Magyarországon és Németországban is, ahol szintén hosszabb ideig élt. Sokféle alkotói díjjal, ösztöndíjjal büszkélkedhet, most pedig azért gyűltünk össze, mivel újabb kiállítása nyílik itt, a Déri Múzeumban.

A szöveg és kép viszonya mindig nagyon izgalmas kérdés, főleg a gyerekirodalomban, hiszen a rajzok a mesekönyvek elengedhetetlen részét képezik. Talán nem véletlen, hogy éppen engem, egy (mese)írórt kértek fel arra, hogy megnyissam ezt a kiállítást, hiszen ha valaki, hát én pontosan tudom, mennyire sokrétű a kapcsolat az író és illusztrátor munkája, vagyis a szöveg és kép között. Éppen ezért úgy kezdtem a beható ismerkedést Alexandra műveivel, hogy elsétáltam a könyvesboltba, hogy végiglapozzam az általa illusztrált könyveket. Szándékosan nem olvastam eleinte a meséket, csak néztem a képeket, elmerültem a színek és formák

kavalkádjában – és nevettem. Mert ahogy a kezembe vettem Várszegi Adél állatos mesekönyveit, olyan fazonok kukucskáltak ki a sorok közül, hogy elállt a lélegzetem. Mindegyik önálló egyéniség, akiknek nemcsak személyiségük van, de mozdulataik, testtartásuk, grimaszaik is rögtön elárulják, kifélék-mifélék. Az együgyű, arrogáns, könnyen felhergelhető kecskék, a toporzékoló-fenyegetődő maffiózó mosómedvék, a néha flegma, máskor pukancs, bár belül érzelmes makákó olyan figurák, akik önálló életre kelnek a könyv lapjain.

Néztem a képeken megjelenő szereplőket, és már indult is a fejemben a dialóg – itt most biztos azt mondja a gibbon, vagyis a kék majom, hogy csináljuk ezt vagy azt, mire a többi állat tűzbe jön, kivéve a szarvast, aki alapvetően nem érti az egészet, de ekkor jön a nagyorrú majom és mindent összezavar... és így tovább, vagyis a képek önállóan kezdtek mesélni, anélkül, hogy a szöveget ismertem volna. Ezek után persze rögtön kíváncsi lettem a mesékre is – vajon tényleg az történt, amit én a rajzok alapján elképzeltem?

Mert annál jobb az illusztráció, minél önállóbb. Persze nem szakadhat el teljesen a szövegtől, de nem is kell engedelmesen kiszolgáltatni, az a legjobb, ha párbeszédet folytat vele, kibontja, betekeri, hozzátesz, mögé kukkant. Szerzőként mindig borzasztóan élvezem, amikor az illusztrátoraim hozzátesznek valamit a mesémhez, amitől az adott történet újabb rétegeket kap. Alexandra illusztrációi éppen ilyenek: a helyszínek, szobabelsők, a fel-alá vonuló állatok, az itt-ott megjelenő feliratok sokkal árnyaltabbá, igazibbá teszik az általa illusztrált szöveget, egyfajta párbeszédet folytatva a leírtakkal. A képeket nézve azt is sejteni vélem, milyen lehet a könyvben nem megjelenő másik szoba, hol lakik és mivel foglalkozik a lezserül fálnak támaszkodó szereplő, vagy miket gondolhat a bambán maga elé meredő, butácska, ám lelkesnek tűnő állat. Vagyis életet lehel az általa ábrázolt világba és szereplőkbe, akik aztán – egy kis fantáziamunkának köszönhetően – folytatják önállósodásukat a befogadó fejében, és háttértörténetük, személyiségük, múltjuk, jelenük, kisugárzásuk lesz.

Árad egyfajta vidámság, életerő és összhang a narancsok, vörösek, bordók, kékek, türkizek kavalkádjából, amit a szürke árnyalatai és itt-ott ragyogó sárgák egészítenek ki. Ám az erőteljes színek mégsem harsányak, összehatásuk számomra, még a legszívesebb képek esetében is harmonikus, művészi, elegáns. Pedig ezek a gyerekkönyv-illusztrációk amúgy picit sem

Berg Judit a kiállítás megnyitóján / fotó: Lukács Tihamér

akarnak elegánsak lenni, sokkal inkább vagányak, viccesek, vagy éppen groteszkek és nem melleleg rettentő szórakoztatóak. Egytől egyig arra csábítanak, hogy elmerüljünk a részletekben, aprólékosan megnézzünk minden apróságot, hiszen bárhol felbukkanhat egy ismétlődő motívum, egy váratlan, humoros részlet vagy szokatlan grafikai megoldás.

Remek példa erre *A vakok és az elefánt* papírszínházi feldolgozása, amelyet a HUBBY, vagyis a Magyar Gyerekkönyv Fórum, az Év Illusztrátora díjjal jutalmazott. A mese arról szól, hogy nem elég a valóság egy aspektusát megismernünk ahhoz, hogy valódi képet alkothassunk. A hindu mese vak bölcsei mindannyian csak egy bizonyos részletét ismerik az elefántnak, és ez alapján mondják el, milyen szerintük az elefánt. Persze mindannyian tévednek, hiszen az egész csak a részek összességéből rajzolódik ki. Alexandra bravúros illusztrációi, amelyek ezen a kiállításon is láthatók, egyenként kapcsolódnak a szöveg megfelelő részletéhez – megismerjük belőle a vak bölcsek részgazságait. Ha azonban az összes képet montázszerűen egymás mellé helyezzük, a képeken elrejtett elefántdarabokból összeáll egy valódi, pompás, indiai elefánt. Ebben a munkában sikerült

a mese üzenetét a képek nyelvére lefordítani, és onnan továbblépve kitágítani az értelmezés lehetőségeit. Hiszen, ha egyben szeretnénk látni az elefántot, amely jelen esetben a valóság metaforája, nem tudjuk a képeket a papírszínház egymást követő képeiként, egymás után, részletekben szemlélni. Így az egészre fókuszálva megszűnik a színházi élmény és a linearitás. Ha viszont lépésről lépésre, oldalanként haladunk a mesével, megfigyelve a szépen kidolgozott részleteket, nem fogjuk egyben látni a képekből kirajzolódó hatalmas ormányost. Bevallom, alig vártam, hogy itt, a kiállításon „élőben” is megnézhessem az elefántos mesét és összerakjam – akár csak fejben – ezt a renghagyó puzzle-t.

Egészen más munkamódszert igényelnek azok a képek, amelyeket az illusztrátor a saját szövegéhez készít. A szerzői illusztráció ilyen értelemben egy belső párbeszéd képi megjelenítése, amely nagyon sok finom, belső részletet, afféle lelki titkot árul el az alkotóról. Alexandra kiállításának egyik részét éppen az efféle képek alkotják. Saját gyerekkorát idéző történetéhez, a Dorka és Dorkához készült rajzai éppen ezért jelentősen különböznek a többi meseillusztrációtól. A Sziléziában töltött gyerekek

elevenednek meg a történetben és a képeken, absztrakt módon, vagy utalás-szerűen. A helyszínek felismerhetetlenek, pontosabban nem lehet egy konkrét tájat, városrészletet beazonosítani, mégis a háztömbök és a jelzés-szerűen megjelenő épületrészletek ismerősek annak is, aki a hetvenes-nyolcvanas években nem Lengyelországban, hanem Magyarországon nevelkedett. A ceruzával, színes ceruzával, tussal és montázstechnikával készült képek uralkodó színe a szürke, amelyben izgalmas ellentétként jelenik meg egy-egy szín.

Úgy képzelem, hogy a szerző, aki maga írja és illusztrálja a saját történetét, gondolatban párhuzamosan építi a szöveget és a képi világot. Az alkotómunka során gondolataiban felsejlenek a gyerekkori emlékek, tárgyak, hangulatok, érzések, és miközben megpróbálja ezeket a szövegben is megjeleníteni, a belső képek már a jövőendő illusztrációkat is alakítják. Mivel a belső mozi nagyon erős, teremtő ereje bizonyára kihat a születőfélben levő szövegre is, akaratlanul is formálva, alakítva azt. Aztán a szöveg is hat a készülő rajzokra, így valóban egyfajta párbeszéd alakul ki a nyelvi és képi megformálás között.

A kiállítás harmadik nagy egységét – a gyerekkönyv és papírszínház illusztrációk, illetve a szerzői illusztrációk mellett – sokkal inkább felnőttekre szabott művek sora alkotja. Grela Alexandra ugyanis Ady-versekhez készített illusztrációkat, bár szívesen nevezném ezeket a képeket szabad asszociációknak, kódolt rejtvényeknek is. Talán nem véletlen, hogy né-

melyikről a Dixit nevű asszociációs társasjáték képei jutottak eszembe. Az Ady versek eleve tele vannak nehezen érthető szimbólumokkal, az érzések szintjén működésbe lépő képekkel, vagy éppen nyers, erős kijelentésekkel, amelyek nagyon intenzív hatást váltanak ki a befogadóból. Alexandra képei méltó megformálói Ady erős szövegének. Némelyik kép tovább erősíti a vers keltette érzést, kihangsúlyozva bizonyos sorokat, metaforákat, költői képeket, de akadnak olyan alkotások is, amelyek inkább humorral közelítenek Ady szövegéhez. Az *Őrizem a szemedet* című szép szerelmes versét például strandon napozó nővel illusztrálja, akiknek a szemét vastag keretes, bohókás napszemüveg őrizi, így módon szójátékká is kiterjesztve a költő szerelmes vallomását. Értelemszerűen mélyíti a befogadás élményét, ha ismerjük az adott Ady-verset, netán még el is tudjuk mormolni magunkban néhány versszakát, de aki csak odaáll a képek elé és hagyja, hogy Alexandra művei működésbe lépjenek, annak is garantált élmény lesz az Ady-rajzok megtekintése.

Mielőtt hivatalosan is megnyitnám a kiállítást, engedjék meg, hogy egy utolsó, személyes gondolatot megosszak Önökkel. Sokat illusztrált szerzőként tapasztaltam már, hogy a legtöbb illusztrátor nagyon jellemző, egyéni stílusban alkot, amely bizonyos fokig korlátot is jelent számára. Azért jelent korlátot, mert sokan nem tudnak kilépni saját kereteikből, saját, jellemző képi formanyelvükből, így alkotásaik, még a különböző szerzők által írt, más-más stílusú művekhez kapcsolódó képek is magukon viselik az alkotó jellegzetes kézjegyét. A legtöbb illusztrátort messziről

felismerni a képi világról – mondhatnám egyszerűen, és ez persze nem baj. Számomra azonban lenyűgöző, amikor valaki képes többféle arcát megmutatni, s a komoly, absztrakt, akár nonfiguratív művektől kezdve a színes, vidám, néhol pimasz, gyerekeknek szóló rajzokig egészen szé-

les palettán alkot. Grela Alexandrát ilyen ritka alkotónak tartom, akinek mindegyik arca izgalmas, hiteles, egyedi.

Járjanak körbe, élvezzék a kiállítást, amelyet ezennel ünnepélyesen és nagy örömmel megnyitok!

Pillanatképek a kiállítás
megnyitójáról
/ fotó: Lukács Tihamér

MEZŐ SZILVESZTER

RÉUNION

EGY SZIGET ANATÓMIÁJA

Kiállítás címe: Réunion – Egy sziget anatómiája

Helye: Déri Múzeum, Zoltai Lajos terem

Időpont: 2022. december 16. – 2023. június 30.

Kurátor: Mező Szilveszter

Látványtervező: Orbázi Zoltán, Tóth Róbert

Múzeumpedagógia: Sajtos Anna, Sándor Zita

Kölcsönző intézmények: Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma és Diákotthona, DE Földtudományi Intézet (Debrecen), Magyar Természettudományi Múzeum (Budapest)

2003-ban jártam tanulmányúton Réunion szigetén (Île de La Réunion). A Franciaországhoz tartozó vulkanikus szárazulaton kerek 1 hónapig tartózkodtam. A Mafate-katlan (Cirque de Mafate) kivételével az egykori gyarmatsziget (ma tengerentúli megye) valamennyi jelentősebb tájegységét sikerült bejárnom, megismernem. Utam során közel félezer színes diafelvételt és mintegy 10 órányi mozgófilmet készítettem. Megfigyeléseimet és szakmai tapasztalataimat önálló kötetben adtam közre. Az *Óceánba pottyant édenkert* című könyv a Medicina – Panoráma Kiadó gondozásában jelent meg 2006-ban. Ezen kívül tudományos ismeretterjesztő cikkeket és három kisfilmet is készítettem a témában. Utóbbiakat Fekete Istvánnal közösen valósítottuk meg. A *Réunion – Egy sziget anatómiája* című kiállítást két évvel az utazásom után rendeztük meg a Déri Múzeum Zoltai termében. A lehetőségért – az anyagi és erkölcsi támogatásért – hálás köszönetemet fejezem ki az intézmény igazgatójának, Angi Jánosnak, és tudományos igazgatóhelyettesének, Lakner Lajosnak. Rajtuk kívül valamennyi külső és belső munkatársnak is köszönettel tartozom, akik segítettek a tárlat létrehozását, megvalósítását.

A tárlat címe arra utal, hogy a téma komplex kidolgozásakor a teljességre törekedtünk. A célunk az volt, hogy Réuniont, ezt a tengeralatti vulkanosság eredményeként létrejött szigetet, a földtani kialakulásától kezdődően egészen napjainkig bemutassuk. A kiállítás főbb egységei az alábbi tematikai sorrendben követik egymást:

Személyes emlékek és tárgyak

Réunion földtana, földrajza

Réunion növényvilága

Réunion állatvilága

A sziget felfedezéstörténete

Francia gyarmatosítás

Etnikai, kulturális, vallási sokszínűség

A kiállítás címtáblája, alatta réunioni képeslapok / Fotó: Lukács Tihamér

Trópusi mezőgazdaság
A tanulmányút utóélete

Mivel a több mint hat hónapig látogatható kiállításhoz nem készítettünk katalógust, az alábbiakban közlésem a tárlat összes tablósövegét.

I. EMLÉKEK EGY SAROKBA TÁMASZTOTT HÁTIZSÁKBÓL

Réunion vonzásában

Réunion alig ismert Magyarországon. A sziget csupán egy parányi pont Földünk térképén, egy félreeső fekvésű szárazulat, amiről az egyetemi szakkönyvek is csupán néhány rövid sor erejéig tesznek említést. A kicsiny sziget Madagaszkártól keletre, az Indiai-óceán tintakék mélységeiből emelkedik a tenger sós habjai fölé, egyaránt változatos életteret biztosítva növénynek, állatnak, embernek.

A sziget égbé nyúló pitykés hegyormai a felhőket karistolják, amelyek kiadós esővel öntözik a vulkanikus földdarab termékeny talaját. A trópusi szárazulat varázslatos tájai sokáig ember által lakatlan vidékek voltak, ahol a paradicsomi szépség és a civilizációtól teljességgel háborítatlan környezetben sajátos küllemű növények és állatok sokasodtak és fejlődtek nagy bőségben.

Az újkori földrajzi felfedezéseknek köszönhetően ebbe az „érintetlen” milióba érkezett meg az ismert világ kitágításán fáradozó ember,

Fókuszban: Réunion 2.

/ Fotó: Lukács Tihamér

s hagyta rajta jól láthatóan lába és keze nyomát a sziget sokáig makulátlan arculatán.

Réunion jelenleg Franciaország egyik tengerentúli megyéje, s ennél fogva az Európai Unió része. A sziget légvonalban mintegy 8 ezer kilométerre található Párizstól, amellyel közvetlen „belföldi” repülőjárat köti össze Réunion bájos fővárosát, Saint-Denist.

Utazás egykor és ma

Régóta dédelgetett vágyam vált valóra, amikor ifjú- s kora felnőttkorom ábrándvilágából Réunion vaníliaillatú földjére léptem. 2003-ban, egy teljes egészében önerőből – mindenféle külső anyagi támogatás nélkül – megvalósított földrajzi tanulmányút keretében jutottam el Réunionra, ahol kerek 1 hónapon keresztül jártam a sziget vadregényes tájait és egzotikus városait. Hátizsákomban útinapló mellett fényképezőgépet és filmkamerát is vittem magammal, hogy a szigeten látottakat másokkal, az itthon maradottakkal is megoszthassam.

Magányos gyalogtúrám során eljutottam a jelenleg is aktív Fournaise-tűzhányó kies krátereihez és sikerült megmászni Réunion legmagasabb ormát, a 3 ezer méter fölé emelkedő, heves szelek ostromolta Piton des Neiges-t. A sziget hegyekkel szabdaltságot belsejében sűrű, nedveségtől csöpögő köd- és felhőerdőkre, magasból alázuhogó szétporló víz-esésekre és ritka, délszaki teremtményekre letem, amik valósággal elbűvöltek engem, a magyar Alföld e sík vidékéről érkezett szemlélőt. Hasonló tapasztalatot váltott ki belőlem Réunion színes, sokszínű kultúrája is, ami erős francia gyökerekkel rendelkezik, de malgas, indiai, pakisztáni és kínai hagyományok is érvényesülnek rétegeiben.

Amíg régebben – a gyarmati korban – a gazdag tisztviselők és a kényelmesebb utazók gyakorta hordszéken vitették magukat, napjaink ván-

dora hosszabb túrái során már csak a saját lábaira számíthat. A partvidék nagyobb városai között (és a jelentősebb hegyvidéki települések irányában) citromsínű autóbuszok közlekednek. A Car Jaune és „kistestvére” a tíCar Jaune élénksárgára festett járművei manapság gyors, kényelmes és hangulatos utazást tesznek lehetővé a sziget megismerésére induló modernkori „felfedező” számára.

II.

FÓKUSZBAN: RÉUNION ÉLETTELEN TERMÉSZETVILÁGA

Egy sziget nagytőlence alatt

A trópusi éghajlati öv déli peremén, a Baktérítótól kissé északra fekvő Réunion földrajzi energiáit helyzete alapvetően meghatározza. A sziget az Indiai-óceán nyugati medencéjében, Madagaszkar keleti partjaitól mintegy 800 kilométerre található. A szomszédos Mauritius-szal és a kissé távolabb fekvő Rodriguezzel együtt Réunion is része annak a nagyjából 750–800 kilométer hosszan elnyúló archipelágusnak, amit az atlaszok Mascarenhas-szigetek néven jelölnek. A kiterített földabroszokon csupán apró pöttyök ezek a kis szárazulatok, ám ha nagytónk üveglencséje alatt vesszük szemügyre őket, már jóval többet elárulnak magukról, keletkezésükről, természetükről.

Bazaltdudor az óceán fenekén

A vulkanikus eredetű Mascarenhas szigetfűzér nagyobb tagjai – eképpen Réunion is – egy ún. mélységi gomolyáramlásnak köszönhetik létüket. Ez a földköpeny és a külső mag határzónájából feltörő gigantikus magmafáklya előbb átégette a szilárd kőzetburkot, majd az ún. forró pont (hot-spot) helyén hatalmas méretű vulkáni testet épített fel. Ez az

<
A tárlat első egysége

>
Réunion domborzatát és növényvilágát bemutató kiállítási egység
/ Fotó: Lukács Tihamér

óceánból évmilliók alatt kiemelkedő óriási tűzhányó-komplexum alkotja Réunion tulajdonképpeni törzsét. A 3 ezer méter magasra tornyosuló sziget csupán a „jéghegy csúcsa”, hiszen a szárazulat 250 kilométer átmérőjű alapja az óceán 4 ezer méteres mélységében nyugszik.

Vulkánok földje

A sziget földtani fejlődéstörténete természetesen még nem ért véget, hiszen bolygónk belső erői napjainkban is intenzíven alakítják Réunion földjét. A sziget keleti részén emelkedő Fournaise-tűzhányó Földünk egyik legaktívabb vulkánja. A csúcsán ikerkráterrel rendelkező, 2632 méter magas pajzsvulkán oldalában több parazitakráter is található, amelyek időről időre megnyílnak, vörösen izzó viszkózus lávafolyamokat indítva el az alacsonyabban fekvő területek és az óceán irányába. A sziget ezen része Vulcanus mord birodalma, ahol a mélységi magmatikus és a felszíni vulkanikus képződmények jól tanulmányozhatók.

Réunion nyugati kétharmadát a Piton des Neiges gigászi masszívuma foglalja el. Valaha ez is működő tűzhányó volt, de az itteni vulkán a pleisztocén végén beszüntette aktivitását. A belső erők helyét ettől fogva a külső erők képviselői (szél, eső, folyóvíz) vették át, kialakítva Réunion domborzatának jellegzetes formakincsét. Az egykori magmakamrák idővel összeroskadtak, hatalmas kalderákat, rogyásos katlanokat hozva létre a vulkáni hegytömeg magasabb régióiban. Ezeket a tekintélyes méretű morfológiai üstököt a helyi geográfusok „cirque” elnevezéssel illetik. A 3 legnagyobb ilyen képződmény: Cilaos, Mafate és Salazie ma már az ember által birtokba vett békés, nyugodt vidékek, ahol sokféle kisebb városok és falvak sorakoznak a festői környezetben.

Évszakok fordított sorrendben

A francia klimatológusok 2 évszaktot: telet és nyarat különböztetnek meg Réunion éghajlatában. Ezek sorrendje nem azonos a nálunk megszokot-

tal. A tél áprilistól szeptemberig tart, s általában száraz, enyhe. A turisták többsége ilyenkor érkezik a szigetre. Egy-egy hideg augusztusi napon olyan időjárási furcsaság is előfordulhat, hogy Réunion legmagasabb hegyfokán havazik.

A nyár októbertől márciusig tart, ami viszont kifejezetten forró és nedves. Réunion magas hegyei rendszeresen felfogják az óceán felől érkező párával telt légtömegeket, ami heves és kiadós záporok formájában nyilvánul meg ilyenkor. A sziget passzátszeleknek kitett keleti fele nagyságrendekkel több csapadékban részesül, mint a viszonylagos szélárnyékban fekvő nyugati részek. A legtöbb eső az ún. Réunioni-fennsíkot öntözi, ahol nemritkán 7–8 ezer milliméter csapadékot mérnek évente. A trópusi ciklonok is ilyenkor látogatják meg a térséget, ahol mauritiusi orkánnak nevezik ezeket a veszedelmes forgóviharokat.

III. TRÓPUSOKTÓL A HAVAS HEGYIG – RÉUNION NÖVÉNYZETE

Zsugorodó erdők

A trópusi éghajlatú és élénk domborzatú sziget rendkívül változatos élettereket biztosít az élővilág számára. Mielőtt az ember megjelent ezen a tájon, még sűrű és nagy kiterjedésű erdőségek borították Réunion csapadékosabb területeit. A falvak és városok terjeszkedése, valamint az ültetvényes gazdálkodás hatására az eredeti vegetáció fokozatosan degradálódott, területileg és minőségét tekintve is negatív irányban változott meg. Jelenleg a sziget területének csak alig 40%-át fedi összefüggő növényzet, holott a felfedezése idején a vulkáni szárazulat erdőborítottsága a mainak még kb. a duplája lehetett. A fejszék és fűrészek áldozatául esett erdőrészek lecsupaszított helyén napjainkban sokféle kiterjedt cukornád-ültetvények és geránium-földek sorakoznak. Máshol a nagymérvű állat-

tartás okoz komoly gondokat. Ahol valamilyen okból kiirtják az elsődleges vegetációt, a heves trópusi zivatarok könnyen és gyorsan lemossák a vékony talajtakarót, gyakorlatilag hosszú időre terméketlenné téve az eróziótól sújtott földfelszínt. Az eredeti növénytakarójától megfosztott csupasz hegyoldalakon deráziós (tömegmozgásos) folyamatok indulnak el, nemritkán katasztrófális csuszamlásokat, omlásokat eredményezve. A gravitációnak engedelmeskedő földtömegek nemritkán utakat, településeket temetnek maguk alá.

Szavanna, hegyi esőerdő, alhavasi rét

A megmaradt erdők az élővilág réunioni menedékei. A szigeten dolgozó botanikusok szerint mintegy 700 őshonos növényfaj él a szárazulat különböző típusú erdőségeiben. Közülük 160 csak itt terem bolygónkon! Az endemikus növények nagy száma is jól mutatja, hogy a réunioni ökoszisztémák megóvása nemcsak helyi jelentőségű természetvédelmi feladat, hanem globális emberi kötelesség, amit a földi bioszféra egésze szempontjából sem hanyagolhatunk el.

A növényföldrajz kutatói több függőleges övezetet különböztetnek meg Réunion földjén. Az egymással nem éles határral érintkező zónákat legjobban egy ún. vegetációpiramis formájában ismerhetjük meg. Ezen a háromszög alakú ábrán az egyes magassági régiókhoz rendelt uralkodó növénytársulások stilizált helyzete figyelhető meg. A színekódolt fitocönózisok – néhány kivételtől eltekintve – vékonyabb vagy vastagabb sávban az egész szigetet körülfogják.

Réunion legszárazabb, különösen kevés csapadékban részesülő északnyugati partvidékén füves és latániapálmás szavanna-vegetáció alakult ki. A magasabban fekvő területeken – kb. 2 ezer méter magasságig – különböző típusú hegyi erdőségek jellemzők Réunionra. Ezek a száraz, nedves és rendkívül nedves montán jellegű erdők határozzák

meg leginkább a sziget vegetációs képét. Az itteni páradunsztos pagonyokban sok orchidea-, moha- és páfrányfaj honos, a fák ágairól pedig libegő leplekként csüngenek alá a szakállzuzmók halványsárga telepei. A fajokban gazdag zárt növényzetet 2 ezer méter fölött az alhavasi rétek hűvös és rideg világa váltja föl, ahol jellegzetes törpenövésű cserjék uralják a tájat. A legmagasabbra nyúló, sokszor felhőbe burkolódzó kopár sziklaormokon, valamint a Fournaise-vulkán sötét lávafelszínein már csak a legszívósabb, alacsony környezeti igényű fajok képesek megélni. A növényvilág ezen pionírjai a szélvédett barlangnyílásokban és a nagyobb sziklarepedésekben vernek tanyát.

IV. KIHALTAK ÉS TÚLÉLŐK – RÉUNION ÁLLATVILÁGA

„Lények létrája”

Réunion szigete Madagaszkár szomszédságában fekszik. Utóbbit az „állatvilág Noé bárkája” néven is szokták emlegetni, mivel ősi földje geológiai értelemben korán elszakadt Gondwanától, az egykori déli szuperkontinentstől, ami miatt a madagaszkári fauna (és flóra) az afrikai törzsterülettől teljesen elszigetelten fejlődött tovább. Az evolúciós változások eredményeként Madagaszkáron olyan állat- (és növény-) fajok jöttek létre, melyek nagy része sehol máshol nem fordul elő Földünkön. Ha Madagaszkárt képletesen egy óriási és öreg „bárkaként” képzeljük el az óceánban, akkor a tőle keletre fekvő Réunion csupán egy apró és újszerű „mentőcsónak” lenne, amire a legelső élőlények csak alig néhány millió évvel ezelőtt kapaszkodtak fel.

Az óceán sós habjaiból mintegy 2 millió évvel ezelőtt előbukkanó, majd fokozatosan tovább növekedő vulkánziget teljesen üres életteret kínált a terjeszkedő organizmusok tömegeinek. A szárazulat birtokba-

vétele az élővilág részéről hosszú folyamat volt. A pionírokat segítették a kóbor szelek és a tengeráramlatok, melyek hátán spórák és magvak, uszadékfákban rejtőző peték és lárvák, továbbá kifejlett állatok egyedei is megérkeztek e távoli, magányos sziget bazaltsziklás partjaira. A jövevények alkalmazkodtak a változatos biotópokat (élőhelyeket) kínáló természeti környezethez, számtalan új fajt és alfajt hozva létre ezen a kis szárazulaton és a földi élővilág színpompás, tarka palettáján.

Teknősök szigete

„A fauna igen gazdag; de a bőregereken kívül sajtáságos emlősei, sem kigyói nincsenek; ellenben teknősbékái, gyíkjai és madarai igen” – olvashatjuk Réunion állatvilágáról az 1897-ben kiadott *A Pallas Nagy Lexikona* 14. kötetében. A szűkszavú leírás részben ma is helytálló. A szigetet – részben alakja miatt is – gyakran teknősként ábrázolták a régi térképrajzolók. A kartográfusok ezzel jól rátapintottak a lényegre, mert volt idő, amikor e szárazulat homokos partjait még feltűnően nagy számban látogatták ezek a jámbor tengeri góliátok, különösen a zöld teknősök. Azonban a számuk mára drasztikus mértékben lecsökkent, mert az elmúlt korok tengerészei „élő konzervekként” fogyasztották őket a hosszú, nemritkán több hónapos útjaik során. Később az ember által a szigetre behurcolt patkányok és disznók okoztak felmérhetetlen károkat a teknősök védtelen tojásaiban, s ez által közvetett úton a populációikban. Napjainkban biológus szakemberek segítségével próbálják orvosolni a múltban elkövetett hibákat, s korszerű módszerekkel rehabilitálni Réunion elveszett teknősállományát.

Fehér dodók és rózsaszín galambok

A hullók mellett a réunioni madarak is komoly veszteségeket szenvedtek el azért, hogy az ember a 16–17. században tartósan megvetette a lábát a sziget lávaköves partjain. Valaha igazi madárparadicsom volt ez a vidék, ahol a szárnyasok nagy bőségben és viszonylagos nyugalomban élhettek, s nevelhették utódaikat a partvidék védett zugaiban és

e déltengeri sziget dús ligeteiben. Akárcsak a szomszédos Mauritiuson, itt is élt dodó. Az itteni faj nem volt olyan kövér, mint a híres testvérsziget emblematikus madara, de ez is dodó volt: fehér dodó. Mára sajnos ő is éppúgy kipusztult, mint a mauritiusi dodó! Rajta kívül 2 papagájfaj, 2 lúdfaj, 1 bagolyfaj, 1 galambfaj és 1 sólyomfaj neve mellé került apró fekete kereszt, ami az adott species (faj) szomorú sorsát hivatott szimbolizálni. A kipusztult fajok helyére az ember rendre újakat hozott, ám sokszor ezek is végleg eltűntek a sziget faunaterképéről.

Ismerősök és ismeretlenek

A réunioni faunának több olyan képviselője is van, amelyek nálunk is előfordulnak, ismerősek. Ilyen pl. a vízyitűk vagy a nagy póling, melyek a sziget édesvízeiben, parti tavacskaiban kutatnak élelem után. A nagytetű vágómadarak között a méltóságteljes megjelenésű barna kánya számíthat ilyen régi ismerősünknek. Az avifauna túlnyomó része azonban olyan fajokból áll, amelyek általában afrikai, madagaszkári vagy dél-ázsiai eredetűek, így nem, vagy csak kevésbé ismertek hazánkban. Van közöttük endemikus is, azaz olyan ritka, csak erre a szigetre jellemző faj, aminek a reprezentánsai máshol nem élnek Földünkön. Külön egységet alkotnak azok az állatfajok, amelyek képviselői ugyan nem állandó lakói ennek a szigetnek, ám időről időre megfordulnak itt, esetleg éles szemű zoológusok korábban már leírták vagy lencsévégre kapták őket a térségben. Ilyen, számunkra egzotikusnak számító fajok egyes pingvinek, délsarki halászmadarak, fókák és bálnák csoportjai közül kerülnek ki.

V.

FELFEDEZŐK HORIZONTJÁN

Maláj hajósok bolyongásai

Bár nem bizonyított, elképzelhető, hogy a ma Réunionnak nevezett sziget első látogatói nem a mi földrészünkéről, hanem Ázsia déli, délkeleti részéből érkeztek erre a kontinensektől távol eső földradarra. Egyes vé-

<

A tárlat első egysége

>

Réunion domborzatát és növényvilágát bemutató kiállítási egység

/ Fotó: Lukács Tihamér

lekedések szerint valószínű, hogy a kiváló és bátor tengerjárók hírében álló maláj hajósok már jóval az európaiak ideérkezése előtt (nagyjából a keresztény időszámítás kezdetén) eljuthattak e vulkánzigetre és Madagaszkár partvidékére. A Maláj-félsziget lakói vendégcsónakos vízi járművekkel – kihasználva a kedvező szélviszonyokat és az Indiai-óceánban nyugatnak tartó dél-egyenlítői tengeráramlást – egészen Réunionig sodródhattak, amit az említett áramlat egyik leváló ága szinte teljesen megközelít.

Arab tengerészek utazásai

A múlt és a fantázia ködébe merülő maláj tengerészhistóriák után sorrendben az arabok utazásai következnek. Ők Vasco da Gama történelmi jelentőségű útjáig – minek során a portugálok első ízben körülhajózták Afrikát – lényegében vetélytárs nélkül uralták az Indiai-óceán nyugati felének kereskedelmét. Háromszögletű vitorlákkal felszerelt bárkáikkal, a nagy méretű, széles fenekű és csapott tattal rendelkező dauikkal otthonosan mozogtak a kelet-afrikai vizeken. A hatékony expanziós politika eredményeként az arabok által felügyelt kereskedelmi övezet afrikai határa gyors ütemben toldott dél felé. A 10. században már a fekete kontinens partjai előtt fekvő kisebb fűszertermő szigetek (pl. Zanzibár) kertjeire is az iszlám félhold árnyéka vetült. Az itteni virágzó kereskedelmi központok élénk kapcsolatban álltak az Arab-félsziget, Perzsia, India és Indonézia forgalmas kikötőivel. Mivel az árucseré főleg tengeri úton bonyolódott le, az Indiai-óceánt átszelő utazások óhatatlanul magukban rejtették korábban ismeretlen szárazföldek (pl. Réunion) felfedezését. Az eseményt egy régi térképlap valószínűsíti, amin a szigetet Dina margabim, azaz Nyugati-sziget néven jelölte az alkotó.

Portugál felfedezések

A sziget tényleges felderítése elválaszthatatlanul összefonódik a 15. századi Európából kiinduló nagy földrajzi felfedezések történetével, aminek az első fejezeit Portugália (és Spanyolország) írta. A luzitánok a mesés kelet fűszerillatú kikötőivel akartak közvetlen kereskedelmi kapcsolatot létesíteni, amihez Afrika megkerülésével vezetett az út. Vasco da Gama sikeres expedíciója (1499) után nyolc évvel már Réuniont is felfedezték, vélhetően Tristão da Cunha (más források szerint Diogo Fernandes Pereira). Mivel a portugálok a sziget hegyormait 1507. február 7-én (Apollónia napján) látták meg először, az új földdarabnak az Ilha Santa Apolónia nevet adták. A Réuniont, Mauritius és Rodriguez is magába foglaló szigetcsoportot Pedro Mascarenhas kapitányról nevezték el.

Németalföldi és angol látogatások emlékei

A 16–17. század fordulójától más feltörekvő nemzetek vették át a kezdeményezést az Ibériai-félsziget országaitól a nagy felfedező utazások területén. Németalföld, Anglia és Franciaország egyre jobban megerősödött, s a világtengereken bekövetkezett hatalmi korszakváltás hullámai a kis Santa Apolónia partjait is elérték. A holland Cornelis de Houtman 1600-ban szállt partra csapatával Mauritiuson, kiszorítva onnan a portugálokat. Pieter Willems Verhuff már Santa Apolónia földjét is felkereste,

A tárlat francia gyarmatosításról szóló része / Fotó: Lukács Tihamér

csakúgy, mint az 1619-ben partra lépett Willem Ysbrantz Bontekoe, aki elsőként figyelte fel a szigeten látott különös madarakra és teknősökre: „Nagy bőségben találtunk ott ludakat, galambokat, szürke papagájokat, és sok egyéb madarat; továbbá rengeteg teknőt, amelyekből nemritkán huszonöt is heverészett egy-egy fa árnyékában. Annyit fogtunk be ezekből az állatokból, amennyit csak akartunk, nem menekültek el előlünk.”

Az angol Samuel Castleton kapitány Houtman és Bontekoe látogatósa között, 1613-ban érkezett a növényzettel dúsan benőtt szigetre, amit England's Forest (Anglia erdeje) néven jelölt meg saját térképén. Később a vadakban gazdag szárazulat – Castleton hajója után – a Pearl Island elnevezést kapta. A kedvező tapasztalatok ellenére a britek következő látogatására csaknem 200 év múlva került sor, mivel a szigetet az ősi rivális franciák vették birtokba.

VI. FRANCIA KOLONIZÁCIÓ

Első franciák barlangja

Réunion (akkori ismert nevén: Mascarin) gyarmatosítása szorosan összefonódott a franciák madagaszkári és mauritiusi törekvéseivel. 1638-ban kötött ki Mascarin északnyugati partján az a Mauritiusra tartó vitorlás, ami a franciák réunioni jelenlétét is megalapozta. A hajó kapitánya,

Salomon Goubert június 26-án tűzte ki a király lobogóját, hivatalosan is francia földdé nyilvánítva Mascarinnt.

Néhány évvel később a Madagaszkár gyarmatosítására induló Jacques Pronis megismételte elődje tetteit, vagyis újból „lefoglalta” Mascarinnt. A helyet, ahol az ünnepélyes jelenetre sor került, La Possession-nak, vagyis Birtokbavételnek nevezték el. Ilyen néven ma is található itt egy település.

Mascarin ezekben az időkben még alig bírt jelentőséggel, csupán a madagaszkári francia kolónia (Fort-Dauphin) „börtön-szigeteként” volt ismert, ahová a nem kívánatos garázda egyéneket száműzték. Voltak olyanok is, akik önszántukból menekültek Madagaszkárról az időközben az uralkodói dinasztiáról Île de Bourbon-ra átkeresztelt szigetre, mert valamiért nem maradhattak Fort-Dauphin-ben. Így érkezett 1662-ben a szigetre Louis Payen és Pierre Pau, akik egy tengerre néző kis barlangban rendezkedtek be, tíz malgas bennszülött társaságában. Lényegében ők voltak Réunion első állandó lakói. Egykori sziklaüregük, az Első franciák barlangja ma is létezik, s népszerű kirándulóhely a turisták körében.

Francia Kelet-indiai Társaság

1664-ben Jean-Baptiste Colbert, XIV. Lajos, vagyis a Napkirály pénzügyminisztere megalapította a Francia Kelet-indiai Társaságot, ami Madagaszkár mellett India gazdasági erőforrásaiból is részt követelt magának.

Alig egy esztendővel a Társaság megalapítása után 20 telepes érkezett Bourbonra, hogy a déli félteke e kis földdarabján kezdjen új életet. Ők lettek a helyi kolónia megalapítói. Az úttörő telepeseket újabbak követték, több hullámban. Nemsokára megszülettek az első városok: Saint-Paul, Saint-Suzanne és Saint-Denis néhány épületből álló szerény magjai, majd sorra a többi településkezdemény.

A franciák indiai „fővárosa” Pondichéry lett, amit 1673-ban alapítottak. A Hinduszáni-félsziget délkeleti partvidékén fekvő kikötőváros eléréséhez a franciáknak szüksége volt egy olyan biztos bázisra, ahol az Indiába tartó hajóik útközben kiköthetnek, s kimerült készleteiket feltölthetik. A hosszú tengeri utat tovább nehezítette, hogy az Indiai-óceán nyugati medencéjében – hasonlóan a Karib-szigetvilághoz – virágzott a kalóztevékenység. A tengerek (halálfejes zászló alatt hajózó) vámszedői állandó veszélyforrást jelentettek az értékes áruval gazdagon megrakott vitorlásokra. A hajózársbiztonság és az egyre sürgetőbb gazdasági igény indokolta Île de Bourbon (Réunion) és Île de France (Mauritius) mielőbbi kiépítését. Utóbbi 1715-ben került francia kézre. Innentől kezdve sokáig együtt igazgatták e két testvérszigetet. A közös kormányzók sorából kiemelkedett Mahé de La Bourdonnais, aki ésszerű intézkedéseivel felvirágoztatta ezeket a stratégiai fontosságú szárazulatokat.

Bourbon magyar látogatója

A kolónia e pompás időszakában érkezett a szigetre az első magyar utazó, Benyovszky Móric. Emlékiratai szerint a gróf 1774 februárjában – Île de France-ról Madagaszkárra tartva – kötött ki Bourbonon, ahol mindössze két napot töltött.

VII. KREOLFÖLD

Névváltozások kora

A sziget az ancien régime bukását követően, a nagy francia forradalom idején, 1793-ban kapta a La Réunion nevet, ami magyarul egyesülést, találkozást jelent. Később, Napóleon uralkodása alatt Île de Bonaparte formában jelölték az atlaszok ezt az anyaországtól oly távol eső trópusi szárazulatot, ám a császár számára végzetesnek bizonyult waterlooi csata (1815. június 18.) után – a királyi család restaurációját követően – ismét Île de Bourbonként szerepelt a különböző dokumentumokban. 1848-ban, a II. Francia Köztársaság kikiáltása után a sziget visszakapta az Île de La Réunion nevet. Ugyanebben az évben Joseph Sarda-Garriga helyi közmegbízott hivatalosan deklarálta a rabszolgáság intézményének felszámolását Réunion földjén.

Marronok nyomában

Az anyaországból több hullámban érkezett francia telepesek leszármazottai mellett jelentős számú a malgas és fekete-afrikai gyökerekkel bíró szigetlakó, akiknek az őseit túlnyomó részben akaratok ellenére hurcolták a szigetre, hogy a fülldelt partvidék gazdag ültetvényeseinek földjein rabszolgaként dolgozzanak. A nehéz munkakörülmények elől a lakatlan hegyvidéki erdőkbe menekülő szökött rabszolgák (marronok) sajátos, zárt világot alkottak. A becslések szerint a 18. század közepén már 7–8 ezer marron élhetett ezeken a nehezen megközelíthető, térképeken nem szereplő helyeken. A szökevények elfogása a kutyás, fegyveres marronvadászok feladata volt. Ha sikerült elkapni egy rabszolgát, szerencsésebb esetben egyszerűen visszavitték a gazdájának. Előfordult, hogy az elfogott emberek füleit levágták, illetve láb- és kézfejeit megcsönkítették.

Indiai és kínai diaszpóra

A sziget kb. 900 ezres összlakosságából meghatározó arányban, közel 25%-kal részesednek az Indiából bevándorolt emberek. Nagyrészüket a 19. század második felében érkezett Réunionra, hogy a rabszolga-felszabadítást követő zűrzavaros és krónikus munkaerőhiánnyal küszködő időszakban a cukornádültetvényeken helyezkedjen el. Ez a réunioni cukorkonjunktúra kora, amikor a sziget teljes megművelt földterületének több mint 70%-át a cukrot adó nád foglalta el. Az aratás és feldolgozás nehéz fizikai munkájának elvégzésére indiai vendégmunkások tömege áramlott Réunionra, döntően a Hinduszáni-félsziget tamil és malabári népességéből. Később mohamedán indiaiak is jöttek a szigetre, főleg Gujarat államból. Az iszlám legszebb helyi építészeti emlékei Saint-Denis, Saint-Pierre és Saint-Benoît városokban találhatóak, ahol a mecsetek karcsú minaretjeiből a müezzin dallamos éneke hívja imára Mohamed próféta réunioni követőit.

Kínai kolóniak is vannak Réunionon. Az első kínaiakat szállító hajók az 1860-as években kötöttek ki a sziget partjainál. Az új életet kezdő ázsiai utasok többsége Kína délkeleti részéből, Kanton tartományból érkezett Réunionra, ahol sokan napjainkig tovább ápolják ősi hagyományaikat.

A trópusi mezőgazdaság tárgyi és képi rekvizitumai / Fotó: Lukács Tihamér

Népek és vallások kaleidoszkópjá

A sziget – fordulatos és eseménydús történelme okán – feltűnően színes népséggel rendelkezik. Három kontinens: Európa, Afrika és Ázsia lakói adtak itt randevút egymásnak, rendkívül vegyes és egzotikus társadalmat hozva létre ezen az aránylag kis területű, mindössze 2512 km²-es szigeten. A különböző kultúrákból érkező emberek magukkal hozták vallásukat és sajátos szokásaikat új otthonukba, ahol a keresztény templomok mellett muzulmán mecsetek, hindu gópuramok és buddhista pagodák is épültek. Az eltérő szentélyek békésen megférnek egymás mellett, látványosan hirdetve a toleranciát az Indiai-óceánnak e távoli szegletében.

A sokféle nációjú sziget lakóinak hivatalos nyelve a francia, de sokan beszélnek az ún. réunioni kreolt, amiben francia, madagaszkári és különböző afrikai, indiai nyelvek szavai keveredtek össze. A kultúra számos rétege egyedi színezetet öltött ezen a kis földdarabon. A sajátos architektúrájú, faragott oromdíszekkel ékesített színes lakóépületek épp úgy Réunion helyi jellegzetességei, mint a híres, táncolva előadott déltengeri melódiák: a ségák és a maloyák, valamint a kreol konyhaművészet nem kevésbé különleges egzotikus termékei. A szigetnek önálló irodalmi élete is van, ami jelentős hagyományokkal rendelkezik. Georges Azéma, Leconte de Lisle, Louis-Émile Héry kiemelkedő életművel rendelkező réunioni szerzők, akiknek a munkásságát a világirodalom is számontartja.

VIII.

RÉUNION GAZDASÁGA

Égbe nyúló kémények

Régebben a sziget gazdaságának fő tartópillére a cukornádtermesztés és a cukorgyártás volt. 1860-ban már több mint 100 cukorgyár, illetve nádmalom működött Réunionon. Az egykori telepek nagyrésze mára bezárt, de a partvidéken még napjainkban is jelentős az ún. nemes cukornád (*Saccharum officinarum*) termőterülete. Az édes kristályokat adó nádra egész élelmiszeripari ágazat épült. Nemcsak finomított cukrokat, hanem különféle édességeket, szirupokat és rumot is előállítanak a növény szárából.

Trópusi mezőgazdaság

A cukornád mellett más trópusi haszonnövények termesztésére is ideális Réunion éghajlata. Hellwald Frigyes 1880-ban papírra vetett sorai szerint: „*A talaj igen alkalmas czukornád, kávé, fahéjfa, az 1876 óta behozott szegfűszeg, szerecsendió, kakao tenyésztésére. ...*”. Az értékes növények meghonosítása két helyi mezőgazdasági szakember: Pierre Poivre és Joseph Hubert érdeme. Irányításuk mellett terjesztették el a szigeten az említett növényeket. A vaníliát Dél-Amerikából, Francia-Guyana területéről hozták Réunionra, ahol a legtöbb feltétel adott volt a „fűszerek királynője”, azaz a vanília termesztéséhez. A fehér virágú, rendszertani-

Gyarmatárú-bolt installáció / Fotó: Lukács Tihamér

lag az orchideafélék közé tartozó kúszónövényt itt mesterségesen kellett szaporítani, mert ezen a szigeten nem éltek olyan kolibri- és rovarfajok, amilyenek a vanília őshazájának számító trópusi Amerikában a növény beporzását végzik. Az Edmond Albius által tökéletesített technika révén az akkor még Île de Bourbonnak hívott szárazulat kiemelt vaníliatermesztő terület lett. Az innen származó fűszer – Bourbon vanília – keresett luxuscikk lett szerte a világon. A növény vékony, rúdszerű termése, valamint a belőle alkoholos főzettel előállított cseppfolyós halmazállapotú kivonat éppúgy helyet kapott az egykori gyarmatárú boltok polcain, mint a többi egzotikus trópusi termék, ami Réunion földjéről érkezett Európába.

Illatos növények

A sziget igazi különlegessége az ún. illatos növények termesztése. Az illóolajban gazdag plánták (vétiver, geránium, ilang-ilang) fontos alapanyagokat szolgáltatnak a híres francia parfümgyártás mesterei számára. A vétiver gyökereiből, a geránium leveléből és az ilang-ilang virágszirmaiból kivont vegyületek nélkülözhetetlenek egyes parfümök előállításához, ezért a belőlük készített esszenciák már kis mennyiségben is komoly értéket képviselnek.

Bányászat és halászat

A mezőgazdaság mellett igen jelentős a tengeri sókitermelés. A hófehér kristályokat az óceán vízében oldott állapotban lévő só nagyüzemi lepárlásával nyerik. A parton sokfelé kisebb-nagyobb transzpirációs medencék sorakoznak. Ezekben párologtatják el a tengervizet, s a visszamaradó sót összegyűjtik. Az ember már régóta ismeri ezt az ősi módszert, amiről elsőként id. Plinius adott hosszabb leírást az ókorban.

Az óceán egyéb kincseit is rejt Réunion körül. A múlt század második felében a francia Marion Dufresne kutatóhajó fedezte fel a sziget közelében azokat a tengeralatti fémtelepeket, amelyek jelentős mennyiségű kitermelhető ércet tartalmaznak. Az óceán fenekén húzóódó lelőhely egyedülálló, 100 kg/m² koncentrációban tartalmaz értékes fémgumókat. Ezekben kobalt, nikkel, réz és más színesfémek halmozódtak fel, komoly tartalékokat képezve az emberiség számára.

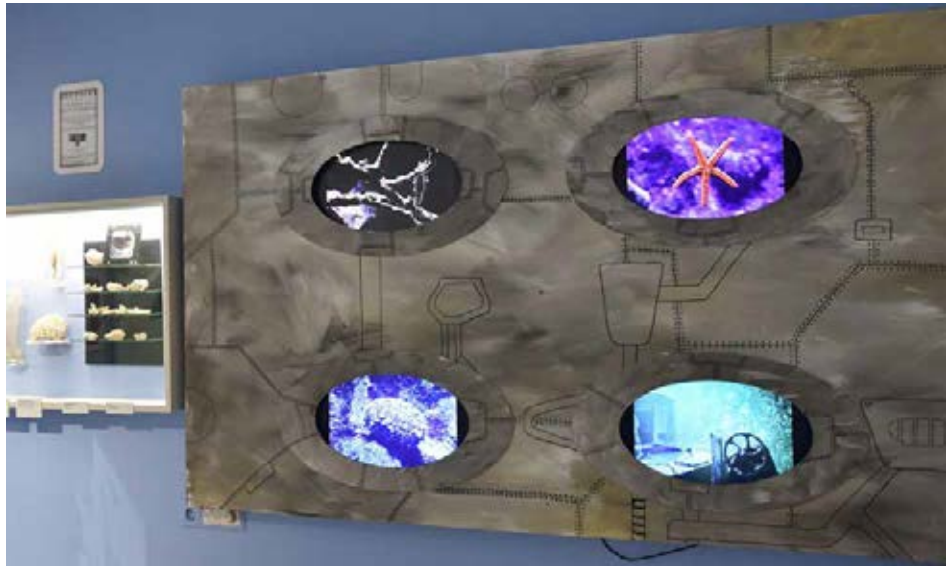
A tengeri halászat jelentősége az utóbbi években alaposan felértékelődött Réunionon. A környező vizekben rengeteg hal (és cet) él, mivel a meleg és hideg tengeráramlatok találkozásánál bőséges élelemforrásra lelnek ezek az állatok. A szárazföld óceánba siető folyóinak torkolatvizében sokféle rák és halivadék fogható. A rákászat kedvelt tevékenység a szigetlakók körében.

Tengerentúli megye

A sziget, amely Raymond Barre személyében miniszterelnököt is adott Franciaországnak, ma jelentős idegenforgalmi központ és a francia haditengerészet egyik bázisa. Legnagyobb kikötője Le Port, ahonnan könnyen elérhető Mauritius és Madagaszkár. Évente több tízezer európai turista érkezik Réunionra, hogy az északi félteke hideg telét e délszaki sziget homokos partjaival cserélje fel. Mivel a sziget az EU része, mi magyarok is vízum nélkül utazhatunk Réunionra.

Az utazó búcsúja Réuniontól

Bevallom – sokakhoz hasonlóan – Réunion engem is megbabonázott. Noha a szigeten töltött 1 hónap sok nehézséggel és nem kevés nélkülözéssel járt, rengeteg szép emlékekkel és megannyi értékes szakmai ta-

Az Indiai-óceán élővilágát bemutató kiállítási egység

/ Fotó: Lukács Tihamér

pasztalattal lettem gazdagabb. Magányos vándorutam végére érve, kissé elérzékenyülve ültem fel a Párizsba tartó repülőgépre. Pilótánk, mielőtt rátért volna a nekünk szánt légifolyosóra – talán a búcsúzó utasok kedvéért – kisebb vargabetűt rajzolt Réunion kék egére. A „Jumbo” maszatos ablakán kitekintve csodálatos, felejthetetlen látványban volt részem. A vulkán-sziget irdatlan bástyaként emelkedett ki az Indiai-óceán mérhetetlen víztömegéből. Égbeszökő hegyormai, mint valami gigászi kéz roppant kőujjai még utánunk nyúltak, ám repülünk nem sokkal később már messze járt. . . Au revoir! Viszontlátásra, kedves Réunion!

Önálló kisebb témablokkok:

Kaméleon

„Szemforgatók”

Réunion földjén egyetlen kaméleonfaj él természetes körülmények között, a Madagaszkár keleti partvidékéről ide importált párduckaméleon (*Chamaeleo pardalis*). A viszonylag nagy méretű állat jól tűri az ember közelségét, gyakran a házak kertjeiben is megtelepedik. A színpompás hím 40–45 cm hosszú, a nőstény ennél valamivel kisebb. Az egykori debreceni zoológus-tanár, Anghi Csaba (1901–1982) nevezte egyik könyvében „legfőbb szemforgatónak” a kaméleont: *„Ez aztán az igazi szemforgató, mert nemcsak egy irányban forgatja szemét, hanem egyidejűleg egyiket jobbra, a másikat balra, egyiket előre, a másikat hátra, egyiket jobbra köröz, a másikkal meg balra.”*

Ám nemcsak a szeme, a nyelve is különleges ennek az állatnak. A kaméleon ugyanis nemcsak ízlelésre használja hosszú, üreges nyelvét, hanem a zsákmány gyors elfogására is. Lasszóserű működését a vér áramlásának szabályozásával tudja befolyásolni. E módszernek köszönhetően a kaméleon kiváló vadász, hasznos rovarpusztító.

A főleg nappal aktív kaméleon további érdekes tulajdonsága, hogy rövid idő alatt képes megváltoztatni testének színét. Ez a képessége

a kültakaró (bőr) festékanyag-tartalmának finom változásain alapul, ami – idegrendszeri hatásra – a látószerven keresztül fogott ingerek révén aktivizálódik.

A párduckaméleon tojásokkal szaporodik. Talajba kapart sekély fészekaljában rendszerint 15–50 kis tojás található, amelyekből 7–10 hónap múlva bújnak elő a miniatűr kaméleonbébik.

Az Indiai-óceán élővilága

Neptunus birodalmában

Az Indiai-óceán sötét és titokzatos mélységei számtalan különleges növény- és állatfaj számára biztosítanak élőhelyet. A régió tengeri (és szárazföldi) élőlényeiről legkorábban Étienne de Flacourt (1607–1660), Madagaszkár hajdani kormányzója által írt könyv lapjairól szerezhetett tudomást kontinensünk kultúraszertető közönsége. A mű bizarr metszetei olyan furcsa, torz megjelenésű állatokat ábrázoltak, melyek közül többet soha nem láthatott azelőtt európai olvasó. A rajzok között számos olyan hal és cet is felismerhető, amiket azóta részletesen leírtak, megismertek a biológus kutatók.

Ha valaki kíváncsi a „keserű tenger” lakóinak életére, manapság elég bekapcsolnia a televíziót, esetleg búvárfelszerelést öltenie, s légzőpipás vagy palackos békaemberként alábukni a sós habokba. A mélység igazi szerelmesei azonban merülő csészealj, batiszkáf vagy tengeralattjáró fedélzetén ereszkednek alá Neptunus birodalmába, miként tették azt a híres svájci óceánkutatók, Auguste és Jacques Piccard, valamint a legendás Cousteau kapitány, a francia természettudós, Jacques-Yves Cousteau.

Az ő nyomdokaikon haladva, illetve Jules Verne Nemo kapitányát követve kiállításunk látogatói is elmerülhetnek a „Nagy Kékség” varázslatos világában. A Réunioni Akváriumban közel két évtizede készült filmfelvételeken megelevenedik az óceán sejtelmes mélye, ahol egy elsüllyedt hajó festői roncsa körül félelmetes cápa rója ördögi köreit.

Enteriőr-részlet / Fotó: Lukács Tihamér

Trópusi betegségek

Mocsárláz és sikungunya

Miként a trópusokon mindenfelé, Réunion szigetén is sok bosszúságot okoznak a szúnyogok. Ezeket az embert s állatot egyaránt gyöttrő apró ízeltlábúakat a 19. század elején hurcolták be a szigetre, s velük együtt a nagyobb járványokat is. A malária parányi kórokozója indiai bevándorlók vérében került Réunionra, ahol az elszaporodó szúnyogoknak köszönhetően gyorsan elterjedt a forró és nedves éghajlaton. A váltóláz főleg a sűrűbben lakott partvidéken okozott komoly egészségügyi problémát. 1850 és 1950 között a réunioni halálozások egyik fő okaként a szúnyogok és más rovarok által terjesztett különféle fertőző betegségeket jelölték meg a szakorvosi jelentések. Az utóbbi időben a malária mellett egy másik veszedelmes kór, a szintén szúnyogok révén terjedő sikungunya-láz keltett riadalmat a sziget lakossága körében.

A kiállításához szervezett előadások, programok, kísérőrendezvények

2022. december 16. (péntek) 14.00

Kiállításmegnyitó.

Dr. Lakner Lajos tudományos igazgatóhelyettes és dr. Puskás István kulturális alpolgármester köszöntője, majd dr. Novák Tibor József egyetemi docens (DE Földtudományi Intézet) szakmai megnyitója

2023. január 24. (kedd) 14.00

Mező Szilveszter főmuzeológus tárlatvezetése *Óceánba pottyant édenkert* címmel

2023. február 28. (kedd) 14.00

Mező Szilveszter tárlatvezetése: *Visszatérő tropikus álom*

2023. március 10. (péntek) 14.00

Mező Szilveszter tárlatvezetése: *A Bourbon vanília titka*

2023. március 25. (szombat) 13.00 – 16.00

Fókuszban: *Réunion* című tematikus nap

13.00 Mező Szilveszter vetített képes előadása *Hátizsákkal Réunion földjén* címmel

14.00 *Réunion – A tűz és a víz földje* című tudományos ismeretterjesztő film (30') vetítése (rendezte: Fekete István és Mező Szilveszter, 2003)

14.45 Mező Szilveszter tárlatvezetése: *Séta egy forró égövi szigeten*

2023. április 20. (csütörtök) 16.00

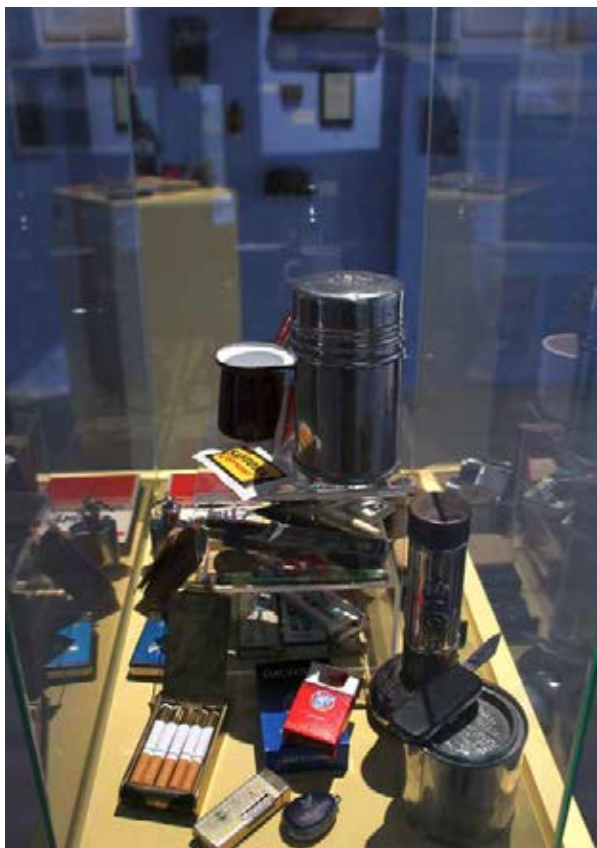
Mező Szilveszter tárlatvezetése: *„Denaturált” Réunion – A természeti környezet változásai egy trópusi vulkán szigeten*

2023. május 4. (csütörtök) 16.00

Mező Szilveszter tárlatvezetése: *Lávaköves paradicsom*

2023. június 22. (csütörtök) 16.00

Mező Szilveszter *„Hol ösvény kanyargott a bűvös messzeségbe...” – Búcsú Réuniontól* című záró tárlatvezetése

Az utazó személyes tárgyai / Fotó: Mező Szilveszter

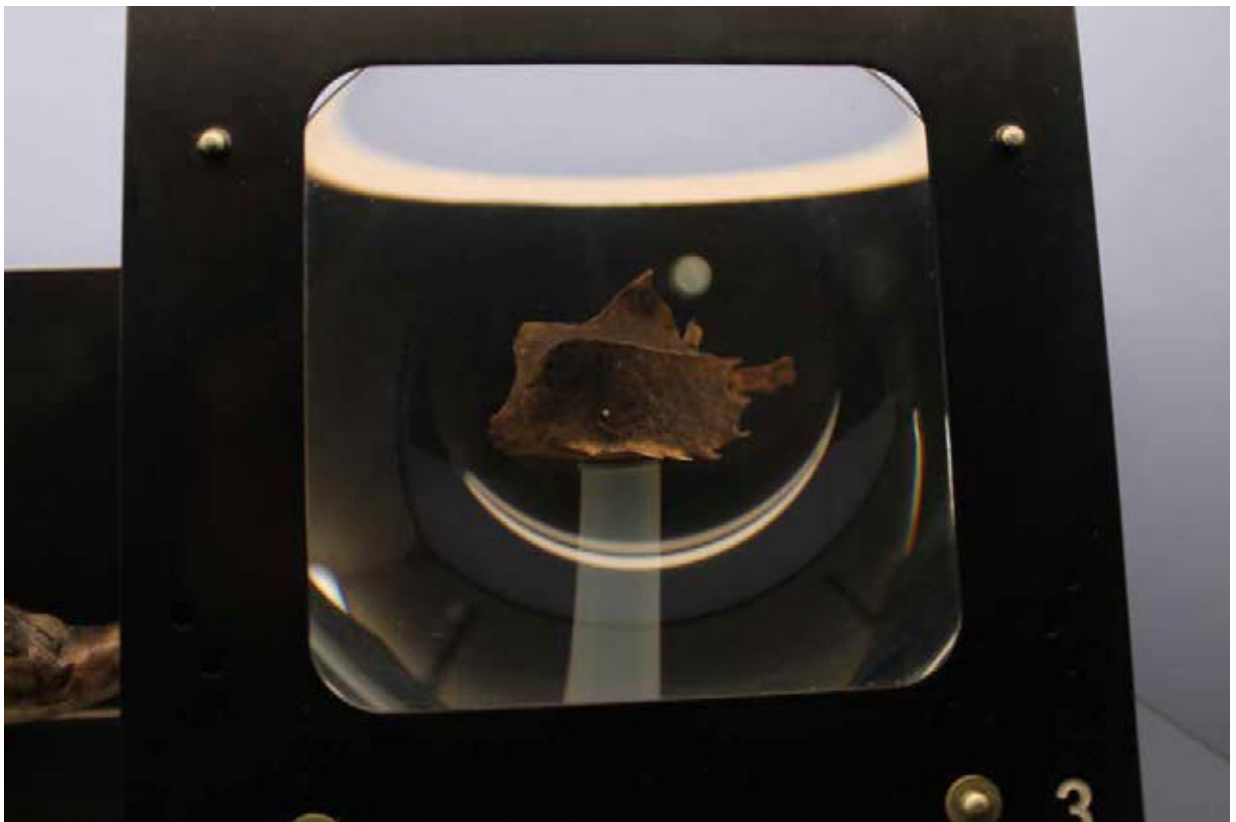
Déli bóbitás pingvin preparátum / Magyar Természettudományi Múzeum gyűjteményéből / Fotó: Mező Szilveszter

Tárlatvezetés francia szakos egyetemi hallgatónak Sándor Zita múzeumpedagógussal / Fotó: Lukács Tihamér

Az utazás bemutatása világító földgömbön (Orbázi Zoltán munkája) / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Egzotikus halpreparátum / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Antik tájoló / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Francia binokuláris távcső / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

MEZŐ SZILVESZTER

RÉUNIONI NAPLÓJEGYZETEK

2022. december 16-án nyílt meg a Déri Múzeumban a *Réunion – Egy sziget anatómiája* című időszaki természettudományi és kultúrtörténeti kiállítás. A tárlat Réuniont, Franciaország egyik tengerentúli megyéjét mutatja be. A kiállítás a teljességre való törekvés igényével készült, ennek ellenére a téma számos aspektusa – megfelelő tér és egyéb tényezők hiányában – sajnos nem kerülhetett bemutatásra. Ezeket a hiányosságokat igyekeztem pótolni az intézményünk honlapján közzétett kisebb írásokkal.¹ Jelen dolgozatban ezeket gyűjtöttem egy csokorba.

1. Repülőgéppel Szent Dénes városába

Amikor a réunioni tanulmányút előkészítésekor az iránt érdeklődtem, hogy milyen úton-módon juthatok el a szigetre, örömmel értesültem arról, hogy Párizs és Saint-Denis között rendszeres légi összeköttetés van. Az Air France – hasonlóan a többi tengerentúli megyéhez – Réuniont is közvetlen repülőjáratral fűzi az anyaországhoz. Így esett meg, hogy a geológiai értelemben Afrikához tartozó francia vulkán-szigetre úgy utaztam, hogy lényegében egy „belföldi” járatra váltottam jegyet.

A következő feladat az volt, hogy olcsón jussak el a „Fény városába”. Mivel a francia nemzeti légitársaság 2003 elején jelentős árkedvezményt biztosított azoknak, akik nem Budapestre, hanem Bécsből repültek Párizsba, magam is az osztrák fővárosból kiindulva kezdtem meg az utazásomat.

A repülés Bécs-Schwechat és Párizs között mindössze két órát vett igénybe, ám az értékes időnyereség hamar szertefoszlott, mivel a Charles de Gaulle tábormokról és elnökről elnevezett hatalmas légitikkötő egyik ultramodern várótermében több mint négy órát kellett várnom, mire végül beszállhattam a Réunionra tartó óriásgépre.

Miután elhelyezkedtem a vészujárat melletti ülések egyikén, érdeklődve figyeltem a helyüket kereső, csomagjaikat pakoló embereket. Bár sokféle nemzet és náció képviseltette magát az utastérben, láthatóan többségben voltak a szabadságról hazafelé tartó réunioniak és a déltengeri nyaralásra készülők franciák. A mellettem lévő ülésre egy fiatal párizsi orvos, Sylvestre S. telepedett le, aki kreol barátját ment meglátogatni Réunionra. A ritka névrokonságnak köszönhetően gyorsan összebarát-

Réunion földrajzi helyzete / Forrás: Földrajzi atlasz. Pauz Westermann Könyvkiadó, Celdömölk, 2005. 77. p.

koztunk, eközben gépünk elindult a kifutópálya felé. S noha már többször is repültem korábban, a felszállást megelőző feszült percek ezúttal is izgalommal töltötték el.

Elszakadva a párizsi repülőtér hókás aszfaltcsíkjától, gépszörnyünk nagy lendülettel furta bele magát a francia főváros fölé telepedett szürke légrétegekbe. Elérve a 10 ezer méteres utazási magasságot, a fedélzeti kivetítő képernyőjén megjelent a gépünket szimbolizáló kis piktogram. A vibráló rajzocska kb. 10–11 óra elteltével – áthaladva Afrika és Madagaszkár sematikus térképe fölött – elérte a Réuniont jelképező karikát.

Pilotánk simán, nagyobb zökkenők nélkül tette le gépünket a Gillot Nemzetközi Repülőtér óceánparti leszállópályáján. A jól sikerült manővert az utasok olyan tapsviharral jutalmazták, mintha egy parádés színházi előadás szerencsés részesei lettek volna az elmúlt órákban. Ahogy a szervízúton guruló gépünk lassan közeledett a reptér utasforgalmi központjához, a párás ablakon keresztül kíváncsian kémleltem az élm táruló trópusi vidéket. Izgatottan vettem szemügyre az egyik

Ezzel a géppel utaztam Réunionra / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

1 Historia Naturalis Museologica – Réunion távolabbi szigettartozékai, Déri Múzeum blogja, 2023. február 14.: <https://www.derimuzeum.hu/muzeumblog.php?id=183>; Gyalogszerrel a „Kemence” tetejére, 2023. február 27.: <https://www.derimuzeum.hu/muzeumblog.php?id=186>; Repülővel Szent Dénes városába, 2023. március 7.: <https://www.derimuzeum.hu/muzeumblog.php?id=187>

Óceánparti autót a sziget fővárosában / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

közeli domb oldalába kapaszkodó apró házakat, amik csupán apró épületmaketteknek tűntek a háttérben magasodó gigászi hegyek által dominált táj pazar díszletében.

Az útlevel- és vámvizsgálat gördülékeny volt. Miután a légkondicionált fülkében ülő tisztviselő beütötte a szükséges pecsétet az okmányomban, megnyílt előttem az út Réunion földjére. Mivel a légkikötő nagyjából 15–20 kilométerre található a főváros központjától, elindultam, hogy megkeressem a reptéri busz megállóját. Az épület előtt összefutottam a gépen megismert Sylvestre-el, akiért az egyik ismerőse autóval jött ki a reptérre. A névrokonom elmondta, hogy ők a távolabbi Le Port-ba mennek, s ha akarom, szívesen elvisznek Saint-Denis-ig. A segítséget örömmel elfogadtam, s hamarosan már a tengerparti autósútrádán hasítottuk a sziget forró, páradunsztos levegőjét. Még csak délelőtt volt, de a trópusi meleg így is zisibasztólóg hatott a hosszú utazástól alaposan elgyötört szervezetemre. Kis híján elaludtam az autóban, mire a nagy forgalomban megérkeztünk a főváros szívének számító C. de Gaulle térre. Itt megköszöntem a fuvar, s elbúcsúztam jótevőimtől. Rövid tájékozódás után felkaptam nehéz hátizsákomat, s elindultam szállást keresni. Néhány eredménytelen próbálkozás után a *Fleur de Mai* nevű családi vendégfogadóban kötöttem ki, ami kb. 500 méterre épült az óceán partjától. A panzió házvezetője egy fiatal malgas nő volt, aki sokat segített nekem a fővárosi tartózkodásom alatt.

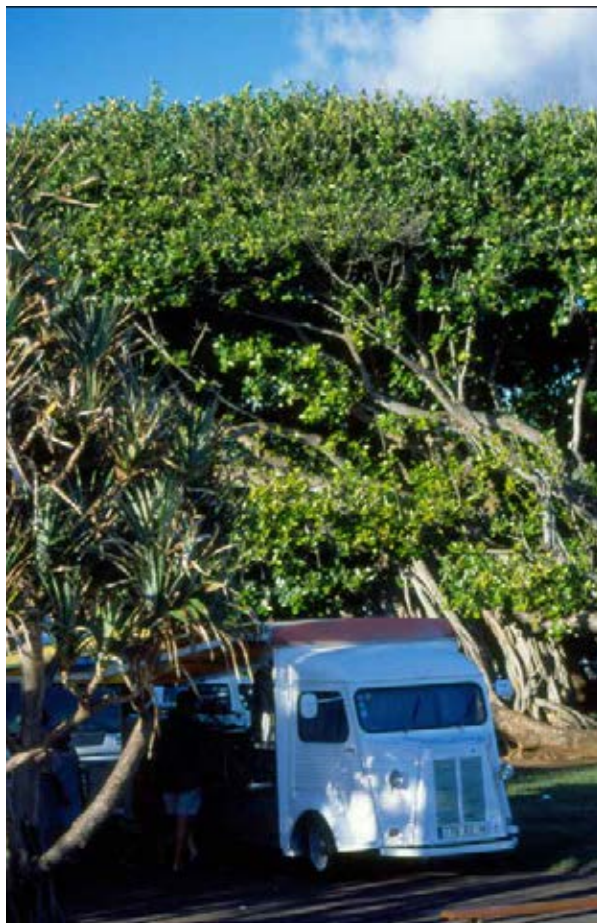
Miután kényelmesen berendezkedtem tágas, nyitott verandával is rendelkező szobámban, nyakamba vettem Saint-Denis utcáit. Elsőként az óceán partján húzódó festői sétányt, a Barachois-t kerestem fel, ami méltán vált a település egyik jelképévé. A kókusz- és palacktörzsű pálmákkal, valamint pandánuszokkal teletűzdelt park a helyi lakosság kedvelt pihenőhelye. A földre terített színes pokrócokon sziesztázó kreol családok, az andalgó szerelmespárok és az önfeladten golyózó férfiak látványa éppúgy hozzátartozik ehhez a szépen gondozott közparkhoz,

mint a régi Citroën furgonokból kialakított mozgóbüfé vagy a vidáman csilingelő körhinta. A kellemes sétautakkal behálózott terület nyugati végén néhány óceánra meredő rozsdás ágyúcső emlékeztet azokra az időkre, amikor tarkaruhás turisták helyett még ellenséges hadihajókra és kalózok halálfejes lobogó alatt hajózó vitorlásaira leső katonák fürkésztek a távolba vesző horizontot. Manapság marcona tengeri rablók már nem, de az óceán felkorbácsolt hullámai rendületlenül ostromolják Saint-Denis egykori erődjének csonka maradványait.

Az ódon vaságyúk megtekintése után betértem az egyik közeli kávéházba. A helyiek körében rendkívül népszerű, hírlapárudával is rendelkező presszó egy régi saroképület alsó szintjén található. Az üzlet természeti érdekessége, hogy a kávézó nyitott terasza fölél – gigantikus vörös napernyőként – egy terebélyes koronájú, öreg madagaszkári lángfa (*Delonix regia*) borul. Letelepdedtem egy rattanból készült karosszékebe, majd réunioni eszpresszót rendeltem. A forró feketét olyan csészében szolgálták fel, aminek az oldalán a Fournaise-vulkán körvonala volt

A szállásom Saint-Denis-ben / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Oldtimer Citroën H-típusú furgonból kialakított mozgóbüfé
/ Fotó: Mező Szilveszter (2003)

látható, amint (izzó látatómbök helyett) pörkölt kávészemeket lövell a magasba. Az illatosan gőzölgő mokka társaságában felütöttem angol nyelvű útikönyvem, s elmerültem a főváros évszázados, 17. század óta íródó történelmében.

Saint-Denis – Saint-Paul és Saint-Suzanne mellett – egyike Réunion legrégebbi településeinek. A mai város elődjének számító kereskedelmi telepet Étienne Renault kormányzó alapította 1667-ben. Az akkoriban még Île de Bourbon-nak nevezett sziget adminisztratív központja nem Saint-Denis, hanem a nyugati (v. szélalatti) partvidéken fekvő Saint-Paul volt. A központi szerepkört csak aránylag későn, 1738-ban ragadta magához ez a település, amiben Mahé de la Bourdonnais kormányzó-nak elévülhetetlen érdeme volt. A döntés nyomán a Rivière Saint-Denis torkolatában épült város lendületes fejlődésnek indult. Amíg az 1700-as évek közepén még csupán pár száz lakója volt e településnek, 1800-ban már közel 7 ezer. Ez a szám 1900-ra meghaladta a 16 ezret is. A 20. században, különösen a második világháború után gyors ütemben duzzadt fel a város népessége. Napjainkban Saint-Denis agglomerációjában több mint 150 ezer ember él.

Elfogyasztva a réunioni kávékülönlegességet, lassan „visszatértem” a jelenbe. Miután magam mögött hagytam az óceánparti kávézó ár-

nyas verandáját, elindultam a főváros lüktető szívének számító üzleti negyedbe. A városrész, s egyben Saint-Denis ütőere a forgalmas Rue Maréchal Leclerc, amit derékszögben metszenek a jelentősebb utcák. A boltok és pékségek kínálata, a francia gyártmányú autók nagy száma és az utcatáblák feliratai azt a hamis képzetet keltették bennem, hogy Párizs talán nincs is olyan messze innen, mint ahogy azt a kilométerek száma egyébként mutatja. A francia mediterrán városok hangulatát idéző utcákon fényes üzletek, elegáns bankok és színvonalas éttermek sorakoztak. A sétáló és báméskodó emberek színes etnikai kavalkádót alkottak. Arcvonalai európai, afrikai és ázsiai származásról tanúskodtak. Az élet számos területén megnyilvánuló kulturális sokszínűség különös, kozmopolita jelleget kölcsönzött az amúgy jórészt kisvárosi hangulatot árasztó település központjában.

Szerencsére könyvesboltokat is találtam a centrumban, ahol sikerült beszerezni a még hiányzó könyveket és térképeket. Utazásom idején (2003-ban) Magyarországon még nagyon kevés információ állt rendelkezésre Réunionról. A hazai könyvtárakban többnyire sajnálkozva közölték velem, hogy a szigetről semmilyen írással nem rendelkeznek. Az egyetemi, főiskolai tankönyvek geográfus szerzői sem írtak bővebben Réunionról. A legtöbb esetben alig 2–3 sor jutott a kb. 2500 km²-es sziget jellemzésére! A megfelelő szakirodalom hiánya természetesen jelentősen megnehezítette az itthoni felkészülést, amit a helyszínen igyekeztem pótolni. Nem kevés (több kilónyi) geológiai, földrajzi, botanikai, zoológiai és történelmi könyvet vásároltam, amit a soron következő napokban részletesen áttanulmányoztam. Az olvasottak alapján alakítottam ki, s véglegesítettem 1 hónapos réunioni útitervemet.

2. Gyalogszerrel a „Kemence” tetejére

Réunioni utazásom egyik emlékezetes epizódja volt, amikor Bourg-Murat városából kiindulva felkerestem a sziget híres tűzhányóját, a Piton de la Fournaise-t. A hegy elnevezése (Fournaise) magyarul „kemencét” jelent. A vulkán manapság is aktív, kitörései rendszeresen bekerülnek a híradásokba. Látogatásom idején szerencsére nem tört ki a vulkán, ennek ellenére a „tűzhegy” csúcsán tett látogatásom felejthetetlen emlék lett számomra.

Manapság a Piton de la Fournaise (és szűkebb környezete) Réunion közkedvelt turisztikai célpontja. Minden esztendőben közel 250 ezer kalandvágyó turista keresi fel a környéket, hogy közelről is szemügyre vegyék a szunnyadó (vagy épp dühöngő) vulkánóriást. Sokan az egyszerűbb, ám annál költségesebb módját választják a tűzhányó megismerésének. A helyi utazási irodák – ropogó euróbankjegyekért cserébe – 30 vagy 60 perces helikopter-utakat szerveznek a gigászi hegy fölött. A szemtanúk beszámoló szerint tiszta időben felejthetetlen, semmi máshoz nem hasonlítható élmény bepillantani Vulcanus alvilági műhelyébe.

Az én pénztárcám sajnos nem tette lehetővé azt, hogy madárperspektívából csodáljam meg az Indiai-óceán térségének egyik legaktívabb vulkánját. Ezért helitúra helyett a jóval olcsóbb gyalogtúra mellett döntöttem. Mint megtudtam, a csúcsrégió alacsonyabb részén a Réunioni

A szállásom Bourg-Murat-ban /// Vulkánmúzeum (Maison du Volcan) Bourg-Murat-ban / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Idegenforgalmi Hivatal komfortos menedékházat üzemeltet. A vulkáni salaksivatag e parányi oázisa kitűnő alapbázisként szolgál a környék bejárásához és a legendás Fournaise-kalderák megismeréséhez. A réunioni túraszabályoknak megfelelően bejelentkeztem a Maison de la Montagne helyi irodájában. A kötelező regisztráció mellett ezeken a helyeken lehet szállást foglalni a sziget számos pontján üzemelő hegyi menedékházak egyikébe. Én két éjszaka árát fizettem ki az irodában, majd bediktáltam fontosabb adataimat és a tervezett visszaérkezésem várható időpontját. Erre azért volt szükség, hogy amennyiben valamilyen baleset érne a vulkánon, a mentők a segítségemre tudjanak indulni.

Bourg-Muratból a jó minőségű aszfaltút ellenére sem közlekedtek menetrendszerű autóbuszok a tűzhányó magasabb régiójába, így a fentebb említett menedékházhoz sem. Ezért azoknak, akik hosszabb időt szeretnének eltölteni a csúcsrégióban, érdemes autót bérelniük a tetemes távolság leküzdésére. Én szállásom barátságos tulajdonosát kértem meg arra, hogy néhány euróért cserébe fuvarozzon fel a Bellecombe-hágónál található „védkunyhóhoz”. Házigazdám, aki egyébként barcelonai katalán volt, s csupán réunioni felesége kedvéért költözött a szigetre, készséggel eleget tett kérésemnek.

Másnap reggel korán elindultunk. Társalgásunkat angol, francia és spanyol szavak keveredése jellemezte, miközben járművünk egyre magasabbra kapaszkodott a hegy oldalában. Kezdetben még Bourg-Murat színes házacskaí között kacskaringóztunk, ám csakhamar az utolsó lakóépületek is elmaradoztak mögöttünk. A vulkán csúcsrégiójába tartó Piccard-utat két oldalról megcsavarodott törzsű és erősen elhajlott koronájú bokrok, fák bizarr alakjai kísérték. A dús fűvű domboldalakon foltos tehénké legelésztek békésen. A levegő hőmérséklete a magasság emelkedésével csökkent, s ezáltal a növényvilág képe is megváltozott. Hamarosan kisebb fenyvesben kigyózott a keskeny aszfaltcsík, hogy aztán elérve a Rivière des Remparts völgyét szegélyező kaldera ívelt karéját, nagyjából 1600–1700 méter magasan a felszakadozó erdőségek helyét átvegye a törpe növéssű cserjékkel sűrűn teletűzdelt barátságatlan lávasivatag.

Éz már a Plaine des Sables kietlen, marsbeli tájakat idéző vidéke. A vöröslő sziklarengeteg zord tónusát tovább fokozta a sejtelmesen gomolygó ködfátyol, mely szürke paplanként lebegett a kísérteties vidék fö-

lött. Anyacsillagunk pisla fénye erőtlenül tört utat magának az elsötétült mennyboltozaton. A baljós égi hangok és az időnként felvillanó tömött felhőzet komoly fergeteg közeledtét jelezték előre. Zuhogó esőben érkezünk meg a Gîte du Volcan előtt kialakított parkolóhoz. Házigazdám szerencsét kívánt a hegyi túrához, majd miután megígérte, hogy két nap múlva értem jön, gyorsan beletaposott a gázba, hogy még a vihar kiteljesedése előtt visszaérjen Bourg-Murat-ba.

A szép küllemű, láthatóan gondosan karbantartott menedékházat 1932-ben építették itt. A megnyitás óta többször is felújításra szorult az épület, mert egy-egy ciklon erősen megrongálta a szerkezetet. A három nagyobb és több kisebb építményből álló komplexum látogatásom idején állandó otthonaként szolgált egy fiatal házaspárnak. Ők látták el a gondnoki feladatokat. A fehér asszonyka és kreol férje fogadták a látogatókat, s ha a szükség úgy kívánta, főztek is rájuk. Miután felmutattam nekik a Bourg-Murat-i hivatalban kiállított számlát, kikísértek az udvar hátsó részében álló épületbe. A 4–12 ágyas szobák kongtak az ürességtől, úgyhogy kedvemre válogathattam közöttük. A nő érdeklődésemre elmondta, hogy az évnek ebben az időszakában (az esős évszakban) csak néhányan vállalkoznak arra, hogy nekivágjanak a vulkán csúcsára vezető ösvénynek, hisz a magasból feltárluló egyedülálló panorama ilyenkor csak keveseknek jut osztályrészül. Annál gyakoribb a sűrű köd, amit rendszerint szitáló eső és viharos szellőkések kísérnek. Szállásadóm szavai beigazolódtak, hiszen az éjiek szünet nélkül öntözték a menedékház környezetét. Mivel úgy terveztem, hogy a csúcsmászást csak másnap, a reggeli órákban fogom megkísérelni, a sötétedésig hátralevő órákat a vulkán szakirodalmának tanulmányozásával töltöttem.

Hajnalba ütemes kopogásra ébredtem. Az eső verte dühösen az épület tetőzetét. Kinézve az ablakon, keserű látványban volt részem. A fák sírva hajladoztak a süvöltő szélben. A reggeli elköltése után – bizakodva az idő jobbrafordulásában – hozzáláttam az egynaposra tervezett túra előkészítéséhez. Naplóm tanúsága szerint 2 liter víz, 1 baguette, 1 szardíniakonzerv és 2 szelet csokoládé került a hátizsákom mélyére. Legfontosabb személyes értékeimet: az útlevelet, repülőjegyet és készpénzt vízhatlan tasakba tettem, a kölcsönzött filmkamerát pedig egy vastag nyilonszatyorba csomagoltam, csupán a készülék objektívje lógott ki a furcsa „ruházatból”.

A Piton de La Fournaise pajzsvulkán központi hegytömege (2631 m) / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Másfél óra múlva – megunva a hiábavaló várakozást – szakadó esőben léptem ki a fogadó ajtaján. A 2250 m magasan fekvő menedékháztól egy keskeny, finoman emelkedő gyalogösvény (sentier botanique) vezetett a Bellecombe-hágóig, magányos vulkántúrám első állomásáig. A tájékozódást sziklára festett fehér jelek segítették, de volt nálam részletes térkép és tájoló is. A kellemetlen időjárás ellenére sűrűn megálltam, hogy fényképezőgéppemmel és kamerámmal megörökítsem a ködpalást mögül időnként előbukkanó táj misztikus hangulatát. A párafüggönyt az erőteljes fuvallatok hol ide, hol oda libbentették, mindig újabb részleteket villantva elő a csenevész bokrokkal tarkított vidék különleges szépségéből.

Leküzdve a 100 méteres szintkülönbséget, ami a menedékház és a Bellecombe-átjáró között feszül, csakhamar elértem a hágó közelében kialakított kilátót. Innen tiszta időben már jól kivehető a vulkán központi kúpja, ám ottjártamkor a látótávolság nem lehetett több 50 méternél. A tűzhányót hatalmas ívben övező harmadik kaldera ezen a helyen szakad le az ún. Fouqué-udvar (Enclos Fouqué) kiterjedt lávafelszínére. A 130 m mély szakadék oldalában keskeny lépcsősor vezetett a mélybe. Leereszkedve rajta egy teljesen más világban találtam magam. Amerre csak elláttam, mindenfelé a közelmúlt vulkáni tevékenységének kőbe dermedt emlékei voltak láthatók. A Piton de la Fournaise – működési mechanizmusa alapján – az ún. Hawaii-típusú pajzsvulkánok közé sorolható. Ezekre a vulkánokra a viszonylag csendes, kevésbé explozív kitérősek jellemzőek. A kisebb-nagyobb parazitakráterek között megme-

revedett lávaárak sötétlő sávjai látszottak. A gyorsan folyó kőzetolvadék hosszú és keskeny csíkokat rajzolt a sziklafelszínre. A vulkanológusok ezeket a megnyúlt bazaltkötegeket – Hawaii mintára – pahoehoe névvel illetik. Keletkezésük a rendkívül magas hőmérsékletű (1100–1200 °C-os), kis gáztartalmú, híg folyó lávával hozható összefüggésbe. Ha a kőzetolvadék kevésbé forró, továbbá magasabb a gáztartalma, akkor a viszkózus anyag kihűlés közben göcsörtös kőtömbök feltorlódott halmává alakul. Ezeket a jellegzetes képződményeket – alakbéli hasonlóságuk miatt – egy helyi ételkülönlegesség, a szalonnás sült burgonya után „graton”-nak nevezi a réunioni szakirodalom.

Mindkét ismertetett felszínre jellemző, hogy nehezen kapaszkodik meg rajtuk az élet. A növényvilág pionírjai először a sziklarepedésekben és a szélvédett barlangok megvilágított részein vernek tanyát. Ezekben a zuzmóktól, mohoktól szeplős mélyedésekben eresztenek aztán gyökereket a fejlettebb fajok első szívós példányai. Gyakori taxon itt az Agauria buxifolia, melyek januárban és februárban bontják piros virágaikat. A törékeny életközösségek megerősödése nagyon lassú folyamat. Hosszú időnek kell eltelni ahhoz, hogy a foltoszerű növénytakaróból ritka erdőiség alakuljon ki.

A szelek falak nélküli palotája ez a vidék, ahol a légies áramlatok kedvükre száguldozhatnak. Akadályt csak néhány lávatorony és piramiszerű salakkúp képez előttük. Az egyik leghíresebb ilyen képződmény „Rosemont kápolnája” (La chapelle de Rosemont). A lávatoronyban kialakult üreg Jean-Joseph Patu de Rosemont nevét viseli, aki festőmű-

Erős szelek által deformált cserje a vulkán oldalában

/ Fotó: Mező Szilveszter (2003)

vészként utazta be a szigetet, megörökítve vásznán néhány érdekes természeti objektumot, így a róla elnevezett barlangot is. A kis üreget én is felkerestem. A grottó belmagassága 4–5 méter volt, alapterülete pedig pár négyzetméter. Az ilyen lávaüregek gyakoriak a bázikus lavát szolgáltató pajzsvulkáni területeken, ezért a Fournaise-tűzhányón is sok van belőlük. Többségük ún. syngenetikussal, vagyis a lava kihűlésével és megszilárdulásával egy időben keletkezett. A kutatók szerint úgy jönnek létre, hogy a gyorsan megszilárduló felszín alól mintegy kifolyik a még izzó lava. Ha később a felszín valamilyen okból beszakad, a lávabarlangon nyílt „ablakon” már könnyen betekinthetünk az üreg belsejébe. A lávabarlangok formakincse eléggé szegényes, mindössze néhány mikroforma (lávapárhány, lávasztalaktit) érdemel említést.

A Rosemont-barlang közelében a csúcsra vezető út kétfelé ágazott. Az egyik a Dolomieu-, a másik a Bory-krátert lehet megközelíteni. Én az utóbbit választottam. Az idő eközben egyre komorabbá vált. A sötét égboltozaton csatahajó nagyságú fellegek hada sorakozott fel, mintha csak jelle várnának a támadás előtt. Próbáltam gyorsabba fogni lépteimet, ám a bokatoró terep fokozott óvatosságot követelt meg. Közel másfél órás fárasztó mászást követően végül elértem a Bory-kráter északi peremét. A Bory de Saint-Vincent francia kutató emlékét őrző hegyorom legmagasabb pontján kis kőtáblát találtam, amin a következő felirat volt

Ember által mesterségesen megnyitott lávabarlang

/ Fotó: Mező Szilveszter (2003)

olvasható: „cratère Bory / sommet du volcan 2631 m”. Ekkor már olyan vad légáramlatok kergetőztek a csúcs körül, hogy félve álltam fel, nehogy egy hirtelen érkező erősebb lökés ledöntsön a lábaimról. A földre ereszkedtem, s hason csúszva közelítettem meg a pokol tornácát, vagyis a kráter peremét. Bepillantva a gigászi torokba csupán annyit láttam, hogy a kürtő mélybe nyúló fala 15–20 méterre a felszíntől belevész a hatalmas üstöt teljesen kitöltő sűrű köd szürke tömegébe. Gyorsan készítettem egy képet a félelmetes tüneményről, majd óvatosan visszahátráltam. A természet vigasztalhatatlannak bizonyult, ezért lemondva a filmzésről, sietősen elindultam lefelé. Az eső tovább zuhogott. A hízott cseppekben földet érő víz helyenként vékonyabb erekre duzzadt. Követve a sebesen futó víz útját, nemsokára újra Bellecombe-hágónál voltam. Csuumvizesen és holtfáradtan estem be a menedékház ajtaján. Szállásadóim örömmel konstatálták, hogy épp bõrrel sikerült visszatérnem a viharzaggatta hegyről. A számomra is örömdetes eseményt azzal ünnepelem meg, hogy engedélyeztem magamnak egy autentikus réunioni vacsorát. Szíverősítőnek helyi rumot rendeltem, amit narancssal ízesítettek. A fő fogás „carri poisson” volt, ami zöldséges tengeri hal és fűszeres rizs együtteseként írható le. A laktató étel elfogyasztása után egy kisebb korsót toltak élelem, csurig töltve finom cilaosi borral. Ahogy fogyatkozott a bacchusi nektár, úgy telepedett rám az egész napos fáradtság ólom-

A Fournaise-vulkán csúcsát jelölő kis kőtábla / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

nehéz terhe. Nem sokkal később visszatértem szállásomra, s engedtem a hívogató álom csábításának. . .

3. A Piton des Neiges ösvényein

A vertikális (függőleges) hegyvidéki övezetesség tanulmányozása szakönyvekből (esetleg mások leírásai alapján) is lehetséges, viszont ahhoz, hogy valaki ténylegesen megismerje és megértse ezt a saját életföldrajzi jelenséget, véleményem szerint feltétlenül szükség van saját élményekre és terepen szerzett tapasztalatokra is e téren. Ez a szakmai cél, vagyis a személyes impressziók gyűjtése lebegett lelki szemeim előtt, amikor elhatároztam, megpróbálok feljutni Réunion legmagasabb hegye, a Piton des Neiges 3071 méteres sziklaormára.

A sötétlő erdők fölé tornyosuló kőgölem szép időben a sziget szinte minden részéről jól látható. Az irdatlan hegy különösen drámai hatást kelt, ha déli irányból tekintünk a meredek, kolosszális sziklafalakra. Arra, hogy közvetlenül az óceán partjáról gyalogoljak fel a hegy tetejére, erőnléti okokból nem vállalkoztam. Miután tüzetesen áttanulmányoztam a terület domborzati térképét, úgy döntöttem, hogy a magyarul Havas-hegységnek nevezett orom megmászását a nagyjából 1200 m magasán fekvő Cilaosból fogom megkísérelni. A kitűnő boráról, gyógyforrásairól és finom csipkéiről híres települést menetrend szerint közlekedő autóbuszjárat köti össze a partvidéki Saint-Louis-val. Ebből a jelentős részben afrikai gyökerű népességgel rendelkező városból indultam el a sziget közepén emelkedő hegyvidék felfedezésére.

Óreg német autóbuszunk (egy erősen lestrapált Setra) nyöszörögve kínlódott a keskeny, mind meredekebben emelkedő aszfaltcsíkon. Az országutat még a két világháború között, 1930–32-ben építették a Rivière Saint-Étienne vadregényes szurdok völgyében. Igazi mérnöki csúcsteljesítmény ez a több mint 300 éles kanyarral megtűzdelt országút, mely fenyegetően tátongó szakadékok és égbe nyúló sziklaormok között kígyózik egyre magasabbra. Helyenként sötét alagutak fúrnak át a hegyek gyomrát, ám ezek többsége annyira keskeny, hogy egyszerre csak egy irányban lehet bennük haladni. Az erre közlekedőkre komoly veszélyt jelentenek az alattomos sziklaomlások és kőpergések.

A cilaosi katolikus templom / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Ezek ellen úgy védekeznek, hogy sűrű szövésű dróthálóval fedik be az országutat kísérő függélyes sziklafalak érintett szakaszait. Egy helyen látogatásom idején is serényen dolgoztak a munkások, hogy mielőbb kijavítsák a közelmúlt heves esőzései nyomán keletkezett károsodásokat. Az évnek ebben a szakaszában (januárban és februárban) a közúti balesetek is sokkal gyakoribbak, mert a sártól síkossá váló utakon még a tapasztaltabb sofőrök is könnyen elveszíthetik az uralmat járművük felett. Egy-egy mélyben rozsdásodó roncs és a hézagos, helyenként teljesen kiszaggatott védőkorlátok hatásosan emlékeztetik az erre járókat arra, hogy az ellankadó figyelem vagy egy felelőtlen előzés pillanatok alatt tragédiához vezethet.

Autóbuszunk női sofőrije szerencsére mindvégig ügyesen manőverezett a veszélyes szerpentineken, így jó kétórás zötykölődés után begurultunk Cilaos barátságos központjába. Az alig pár ezer lelkes település az azonos nevű erózió üst (Cirque de Cilaos) északkeleti részén, egy kisebb fennsíkon, ún. îlet-en fekszik. Az ilyen környezetük fölé magasodó sziget-, ill. félszigetszerű térszínnek mindhárom nagy vulkáni teknőben (Cilaos, Salazie, Mafate) egyaránt megfigyelhetők. Kialakulásukat a denudáció jelentős térbeli eltéréseivel hozzák összefüggésbe a földrajzkutatók. Az erózió által jórészt megkímélt, lepusztulás során

A Cirque de Cilaos eróziós katlan domborzati térképe
/ Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Festői szurdokvölgy a Cilaosba tartó autóbusz ablakából
/ Fotó: Mező Szilveszter (2003)

visszamaradt magaslatok az emberi megtelepedés fontos szinterei voltak Réunion hegyvidéki területein. Ezeken a helyeken jöttek létre az első falvak, melyek máig nevükben hordozzák az îlet szócskát (pl. Grand-Îlet, Îlet Cimendal, Îlet à Cordes, Îlet à Vidot).

Cilaos Magas-Réunion egyik központja lett, ahonnan könnyen bejárható a környező hegyvidék. Én is így tettem. Eleinte csak a közeli falvakba tettem rövidebb autóbuszos kirándulásokat, majd pár nap után nekivágtam a Havas-hegynek. Az időjárás – hasonlóan korábbi túráimhoz – ezúttal sem kényeztetett el. Cilaost a Bras Sec-be tartó országúton hagytam el. Nem sokkal később – Le Bloc pihenőhelynél – rátértem a Piton des Neiges csúcsára vezető gyalogösvényre. A piros-fehér színjelzéssel ellátott „sentier” kezdetben sűrű *Cryptomeria*-rengetegben vezetett, majd párszáz méter megtétele után már gyönyörű hegyi köderdőben fényképezhettem a trópusi növényritkaságokat. A sziklát vastag, süppedős mohaszőnyeg borította, az aljnövényzetben pedig megannyi különleges páfrányfaj képviseltette magát. A fák lombzatát liánok kusza szövedéke fonta át, az ág-villákban fészekszerű epifitonok (fánlakó növények) ültek. A bokrok között sokfelé hatalmas pókhálókat lengetett a szél. A leheletfinom fonalakon a helyiek által „bib”-nek nevezett csíkos pókokcskák (*Nephila nigra*) egyensúlyoztak. A fekete-sárga színű izeltlábúak helyenként nagyobb, 10–15

fős csoportokban ültek egy-egy hálóban. Időnként zúgó vízmosságok keresztettkék az utamat. Ezeken az átfolyásokon fából ácsolt hidacszkákon lehetett átkelni. Nagyjából 1500–1600 méter magasan megjelentek a felemáslevelű akácia (*Acacia heterophylla*) első képviselői, melyekre a természet tömött zuzmótelepekből aggatott sárga díszeket. Ott, ahol „Szent Antal szakálla” (*Barbe de Saint-Antoine*) kissé megritkult, szép kilátás nyílt a mélyben elterülő Cilaosra. A magasból gyönyörűen kirajzolódott a vulkáni üst tálszerű mélyedése, aminek a déli oldalát az óceán felé igyekvő nagyobb vízfolyások látványos szurdokvölgyben törték át.

A füledt melegben kegyetlenül nehéznek éreztem a vállamat húzó hátizsákot és a magammal cipelt filmes felszerelést. Ha megláttam egy különös növényt vagy egy újabb forduló után szép kilátás nyílt a környékre, rögvést elövettem a kamerát, s készíttettem néhány felvételt. Mivel gyakran került az utamba valami érdekes, nagyon lassan haladtam. Mintegy 7 óras izzasztó kaptatás után végre sikerült felérnem a kaldera peremére.

Itt kezdődik el az a tágas, szelek járta fennsík, amelyen keresztül a korábbi írásaim egyikében említett Bourg-Murat-ig is el lehet gyalogolni. A magassági növényzet habitusképe jelentősen különbözött a kaldera belső oldalán látottaktól. Mindenfelé alacsony cserjék és

Felhőbe fúródó hegyormok / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Szakálluzmók erdejében / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

A magasból csodálatos panoráma nyílik a tájra / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

A hegyi erdőségekben varázslatos növények tenyésznek / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Túraösvény / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

törpe fák kisebb-nagyobb csoportjai látszottak. Közelebről is szemügyre véve e növényeket, hasonló fajokat véltem felfedezni közöttük, mint amikkel a Fournaise-vulkánon korábban találkoztam. A „branle blanc” és „branle vert” társulások jellegzetes képviselői között kanyargott a keskeny, tócsákkal szegélyezett ösvény. Rövid gyaloglás után hamarosan megpillantottam szállásomat, a Gîte de la Caverne Dufour magányos épülettömbjét. A menedékház mögött a Bébouir-hegy sajátos megjelenésű (bálnahát-alakú) tömege magasodott. A hegyi refugium egy közelben található kis barlangról kapta nevét, aminek széltől és esőtől védett üregében régebben előszeretettel vertek táborot az erre járó vándorok. Én a biztonságos menedékházat választottam, ahová még Cilaosban szállást foglaltam. Akárcsak a Fournaise-tűzhányón, ebben az épületben sem volt rajtam kívül más szállóvendég. Az olajkályhával fűtött szobák egytől-egyig üresek voltak. Szerettem volna megfürödni, de meleg víz nem folyt a csapokból. A gondnok közölte velem, hogy egy ember kedvéért (vagyis miattam) nem fűti fel a 10–12 ágyas helyiséget, ezért az erősen kihűlt szobában tértem nyu-

govóra. Már majdnem sikerült elaludnom, amikor érkezett még három francia turista, akik hozzám hasonlóan szintén a Havas-hegyre tartottak. A közös cél hamar összehozott bennünket, így hajnalban együtt vágtunk neki a hegytetőre vezető ösvénynek.

A sötét, csillagtalan égbolt és a szüntelenül permetező eső nem sok jót ígért, de abban bíztam, hogy mire megvirrad, talán az időjárás is kedvezőbbre fordul. Lassan, szótlanul haladtunk a meredek, bokatoró terepen, miközben zseblámpáink fénye reménykedően kereste a sziklákra festett jelzéseket. Még koromsötét volt, amikor elértük a Piton des Neiges csupasz sziklaormát. A viharos szélleökések elől egy kövekből emelt barikád mögé húzódtunk, s annak tövében kuporogva vártuk a hajnalt. Nemsokára megvirradt, ám a hegytetőre telepedett vastag felhőpaplan miatt szinte az orrunkig sem láttunk. Szép időben állítólag pompás körpanoráma nyílik a szigetre és az Indiai-óceánra. Két óra múlva útitársaim úgy döntöttek, hogy nem várnak tovább és elindultak lefelé. Én még maradtam egy darabig, de csak annyit értem el vele, hogy félórával később értem vissza a menedékházhoz, mint francia sorstársaim.

RÉUNIONI ANZIKSZ / képmelléklet

Kreol anya és leánya az 1977-es lávafolyás felszínén / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

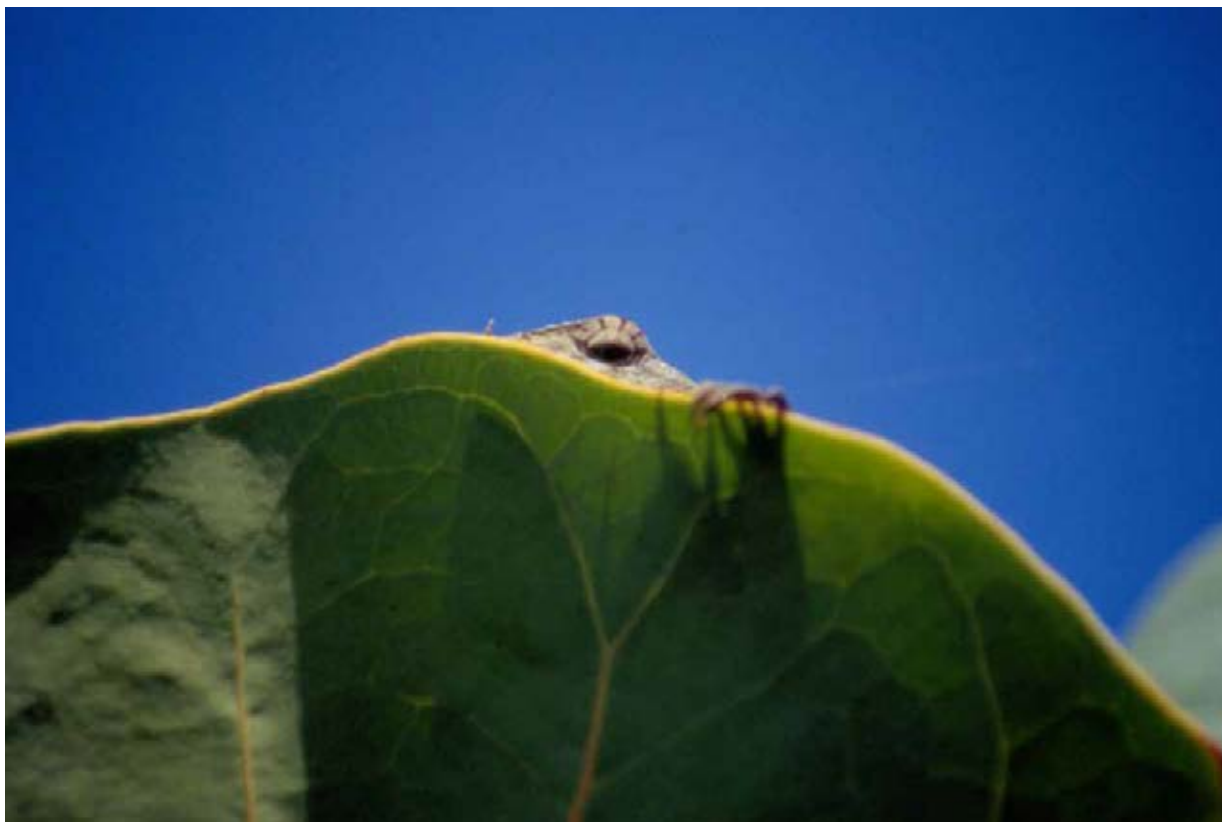
Óceánba pottyant édenkert / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Kenyérfa (*Artocarpus* sp.) / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Madagaszkári vörös fodi (*Foudia madagascariensis*) / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

„Bújj, bújj zöld ág / zöld levelecske. . .” / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Réunioni csuk (*Saxicola tectes*) / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Lángfa (balra) virít a kókuszpálmák társaságában / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Kíváncsian kémlelő déltengeri galamb / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Párduckaméleon / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Hindu templom / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

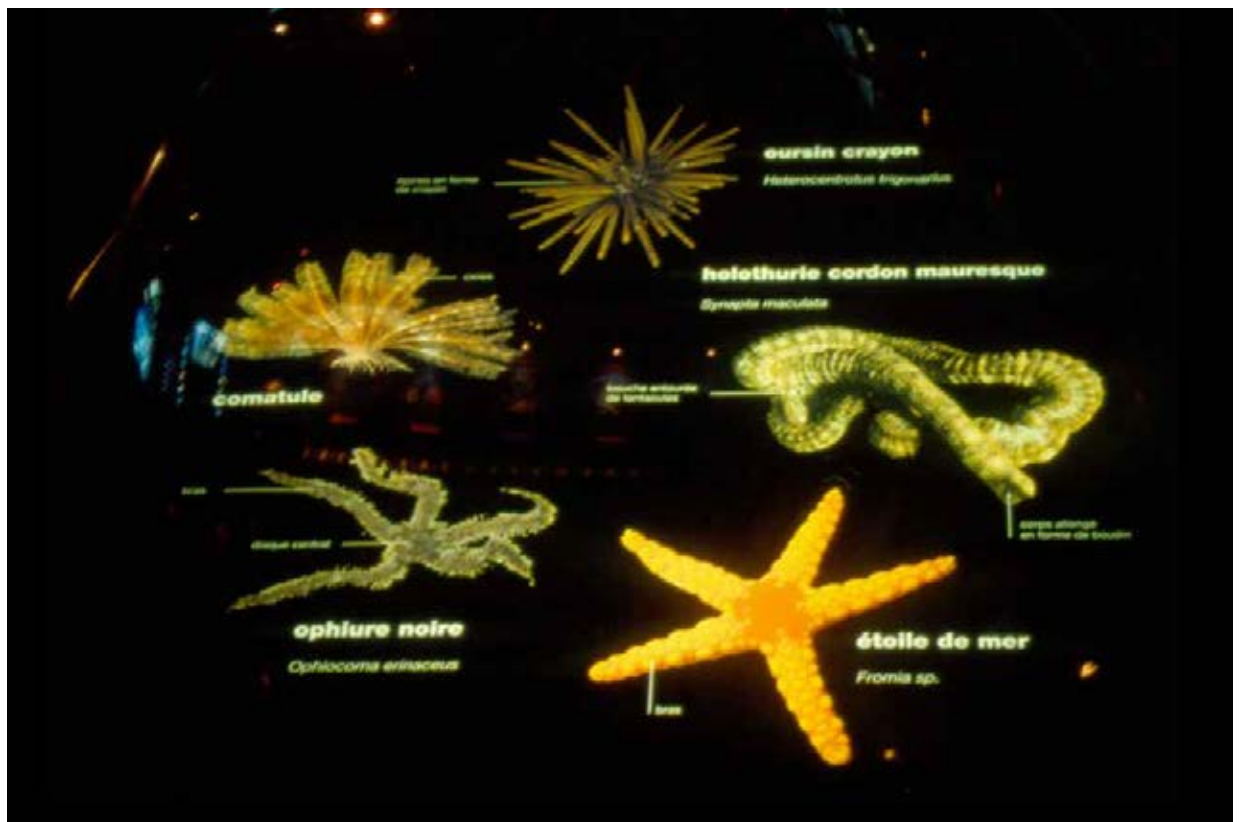
A ti'Car Jaune egyik járműve a nyugati partvidéken / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Tengerészek temetője (Saint-Paul) / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

A teknősbiológiai kutatóközpontban készült felvétel / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

A Réunioni Akváriumban készült felvételek / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Saint-Pierre éjszakai fényei / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

A Réunioni Akváriumban készült felvétel / Fotó: Mező Szilveszter (2003)

Réunion realiztikus domborzati térképe / Fotó: Mező Szilveszter

Tengeri csillag / Réunioni Akváriumban készült felvétel / Fotó: Mező Szilveszter

NOVÁK TIBOR JÓZSEF

RÉUNION – EGY SZIGET ANATÓMIÁJA

Kiállítás megnyitó / 2022. december 16.

Tisztelt Közönség!

Tudják Önök,

- hogy honnan származik a Bourbon-vanília?
- hogy hány faj képes megtelepedni egy mindentől távoli, alig 2 millió éves szigeten?
- hogy egy ilyen szigeten az ott élő növényfajoknak akár 1/5-e is endemikus lehet, azaz: ott jött létre, és máshol nem is fordul elő.
- hogy milyen állat, és hol élt valaha a fehér dodó?
- hogy mennyire tarka népesség és kultúra alakulhat ki egy alig fél mélyenknyi szigeten?
- hogy hol a legnagyobb a cápatámadás halálos áldozatainak aránya a világon?

Ennek a kiállításnak a megtervezője kereken egy hónapot töltött el Réunion szigetén. Magam pedig nem jártam még csak a közelében sem. Ezért a fenti, és hasonló kérdések megválaszolásával semmiképpen sem szeretném a figyelmet a kiállítás elől magamra vonni.

Ez a tárlat felfedezésre hív a szó hagyományos értelmében: a kiállított tárgyak, a kiválasztott témák sokfélesége szokatlan sokoldalúsággal tárja elének ennek a távoli kis ékszerdoboznak a világát. Ez a sokoldalúság az, ami a klasszikus földrajzi szemlélet sajátja, ami mindenkit magával ragadott, akit a földrajz, az utazások, kalandozások, felfedezések világa valaha is megérintett.

Az utazás mára iparággá vált: turizmusnak hívjuk. A világstatisztikák szerint a kiállításon bemutatott utazás időpontja óta eltelt közel 20 évben mintegy megkétszereződött a turisták száma a világon, megközelítve a 1,5 milliárd főt. A Föld lakosságának ötöde részt vesz ebben a tevékenységben. Az utazás már nem felfedezés vagy luxus: terméké, megvásárolható áruvá vált. Utazási irodák tervezik meg minden percét, patikamérlegesen kimérve a kikapcsolódást, az élményt. Ahogyan minden kommercializálódás, természetesen az utazásé is az áru értéktelenedésével jár. Készen kapott, előre csomagolt élmények várnak ránk. A turisztikai célpontok kínálata standardizált igényekhez igazodik, pontos menetrendet követ és bosszankodunk, ha ebben bármilyen véletlen körülmény akadályoz bennünket. Ha kerülőkre, kitérőkre kényszerülünk, az nem új dolgok felfedezésére kínálkozó alkalom, hanem idővesztés. Az út maga, üres, nyitott fehér könyv helyett elvárásokkal teletűzdelt határidőnapló.

Szilveszter utazásának tapasztalataiból azért születhetett kiállítás – és korábban könyv –, mert utazása nem ezt a fajta receptet követte. Az úton eltöltött idő bősége, a magával hozott nyitott, földrajzos világszem-

lélet, az eltökélt érdeklődés, nyitottság a távoli világ csodái iránt, lehetővé tette számára, hogy a kiállításon a sziget olyan részletes, tarka és sokoldalú bemutatását valósítsa meg, amit találoán nevezhetünk a „sziget anatómiájának”.

Anatómia, hiszen alapos, részletes bemutatásra törekszik. De több is annál, mert az objektív leírásnál számos, az utazó szubjektumát megérintő momentum érzékeltetésére formál igényt. A trópusi fertőzések, az utazási szokások különlegességei, az erdőpusztulás, a gyarmati termékekhez kapcsolódó tárgyak bemutatása, vagy a sziget élővilágának, életföldrajzának tudománytörténeti apropói az utazó egyéni érdeklődéséből fakadó, sajátos kiegészítéseket adnak az anatómiához. Olyan kiállítás ez, amely tematikáján és a kiállított tárgyakon keresztül nem pusztán a szigetre, mint topográfiai helyre, hanem a szigeten bolyongó európai utazó szubjektív világába röppent bennünket. Ezt erősíti az a körülmény is, hogy bár a kiállított tárgyak számos helyről (a Természettudományi Múzeumból, a Református Kollégiumból, a Debreceni Egyetem Földtudományi Intézetéből) érkeztek, de több, mint fele az utazó személyes gyűjteményének részét képezi.

A világjárvány alatt az utazások száma drasztikusan, a három évtizeddel ezelőtti szintre esett vissza. Az utazáshoz való viszonyunk átváltozott. Jobban meggondoljuk hova, mennyiért és miért utazunk. Bolygónk mérete, a felfedezésre, átélésre váró csodák száma az emberi lehetőségekhez mérve szinte végtelen. Ennek a sokféleségnek a megismerésére, személyes megtapasztalására csak egy rövid emberélet, véges energia és lehetőség áll rendelkezésünkre. A covid alatt még ezek a lehetőségek is beszűkültek. Akármilyen kíváncsiak, kalandvágyók és mozgékonyak legyünk is, szűkre szabott időnk, pénztárcánk, és egyéb korlátaink választásra kényszerítenek bennünket a világról szerezhető személyes tapasztalatok terén. Ez a kiállítás alkalmat nyújt rá, hogy az utazás körülményességeitől mentesen, idő- és költségtakarékosan nyerjünk bepillantást a távoli sziget világába.

Réunion anatómiáját Mező Szilveszter saját utazása alapján álmódta kiállítási formába; a sziget és az utazó világának megidézését Orbázi Zoltán és Tóth Róbert munkája tette látványossá és élményszerűvé a Déri Múzeum munkatársainak közreműködésével.

Tisztelt közönség, kedves látogatók, a kiállításához kellemes utazást, élménydús kalandozást kívánok! Fogyaszthatják utazás-pótlékként, kedvcsinálóként, okulhatnak, tanulhatnak belőle, vagy egyszerűen csak élvezhetik a bemutatott tárgyak, képek, témák tarka sokféleségét. Ki-ki ízlése és igénye szerint. Egy biztos: cápatámadástól itt nem kell tartaniuk!

FÜGGELÉK

A DÉRI MÚZEUM MUNKATÁRSAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA 2022

ANGI JÁNOS

1. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 135 pp.
szerk.
2. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII.) 220 pp.
szerk.
3. – DANI, J. – PREDÁ-BALANICA, B.
The Emergence of a New Elite in Southeast Europe: People and Ideas from the Steppe Region at the Turn of the Copper and Bronze Ages
In: Attila Gyucha and William A. Parkinson (eds.): *First Kings of Europe. From Farmers to Rulers in Prehistoric Southeastern Europe*. The Field Museum of Natural History, Chicago 2022, UCLA Cotsen Institute of Archaeology Press, 60–77. ISBN: 978-1-950446-24-7

ARANYI FRUZZINA

1. *Múzeumpedagógiai metszetek a pandémia időszakából*
In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII.) 138–146.
2. *Színről színre Petőfi – Múzeumpedagógiai tárlat Debrecenben*
Magyar Múzeumok, 2022. 11. 17.
<https://magyarmuzeumok.hu/cikk/szinrol-szinre-petofi-muzeumpedagógiai-tarlat-debrecenben>

BÁN-SZABÓ EDIT

Merre tovább? Múzeumpedagógiai útkeresés

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 104–107.

BENKE ZSOLT

– MAGYARI MÁRTA

Hánytatott sorsú etnográfiai tárgyak a Déri Múzeum néprajzi gyűjteményében

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII.) 184–199.

CZINEGE JÓZSEF

1. *Acta est fabula. Györffy István török-tatár népeket vizsgáló kutatási tervezetének megszületése és meghiúsulása*
Néprajzi Látóhatár, 2020. 3–4. szám. Debrecen, 125–144. [2022]
2. *Lux in Tenebris: Sajtóvisszhangok a Néprajzi Múzeum elhelyezésének kérdésében az I. világháború után*
Újkor.hu – A velünk élő történelem, 2022. 01. 18.
<https://ujkor.hu/content/lux-in-tenebris-sajtovisszhangok-a-neprajzi-muzeum-elhelyezesenek-kerdeseben-az-i-vilaghaboru-utan>

CSERPÁK-LACZI ORSOLYA

– NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – DANI JÁNOS – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – HAJDÚ ZSIGMOND – KOLOZSI BARBARA – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRŐ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZEVERÉNYI VAJK – SZOLNOKI LÁSZLÓ

A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.

DANI JÁNOS

1. – NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – CSERPÁK LACI ORSOLYA – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – HAJDÚ ZSIGMOND – KOLOZSI BARBARA – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRŐ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZEVERÉNYI VAJK – SZOLNOKI LÁSZLÓ
A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben
A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei

- Debrenceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debrenceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.
2. GNECCHI-RUSCONE, G.A. – SZÉCSÉNYI-NAGY, A. – KONCZ, I. – CSIKY, G. – RÁCZ, ZS. – ROHLACH, A.B. – BRANDT, G. – ROHLAND, N. – CSÁKY, V. – CHERONET, O. – SZEIFERT, B. – RÁCZ, T.Á. – BENEDEK, A. – BERNERT, ZS. – BERTA, N. – CZIFRA, SZ. – FARKAS, Z. – HÁGA, T. – HAJDU, T. – JÁSZBERÉNYI, M. – KISJUHÁSZ V. – KOLOZSI, B. – MAJOR, P. – MARCSIK, A. – NY.KOVACSÓCZY B. – BALOGH, CS. – M.LEZSÁK, G. – ÓDOR, J.G. – SZELEKOVSKY, M. – SZENICZEY, T. – TÁRNOKI, J. – TÓTH, Z. – K.TUTKOVICS, E. – G.MENDE, B. – GEARY, P. – POHL, W. – VIDA, T. – PINHASI, R. – REICH, D. – HOFMANOVA, Z. – JEONG, C. – KRAUSE, J.
Ancient genomes reveal origin and rapid trans-Eurasian migration of 7th century Avar elites
Cell 185 (2022) 1402–1413.
 3. McCALL, A. – GAMARRA, B. – CARLSON, K.S.D. – BERNERT, ZS. – CSÉKI, A. – CSENGERI P. – DOMBORÓCZKI, L. – ENDRÓDI, A. – HELLEBRANDT, M. – HORVÁTH, A. – KIRÁLY, Á. – KISS, K. – KOÓS, J. – KOVÁCS, P. – KÖHLER, K. – SZOLNOKI, L. – K. ZOFFMANN, ZS. – SIRAK, K. – SZENICZEY T. – HAJDU, T. – PINHASI, R.
Stable carbon and nitrogen isotopes identify nuanced dietary changes from the Bronze and Iron Ages on the Great Hungarian Plain
Scientific Reports 12, 16982 (2022).
 4. – PREDÁ-BALANICA, B. – ANGI, J.
The Emergence of a New Elite in Southeast Europe: People and Ideas from the Steppe Region at the Turn of the Copper and Bronze Ages
In: Attila Gyucha and William A. Parkinson (eds.): *First Kings of Europe. From Farmers to Rulers in Prehistoric Southeastern Europe*. The Field Museum of Natural History, Chicago 2022, UCLA Cotsen Institute of Archaeology Press, 60–77. ISBN: 978-1-950446-24-7
 5. SIKLÓSI, Z. – FARAGÓ, N. – CSEDREKI, L. – KERTÉSZ, Z. – SZIKSZAI, Z. – SZILÁGYI, M.
Creating Histories: Different Perspectives, Controversial Narratives at Rákóczihalva, an Early Copper Age Site on the Great Hungarian Plain
European Journal of Archaeology, 25(3), 350–371. doi:10.1017/ea.2022.2
 6. – BRAUN, Á. – KULCSÁR, G. – MILINKÓ, I. – KOVÁCS, G. – HEYD, V. – PETŐ, Á.
Hajdúnánás–Zagolya ETA-01 kurgán (Hajdú-Bihar megye) régészeti talajtani és geokémiai adatokra alapozott rétegtani vizsgálata / Stratigraphic analysis of Hajdúnánás–Zagolya ETA-01 kurgan (HajdúBihar County, Hungary) based on archaeological pedological and geochemical data (in Hungarian with English abstract),
Archeometriai Műhely XIX/3 289–302. doi: 10.55023/issn.1786-271X.2022-020
 7. – MESTER, E. – FEHÉR, Z. – GÁL, E. – GÉMES, A. – HAJDU, T. – KISS, K. – KISS, V. – KOVÁCS, G. – KULCSÁR, G. – MESTER, E. – PETŐ, Á. – SZENICZEY, T. – SZEVEÉNYI, V.
Előzetes jelentés a Tiszafüred Majoros-halom III. lelőhely régészeti feltárásáról
Tisicum 30 (2022) 45–55.
 8. – HAJDU, T. – SZENICZEY, T. – FÜLÖP, K. – McCALL, A. – HORVÁTH, A. – PALCSU, L. – MAJOR, I. – MOLNÁR M. – KISS, V.
Transformations of populations and lifestyle in the 2nd millennium B.C. in the Great Hungarian Plain – A bioarchaeology project
In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 826–827.
 9. – GIBLIN, J. – FÁBIÁN, SZ. – HAJDU, T. – KÖHLER, K. – KULCSÁR, G. – MELIS, E. – SZABÓ, G. – SZEVEÉNYI, V. – KISS, V.
An isotopic perspective on „mobility” during the 3rd and 2nd millennium BC in Hungary
In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 824.
 10. – TÓTH, CS. – CZIBRIK-GULYÁS, T.
Kurgans in the Debrecen area (NE-Hungary)
In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 20.
 11. – PETŐ, Á. – BRAUN, Á. KULCSÁR, G.
Complex paleoenvironmental studies of kurgans in the Carpathian Basin
In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 21–22.
 12. – GÉMES, A. – MESTER, E. – GÁL, E. – SZENICZEY, T. – KISS, K. – SZEVEÉNYI, V. – KULCSÁR, G. – KISS, V. – HAJDU, T.
Old bones – new possibilities, human remains from settlement pits at middle bronze age Tiszafüred-Majoroshalom (Eastern Hungary) site
In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 578
 13. GÉMES, A. – MESTER, E. – SZENICZEY, T. – KISS, K. – HORVÁTH, A. – PALCSU, L. – MAJOR, I. – KISS, V. – HAJDU, T.
Infectious disease at the middle bronze age settlement of Tiszafüred (Eastern Hungary) – A case study
In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 583–584.

14. – VEROSTICK, K. – HAJDU, T. – SZENICZEY, T. – FARKAS, Z. – BERNERT, ZS. – MASEK, ZS. – KOVÁCS, P. – HOPPÁL, K. – RÁCZ, ZS.

Childhood of the avars and gepids: reconstructing diet and weaning practices using stable isotopic analysis and multiples tissues

In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 683.

15. – RIEBE, D. – GYUCHA, A. – ARGYRIOU, A. – SARRIS, A. – STIBRANYI, M. – PETHE, M.

More to tell: spatial analysis of the late neolithic Herpály settlement complex of Csökmő-Káposztás-domb (Eastern Hungary)

In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 816.

CZIBRIK-GULYÁS TÍMEA

– DANI, J. – TÓTH, CS.

Kurgans in the Debrecen area (NE-Hungary)

In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 20.

DEÁK RITA

– NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – DANI JÁNOS – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – HAJDÚ ZSIGMOND – KOLOZSI BARBARA – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRŐ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZEVEÉNYI VAJK – SZOLNOKI LÁSZLÓ

A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.

FODOR ÉVA

Sz. Kürti Katalin emlékezete

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 8–9.

HÁGA TAMARA

1. *Sötét idők hétköznapjai. A 2020-ban Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa.*

Szerk.: Hága Tamara Katalin, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér. Tempora Obscura 5. Debrecen 2022. 388 pp.

szerk.

2. NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – CSERPÁK-LACI ORSOLYA – DANI JÁNOS – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HAJDÚ ZSIGMOND – KOLOZSI BARBARA – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRŐ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ

LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZEVEÉNYI VAJK – SZOLNOKI LÁSZLÓ
A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.

3. *Auf Eisen gebettet*

In: Reiternomaden in Europa – Hunnen, Awaren, Bulgaren, Ungarn. Katalog der Ausstellung. Redaktion und Organisation: Falko Daim, Dominik Heher, Theresa Höfler, Alexandra Hoeger, Andrea Tavčar-Schaller, Judit Zeller. Schallaburg 2022, 26–27.

4. *Auf Eisen gebettet. Der Krieger von Derecske – Ein Mitglied der schweren Kavallerie des awarischen Heeres*

In: Reiternomaden in Europa – Hunnen, Awaren, Ungarn. Katalog der Ausstellung. Herausgeber: Falko Daim, Harald Meller, Thomas Puttkammer. Halle 2022, 186–191.

5. GNECCHI-RUSCONE, G. A. – SZÉCSÉNYI-NAGY, A. – KONCZ, I. – CSIKY, G. – RÁCZ, ZS. – ROHRLACH, A. B. – BRANDT, G. – ROHLAND, N. – CSÁKY, V. – CHERONET, O. – SZEIFERT, B. – RÁCZ, T. Á. – BENEDEK, A. – BERNERT, ZS. – BERTA, N. – CZIFRA, SZ. – DANI, J. – FARKAS, Z. – HAJDU, T. – JÁSZBERÉNYI, M. – KISJUHÁSZ V. – KOLOZSI, B. – MAJOR, P. – MARCSIK, A. – NY. KOVACSÓCZY B. – BALOGH, CS. – M. LEZSÁK, G. – ÓDOR, J. G. – SZELEKOVSKY, M. – SZENICZEY, T. – TÁRNOKI, J. – TÓTH, Z. – K. TUTKOVICS, E. – G. MENDE, B. – GEARY, P. – POHL, W. – VIDA, T. – PINHASI, R. – REICH, D. – HOFMANOVA, Z. – JEONG, C. – KRAUSE, J.

Ancient genomes reveal origin and rapid trans-Eurasian migration of 7th century Avar elites
Cell 185 (2022) 1402–1413.

6. ZIMMERMANN, A. – DAIM, F. – GRÖMER, K. – KULCSÁR, V. – LÖRINCZY G.

Grafische Rekonstruktionen als Forschungsinstrument in der Archäologie – Fünf reiternomadenzzeitliche Gräber des 5. bis 10. Jahrhunderts
Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 15 (2022) 125–152.

HAJDÚ ZSIGMOND

1. – NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – CSERPÁK-LACI ORSOLYA – DANI JÁNOS – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRŐ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZEVEÉNYI VAJK – SZOLNOKI LÁSZLÓ

A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben

A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János,

Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58

2. – SZEVERÉNYI VAJK
ΜΩΜΟΣ XII – Őskoros Kutatók Összejövetele. Őskori ételmódok. Debrecen, 2022. május 18–20
Magyar Régészet Online magazin 11/1 (2022) 82–83.
3. – SZEVERÉNYI VAJK
ΜΩΜΟΣ XII Meeting of Prehistoric Researchers. Prehistoric foodways. Debrecen 18-20 May 2022.
Hungarian Archaeology e-Journal 11/1 (2022) 82–83.
4. *Sz. Máthé Márta*
Magyar Múzeumi Arcképcsarnok II. / Szerk. Tóth Arnold – Élesztős László
Pulszky Társaság, Bp., 2022.

lexikoncikk

KOLOZSI BARBARA

1. *Sötét idők hétköznapijai. A 2020-ban Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa*
Szerk.: Hága Tamara Katalin, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér.
Tempora Obscura 5. Debrecen 2022. 388 pp.
szerk.
2. – NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – CSERPÁK-LACI ORSOLYA – DANI JÁNOS – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – HAJDÚ ZSIGMOND – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRÓ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZEVERÉNYI VAJK – SZOLNOKI LÁSZLÓ
A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.
3. GNECCHI-RUSCONE, G. A. – SZÉCSÉNYI-NAGY, A. – KONCZ, I. – CSIKY, G. – RÁCZ, ZS. – ROHLRACH, A. B. – BRANDT, G. – ROHLAND, N. – CSÁKY, V. – CHERONET, O. – SZEIFERT, B. – RÁCZ, T. Á. – BENEDEK, A. – BERNERT, ZS. – BERTA, N. – CZIFRA, SZ. – DANI, J. – FARKAS, Z. – HÁGA T. – HAJDU, T. – JÁSZBERÉNYI, M. – KISJUHÁSZV. – MAJOR, P. – MARCSIK, A. – NY. KOVACSÓCZY B. – BALOGH, CS. – M. LEZSÁK, G. – ÓDOR, J. G. – SELEKOVSKY, M. – SZENICZEY, T. – TÁRNOKI, J. – TÓTH, Z. – K. TUTKOVICS, E. – G. MENDE, B. – GEARY, P. – POHL, W. – VIDA, T. – PINHASI, R. – REICH, D. – HOFMANOVA, Z. – JEONG, C. – KRAUSE, J.
Ancient genomes reveal origin and rapid trans-Eurasian migration of 7th century Avar elites
Cell 185 (2022) 1402–1413.

KOROMPAI BALÁZS

– KOROMPAINÉ MOCSNIK MARIANNA

Haraszi Gábor

Magyar Múzeumi Arcképcsarnok II. / Szerk. Tóth Arnold – Élesztős László
Pulszky Társaság, Bp., 2022.

lexikoncikk

2. *„Mint egy isten hadakozott”*

<https://www.facebook.com/derimuseum.debrecen/posts/pfbid0pxmo5G3VsCUyA1w5UvfWqKKPpG4cpcwfaTQtPSSGsmviCNDFaCy4FYE6pcXgfiDI>

KOVÁCS JÓZSEF DÉNES

1. *Újabb adatok Déri Frigyes antik gyűjteményéhez. A Vásárlási Napló titkai*

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 110–123.

2. *Sárkányharcos és medveember*

Határtalan Régészet, VII. évf. 2.sz. 32–34.

LAKNER LAJOS

1. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 135 pp.

szerk.

2. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 220 pp.

szerk.

3. *A Magyar Fűvész Könyv és szerzői*

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 102–109.

4. – KOLLÁR ÁRPÁD

Az én Debrecenem

Illusztráció és grafika: Grela Alexandra, Kónya Ábel.
Debrecen, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2022.

szerző, szerk.

5. *Tar Sándor: Tájékoztató*

Db. DM, 2022. (jav. kiad.) 263 pp.

szerk.

6. *Valóság/irodalom?*
In: Tar Sándor: *Tájékoztató*. Db. DM, 2022. (jav. kiad.) 9–15.

MAGYARI MÁRTA

- Személyes Trianon*
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 84–95.
- BENKE ZSOLT
Hányatott sorsú etnográfiai tárgyak a Déri Múzeum néprajzi gyűjteményében
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 184–199.
- Sőregi János: Kilátás a panyolai Zsárkertből. Egy régész néprajzi jegyzetei a 20. század első feléből*
A Debreceni Déri Múzeum Közleményei 2. Déri Múzeum, Debrecen, 2022. 165 pp.
szöveggondozás, jegyzetek

MEZŐ SZILVESZTER

- A természetrajzi és környezetismereti gyűjtemény jelentősebb gyarapodásai 2020–2021-ben*
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 122–135.
- Ember a tárgyak házában. Búcsú Lovas Márton Leventétől*
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 10–13.
- Löfkovits Arthur „harmadik gyermeke”. Debrecen Szabad Királyi Város Múzeuma egykor volt természeti tárgyai*
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 14–40.
- A természetrajzi és környezetismereti gyűjtemény jelentősebb gyarapodásai*
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János,

Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 154–163.

- NATURA et CULTURA. In memoriam Lovas Márton Levente (1944–2022)*
Déri Múzeum, Debrecen, 2022. 30.

MESTER PÉTER

– NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – CSERPÁK-LACI ORSOLYA – DANI JÁNOS – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – HAJDÚ ZSIGMOND – KOLOZSI BARBARA – NAGY GERGŐ – NYÍRŐ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZEVEÉNYI VAJK – SZOLNOKI LÁSZLÓ
A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben
A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.

NAGY EMESE GYÖNGYVÉR

- Sötét idők hétköznapjai. A 2020-ban Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa.* Szerk.: Hága Tamara Katalin, Kolozsi Barbara, Nagy Emese Gyöngyvér. Tempora Obscura 5. Debrecen 2022. 388 p.
szerk.
- BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – CSERPÁK-LACI ORSOLYA – DANI JÁNOS – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – HAJDÚ ZSIGMOND – KOLOZSI BARBARA – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRŐ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZEVEÉNYI VAJK – SZOLNOKI LÁSZLÓ
A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben
A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.

NOVÁK ÁDÁM

- Varsóban őrzött magyar vonatkozású oklevelek, 1490–1521*
Debrecen, DE „Magyarország a középkori Európában” Kutatócsoport, 2022. 110 pp.
szerk.
- Az Árpád-kori pecséthasználatról*
In: Királyok és Szentek: Az Árpádok kora. Szerk. Horváth Ciprián, Horváth-Lugossy Gábor, Kovács Attila, Makoldi Miklós, Nagy Dóra, Teiszler Éva, Vizi László Tamás. Budapest, Magyarországi Kutató Intézet 2022. 261–278.
- Use of seals in the Árpád era*
In: Kings and Saints The Age of the Árpáds. Szerk. Horváth Ciprián,

- Horváth-Lugossy Gábor, Kovács Attila, Makoldi Miklós, Nagy Dóra, Teiszler Éva, Vizi László Tamás. Budapest, Magyarágkutató Intézet 2022. 277–294.
4. *Középkori magyar veretek a Déri Múzeum gyűjteményében*
In: Numophylacium Novum III.: A III. Fiatal Numizmaták Konferenciája (2021) tanulmányai = Study Volume of the 3rd Young Numismatists Conference (2021). Szerk. Gyöngyössi Márton, Varga Máté. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 35–51.
5. *Sokpeccés oklevelek a Cillei család levéltárából*
Aetas Történettudományi Folyóirat 37. (2022) 2. sz. 87–94.
6. *Diplomats and Supporters of Matthias Corvinus – Seals of the Treaty of Ófalu*
Spišská Stará Ves 1474. Zapiski Historyczne (2022) 2. sz. 5–21.
7. – BÁRÁNY ATTILA
Mátyás Közép-Európa politikája
Rubicon (2022) 5. sz. 40–45.
8. – BENE ATTILA
Válogatás a Déri Múzeumban őrzött kiállítási és lófuttatási emlékérmékből
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 56–70.
9. *Beszámoló a numizmatikai gyűjtemény 2020–2022-es munkájáról*
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 164.
10. *Középkori királyaink pecsétjei 3D-ben*
Újkor.hu, 2021.10. 22.
<https://ujkor.hu/content/kozepkori-kiralyaink-pecsetjei-3d-ben>
- 11–23. *A Hónap Érme*
Január – A „Debreczeny” VI. hadtest
Február – Művészet, derű, játék
Március – A fejedelemasszony aranypénze
Április – A „Bús magyar” költő emlékérmé
Május – Tisza István és a májusi vérvörös csütörtök
Június – A viharban biztonság
Július – A „filmsztárrá” lett arany guldiner
Október – Egy máriacelli kegyérem
- November – *A múzsák új menedéke*
December – „Látok egy rettenetes sárkánt. . .”
<https://www.derimuseum.hu/muzeumiblog.php?id=129>
- ORMOSI VIKTÓRIA**
1. *Gyűjteményi munka és gyarapodás az iparművészeti gyűjteményben*
A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII) 116–121.
2. *A Polgári sikk időszaki kiállítás Hajdúnánáson és Püspökladányban*
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 178–182.
- PÓTOR BARNABÁS**
1. „Gyakran már csak az ismétlés a jó” – kritika Aczél Géza (szino) líra 3. – *Torzósztár* c. kötetéről.
Alföld, 2022/3, 102–104.
2. *Schubert, anyukám húsvévese és a szintetikus drogok* – interjú Kukorelly Endrével
Alföld, 2022/7, 51–57.
3. *Trauma, örület, szöveg-, és médiumköziség Danyi Zoltán A dögeltakarító című regényében*
Studia Litteraria, 2022/3–4, 147–162.
4. *A Debreceni Irodalmi Napok első tíz évének (1971–1981) története*
In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII.) 89–101.
- PRISKIN ANNA**
1. – SZEVEÉNYI VAJK
ΜΟΜΟΣ XII – Őskoros Kutatók Összejövele. Őskori ételmódok.
Debrecen, 2022. május 18–20. Absztrakt kötet.
Debrecen, Déri Múzeum 2022.
2. – TORMA ANDREA – PETŐ ÁKOS
Kő-köviön: őrlőkövek vizsgálati módszerei Biharkeresztes-Fekete-tanya példáján
In MOMOSZ XII – Őskoros Kutatók Összejövele. Őskori ételmódok.
Debrecen, 2022. május 18–20. Absztrakt kötet. Debrecen, Déri Múzeum 2022.
- szerk.

3. – RAJNA, A. – FÁBIÁN, SZ. – BETRETNE Z. – CZIFRA SZ. – KLINGA, F. – MARTON, T.
 „There and back again” – From pits to the economy, site-based research in the Late Copper Age, Carpathian Basin
 In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 158
4. – SZEVERÉNYI, V.
 Obsidian exchange in Early Neolithic Eastern Hungary
 28th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists. Budapest, 2022. augusztus 31. – szeptember 3. Abstract book: 482.
5. *The analysis of Bronze Age macrolithic tools: a case study from Csanádpalota–Földvár, Southeastern Hungary*
 Antaeus 38 (2022)
6. – SZEVERÉNYI, V. – CZUKOR, P. – SZALONTAI, CS.
 Csanádpalota–Földvár: a Late Bronze Age fortified settlement in southeastern Hungary – a preliminary report.
 Antaeus 38 (2022)
7. – MARTON TIBOR
 Elveszett paradicsom – A mezolitik vadászok letűnt világa
 A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.DMÉ XCII (2021) 2022. 96–103.
8. – NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – CSERPÁK-LACI ORSOLYA – DANI JÁNOS – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – HAJDÚ ZSIGMOND – KOLOZSI BARBARA – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRÓ ÁDÁM ARTÚR – SZABÓ LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZEVERÉNYI VAJK – SZOLNOKI LÁSZLÓ
 A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben
 A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.

SÁNDOR ZITA

1. *Hátizsákos barangolás a Déri Múzeum állandó kiállításában*
 A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 147–148.
2. *A Lázár Ervin Program és tanulságai, avagy mit tehet a múzeumpedagógus, ha mit se sejt?*

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII) 149–153.

SZABÓ ANNA VIOLA

1. *Holnemváros. Debrecen régi képeken és kortárs műveken.* Kiállítási katalógus.
 Déri Múzeum – MODEM, Debrecen, 2022.
 szerk., bev.
2. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.)*
 olvasószerk.
3. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII.)*
 olvasószerk.
4. Harangi Attila – Löki Viktor: *Debreceni civisházak és lakóik nyomában*
 Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2022.
 olvasószerk.
5. *Némethi József fényképész felvételei a debreceni 48-as honvédekről*
 Magyar Kultúra: Huszár, 2022/3., 56–57.
6. *Nyilas Misi sétája Holnemvárosban*
 Képtörténetek a Fotótárból 14.
<https://www.derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=167>
 (2022. június 14.)
7. *Hol kezdődik a város? – Az első fényképek Debrecenről*
 Képtörténetek a Fotótárból 15.
<https://www.derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=171>
 (2022. szeptember 1.)
8. *„Régi emlékekkel díszlő nagy halom” – A Dobozi temető Méliusz-dombja*
 Képtörténetek a Fotótárból 16.
<https://www.derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=180>
 (2022. december 22.)

SZABÓ LÁSZLÓ

– NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – CSERPÁK-LACI ORSOLYA – DANI JÁNOS – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – HAJDÚ ZSIGMOND – KOLOZSI BARBARA – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRÓ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ MARIANN – SZEVERÉNYI VAJK – SZOLNOKI LÁSZLÓ

A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben

A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.

SZABÓ LÁSZLÓ, D.

– NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – CSERPÁK-LACI ORSOLYA – DANI JÁNOS – DEÁK RITA – HÁGA TAMARA – HAJDÚ ZSIGMOND – KOLOZSI BARBARA – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRŐ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZEVERÉNYI VAJK – SZOLNOKI LÁSZLÓ

A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben

A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.

SZEVERÉNYI VAJK

1. – PRISKIN ANNA

ΜΩΜΟΣ XII – Őskoros Kutatók Összejövele. Őskori ételmódok. Debrecen, 2022. május 18–20. Absztrakt kötet. Debrecen: Déri Múzeum 2022.

szerk.

2. – HAJDÚ ZSIGMOND

ΜΩΜΟΣ XII – Őskoros Kutatók Összejövele. Őskori ételmódok. Debrecen, 2022. május 18–20. Magyar Régészet Online magazin 11/1 (2022) 82–83.

3. – HAJDÚ ZSIGMOND

ΜΩΜΟΣ XII Meeting of Prehistoric Researchers Debrecen 18–20 May 2022. Prehistoric foodways. Hungarian Archaeology e-Journal 11/1 (2022) 82–83.

4. – CAVAZZUTI, C. – ARENA, A. – CARDELLI, A. – FRITZL, M. – GAVRANOVIC, M. – HAJDU, T. – KISS, V. – KÖHLER, K. – KULCSÁR, G. – MELIS, E. – REBAY-SALISBURY, K. – SZABÓ, G.

The First 'Urnfields' in the Plains of the Danube and the Po Journal of World Prehistory 35 (2022) 45–86.

5. – MARZINIAK, S. – BERGEY, C. M. – SILVA, A. M. – HALUSZKO, A. – FURMANEK, M. – VESELKA, B. – VELEMINSKY, P. – VECELLOTTI, G. – WAHL, J. – ZARINA, G. – LONGHI, C. – KOLÁR, J. – GARRIDOPENA, R. – FLORES-FERNÁNDEZ, R. – HERRERO-CORRAL, A.M. – SIMALCSIK, A. – MÜLLER, W. – SHERIDAN, A. – MILIAUSKIENE, Z. – JANKAUSKAS, R. – MOISEYEV, V. – KÖHLER, K. – KIRÁLY, Á. – GAMARRA, B. – CHERONET, O. – KISS, K. – KISS, V. – SZENICZEY, T. – ZOFFMANN, ZS. – KOÓS, J. – HELLEBRANDT, M.

– MAIER, R.M. – DOMBORÓCZKI, L. – VIRAG, C. – NOVAK, M. – REICH, D. – HAJDU, T. – CRAMON-TAUBADEL, von N. – PINHASI, R. – PERRY, G. H.

An integrative skeletal and paleogenomic analysis of prehistoric stature variation suggests relatively reduced health for early European farmers. Proceedings of the National Academy of Sciences 119/15 (2022) e2106743119

6. *Comment on K. Kanne's Riding, Ruling, and Resistance: Equestrianism and Political Authority in the Hungarian Bronze Age* Current Anthropology 63(3) (2022) 289–329.

7. – DANI, J. – MESTER, E. – FEHÉR, Z. – GÁL, E. – GÉMES, A. – HAJDU, T. – KISS, K. – KISS, V. – KOVÁCS, G. – KULCSÁR, G. – MESTER, E. – PETŐ, Á. – SZENICZEY, T.

Előzetes jelentés a Tiszafüred-Majoros-halom III. lelőhely régészeti feltárásáról Tisicum 30 (2022) 45–55.

8. – PRISKIN, A. – CZUKOR, P. – SZALONTAI, CS.

Csanádpalota-Földvár: a Late Bronze Age fortified settlement in south-eastern Hungary – a preliminary report Antaeus 38 (2022)

9. – NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – CSERPÁK-LACI ORSOLYA – DANI JÁNOS – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – HAJDÚ ZSIGMOND – KOLOZSI BARBARA – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRŐ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZOLNOKI LÁSZLÓ

A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.

10. – GIBLIN, J. – DANI, J. – FÁBIÁN, SZ. – HAJDU, T. – KÖHLER, K. – KULCSÁR, G. – MELIS, E. – SZABÓ, G. – KISS, V.

An isotopic perspective on „mobility” during the 3rd and 2nd millennium BC in Hungary In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 824.

11. – GÉMES, A. – MESTER, E. – DANI, J. – GÁL, E. – SZENICZEY, T. – KISS, K. – KULCSÁR, G. – KISS, V. – HAJDU, T.

Old bones – new possibilities, human remains from settlement pits at middle bronze age Tiszafüred-Majoroshalom (Eastern Hungary) site. In: Kleinova, K. (szerk.) 28th EAAA Annual Meeting, Budapest, 2022. Abstract Book: 578

SZOLNOKI LÁSZLÓ

1. – NAGY EMESE GYÖNGYVÉR – BALÁZS ÁDÁM – BÁLINT MARIANNA – CSERPÁK-LACI ORSOLYA – DANI JÁNOS – DEÁK RITA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – HÁGA TAMARA – HAJDÚ ZSIGMOND – KOLOZSI BARBARA – MESTER PÉTER – NAGY GERGŐ – NYÍRŐ ÁDÁM ARTÚR – PRISKIN ANNA – SZABÓ LÁSZLÓ – SZABÓ MARIANN – SZEVEÉNYI VAJK
A Déri Múzeum Régészeti tevékenysége 2017–2019-ben
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 8–58.
2. – McCALL, A. – GAMARRA, B. – CARLSON, K. S. D. – BERNERT, ZS. – CSÉKI, A. – CSENGERI P. – DOMBORÓCZKI, L. – ENDRŐDI, A. – HELLEBRANDT, M. – HORVÁTH, A. – KIRÁLY, Á. – KISS, K. – KOÓS, J. – KOVÁCS, P. – KÖHLER, K. – K. ZOFFMANN, ZS. – SIRAK, K. – SZENICZEY T. – DANI, J. – HAJDU, T. – PINHASI, R.
Stable carbon and nitrogen isotopes identify nuanced dietary changes from the Bronze and Iron Ages on the Great Hungarian Plain
Scientific Reports 12, 16982 (2022)

VÁRADI KATALIN

1. *HATÁR-sorsOK. Trianoni időszaki kiállítás a Déri Múzeumban*
In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 75–83.
2. *Céhtörténeti emlékek a Déri Múzeumban. Gyűjteményi munka a Történeti Tárban*
In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2021 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2021/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCII.) 108–115.
3. – MIHÁLYFI-TÓTH GÁBOR ALEX
Új világ hajnalán – Tisza István
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII)
4. *Tárgymesék – Adventi készülődés IV. (Debreceni kereskedők egzotikus áruai)*
<https://derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=181>
(2022. december 23.)

5. *Tárgymesék – Adventi készülődés III. (A karácsonyi, másképp adventi vásárok történetéről)*
<https://derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=179>
(2022. december 16.)
6. *Tárgymesék – Adventi készülődés II. (A „boldog békeidők” és a két világháború közötti időszak ünnepi hangulata)* <https://derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=178>
(2022. december 9.)
7. *Tárgymesék – Adventi készülődés I. (A talányos nevű és megjelenésű laterna magica)*
<https://derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=176>
(2022. december 2.)
8. *Tárgymesék – Irredenta kultusz képeslapokon I.* <https://derimuzeum.hu/muzeumiblog.php?id=168>
(2022. június 15.)
9. *Tisza Istvánra emlékezünk. „Szívjósága és emberi nagysága, mint a tengerszem mélysége...”*
<https://www.facebook.com/derimuzeum.debrecen/posts/pfbid0DCmGEPsZCdHvicpGaf38fW34m5rRsYTAW8zfKsF3juZNPef2o4y9cmnFGWVjZxxWI>
10. *EMLÉKEZZÜNK! (Az aradi vértanúk napja alkalmából – a Debreceni Honvédegylet)*
<https://www.facebook.com/derimuzeum.debrecen/posts/pfbid02dUUqgKsEcWdSXZoYNMkHjkK6bS9hqyXyUzu9LBqd3X84kPvud4tu77pj7KTbd2yl>
11. *A leghíresebb Pántlika. A Corvin áruháza divatprospektusa: Ünnepélyes alkalmakra – Tüdős Klára tervezte díszmagyar ruhákkal*
<https://www.facebook.com/derimuzeum.debrecen/posts/pfbid02V1N2eATqaEMs71vutgSCihHVgUQCibRreij2isP2qWp5JNrSx3XdNyV8Pqk35cb5I>

ZSADÁNYI TÜNDE

1. *A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2020*
In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII.)
összeállította
2. *A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2021*
In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2022/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2022. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII.)
összeállította

Rövidítések

Bp.	Budapest
Db.	Debrecen
DE	Debreceni Egyetem
DM	Déri Múzeum
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
PTBTK KKSz	Pécsi Tudományegyetem Böl- csészet- és Társadalomtudományi Kar Keré- nyi Károly Szakkollégium
TREGY	Tiszántúli Református Egyház- kerületi Gyűjtemények

2023

RÉGÉSZET
TERMÉSZETTUDOMÁNY
TÖRTÉNETTUDOMÁNY
NÉPRAJZ
IRODALOMTÖRTÉNET
MUZEOLÓGIA, MÚZEUMTÖRTÉNET
MÚZEUMPEDAGÓGIA
GYŰJTEMÉNYI MUNKA
KIÁLLÍTÁSOK

ARS LONGA VITA BREVIS EST

HISTORIA EST MAGISTRA VITAE